PINTÉR LAJOS

AVAD-SZEDER ÚTJÁN

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ

A költő így vall első prózakötetéről:
„Gyerekkoromban gyakran jártam a vadszeder tüskés, indás útjait, keresve a szedret, e keserű, vad gyümölcsöt. Ragyogott fönn a nyári nap. Ma is ezt keresem vagy találom, immár átvitt értelemben: a nyár örömeit, fényeit és indákat, tüskéket, vad keserűséget.

Kötetem egyik szándéka a nemzedéki számvetés, ennek sarkított kísérlete a napló. Kötetem egyik perlekedése az értelmiségi lét jogáért szól, az értelmiségi módon kell élni parancsszavát hirdeti.

Legjobban azokat a kísérleteket és törekvéseket szerettem, amelyeket az egységért vívunk, egy nemzedék egységéért, másért, kisebb és nagyobb közösségekért.

S napról napra széttörtebb, töredékesebb a világ. Éjszaka kettétört tányér még a hold is fölöttünk az égen."

Pintér Lajos

A vadszeder útján

PINTÉR LAJOS

A vadszeder útján

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

© Pintér Lajos, 1989

A VADSZEDER ÚTJÁN

(Esszék, vallomások)

Átvilágított földgolyónk

Bölcső és farmer

Se jegyzetet, se esszét, naplót, tanulmányt, se nagy tervű levelet nem írok egyelőre – gondoltam. Versköteteimet több hónapja átadtam már a kiadónak, akkor telítve, túltelítve voltam irodalommal; de most azok a versek csillagnyi távolságra vannak már. Úgy érzem, hogy valamennyit újra kell fogalmaznom. S ha azt nem lehet, hát mindent újra el kell mondani. Új verseket akartam írni, már nem úgy, ahogy az esztéta néz a világra: szemétdombon is szépséget keresve, hanem ahogy a sebész dolgozik: a dolgok fölszíni szépségét átvágva.

Ekkor kaptam a belső parancsot, írnék naplót, kulturális életünkről jegyzetet, írnék dicséretet mindennapjaink apró tényeiről. És írok. Először még visz egy éjszakai vonat a tengerhez. Kivételes alkalom ez, hogy Pestről, Kecskemétről nemcsak Újvidékig vezet az utam. S naplóírói vállalásomra Vodicén nyerek igazolást. Illyés Gyula könyvét, az *Itt élned kell* címűt, esszéinek, naplójegyzeteinek nagy gyűjteményét megjelenésekor átlapoztam csak, legtöbbjét előbbről már ismerhettem. Vodicén egy kis nyaraló egyetlen magyar nyelvű könyve volt, napokra tulajdonom. Olvasom írásait, újra és újra olvasom mottóját, s magamnak is idemásolom munkámhoz igazolásként: „Mindaz, amit egy író naplójába való feljegyzésre érdemesnek tart: az irodalomhoz tartozik.

Az irodalmi kritikát az életre is lehet alkalmazni. Néha kötelesség." Az *Itt élned kell* című kötet most mindennap a kezem ügyébe kerül. Így lesz egy-egy könyvnek kis története, így lesz egy-egy utunk szellemi értelemben is vándorlás. Talán a legigazibb kaland.

Augusztus elején, Kecskeméten immár, groteszk emlékművet állítok a nyárnak: a csöppnyi fürdőszoba fehér csempéjére ragasztom utazásom tengerkék prospektusát: Pirovac, Jezera, Betina, Tijesno, nevetnek rám a dalmát városok. Tenger és diólevél – mondja Csoóri Sándor. Fintort csinálok, úgy nézek bele most a tükörbe. Azt mondom: tenger. A tükör meg tükrözi, tükrözi kérlelhetetlenül: diólevél.

Hazaérkeztem, vár Kecskemét, Szeged vagy Budapest. Sokszor a véletlenen is múlik, melyik busz állomására csattog ki a nyúlcipő. De szerelmes hazatántorgó lettem talán én is? Mert először szüleim városába, Csongrádra megyek. Megnézni az augusztusi Tiszát. Megnézni: homokjából terített-e már szőnyeget? Nem szülővárosom, csak szüleim városa. Mégis remélem, pár napra visszafogad. Hazalátogatásomat azonban egy váratlan esemény zavarja: otthonlétem első napján semmivé foszlik kék bársonyfarmerom. Négy éven keresztül leghűségesebb ruhadarabom. Története is érdekes, hisz szakadékokkal ékeskedő világok között ível ez a nadrág. Négy évvel ezelőtt egy brazil lány hozta Svédországból, azóta e bársonyt Budapest, Titográd és Leningrád kövei egyaránt koptatták. De a helyét mindenütt megállta. Jó volt arra, hogy a Gellérthegy oldalában beatkoncerteken a fűre üljek benne. (Az új zene: hangjai által megkapod a programozott mogyoróföldek Amerikáját és kölniilla-

tú könyveivel Párizst.) Jó volt arra, hogy miniszterekkel rangos fogadáson a gazdáját öltöztesse. Jó volt arra, hogy a világ templomait s Ady emlegette óljait végigsétáljam benne. S most egy keddi napon lerogyott mégis, bársonylelkét kilehelte; emléke örökkön él, hisz nemzedékem egyik jelképe volt. Fontos döntések asztalához minket odaprotezsált és ő irányította visszavonulásunkat, kivonulásunkat ezen agyontervezett, agyonfegyverzett világból. Végsorsa is jelképes: mintha Ady földöldobott kője hullt volna hulltával vissza. Vagy mintha Rimbaud érkezett volna vissza képzete által Afrikából, vagy mintha Tamási Áron Ábele hullt volna vissza a Hargitára Amerikából.

De félre a tréfával, félre a játék fintorával; ha egy nadrág leomlik, ha omlik is valóban, mint ahogy csak a várfalak, az még nem jelenti egy ember omlását, nem egy nemzedékét, nem egy ízléshullámzását. Végül is mi varrtuk, mi öltöttük magunkra a beat jelképeinek rongyait, nem a jelképek és rongyok találtak meg és találtak ki minket. Tudjuk, elmúlt időket összegezve, azt is: a beat korszakos lázadásunk nagyasszonya volt, de nem volt egy életre társunk. Máris a diszkózás üzleteinek és ámításainak társa, kézen fogva jár a gondtalannal és gondolattalannal, kézen fogva a disznófejű nagyúrral is.

Azt hittem, az egész nyaram Csongrádon telik el. S most készíthetem a végső leltárt, öt napot voltam összesen bölcsőhelyemen: otthon. A kisváros gyönyörű – nyugtázom. A Tisza holt ágainak nagy ölelésében, a Körös és a Tisza partján, még mindig olyan, nagy barna, pókos csöndben, tetszhalottan, ahogy Juhász Gyula is látta. Minden múltat a helyén találok, csak épp volt

barátaimat nem találom. Egyik keleti, másik nyugati ország orvosegyetemén tanul, harmadik Esztergomban tanít, szarvassá változott fiú, őzléptű, elfutó lány a negyedik, az ötödik. Szétküldi embereit ez a kisváros is. Tája, bár oly szép, de szellemisége, kultúrája, élete lemaradva kullog utána. Ez a vidék lehetne híres, de híre sem túl érdekkeltő, éppen most tapasztalom. Fölkérésre jegyzetet írtam a csongrádi Tiszáról, de közlése késik, késik; egy híradás a Balatonról, Namíbiáról, a Velenceitóról, Velencéről: mindig elébbvaló. Talán ezért is a barna, pókos csönd.

„És az országban a törékeny falvak / – anyám ott született – / az eleven jog fájáról lehulltak, / mint itt e levelek" – emeli mutatóujját figyelmeztetően József Attila. Gazdasági-politikai értelemben látomásán ha túljuttottunk, kell hogy kulturális értelemben is egyértelműen túlhaladjunk. Akit a „törékeny" tanyák, falvak, kisvárosok indítottak, az az értelmiségi ennél kevesebbet küldetése által elérni nem akarhat!

Génjeink bankja

Szerencsém vagy szerencsétlenségem – hogy attól a fészektől, amelyben születtem, mindmáig nem kerültem messzire. Lehet szerencsém is, ha elfogadjuk a tételt, hogy aki határolt, nem szükségképp gátolt. Egyetemre, Budapestre; s a Forrás szerkesztőségébe, Kecskemétre, de ez 100–150 kilométernyi távolság csupán. Messzebbre csak egyszer-egyszer. Mint a fecskék, délnek szállok ilyenkor, egyszer Split, egyszer Bar környékére: utóbbi

vidék épp mostanában dőlt össze, mint egy kártyavár. Bedöntve azt a nyomot is, amelyet homokjába léptem. De ezek alig távolságok, s nem a távolba elfutó utak. Bár sokszor egyik embertől eljutni a másikig vagy egyik fölismeréstől a másikig: alig kisebb út, mint elhajózni a Holdra. Álomban és gondolatban persze ezeknél a száz kilométeres, ezer kilométeres utaknál nagyobbakat is megteszek, de olyankor mindig föl: északnak, motyogva a Délsziget nincs törvénykezését. Egy ritka alkalomkor azonban, gyönyörű késő őszi napon Hvar szigetére vetődtem. Órákig ültem, napokig a szálloda teraszán, amely egy kicsi tengeröbölre nézett; de ez az öböl újabb és újabb körökben kiszélesedett, s ott volt a távolban a határtalan, nyílt tenger. Néztem áttetsző, kék vizét. Vártam a hajókat, s hajók helyett beúszott képzeletembe egy furcsa verscím: Tanyák a tenger kikötőjén. Beúszott gyerekkorom a tengeröbölbe. Noé bárkája: kikötött a hajótörött múlt. A verset nem írtam meg azóta sem, de ennek a bárkának a rakományát újra meg újra leltárba veszem magamban.

Tudatomra anyai nagyszüleim tanyáján ébredtem. Csongrád város tanyavilágában. Nagyrétnek hívják arrafelé; a Tisza szabályozásakor lecsatolt Holt-Tisza vizét guggolják körül, egymástól szemlátásnyi távolságban a tanyák. A gyereknek mesei világ. Valójában illúziótlanabb, hidegebb. Az ott lévő talpalatnyi földet nagyapám hódította meg; rokoni kaláka segítségével építkezett rá a házasságkötés idején. Utolsó lakója is ő volt: holtával összeroppantak az épületek is. Eljött nemrégen egy fiatal fényképész: lefényképezte a behorpadt mellkasú kemencét, a nekifeledkezve továbbnyíló, tovább-

termő körtefákat. Tudom a címét máig, először Nagyrét 56., majd Csongrád, Tanya 1006. Az első osztályokat is ott jártam, a tanyai iskolában. Majd a szüleim házat vettek a városban, s akkor – 1960 táján – beköltöztünk. Nagyszüleim parasztemberek voltak, apám is. Nagyapám – pontosabban szólva – bolgárkertész. Nem nemzetiségére bolgár, azt jelenti a kifejezés, hogy melegágyi módszerrel palántákat nevelt, paprikát, karalábét, káposztát, ha a palánták megeredtek, földágyakba kiültette őket, s a Holt-Tisza vizéből öntözte, árasztotta az ágyásokat. A ténylegesen Bulgária felől érkező vándorkertészek közvetítették a módszereket, tőlük tanulta nagyapám is. A Szabó Pál által talpalatnyi földnek mondott földdarabon a semmiből alapozta életét. Beillenék valóságosan is Szabó Pál-i hősnek, talán azt is hihetném, hogy Góz Jóska küzdelmét az ő sorsát mintázva írta meg a biharugrai író. Anyám anyja pedig sütötte a kenyeret, piacolt a zöldséggel, csorgatta a túrót, köpülte a vajat, építgette a gomolya kicsi tornyait. S ami csoda volt a tanyavilág életében: a lányát 1940-ben, a világ omlásának közepette beíratta a kiskunfélegyházi tanítóképzőbe. Láttam az apácák által fönntartott intézet hálótermének a képét elsárgult, korabeli levelezőlapon. Mint egy hosszú istálló, benne kétsorosan vagy 25–25 ágy. Egyetlen kicsi kályha a bejáratnál. Gazdagság, rang szerinti sorban az ágyak. Aki legelőkelőbb: legközelebb a kályhához, aki a legelőről való, aki a legnincstelenebb, az a terem legvégében. Az utolsó előtti ágy fölött kicsi tintaceruzás csillag: a terem végében, az utolsó előtti volt az anyám ágya. A mellette, a legutolsó ágyon fekvő kislány egy hideg téli éjszakán valósággal megfagyott.

Reggelre agyhártyagyulladást kapott, s röviddel azután meghalt. Anyám túlélte, de a templomba nem nagyon jár el, s a történtek után ezt nem is csodálom. Ki fog kapálni, ha te is itt vagy? – mondogatták neki mellesleg állandóan, vésték bele a suszter, maradj a kaptafánál törvényét. Mégis megbontotta a több évszázados családi rendet, dicsőség küzdelmének.

József Attila A Dunánál című versében van egy gondolat, amelyet nem értünk még eléggé: „Egy pillanat s kész az idő egésze, / mit százezer ős szemlélget velem. / Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak, / öltek, öleltek, tették, amit kell. / S ők látják azt, az anyagba leszálltak, / mit én nem látok, ha vallani kell." Ez az én értelmezésemben azt jelenti: a realizmus, a tükrözés ilyen vagy olyan elmélete nem kérheti tőlem, hogy csak a jelent s a szerelmét mindig ígérgető szeretőt, a jövőt nevezzem meg. A múlt kimondása is ránk bízatott. Emberi küzdések tartalmai, programjai maradnak a némaság okán kibeszéletlenek hosszú éveken keresztül. Vannak levelek, amelyeket elveszít a posta – egy évre vagy ötven évre –, de ha előkerülnek, emberöltő múltán is elviszi a címzettnek. Emberi küzdések üzenete, erkölcse és esztétikája van a némaság borítékjába zárva sokszor, s ha szerencsénk van, most ránk is bízatott a kézbesítése. Ha a meggyűrődött, megszakadt levélnek csak egyetlen mondatát is továbbadjuk, már elősegítettük azt, hogy késszé legyen az idő egésze. Mért anakronizmus ez – amint mondja sokszor a kritika –, mért korszerűtlenség? Volt bennem vagy van még ilyesféle küldetéstudat? Nemzedéktársaimban volt és van? Remélem: igen, s remélem, e tudatot hasadás nélkül keresztül is tudják

vinni a korszerűtlenség, a romantikus látás, a másodlagosság, a Nagy László-utánzás hamis vádjainak csatamezején.

A József Attila-i őssejtek nyomozásában a géneknél jár a tudomány. S tudunk a génbankokról is. Jól működő gazdaságban a valódi bank kötvényeit az örökösök évtizedek múltán is beválthatják. Én pedig hiszek a génbank érvényes betéteiben. Azzal együtt, hogy tudom, az a volt élet sokszor nem válik dicsőségünkre, dicsérete hát valóban anakronizmus. De az ábrázolás, a látás és láttatás nem dicséret. Illyés Gyula vallotta egyik kézközeli írótársáról: szépirodalmi műveinek anyaga, szegényparasztságunk élete, az nem válik dicsőségünkre; annál dicsőségesebb, amit formált belőle. Nem a tárgy, hanem a megformálás és megformáltság lehet tehát mindig kérdéses. József Attila azt mondta s azt üzente jó előre is: mi már nem vagyunk „az anyagba leszálltak". Viszont „az anyagba leszálltak" átöröklött szeméről lemondhatnak az örökösök büntetlenül? Az anyag, az anyagformáló munka társadalmában!

Földi és égi tanyák

Juhász Gyula verssorait ízlelgetem. A csillagok égi tanyák. Mert az ő képzeletében a körülötte lévő tanyák még tényleges, élő, földi világrészek voltak. Mennyire másként van ez már az én képzeletemben. Én a minket körülvevő tanyavilágra is azt mondanám már: égi tanyák. Hisz látomásosan úgy jelennek meg előttem: épp készülnek rajban fölröppenni a madarak és csillagok

magasságába! Azért mondom el mindezt: művészeti életünkben ez a két út, ez a két látásmód a döntő. Az egyik a realistább, valóságközelibb. E látásmód képviselői a környező világ valóságát az apró részletek hűséges leírásával adják. A másik irányzat képviselői számára tárgyak, emberek és eszmék már elvontak, lebegőek, éles fénnyel átvilágítottak, látomásosak. Írók, festők, grafikusok és zenészek esetében sincs ez másként. Ne tegyük egyik ízlést se egyeduralkodóvá, egyedül üdvözítővé. Önmagunkat szegényítenénk csak.

Aki ebben az országban költő: tudhatja, József Attila, Nagy László országában alkot. Aki zenész: tudhatja, Bartók, Kodály és Kurtág György országában alkot. Aki képzőművész: tudhatja, Csontváry, Kondor Béla és Tóth Menyhért országában alkot. Elhivatottságának, felelősségérzetének záloga e tudat. Jobb kezünknél még ott vannak a földi tanyák; művészeti életünkben ott vannak azok az alkotók, akik számára szent a legkonkrétabb, legkézzelfoghatóbb valóság. Bal kezünknél már ott vannak az égbe röppenők, fénylők, az égi tanyák; művészeti életünkben ott vannak azok az alkotók, akik számára a legszentebb a látomássá tett valóság, az elvonatkoztatott valóság, a mértani ábrákig, vonalakig, írásjelekig egyszerűsített vagy bonyolított igazság. Így: ha jobb kezünkkel is, bal kezünkkel is átkaroljuk művészeinket, átöleljük őket, önnönmagunkban is átíveljük e kettősség partfalait, választásunk által így leszünk leggazdagabbak.

Sokat gondolkodom mostanában a tömegkommunikációs rendszer fejlettsége és a világunk dokumentálásának elmaradottsága közötti ellentmondáson. A hírszolgálat milyen rendszere körülöttünk! Televízió, rádió, napilapok, folyóiratok. Kétfejű borjú születik Ausztráliában: másnapra már megtudjuk. Filmsztárok éjszakai kalandjaival hajnalra berobognak a vonatok a világ négy égtája felől.

Átvilágított földgolyónkra úgy nézhetünk rá, mint röntgenképen egy magzat fejére. Nagyapám, ha élne, tudom, napestig a televízió előtt ülne, hogy a föl-föltűnő világtérképen megkeresse kusza életének körülhatárolatlan pontjait: katonamenetelés einek érthetetlen és értelmetlen állomásait. A világ más-más pontos időjéhez addig igazítaná egyetlen faliórájának mutatóit, míg végre összezavarodna az egész szerkezet. Nincs pontos idő – mondaná, de megtudná mégis, hogy életét nem feketére festett deszkakerítések határolják, hanem csillogó kék vizű tengerek. Nem hallgatna több mesét arról, hogy aki a világ végéig elgyalogol: belógathatja a lábát a semmibe. Hanem a televíziók képernyőjén keresztül, a filmek vásznán keresztül naphosszat lóbázná lábát a világvégi semmiben. És mégis milyen keveset tudunk... És mégis mennyire félek attól, hogy mai világunkat nem tudjuk végül dokumentálni, kifejezni. Hogy emberi küzdések tartalmát, értelmét elhomályosítja a feledés. Hogy eltérő akaratokat összemos az idő. Hogy olyan terep marad utánunk, mint a mélyszántott földek: egybeforgatva virág, gyom, tök és tökinda. Még a mártír sem tudja

hátrahagyni mártiromságának jegyzőkönyvét. S az elveikért veszők gyászjelentését szívtépő ripacs-Rómeók gyászhíre mellé sodorja a szél. Mert a „hír" és az „információ" nem azonos. Mert távoli toronyszállodák porig égését látni nem elég, ha testközeli hitek földig omlásáról hírt adni nem lehet. Esti mesével a hóhatárig elcipelni fagyos szívünket nem elég, ha önmagunkig eltalálni nem lehet!

Lehet-e versekkel dokumentálni porladó életünket? Költő számára ennél fontosabb kérdés nem létezik. A nyelv legnemesebb féméből milyen verseket kalapált például Nagy László! De jelképek, allegóriák erdeje irányába indult ő is. Szürreális képzeteivel a valóságost álombéli párja mellé állította. Mint gyógyszert a betegnek: a keserű gondot sokszor édes mázzal együtt adagolta kényszeredetten, hogy piruláját ki ne köpje az úr. A könyvek rengetegéből egyszer talán majd egyetlen mondat is elég lesz: egy elrejtett tétel, mely megoldani segít kuszált életünk többismeretlenes egyenletét. Vagy talán a könyvekre is kíméletlenül rácsukódik a fedelük, s olyan simává takarja őket, mint a virágos s gazos földeket az új szántás és boronálás? Hiszem, maradnak újabb éveinkről versek, melyekre jobb jövő vár. Ezek címét a papír tűzfalára ideírom. Nagy László Gyászom a Színészkirályért versét gondolom egynek, s Kormos István Pásztorokját, Illyés Gyula L. Z. halála című versét. Ha ezeket nem ismerném, ha itt és most, az 1970-es években a szemem láttára ezek meg nem születtek volna, nem hinnék a költészet lehetőségében. Nem hinnék a szó mélyszántásának őszi mélyszántások közömbösségét legyőző erejében. Nem hinnék semmiféle

ak. A divatok, korízlések által felröppentett kifejezéseink ma még érdekesnek, időszerűnek tüntethetik föl a szöveget, de holnapra élvezhetetlenné, dagályossá változtatják. Klasszikus íróink, költőink azáltal is klasszikusaink, hogy nyelvezetük átíveli – és átvészeli – az időt. Az elfeledettek, elhullottak pedig a nyelvezet, a stílus, az ízlés szabadságharcát is elbukták. Úgy jártak, mint az a szem szilva, amely érésében kemény húsú, kemény héjú, égszínkék és hamvas, idejemúltán pedig színét, illatát vesztett, megpuhuló és elhulló. Milyen hűtlen tud lenni hozzánk a nyelv, még klasszikusainkat is megmegcsalja: olvasom Nemes Nagy Ágnes mesteri okfejtését. Arany János egyik kiemelkedő versét teszi Nemes Nagy Ágnes számára – megvallom, számomra is – disszonánssá, lefokozottá az a kifejezés, hogy: kacsó. Pedig csak egy – egyetlenegy – kifejezést vétett el Arany. Azt is csak évszázadok mértékében. A jövő ködén átnéző szeme nem láthatta, hogy a női kéz szinonimájaként írott szavát mivé romanticizálja, cukrozza, nyálazza majd a jövő. Olyan szóra voksolt a jelen súgására hallgatva, amelynek nincs jövője. Ez a kiüresedés, a manierista nyelvi építmény rommá dőlése a ma alkotóját is fenyegeti. Figyelmeztetőek a múltbeli példák, hogy nem elég az anyanyelvet a napi megfelelés igénye szerint formálni. Nyelvünknek van olyan rétege, amely csak a jelené; a jelképes értelemben vett kiherélt, kiherült, kimetszett szavak, kifejezésformák, hasonlatok, jelképek rétege ez. És nyelvünknek van olyan termékeny és termékenyítő rétege, amely magában rejti a jövőt.

Példabeli paripánkról van szó, amelynek erejét, szépségét, munkabírását, lehet, sokszor megcsodáltuk, de

amely ezzel együtt nem tényezője a jövőnknek. Még a reprodukálás szintjén sem, ugyanis még a jövendő paripái sem a mostani paripák által fogannak. A szélkakasnak ne tulajdonítsunk szépséget és jelentőséget. Nem támasztja, nem éleszti a szelet, csak jelzi. De a szelek kappanához képest neki is előnye, kitüntetett szerepe van; a szélkappan ugyanis csak a szélcsend mérőműszere.

A nyelv és a gondolat számomra szétválaszthatatlan; amilyen törvénykezésű és természetű a nyelv, a gondolatközlés eszköze, olyan törvénykezésű maga a gondolat is. Amit elmondtunk a nyelvről, mondjuk el tehát a gondolatról, a gondolkodásmódról is. Milyen hűtlen tud lenni hozzánk a gondolat, amely pedig ember voltunk legfőbb záloga – de klasszikusokat is megcsalni képes.

Kiemelkedő jelentőségű verset vagy bármi írásművet tehet disszonánssá, lefokozottá a gondolatmenet egyetlen zökkenése. Természettudósok igazolhatják, fizikusok, biológusok, hogy a kutatómunka, felfedezőmunka biztosnak hitt építményei dőlhetnek össze, válhatnak befejezhetetlenné a gondolatmenet egyetlen hibája után. Olyan gondolattöredékre voksolt ott a költő vagy a felfedező, amelynek nincs jövője. Figyelmeztetőek tehát itt is a múltbeli példák, hogy nem elég a gondolkodásunkat a napi megfelelés igénye szerint formálni. S továbbmegyek: nem elég cselekvésünk rendszerét a napi megfelelés igénye szerint formálni. Gondolkodásunk és cselekvésünk rendszerének van olyan rétege, amelyik csak a jelené, nincsen távlata, ígérete; kimetszett, kimiskárolt – és ezzel együtt sokszor tetszetős és

szolgálatkész – gondolatok, mozdulatok rétege ez. És van – lehet! – olyan termékeny és termékenyítő rétege, amely magában rejti a meglátást, a felismerést, a merést, a jövőt. Természetesen ez utóbbit fenyegeti a kimetszés idézett réme.

Nem a jelen idejét akarom lefuvintani a por-Kronosz tenyeréről, nem a jelen-lét és jelen-idő rangját akarom lefokozni. A beszédünk általában megkülönbözteti a cselekvés folyamatos vagy befejezett állapotát. E kettősség súgására és sugalmazására hallgatva a folyamatos, a távlatos, a termékenyítő jelent szeretném méltó rangjára emelni, s csak a befejezett, befejezettnek tudott jelent lefokozni.

Csak a nyelvében, gondolatrendszerében és példázatában – ez utóbbi döntéseink és cselekedeteink modellje – ép, sértetlen, metszetlen szövegre bízhatja az ember az üzenetét. Üzenete akkor majd időálló lesz, érvényes lesz, átüti a jelen, a jelen lévő múlt és a jövő között épített, mindenkori vastag kőfalat. Martialis, idézett antik költőnk, légy velünk!

Műhelyeink

Mellemnek szegeztetik egy kérdés, kívülről kérdez valaki, pedig lehetne számvető lelkiismeretem belső harangkongása is. Megvan-e még benned a közösségben munkálkodás régi nagy illúziója? Van-e közösséged? A Forrás szerkesztőségében dolgozol, ezért így is kérdezem: miért nem tudnak ma a folyóiratok sem igazi alkotó közösségeket teremteni? – így kongat a harang. Na-

pokig, hetekig magammal hurcolom e kérdést, e zúgássá idegesedő harangszót. Mígnem annyi letisztul bennem: az én közösségem csak a nemzet, annak hangalakja e szó. Munkálkodásom színtere az úgynevezett műhely – vagyis hát a műhely lehetne. A szellemi műhely. Nagyon szép maga a fogalom is, hisz régi kovácsműhelyek páráját küldi felénk, a kétkezi munka céhbeli műhelyei üzennek általa. Üzenik az odaadást, de üzenik azt is, hogy az író nem gép, még az írógép sem gép a szó gazdasági értelmében, nem automata, amelyet a szellem ellenőrzése nélkül magára hagyhatunk. Hovatartozásunkat már definiáltuk, most rajzoljuk a levegőbe a kéz madárröptének kérdőjelét: hogyan is, miért is vesztettük el műhelyeinket?

A folyóirat-szerkesztésben, rádiózásban, könyvkiadásban, még a színház életében is romboló hatású az az elgondolás, miszerint például a folyóiratot, „nem írják, hanem szerkesztik". Tehát a munkára ránől az adminisztráció, a szellemi műhelyre a hivatal. Adynak volt Nyugatja, Móricznak Kelet Népéje, ezekhez képest talán hősiesebb erőfeszítés, de már a műhelymunka szétesésének példázata Németh László Tanúja. A műhely helyébe a laboratórium egy személyre szabottsága lép, mondom, hősiesen, de inkább tragikusan jelzésszerűen. S következik a laboratórium helyébe lépő iroda.

Hogy a fogalmaink körüli ködöt továbboszlassuk, hogy tisztán láthassunk, szurkáljuk csak a ködöt. Egy futballcsapat vagy egy cirkuszi, színházi előadás „közönség" nélkül maradhat. A maximálisan individualizálódó ember, a moral insanity embere, a szociológia kifejezésével anomiásodónak mondott lélek egyszer csak

„közösség" nélkül marad. Az írónak, a bohócnak, a színésznek, a szerkesztőnek ettől függetlenül lehet kisebb és nagyobb közössége. A legnagyobb közösség – épp a közösségi társadalomban – maga a társadalom. Az író és a szerkesztő viszont – mivel mindkettőnek a munkája hagyományosan műhelymunka – „műhely" nélkül maradhat. Az irodájában is. A széke alól akkor csúszik ki a föld.

Választ adni tudsz-e hát? Nem tudok. Csak kérdőjelet író kezem röpköd madárként a levegőben.

Fehéringes foglyok

A történet – amelynek filmjét magamban újra vetíteni próbálom – 1974-ben játszódhatott. Az Eötvös-kollégium portáján hazaérkezésemkor sürgető üzenet várt: keressem a kiadóban Kormos Istvánt. Első verseskötetemre akkorra már szerződést kaptam, a kézirat rendezését is befejeztük, megegyeztünk végleges címében, a Fehéringes folyókban. Nem tudtam mire vélni ezt a hívást. Kormos Pista olyan szigorú tekintettel fogadott, aminőt arcán sose láttam. Miképp gondolom én azt – kezdett bele üdvözlés helyett –, hogy a kötet címét az utolsó pillanatban, az ő tudta és beleegyezése nélkül, önkényesen megváltoztatom. Most jött vissza szabadságról, és megdöbbenéssel tapasztalja, hogy megváltozott a kötet címe. S talán azt hiszem, hogy ezzel az újonnan kreált címével majd megjelenhet a kötet?! Nem értettem az egészből egyetlen szót sem. Nem voltam időközben a kiadóban, nem változtattam a címet. Miféle

új címével?... – kérdeztem elképedve. Pista bement a titkárságra, hozta a kötet iratait, saját szememmel olvashattam az addig ismeretlen címet, betűzgettem megdöbbenve: „Fehéringes foglyok." A félrehallás ördöge, a nyomda ördöge incselkedett velünk, nevettünk egymásra rövid magyarázkodás után. Kormos valamelyik legelső ügyviteli anyaghoz diktálta a címet, a gépírónő félrehallotta, folyók helyett foglyokat értett, s az új cím megindult a maga útján, épphogy föl nem szökött a kötetre. Azóta is dédelgetem magamban ezt az orozva költött címet: Fehéringes foglyok. Elvesztését kicsit sajnálom is, hisz a mindenkori költészet lényegéről mennyi mindent elmond, s milyen képi erővel, micsoda láttatással. Ha dicsérem, kinek a zsenialitását dicsérem? Senkiét. Esetleg a süket fülét, amely megalkotta. S most vált alkotóerővé először, mindeddig a költészet kudarcának eszköze volt, amidőn – úgymond – csak süket fülekre találtak szavaink. Az ördög, a nyomda ördögének szokás mondani, eddig is incselkedett velünk. Kiskabát helyett azt írta, hogy kisbabát; lőszer helyett azt, lószőr; ceruza helyett azt, cenzúra; írni helyett azt írta: inri. Az ördögi tréfájával ekkorát még nem segített, lendített rajtunk. Ha magam elé idézem a kötet címét, mindig eszembe jut az a másik is, az a félreértett is. Eszembe jutnak sorra a költők, a fehéringes foglyok, a létezések és lehetőségek foglyai, a pokol járta dudások, akik minden csapdából, ütközetből, a világ sarából mégis tiszta ingben lépnek ki, bemocskolatlan a zászló és az ing. Petőfi és Ady, Radnóti és József Attila. Radnóti ténylegesen is, a fogoly, a fehér inges. „Ha kell, zuhanó lángok közt varázslom majd át magam" – írja, s „szabad leszek,

a föld feloldoz" – üzeni. A halálba készülő József Attila pedig így fogalmaz: „E föld befogad, mint a persely." Pengése, csendülése van a mondatnak, mintha fülünkben ténylegesen egy templomi perselybe dobott fémdarab csendülését hallanánk. A sors: az elítélté, a fogolyé – hogy bevégeztetett. Az üzenet a fehéringesé, hogy nemhiába, nem értelmetlenül. A perselybe dobott pénzdarab is életre kél, újra hasznosítódik rövidesen. A perselybe dobott mondat is megéled. Hont Ferenc az egyetem egyik esztétikai szemináriumán hívta föl erre a hasonlatra figyelmünket. Erre a jelentésárnyalatra. Gondolatmenetünk szerinti fehér inges fogoly Nagy László is, gondolatmenetünk térképrajza lehet a Gyümölcsoltó című verse, melynek utolsó mondata így hangzik: „tisztának a tisztát őrizzük meg / oltalmazzuk az időben". Aki a társadalomban szabad, vagy magát szabadnak hiszi, a megismerésben s az időben az is fogoly. Az egyetlen élet keretéből, emberöltőnyi esélyből pillant a teljességre s a végtelen időre. A halálra ítélt raboknak is kijár az utolsó szó joga. Hogy igazságukat, elképzelésüket, filozófiájukat még egyszer, végérvényesen összefoglalják, kivetítsék a kor falára. Az utolsó szó: a végérvényes, a pontos fogalmazás eshetősége. Az igazi költő minden egyes szavát, a legelsőt is az utolsó szó természete szerint mondja. Hisz a szó – és sokszor egyedül csak a szó – a joga és az esélye. S a fehér ing a joga és esélye. Mely legendás fehér inget az elítéltek szintén az utolsó napon öltik fel, mint utolsó ünnepi szavukat. De amely legendás fehér inget sokak már az első naptól fogva viselik.

Kik a bizonyos sokak? Kire ruházzam rá végül is ezt

a véletlenül talált címet? Radnótira, akit fájdalmasan megillet? József Attilára, akit jellemezhet? Pilinszkynek kölcsönözzem, hisz úgy hangzik, akár egy Pilinszky-vers- vagy -kötetcím? Hét évszázad magyar költőit illessem vele: fehéringes foglyok? Elégedjem meg azzal, hogy egy esszé, egy gondolatsor, egy ars poetica részét alkotja? Vagy már-már sajnáljam (ha már a nyomda ördöge fölajánlotta, játszva és incselkedve velem egy pillanatra), hogy lemondtam róla?

A vadszeder útján

Augusztus a Tiszán

Gyerekkoromból előhívott fényképek késztetnek: mondanám el élményeimet a Tiszáról, szüleim városáról – Csongrádról. Mit mondhatnék el, amit a kép megmutatni nem tud? Mit mutasson meg a kép, amit szavakba foglalni nem lehet? A Tisza és a Körös hullámainak izommutogató birkózását a város alatt? A nyárfákról írni: a folyó őrt állóiról, fák között talán ők a sorkatonák. A fűzfák lombjának sátráról írni: nagy hajú lányokról. Vagy a megcsonkolt fűzfáról írni: a Tizezer nap című filmben e vidéken teszik a csonkolt fűzfák csonka vállaira kerékpárjukat a parasztok.

Tizennyolc elmúlt tiszai évem tapasztalatát hadd fogjam egybe: nekem az augusztusi Tisza a legszebb. Mikor a folyó a legsoványabb. Körötte az élet meg mikor a legáradóbb. Ezen a csontsovány folyón egy kis hajóval utazzunk végig képzeletben. Erdei Ferenc Város és vidéke című könyvében így ír le egy ilyen utazást: „1964 augusztusában egy kis tanyahajóval Tiszalöktől Szegedig ereszkedtünk le a Tiszán. Ennek a hajóútnak egyértelmű eredménye, hogy a csongrádi Körös-toroki strandnak ítéltük a pálmát az összes tiszai partfürdők közül. Sok szép szinuszkanyarja van a Tiszának, s a hajlás domború görbületénél – ahol lapos a part, és lerakódik a föveny – sok helyen van barátságosan enyhe lejtésű, homokos part, más helyen is övezik ezt szép

ártéri fák, de ezek között a csongrádi a legszebb." Én nem mondom, hogy „legszebb", elég az is – annak élé nem fordulhat senki ellen –, hogy nagyon szép.

Aki a Tisza partján nőtt fel, annak a folyó emberi. Annak az őszi-tavaszi folyó zöld ruhás férfi. Annak az augusztusi folyó félmeztelen, napbarnított kamasz.

Érdemes emlékezni arra az áradásra is, az 1970-esre, amikor a kíváncsi folyó a medréből kinézett, tekintetét megjáratta az ártér fái között s bokrai fölött. Ezt különben minden évben megteszi. Ilyenkor a csongrádi pontonhíd összeroppan. Csónak és komp lép a helyére, úgy mondják az emberek: gáttól gátig járunk. Gáttól gátig jár a víz is, de medrében és árterében általában megfér. De 1970-ben zsiráfnyakát a töltés legtetejéig nyújtogatta. A folyóparti házak udvarára, kertjére befutott a talajvíz, s a Tiszát nemcsak a töltés fékezte, hanem már azon fölül is, a homokkal megtöltött zsákok. Emlékszem, az árvíz elvonulta után e zsákok félig elrothadt sáros darabjait – ahogy a védőfalat bontottuk – győzelmi lobogóként lengettük.

Sokáig fogva tartott a Tisza, de ahogyan a Tizezer nap hőse is, végül én is láthattam a tengert. Tengerjárta barátom azt mondta: nézzem a víz mélykék színét, mert az a tenger, s ha lehet, kóstoljam meg ott a kagylót, hisz a kagyló íze a tenger teljes íze. Mit mondjak neki most az augusztusi Tiszáról válaszul?

Talán azt, hogy lapos kavicsot fogjon, s dobja a vízre, a kavics majd újra és újra fölpattan, nyolcszor-tízszer is megugrik. Játszótársa a folyó. Talán azt mondjam: ahogy Nagy László Menyegző-beli párja bemutatkozik a tengernek, minden új szerelem megnézi páros arcát

nálunk is a víz tükrében. Lehet, pogány oltár ez. S mondjam, hogy az augusztusi szerelmesek a víz hullámain keresztül ölelik meg először egymást? Mondjam, hogy itt az íz és a szín a vadszeder íze, színe? Egy-egy kölyökcsapat reggeltől estig elmászkál a vadszeder sötétkék útján. „Hol voltál?" „Szedrezni." Indiánok ők, a szeder vérével telifestik, indián díszekkel telimintázzák a bőrüket. Mondjam, hogy az eszmélő Tisza augusztusi vizében nem kell úszni, hanem csónakként bele kell merülni? Feküdj rá a vízre, lebegj, sodródj, szikrázztasson a nap. Mondjam, hogy a Tisza partjára terített homokszőnyeg csak látszatra szőnyeg? Inkább valami homokpaplan. S hogy azzal a forró homokkal lábunk hegyétől fejünk búbjáig betakarózunk, abba a homokba belebújunk, fogunk között is megropogtatjuk, megízleljük. Egy gyerek úgy harap bele ebbe a homokba, ahogy a felnőtt egy almába.

S hogy az ember beszél minderről? Semmi ez ahhoz képest, hogy a nyárfák is össze-összesúgnak fölöttünk. Hogy két kezed közé fogsz egy lapos követ? Semmi ez ahhoz képest, hogy a táj két keze között – szikrázó ég és forró homok között – tart bennünket. Össze is roppanthatna, mégse roppant. Mindössze megtart.

A festő halála és születése

Tóth Menyhért

Egy évvel ezelőtt temettük. Szikrázó, fémes és fényes hidegben, kemény télben. Tóth Menyhért emlékére és tiszteletére fehérbe öltözött – ahogy festményein is – a táj: hó hullott, bokáig érő hó borított mindent, a behavazott, jéggé fagyott téli táj fölött terepszemlét tartott, kisütött a nap. Jégvirág nyílott, világunk jelképes virága.

Mintha szűkebb családunk tagját temettük volna, úgy temettük. Kevesen voltunk, mértéktartó, visszafogott volt a búcsúbeszéd, szerettei, a miskei és Kalocsa környéki parasztasszonyok, férfiak gyászolták őszintén és fájdalommal, szám szerint is: ők voltak az a gyülekezet, akik körbeállják, vállukon úsztatják a koporsót. Voltak olyanok is, úgy éreztem, de előbb Nagy László temetésén is úgy éreztem, előbb Németh László temetésén is úgy éreztem, voltak olyanok is, akik azért álltak szorosan a halott mellé, mert őrizték: arra vigyáztak, nehogy föltámadjon.

A számon fogalmazódni kezdtek a kérdések: hol van a szűkebb család mellől a nagyobb család, az ország? Aki legalább ezen eszméltető pillanatban ráeszmélne arra, mit és kit vesztett. Hol a nagyközönség, ha sznob, hát legyen sznob, azt sem bánom, de hol van, hogy szeretetét szemérmesen, mint a szerelmesek, vagy harsogón, mint a drukkerek, e pillanatban megvallja? Hol az izgága művészettörténészek, akik legalább e pillanattól illő mércével kezdik mérni? Nem centiméterre, nem dekagrammra ezt az óriás akácfát. Akik illesztgetni kez-

dik most azokat a szavakat, melyeknek rendje megfogalmazza a mondatot, az ítélkezést, mely szerint Tóth Menyhért olyan elszánású, de olyan rendű s rangú alkotója is festészetünknek, képzőművészetünknek, mint regényirodalmunknak, közírásunknak Veres Péter, mint költészetünknek, esszéírásunknak Illyés. Ki sajnálja az elmulasztott, föl nem ismert vagy meg nem mondott szövetséget: nemzedéktársak, a nagyobb szabadcsapatban együtt haladhattak volna – hirtelenjében számvetést készítek – vagy negyven éven keresztül? Az elmulasztott lehetőségekre nem magyarázat, de a hirtelen számvetéshez, leltárkészítéshez hozzátartozik az is: vagy negyven éven keresztül Tóth Menyhértet többen ismerték bicebóca szobafestőnek, mint egyetemes jelentőségű művésznek, festőnek.

A feketébe és fehérbe öltözött gyülekezetben tovább fogalmazom a kérdéseket, a számomra egyik legfájóbbat épp: hogy hol a csitri festőlányok és suhancok, főiskolás fiúk e koporsó mellől, az életmű mellől? Akár vállalják, akár tagadják, hol van kezüknek az a felismerése, hogy olyan időben és időpontban nyúlnak a tupírozott ecsethez, amidőn azt már valaki más letette vagy elejtette? Hol ennek a megsejtésnek a fellengzőssége és hasznosan: a felelőssége?

Állok a szikrázó, fémes és fényes hidegben, kemény télben. Tóth Menyhért emlékére és tiszteletére fehérbe öltözött a táj: hó hullott, bokáig érő hó borított be mindent, a behavazott téli táj fölött, ha alant járt is, terepszemlét tartott a nap. Talán legfiatalabb a gyászolók között, nekem kellene odamennem ismerőseimhez és halkan köszönteni őket, de nem tudok mozdulni. Ők

jönnek oda hozzám, köszönnek, nem tudok visszaköszönni. A nagy hidegben odafagyott cipőm a földhöz, fölkúszott a hideg a lábamon, a csontjaimon, föl a nyelvemig, föl a hajam tövéig, át vagyok fagyva teljesen.

Szemem akkor csodát lát, varázslatot. El is mondom itt, jól értsétek. Szétnéztem még akkor, talpamtól a hajam tövéig átfagyva, a gyászolók gyülekezetében, s láttam, hogy ott van velünk, a megsebzett föld fölött közöttünk a festő, Tóth Menyhért. Ő az, nem lehet más, ha messziről is: feje tartásáról is megismerem, fejét kicsit balra hajtja és előreejti. Akik szorosan melléállva őrizték, ne féljenek, hiszen jól vigyáztak: föl nem támadt. Ami történt, előbb megtörtént, s nem történet ez, de történelem. Tóth Menyhért, aki látszatra oly törékeny volt s oly halandó, még életében, művészetében újjászületett, de akkor már – mily elképesztő – halhatatlannak.

A Móricz-tölgyfa

Nemrég ünnepre készülődött Hetényegyháza. Emlékoszloppal jelölte meg azt a dombot, amely Móricz Zsigmond hajdani, picinyke földjéhez tartozott, s az emberek védelmébe ajánlott egy óriási tölgyfát, amely a hajdani tölgyesből hírmondónak megmaradt. Az ünnepségeken nekem is beszélni kellett volna. Lelkiismeretem parancsára. Megjelöltem előzetesen mondandóm tárgyát is, amit a Móricz-centenáriumon legfontosabbnak ítéltem: Móricz öröksége a mai magyar irodalomban. Pontosíthatom is utólag a címet, írónk örökségének kérdése és kérdőjelessége a mai magyar irodalomban –

hangozhatna a kissé ünneprontó cím. Az utolsó pillanatban egy tavaly télről ittfeledett vagy már a jövő teleket előlegező influenza ágyba rendelt. Ellentmondva szigorúan a szólni készülés előző, belső parancsának. De a jegyzetek akkorra elkészültek, s a szándék sem romlott meg bennem, amely az üzenetet most előhívja.

Álljunk meg azonban egy lélegzetvételnyire Móricz újonnan megjelölt tölgyfájánál. Nézzük meg: illik-e hozzá, idézi-e, jelképezi-e? Pesti éveim emlékei közül hadd idézzek egyet. Ismerősöm javasolta: az éjszakába hajló kávéházi beszélgetésből szökjünk meg, s járjuk be az éjszakai Margitszigetet. A Szigeten aztán a váratlan, hirtelen nyári zápor bekergetett bennünket egy tölgyfa-óriás lombsátra alá. A lombozata olyan dús volt – idéződik emlékezetembe –, hogy a zápor egyetlen csöppjét sem engedte át; csak azt láttuk, ahogy a hatalmas ívű villámlások átvilágítják, átröntgenezik ágazatát, bordázatát. A fa törzsének körfogata is lenyűgöző volt. Ha körbekerüljük, láthattuk volna, hogy a túloldalán szerelmespárok üldögélnek, nevetgélnek, de nem mozdultunk el körívének egy pontjától, s így az egymásnak élő szerelmesek rejtve maradtak előlünk. A szigeti tölgyfa lenyűgöző méreteivel most megjelent Alföldünkön is. Lombsátrát fejünk fölé kifeszítette; hogy tűnődőn tövébe üljünk: kínálja magamagát. Ahogy hallom, ezt a homoki tölgyet a kegyelet őrizte meg. Az erdőket kivágták, a fákat megtizedelték, mint a vesztesek katonáit. De erre a tölgyre nem volt kéz, amely rámutatni mert volna. Hozzátapadt talán valami legenda, hogy ez Móricz kedves fája volt? – alig hiszem. Valószínűbb, hogy nem a legenda védte meg. Roppant méreteivel

megvédte önmagát. A kétkezi emberek szemében mi lehet szebb, mint egy önmagát kiteljesítő, tökéletes arányú fa? Ha utasítást kaptak volna – vagy kaptak is – rá, hogy kivágják, maguknak mégis álljt parancsoltak. Helyette bölcsen megtették szemléletük egyik sarkalatos pontjának, tájékozódásuk egyik központjának. Lehetett azt mondani: a tölgyfától kilométernyi távolságra, a fától keletre, nyugatra, s ezek az egyezményes jelzések összefoghatták, irányíthatták a kerge képzetet. Ahogy egy falu, egy község nincs meg földrajzi értelemben vett tájékozódási pontok nélkül, magaslati pontok nélkül, ugyanúgy egy közösség sincs meg szellemi értelemben vett tájékozódási pontok, magaslati pontok nélkül. Ezek irányítják a vándorló, kusza képzeletet. A barbár záporok, éjféli villámlások idején ezek a fák feszítenek fejünk fölé sátrat. Tetszik nekem, ezeket végiggondolva, a Móricz-tölgy megjelölése, jellemzőnek, jelképi erejűnek érzem. Még abban az értelemben is: a Móricz-életművet is, ahogy a fát, nem kell hogy legendák, törvények védjék meg – megvédi végül roppant méreteivel önmagát.

S most nézzük Móricz írói örökségének kérdését. Nézzük: a tájékozódás biztos pontjához biztonsággal mérik-e magukat az új és új nemzedékek? Móricz utóélete fényesen indult. A Kelet Népe egyik jelmondatát: „Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!" a fiatal írók egész nemzedéke írta zászlajára. A szociális igazságok s nemzeti igazságok fogalmazódtak, lírában, prózában; Illyés tollán, Veres Péterén, Szabó Pálén, Németh Lászlóén. Ki az esszét, a dolgainkról-közösségünkről való gondolkodás műfaját munkálta ki, mint Németh

László; ki a líra új esélyét, új hangzását kereste kitartón, mint Sinka István; ki a líra csillogását a próza szövetében, mint Tamási Áron; ki a pontosan dokumentált életek esélyét kutatta, a szociográfiai leírás osztályharcát harcolta, mint Veres Péter. Nem maradt a móriczi munka folytatás nélkül. S nem a felszabadulás utáni nagy lélegzetvételkor sem, amikor a szelek csattogtatták még a fényes lobogókat. A prózában Sarkadi Imre, Kamondy László, Szabó István, Sánta Ferenc, Sütő András és a többiek munkássága jelezte a műfaj megújulását, frissültségét. A lírában Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Simon István, Váci Mihály emelte a fejét. A szegénység egyenesítette derekát; Nagy László versei teremtették a kőkemény erkölcsöt, etikát; Juhász Ferenc verseiben pedig eposzi hatalmak lettek a kicsi kőművesek és özvegyülő anyák, pedig előbb az eposzi hatalmak az istenek, királyok, hadvezérek voltak. Bár lehet, Móricz biztatna, tovább, még nagyobb lélegzetet, fiúk, ne csak aprózgasson a tüdő, hanem munkája, verse által akkorát lélegezzen a költő, hogy tüdeje majd belerepedjen. Lehetősége, levegővétele legvégső határait, legnagyobb méreteit keresse.

A kiüresedés, gyökértelenedés pillanatára inkább a prózában éreztem rá először valamikor a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején. József Attila csodálatos pontossággal mondja el a megfáradtságot, nem a testit, a szellemi értelemben is vehetőt, Megfáradt ember című versében: „...harmattá vált bennem a gond és teher: / se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, / csak megfáradt ember, aki itt hever." A kötöttségektől és kötelezettségektől való föloldozottságot és oldottságot ennél

pontosabban leírni talán nem is lehet. De a művész – alapállását tekintve – nem lehet ilyen „se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér" ember. Erre a mostani, móriczi pillanat figyelmeztessen bennünket, nehogy épp az új nemzedékek kezén-közén üresedjen, finomodjon „harmattá" a hajdani, örökölhető és örökérvényűnek tetsző „gond és teher"!

Ideilleszthető, nagyon fontos gondolat Lukács Györgyé: „Nem lehet az emberiséget kizárólagos, metaforikus ellentétbe állítani az emberi vonatkozások konkrét formáival, mindenekelőtt az osztállyal és a nemzettel... az emberiségnek ezek a konkrét kötöttségei és kötelezettségei mérhetetlenül nagy hatást gyakorolnak minden egyes személyiség miként tjére... akik ezt elhanyagolhatónak fogják fel, azok magáról az emberről is kétségtelenül egy sápadt, elvont, vértelen koncepciót alakítanak ki." Ez a sápadt, elvont, vértelen ember a lírának is, a prózának is újkori hőse lett.

Az irodalom dolga sokrétű. Kell ma is a feltámadó, bujtogató móriczi szem. A Rokonok, az Úri muri, A fáklya, Az Isten háta mögött, a Hét krajcár szemléletének radikalizmusával ma is kell, hogy az író átvilágítson a jelen létezés ködén. A Hét krajcár üzenete az volt: megmutatni, hogyan élnek ott, ahol a hetedik krajcár hiányzik. „Az emberi vonatkozások konkrét formáival" való számvetéshez máig hozzátartozó az író szociális érzékenysége, társadalmi érzékenysége. Minden olyan helyzet iránti felelősségtudata, ahol a bárminemű hetedik krajcár hiányzik. A gondok máig hatóak, nem lehet olyan történelmi évszám, amely mint a penge, kihasítana minden gondot a társadalom szövetéből. Itt adósunk az irodalom.

A szociális érzékenység egyik fokmérője a közösség iránti felelősség kérdése. Társadalmunk közösségi társadalom; kis és nagy közösségeinek gondjai, válságai tehát segítségért kiáltanak. Ha a közösségi gondolkodás válságba jut újra és újra, ha erkölcsi gátak nélkül árad az individualizmus folyama újra és újra, akkor az irodalomnak mindig lenne új feladata. Itt is adósunk.

Vonatkozásaink konkrét formája a nemzet is. Ady azt mondta: a magyarság szükség és érték az emberiség és az emberiség csillagokhoz vezető útja számára. Szükség és érték voltát nem kellene újra és újra megmutatni, védeni hát?! Az új irodalom itt is adósunk.

Móricz megmutatta az érdekek összefonódásának, a kontraszelekciónak, a feudálkapitalista korrupciónak a világát. Ma a nyelvész azt mondja: annyi szinonimánk van a korrupcióra, mint az eszkimónak arra a legfontosabb szavára, hogy „hó" vagy „hal". A szociológus figyelmeztet, ez újólag rossz jel, az érdekek torz összefonódásának továbbélését mutatja. Irodalmunk figyel-e rá? Itt is adósunk.

Szólt már a móriczi irodalom arról, hogy a létezés rákfenéje a dzsentrizmus, a dzsentroidizmus. Félfeudális emberi viszonylatok zavarják a legutóbbi időkig az új formák kiteljesedését. Az életmód kérdésének, egy-egy torzulásának ábrázolása megkerülhető-e ilyen helyzetben?! Itt is adósunk az irodalom. Ezekkel számolván nem lenne „megfáradt", nem lenne „sápadt és vértelen", nem lenne „gyökértelen" az írások hőse – de az írások alkotója maga sem.

Nem hiszem el, hogy ezt a fogalmunkat: realizmus, „ragozni", fokozni lehetne. Realista, realistább, legrea-

listább? Realizmus csak egyetlen van, egyértelmű módszer, a több évszázados. Módszerének lényege pedig az, idézzük újra: „Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!" A realizmus: a tények hiteles bemutatása. Vagyis: elemzés alá venni a jelen valóságát, föltárni és kifejezni. Erre a líra, a próza eszközei egyaránt alkalmasak. Akár az orvos eszközei. Ő is évszázadok óta realista! Föltárja a betegséget, és gyógyítja, ha tudja.

De vissza tölgyfánkhoz, tartogat még legalább egy jelképet. Ha átnézhetnénk a tölgy homokos talaján, ha láthatnánk a fa gyökereit, érdekes megfigyelést tehetnénk. A föld szintjéhez, a szimmetriatengelyhez viszonyítva a fa lombozata és gyökérzete szimmetrikus. Amilyen rajzolatot írnak le a gyökerek, olyan az ágak rajzolata is. Amilyen mélyre fúródnak, hatolnak egy tölgy hajszálgyökerei, csak olyan magasba lendül lombkoronája. Ilyen a fa. De ilyen a személyiség is. Gyökerei nélkül annak sincs koronája. S nem retten el akkor a törzstől se a balta, se az átmeneti szél.

A Pannóniában nőtt mandulafáról

Teríti a karácsonyi asztalt anyám, bár álmomban kisiklottak a vonatok, tőből kicsavarodtak a fák, hazaindulok mégis. Karácsony szombatján délben terítsd meg az asztalt, mint régen. Fehér abroszt tegyél, abroszodra fokhagymát, sót, almát, szőlőt. Szőlőt: ki ültethette, a tőkéjét ki nevelhette, s miért?

Verebek leszünk valahányan, csipegetünk ételeidből. Csonka a család, három szájjal kellene ennem, azok

helyett is, akik nincsenek itt. Három szájjal eszek tehát, három szájjal szólok, mint a szörnyek. Csipegettünk az étkeidből, ebédedet megettük: krumplilevest, mákos tésztát, ahogy illik. Krumplileves, mákos tészta mézzel, jó is volt, nem is, gyereknek lenni jó is volt, nem is.

Az ebéd morzsáit ott hagyjuk majd az asztalon, a földi és égi madarak ne éhezzenek. Pirosak kell legyünk, mint az alma; bőségesek, mint a mák; édesek, mint a méz. Jó is volt, nem is, gyereknek lenni jó is volt, nem is.

Behavazottan áll a fasor otthon a kertben: diófa, mandula, mogyoró. A két diófát nagyanyám ültette, a mogyoró bokrait anyám, a mandulákat én. Én utólag, mert buzgalmukat látva elszégyelltem magam. S lázas is voltam, lázas: hogy én is ültetek. Nézd, megfogta a kis diófa – fogadott s lepett meg ötletével nemrégen nagyanyám. Nem is gondoltam, hogy megtörve, elgyötörve, öregségében a suhancokkal: fiatal fákkal társalog. Elmúlt már hetvenéves, inkább a nyolcvanhoz közelít. Valahol eldugottan találhatott egy magról kelt diót, s hazahozta a kertbe, most az átültetés sikerének örül. Én pedig begubózom, s azon tűnődöm: milyen elvek szerint is élhet ez az öregasszony, a nagyanyám, minő lélekkel? E tette szerint magánakvaló s önző nem lehet, hiszen tudhatja, tudnia kell: ez a fa neki teremni nem fog. Honnan lehetséges az erő, az óriás erő, hogy ez a tudat el nem keseríti? Neki se fog teremni, ki tudja, hová sodor a szél: nekünk se fog teremni, csak egyszerűen teremni fog. Látom, irigylem, és el is lesem: ez öröméhez elég. Jó is volt, nem is, gyereknek lenni jó is volt, nem is.

Én pedig már régtől mogyorót szeretnék, mondja erre

anyám. Jól van, majd valamely faiskolából hozok mogyorót, felelem én. S járom a faiskolákat. Mogyoró van-e? Nincs. Mogyoró van-e? Nincs. Barátaimnak üzenem, hogy mogyorót s mandulát szeretnék, egy este be is csönget s csörtet hozzánk egyikük, színházi rendező, a hóna alatt két mogyoróbokorral. Meghozta, álló napig utazott vele, buszra szállt s vonatra, míg ideért. Mogyoróbokorral a hónod alatt, csodáltak vagy csodálkoztak az emberek? – kérdezem. Természetesnek vették – feleli. Kérdezték, ugye: milyen fa, milyen bokor? Nem, nem kérdezték. Csak sorra szólítottak meg az emberek, soha még ennyi ismeretlen ismerősöm. Meglátták a mogyoró erős bokrait, s elmondták: van az ő kertjükben is. Tanácsot adtak, hogyan ültessem, hogyan kell metszeni. Jó is volt, nem is, gyereknek lenni jó is volt, nem is.

Hazavittem anyámnak, s ő elültette, hogy teremjen. Alig hiszem, hogy arra gondolt: teremjen neki, nekünk. S mert ültetett, termesztett, nem csupán fogyasztott, túltett ősein. Felütöm a mogyoró szakkönyvét, a mogyorótermesztés stilisztikáját, ott olvasom: „a magyarság a mogyoróval már az őshazában találkozott". Itt kicsit megállok, hisz oly ünnepi a kép: az őshaza díszletei között, jó napot kívánok, a magyarság a mogyoróval épp találkozik. S tovább: „Az alma, körte, kökény, szőlő, som gyümölcsnevekkel, a gyümölcs szóval együtt vették át őseink az ugyancsak bolgár-török eredetű szót, a mogyoró szót is. Noha a magyarságnak már az őshazában külön szava volt e gyümölcs jelölésére, a mogyorót fogyasztotta is, de nem termesztette. A gyümölcsök többségét gyűjtögette a természetből."

Most új törvényt tanulok. Nagyanyámtól, anyámtól, akik – ez is a mogyorótermesztés nyelvtörténetéhez és stilisztikájához tartozik – nem a természetből gyűjtenek, hanem a természetnek raktároznak, gyűjtenek. Groteszk játék ez csupán, mondod. Igen, groteszk, karácsonyi játék. Engem mégis izgat, s elhatározom: én is ültetek. Ültetek például két mandulafát, hogy ezzel is gazdagabb legyek. Nem a két mandulafával gazdagabb. Az a gazdagság tőlem független ugyanis, bár nem idegen – mondottam: a természeté. Hanem hogy gazdagabb legyek a faültetés tapasztalatával. E tapasztalat lesz személyes, ez lesz az enyém.

Akkora hó esett a napokban, az embernek derekáig ért. Megzavarodott tőle a város. Kisiklottak a villamosok, égnek fordult kerekeikkel rúgkapáltak az autók, mint a hátukra döntött bogarak. Megállt az élet. S akkor szobám ablakából kinézve megláttam a gyerekeket. Nekik vállukig ért a hó, fúrták előre magukat benne. Az elakadt autók fölött strázsáltak nevetve. A hóban fürödtek nevetve. A megroppant gerincű, tört fák fölött táncoltak nevetve; nevetésükből úgy tudom: ültetni fognak másikat. Jó is volt, nem is, gyereknek lenni jó is volt, nem is.

Mekkora hó, micsoda ítélkező idő! Épp ekkor kapok a manduláról újabb híreket: itt és itt, ebben a lerakatban kapható mandulaoltvány. Már indulok, csak felütöm előbb a mandulatermesztés szakkönyvét. Hadd tudjam, a magyarság és a mandula találkoztak-e az őshazában. Ezt olvasom: „A XV. században írta Janus Pannonius latin nyelven az Egy Pannoniában nőtt mandulafáról című költeményt, ebben utal a mandulára, különös te-

kintettel a mandulavirág fagyérzékenységére. A vers alapján világosan látható, hogy akkor a Dunántúl déli részén már ismerték és termesztették is a mandulát. Magyar nyelven a mandulát először az egri püspökség 1493. évre vonatkozó számadásai említik, mondola néven." (Nem épp őshaza, de Janus Pannoniustól kezdődő története, a történetének allegóriája szép.)

Behavazottan áll a fasor otthon a kertben. A dió, mondjuk hatvan év múlva sokat terem majd, de tíz év múlva, ha kevesebbet is, egy meleg szeptemberben mindhárom fa – dió, mogyoró, mandula – terem. Termését elrejti majd a kamra. S karácsonykor valaki – aki talán nem is én leszek – ír majd valakinek egy levelet:

terítsd a karácsonyi asztalt, hazamegyek, bár álmomban kisiklottak a vonatok, tőből kicsavarodtak a fák, hazaindulok mégis. Karácsony szombatján délben terítsd meg az asztalt, asztalodon tál legyen, a tálon szőlő, alma és dió, mandula, mogyoró.

A sematizmus

Tíz éve történhetett, abban a vidéki iskolában, ahol gimnáziumi tanulmányaimat – alig jelesen, inkább jelentelenül – folytattam, s ahol még hagyományos, füstös kályhákban szénnel tüzeltek. A hideg és a füst miatt sok órát meg se lehetett tartani. Nem volt tehát túl szerencsés megoldás, hogy poros szénnel tüzeltek, de az sem volt túl szerencsés, hogy az iskolai könyvtárból hozott irodalmi folyóiratokat használták gyújtósnak. Egy-egy tanárunk a hóna alatt néha behozta valamelyik folyóira-

tunk izgalmas, új számát, hivatalosan is láttunk tehát verssel teli folyóiratokat, de soha annyit, mint amennyi egy-egy reggel a vaskályha mellé oda volt készítve. Minő látomás: miközben a magyartanár megkezdte az órát, mondjuk Petőfiről vagy József Attiláról, aközben a lángok is megkezdték a maguk áldásos munkáját: szép lassan emésztették az irodalmi újságokat: lehet, épp Petőfi és József Attila verseivel. S hogy témánkhoz is közelítsünk: poémákkal arról, hogy megy a traktor, meg arról, hogy épül a gyár, és arról, hogy felbomlott az eljegyzés, mert a fiú párttag volt, a leány pedig templomba járt vasárnap délelőttönként.

Ezeket az égetésre szánt folyóiratokat egyszer olyannyira megbámultam, lehet, sajnálkozón, hogy a tanterembe belépő művészettörténet-tanárnő odafordult hozzám, mondván: ha akarod, elviheted haza. Sőt: elengedlek az óráról, pakold össze, ha kell, és vidd haza ezeket a folyóiratokat. En pedig természetesen hazavittem, és évek múltán is eszembe jutott ez a pillanat, nevelési hatása, értéke nagyobb volt, mint más órákon az egész tanévnek. Otthon azután láttam, hogy miket is vittem haza: a Csillagot például és az Új Hang folyóirat hőskori számait, amelyikben Nagy László, Juhász Ferenc első nagy versei megjelentek, és a prózások: Sánta, Kamondy, Szabó István; lehetett ezeken a lapszámokon látni, érzékelni, ahogy szép lassan szétfeszülnek az irodalmi sematizmus jó idő óta tartó keretei. Valóban új hangok hallatszottak. Kinek-kinek az Új Hang-os alkotók közül, akiket később megismertem, mondtam is, hogy először hol találkoztunk: a szemétkosárban.

De az Új Hangon kívül más folyóiratokat is hazavit-

tem, tudtomon kívül, akkor. Az ötvenes évek első éveinek Tiszatájait például. S én, akit az iskolában klasszikus értékeken igyekeztek nevelni, megdöbbenve tapasztaltam, hogy van egy másféle irodalmi hang is, merevség, tehetségtelenség, dilettáns hálaénekek hangja, s ez is irodalomként kínálja magát. Egy barátommal megosztottam élményemet, és napestig olvastuk ezeket a verseket, novellákat, s harsányan kacagtunk rajtuk, zuhanó madarakon. Vállalkozó kedvű magyartanárunknak rögtön föl is ajánlottuk, hogy az órán szívesen adnánk egy kis műsort e korszak gyöngyszemeiből. Az egész osztály nagyon élvezte, magyartanárunkat is beleértve, aki pedig elég gyakran mondogatta, hogy őt életében kétszer üldözték. Egyszer – vagy talán helyesebben egyhuzamban – 45 előtt, mondván, hogy „kommunista", majd 45 után, mondván, hogy reakciós. De ezt kellő iróniával és öniróniával emlegette, nem hatott másként az osztályban, csak úgy, mint valami vicc. Mi, barátommal bemutattuk tehát az osztálynak ezeket a remekműveket, jót kacagtunk, magyartanárunk is jót kacagott. Nem is akarta elrontani felhőtlen jókedvünket, sőt: emlékszem, a boldogságtól ragyogott a szeme, boldog volt, hogy ezeken a kegyetlenül nehéz éveken, jelenségeken mi már fölszabadultan tudunk nevetni. Nevetjük, úgy búcsúztatjuk. Gondolom, ennek a ténynek s ennek az érzelmi fölszabadultságnak örülhetett leginkább, túl azon, hogy önképzőkörré alakult át osztálya. Annyit azonban, csak úgy mellékesen, megemlített: nem voltak könnyű évek. Nem is figyeltem föl megjegyzésére, jóval később jutott eszembe kis példabeszéde, amit akkor az órán elmondott. Így hangzott. Bemegy az osztályterem-

be, a hetes vagy napos jelenti, hogy ez meg ez igazoltan távol van az óráról, mert ifjúsági mozgalmi munkára mentek. Jól van, menjenek – mondta a tanár, bár itt talán jobb helyük lenne, megtanulhatnának például olvasni, írni. Később azután kiderült, hogy mi is volt ez a munka. Ameddig a tanár az órát tartotta, néhány diákja mozgalmi feladatként elment hozzá az otthonába, és fölforgatta a könyvespolcát, számba vette a „reakciós" könyveket, hogy készülhessen a pedáns följelentés. Ez volt tehát a kis történet, azért hangzott el az órán – gondolom utólag –, hogy amennyiben nevetünk: felelősen nevessünk.

Milyen is volt ez az időszak, amelyik 1948 után kezdett kiteljesedni, s amelyet az 1956-os nemzeti katasztrófa zárt le? Azt hiszem, még mindig nem tudunk róla megközelítően sem eleget. A sematizmusról, mely ennek a kornak jellemző, mondhatni reprezentatív ábrázolási módszere, irányzata, izmusa, szintén nem tudunk eleget. Remélhetőleg azért nem, mert végképp elfelejtettük.

Magam úgy látom, hogy a sematizmus nem vizsgálható önmagában. Nincs „művészet a művészetért" sematizmus. Összetartozik, összekapcsolódik politikai alapjával, a diktatorizmussal és világnézeti alapjával, a dogmatizmussal. A jelzett időszakban ténylegesen össze is kapcsolódott, ez a három szerves egységet alkotva esztétikai értelemben elősegítette, hogy a költészetet ne Vörösmarty és ne József Attila jelentse, hanem az ötéves tervről faragott rigmus. József Attila nevének említése nagyon is indokolt, jelezheti, ez az én külön véleményem is, hogy az ötvenes évek dogmatizmusának, sema-

tizmusának gyökerei a harmincas évek számtalan tisztázatlan kérdéséig nyúlnak vissza. A harmincas évek szektásságáig például, amely a szocialista mozgalmon és esztétikai mozgalmon belül perifériára szorította, sőt soraiból kiszorította József Attilát. Ez a szemlélet, ez a gondolatkör jó húsz év múlva újraéledt. Természetesen teljesen megváltozott viszonyok között. Mert más a két világháború közötti Európa, a második világháború előestéjén, a fasizálódás előestéjén, és megint más a szocialista átalakulását élő Európa, benne Magyarország a „kapitalista rém" veszélyeztetettségével. A fasizmus ellen is, a második világháború után az imperializmus, kapitalizmus fenyegetése ellen is leghatásosabban a szocialista, a demokratikus erők egységfrontjával lehetett volna harcolni. És mindkétszer más módszer választatott, a szövetségkeresés helyett épp a szövetségtagadás, sőt ennek ötvenes évekbeli groteszk formája: az önmagunk ellen vívott osztályharc.

Persze a politikai diktatorizmusnak, világnézeti dogmatizmusnak és esztétikai sematizmusnak az összekapcsolása nem oly merev és nem mindenkor törvényszerű. Gondoljunk arra, hogy 1919 időszaka is diktatórikus politikai módszereket hozott magával, nevében is hordozta a proletariátus diktatúráját, a kulturális életet mégis átformálni segítette. Fölvállalta Móriczot és Adyt és Bartókot, Kodályt és Balázs Bélát és Lukács Györgyöt. És 133 nap is megmutatta, hogy ténylegesen új kultúra és új kultúrpolitika körvonalai rajzolhatók meg. Vagy gondoljunk a mai Latin-Amerikára, mágikus realizmusára, a politikai diktatorizmus árnyékában nem szükségszerű a sematizmus sápatag virágzása.

Esztétikai következményeit nézve negatív a két időszakban az, hogy mindkettő, a harmincas évek és az ötvenes évek szűkössége, mondhatni sematizmusa természetesen nem a „sematizmus" zászlója és jelszava alatt jelentkezett, hanem a szocialista kultúra teremtésére formált kizárólagos jogot. Évtizedekre kompromittálta ezáltal magát a szocialista kultúrát, magát a szocialista realizmust, ez utóbbit olyannyira, hogy ki is iktatta esztétikai gondolkodásunk szótárából, eszköztárából.

Klasszikus színvonalú volt a negyvenes évek elején a társadalomtudományunk. Erdei Ferenc szárszói beszéde a magyar társadalomról például remekmű, szocialista társadalomtudomány, amely a társadalom fejlődésében a törvényszerűségeket és öntörvényűségeket hangsúlyozza. A későbbi törvénysértések többek között ezt is, a társadalom fejlődésének belső elveit, öntörvényeit is sértették. És klasszikus, szocialista esztétikánk van. József Attilával például így tesz törvényt: „A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti... A népművészet a múlté, a polgári művészeté a jelen és a proletárművészeté a jövő. A proletárművészet az ősét a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív." Ez hát az igazi út. És mit kínált a dogmatikus kultúrpolitika? „Az új magyar szocialista-realista irodalom pozitív hőse az ötéves tervet megvalósító ember legyen." Így hatolhatott a törvénysértés az esztétikai gondolkodás területére is. Persze ezen irányzat, ezen izmus műalkotásait is el lehet vagy el is kell felejteni, a tanulságokat viszont nem szabad felejteni, a neosematizmus eszköztárával nehogy újra felmutassa a művészet a pontatlanul ábrázolt jelent s jövőt.

Látomás híres gyógyulásokról

A csorvási csodadoktor és más esetek

Az én Joó Györgyöm: nagyapám testvéröccse, Csernus Feri bátyám. Csak győzné jegyezni a tollam s emlékezetem az ő végenincsen elbeszéléseit. Olyan pontosan fogalmaz, hallom, amint beszéd közben, gondolatban kiteszi a pontosvesszőt.

A napokban levelet kaptam tőle, este írhatta, éjszaka inkább, amikor előbb már megetette állatait, minden házimunkáját elvégezte, s eszébe jutott, hogy legutóbbi beszélgetésünkhöz lenne még hozzáadnivalója.

„Kedves Lajoskám, küldök még pár gondolatot... Egyébként megvolnánk, csak fázunk. Érlelődik bennem az elhatározás: fűtőtesteket próbálok eladni az Egyenlítő tájékán...” Nevetek tréfás kísérőlevelén. Ha jellemezni kellene, ő tényleg ilyen, egész életében fűtőtesteket árult az Egyenlítő vidékén, jelképesen szólva, valójában pedig: egész életében kísértette a szép lehetetlent. Nincsen más dolgom, kitenni a kettőspontot, ami alább következik, levelében szó szerint leírva állt.

...Közvetve az életemet is egy parasztorvosnak köszönhetem, aki születésem előtt anyámat visszahozta a sírból. Anyám, mikor 1905-ben megszülte a negyedik családját, súlyosan megbetegedett. Az orvosok teljesen tehetetlennek bizonyultak a betegséggel szemben, sőt még azt sem tudták megmondani, mi a baja.

Anyai nagyapám néhány évvel az eset előtt halt meg,

nagyobb összeget örököltünk utána, így telt a gyógykezelésre. Egyébként akkoriban egy ilyen súlyos betegség egyenlő volt a család tönkremenésével, annyira drága volt az orvos, a gyógyszer, a kórház. Apám elmondása szerint 50 hold föld árát költöttük anyám betegségére három év alatt, teljesen haszontalanul, sőt mint utóbb kiderült, épp ezek a gyógykezelések juttatták a sír szélére. A Monarchia legjobb orvosainál járt anyám, akik minden létező gyógymódot végigcsináltak vele – hiába. Akkoriban a vizes borogatás volt a „sláger", hideg priznic, meleg priznic. Meg a fürdők: Herkulesfürdő, Gyopáros, Pöstyén, Karlsbad (Karlovy-Vary), Báden, Fiume, Cirkvencia, Póla, Dubrovnik meg a többi, amelynek a nevére már nem emlékszem – hiába. Csak a pénz úszott, pedig anyám – ha nem kellett befeküdnie a szanatóriumba – sohasem lakott szállodában, csak a legegyszerűbb családi házaknál. 1908 nyarán aztán bezárult a kör: a helyi kezelőorvos közölte apámmal, hogy nincs mentség, legfeljebb 2–3 hét az élet. Utána még elmentek egy helybéli öreg orvoshoz, aki szintén azt mondta, hogy ő sem tud segíteni, de ajánlja a csorvási csodadoktort, talán az még tehet valamit. Apám, aki 4 elemije dacára sokat olvasott, felvilágosodott ember volt, csodálkozott, hogy egy orvos egy „kuruzslót" ajánl, de az orvos megismételte az ajánlatát: – Menjenek csak nyugodtan. Barátom, az az ember nem kuruzsló, hanem a legnagyobb tudós, akivel valaha is ebben a szakmában találkoztam. Nem ráolvasással gyógyít az, hanem rendes orvosi módszerekkel, csak mintha fluidum volna az ujjaiban, valósággal belelát az emberi testbe. És erre mi, orvosok képtelenek vagyunk. De tudja a bajok orvossá-

gát is. Az én feleségemet is ő mentette meg a haláltól. Még azt is megmondom magának – de csak titokban, mert a többi orvos megharagszik rám, ha megtudják –, hogy a vele folytatott beszélgetések életem legnagyobb élményei voltak. Hihetetlen, hogy mit tud az az ember az emberi testről! Egyetlen napot se késlekedjenek az indulással, mert itt már alig van élet.

Másnap apámék el is mentek Csorvásra, vonattal. Valóságos tömeg szállt le az állomáson, nagy része a parasztorvoshoz tartott. 8–10 konflis várta a vendégeket az állomáson, és apáméknak csak a harmadik fordulóban sikerült kocsit kapni.

De most már talán illik elmondani, ki is volt ez az Antal bácsi. (Apám említette a vezetéknevét is, de már elfelejtettem.) Eredetileg ő volt Csorváson a községi csorda pásztora. Eleinte csak állatokat gyógyított, aztán embereket is. Az orvosok persze üldözték és üldöztették. A csendőrök mindennapi „vendégei" voltak, még a legelőszélen a bokorba bújva is lesték, mert a betegek ott is felkeresték. Aztán meggyógyított két, menthetetlennek vélt Habsburg főherceget, és azok aztán hálából kijárták neki, hogy a továbbiakban zavartalanul gyógyíthatott. Már nem emlékszem, hogy apám említette-e annak idején nekem, de néhány hónappal ezelőtt egy rádióriportból, amelyet Mészáros Ferenccel, a híres pitvarosi gyógyásszal készítettek, megtudtam, hogy Antal bácsi más uralkodócsaládoknál is gyógyított, így többek között járt az angol királyi családnál is. Mészáros Ferenc egyébként, mint a riportból kiderült, unokaöccse volt Antal bácsinak, és e rokoni kapcsolat indította el őt is a rögös, üldöztetésekkel teli „pályán". Közbevetőleg

Mészáros Ferencről is hadd mondjam el, amit tudok. Forrásaim: nála járt ismerőseim elbeszélései, rádióriportok, amiket hallottam, és újságcikkek, amelyeket olvastam. Ő aránylag elég nagy publicitást kapott, mégis úgy érzem, hogy beszámolóm nem lenne teljes, ha nem szólnánk róla is.

Mint már előbb említettem, az indítást nagybátyjától, a csorvási gyógyásztól kapta. Aztán nyakába vette a világot, és utazásai során igyekezett az érintett országok népgyógyászati eredményeit is megismerni.

Vele kapcsolatban is hallottam, hogy a sertés frissen lefejtett szalonnáját rávarrta a betegre. A kúra teljes gyógyulást eredményezett. Egy másik betegével lenyeletett egy 8–10 centi hosszú halat. Bizonyos idő után a beteg kihányta a halat, s a pikkelyek tele voltak emberi hajszálakkal. Valószínűleg fésülködés közben, hajtűvel vette a szájába az asszony, és onnan juthatott a bélbe. Igaz-e? Óriási gyakorlata volt a betegségeknek a köröm elszíneződése alapján történő felismerésében. Egy ízben például meglátogatta három orvos. Magatartásukból bár tökéletesen kiviláglott, hogy sarlatánnak tartják, némi gúnnyal megkérték mégis, nézze meg az ő körmüket is.

Kettőjüknél nem talált rendellenességet, a harmadiknak azonban megjegyezte, sürgősen vizsgáltassa meg magát, mert beteg a mája! Az illető orvos – afféle szakemberes, úriemberes és diplomás fölénnyel: kinevette. Két év múltán aztán valóban megbetegedett a májával. Felvágták, de tüstént vissza is varrták. A mája menthetetlenül rákos volt, néhány nap múlva meg is halt. Ha akkor gyógyszeres kezelés alá vétette volna

magát, mikor Mészáros Ferenc szólt neki, életben maradt volna.

Egy ízben elvittek hozzá lovas kocsival egy serdülő parasztgyereket, akinek az egyik lába öt centivel rövidebb volt. A szülők csecsemőkora óta mindenhova vitték, de az orvosok nem tudtak vele mit kezdeni. Mészáros Ferencet nem találták otthon, a felesége pedig – mivel nagyon megviselték a zaklatások – nem mondta meg, hogy hol van. Végül a szomszédoktól tudták meg, hogy szánt kint a határban. Odakocsikáztak és megmondták, mi járatban vannak. Mészáros Ferenc megállította a lovait a tábla végén, a gyeplőt ráakasztotta az eke szarvára, a gyereket lefektette a meredek árokpartra, kézbe vette a zsugorodott lábat, rántott rajta egyet, aztán szólt a fiúnak, hogy álljon talpra. A két láb teljesen egyforma volt. Amikor ezt az esetet később elmondta az őt leckéztető orvosoknak, azok letámadták, hogy miket hazudozik összevissza. Erre ő kijelentette, hogy nincs több szava hozzájuk.

A fia orvos lett. Bevallása szerint szinte nem is tudja, hogyan lépett erre a pályára, hiszen gyerekkorának állandó nyomasztó élménye volt a zaklatás. Most, felnőttként már érti, hogy a küldetést az üldöztetések ellenére is teljesíteni kell. Csak azt fájlalja, hogy apja egyedülálló tehetségét nem örökölte, és eltanulni se tudta tőle. Ő például a köröm elszíneződéséből nem tudja felismerni a betegségeket.

De térjünk most már vissza édesanyámra és az ő különös gyógyulására. Antal bácsihoz, a csorvási községi csorda pásztorához mentünk... A ház, ahova a konflis apámékat vitte, egyszerű, szegény emberes, zsúpfedeles

paraszthház volt, olyan, amilyen jó pár millió akadt az országban, 400 szögöles portával. Apám letámogatta anyámat a kocsiról, s megálltak a sarkig tárt nagykapuban, mert a portán összezsúfolódott tömegtől nem tudtak beljebb menni. Eltelt vagy öt perc, amikor Antal bácsi kibocsátott egy beteget, aztán felállt egy sámlira, körülhordozta a tekintetét a sokaság felett, míg végül megállapodott a szeme anyámon, és így szólt: – Ott leghátul az a piros arcú menyecske jöjjön be, mert az itt a legbetegebb. Lett erre nagy zúgás, hiszen volt a betegek között olyan is, aki már egy hete várt bebocsáttatásra – hiába. Egy asszony oda is szólt: – De Antal bácsi, ennek az asszonynak az arca olyan piros, mint az alma! – Jól mondja – válaszolt az öreg –, ez a szerencsétlen teremtés tényleg olyan, mint némelyik alma, amely kívül piros, de belül csaknem teljesen rohadt.

A lakás egy konyhából meg egy szobából állott, abban rendelt a gyógyász. Antal bácsi megkérte anyámat, hogy a felsőtestét meztelenítse le, aztán lefektette egy díványra, és a szokványos orvosi módszerekkel átkopogtatta a mellkasát, aztán végignyomkodta a gyomrot, és így szólt: – Hát magát, asszonyom, jól elkezelték. Hideggel rakták, mikor meleggel kellett volna, és meleggel, mikor hideggel kellett volna. A baj a gyomorban van. A priznic, a fürdők, amiket rosszul alkalmaztak, meg a helytelen orvosságok miatt a gyomor telerakódott gennyel, és mivel nem tudott idejében kitisztulni, mostanra olyanná vált, mint a vadhús, és nagy pusztítást végzett: lepörkölte a bélbolyhokat, eltömte a légzőnyílásokat, és tönkretette a bélfalat. A maga gyomra olyan, mint amikor disznóöléskor látni olyan gyenge, szakadozó belet. Tel-

jesen nem is lehet meggyógyítani, ahhoz már a betegség első évében el kellett volna hozzám jönnie, de az életét annyival meghosszabbítom, hogy a gyermekeit fel tudja nevelni. De több család lehetőleg ne szülessen! Én most felírok magának egy orvosságot. Ezt az én füveimből a helyi gyógyszerész készíti el, és az is fogja maguknak kiadni. Ebből a főzetből vegyen be naponta háromszor egy-egy evőkanállal. Mikor a hetedik kanállal bevette, már kéznél legyen a mosdótál, mivel legkésőbben a kilencedik kanálnál megindul a hányás, vagyis kitisztul a gyomor. Kifelé menet még apámnak odasúgta: – Majd gyomorrákban fog meghalni úgy 18–20 év múlva.

Ahogy hazautaztak, anyám megkezdte az orvosság szedését. A nyolcadik kanál bevétele után megindult a hányás, és anyám rettenetes kínok közt egy mosdótálnyi vadhússá vált gennyet hányt ki. Felgyógyulása után még hárman születtünk! Engem már nem is tudott felnevelni. 13 éves voltam, amikor a gyomorrák végzett vele 1929-ben, pontosan úgy, ahogy Antal bácsi annak idején megmondta.

Apám még jó néhány más, csodálatos gyógyításáról tudott. Ezek közül szeretnék még egyet itt megemlíteni.

Egy B. I.-né nevű helybeli parasztasszony gyógyításából éppúgy „kihegyesedtek" az orvosok, mint az anyáméból. Antal bácsi megvizsgálta, aztán így szólt: – Biztosan van otthon hízójuk. Áldozzanak fel egyet. Csak a szalonnája kell a dologhoz, a húsát dolgozzák fel. Szóval: egy 80–100 kilós hízót öljenek le, aztán azonnal, perzselés nélkül fejtsék le a szalonnáját, és varrják rá a fiatalasszony meztelen testére, hónaljtól lefelé. 3 napig háborítatlanul hagyják rajta, aztán fejtsék le róla! – Úgy

is tettek. 3 nap után, ahogy a szalonnát lefejtették, az tele volt több tucat 6–8 centis kukaccal. A fiatalasszony napok alatt talpra állt.

Még van egy dolog, amit ezzel a csodálatos emberrel kapcsolatban kell említenem. Ezt is apámtól hallottam, de hogy a legenda szülte-e, vagy valóban megtörtént, azt ő se tudta megmondani. Mindenesetre az akkori úri világ viszonyai közt nagyon könnyen megtörténhetett.

Szóval volt ennek az Antal bácsinak egy fia, aki örökölte apja zsenialitását, és aki a főúri pártfogók segítségével bejutott a kolozsvári orvosi egyetemre. Egy parasztfiú! Ez akkor szentségtörésnek számított. A többiek soha nem fogadták be, és az meg külön felingerelte őket, hogy mint az évfolyam legjobb hallgatója, summa cum laude végzett. Tanárai azt jósolták: olyan büszkesége lesz az orvostudománynak, mint Semmelweis, Koch vagy a Korányiak. Az avatási banketten lefordult a székről, és fél perc alatt meghalt. Az úrifiúk megmérgezték, nem tudták elviselni, hogy egy parasztfiú különb legyen náluk.

Valamikor a harmincas évek végén betért hozzánk éjszakai szállásra egy hajcsár. Ezek afféle kóborló emberek voltak, akik esetenként kialkudott bérért a hentesek és marhakereskedők által a vásárokon megvett jószágokat elhajtották vagy egy másik vásárra, vagy valamelyik vágóhídra.

Nekünk a gazdaságban átlag 18–20 darab marhánk volt, és ennyi állat közt mindig akadt egy-kettő, amelynek golyva, vagy ahogy felénk nevezték, guga volt a nyakán. Akkoriban ez gyakori betegség volt, ma már alig fordul elő. Ettől az állat közérzete nem romlott meg,

talán a fejlődésben gátolta egy kicsit. Némelyik ilyen golyva átmérője elérte a 15–20 centit. Az állatorvosok kezelési módszere az volt, hogy felvágták. De ennek következtében az erek nem tisztultak ki eléggé, és egy felvágott golyva helyett a nyak más részein 3–4 új keletkezett.

Nos, akkoriban, hogy az a hajcsár szállást kért, egy másfél éves üszőnk nyakán, alul a lebernyegben egy gyerekfej nagyságú golyva keletkezett. A hajcsár jól szemügyre vette és kijelentette, hogy ő úgy kigyógyítja az üszőt, soha többé nem lesz rajta golyva. Nem kell hozzá más, mint egy szíjgyártó ár és egy gyűszűnyi köles. Az üsző fejét jól megkötöttük egy fához, a test két oldalához egy-egy erős rudat tettünk, hogy az állat nyugalmi helyzetben maradjon, a hajcsár pedig az árral a golyva körvonala mellett, a nyak mindkét oldalán centiméterenként kis mélységű lyukat fúrt a lebernyegbe, és bámulatos kézügyességgel mindegyik lyukba tett egy-egy kölesszemet. Egy hét múlva a lyukak vonalán a bőr egybefüggően, egy keskeny csíkban elvált az izomzattól, újabb 3 hét múlva a golyva, mint egy hálószatyorba helyezett és lelógó labda, eltávolodott a nyaktól. Persze a golyva helyén megfelelő nagyságú gödör keletkezett a nyakban, és annak közepétől csüngött lefelé a golyvát körülvevő izom és nyirokérhalmaz. Két hónap után a távolság húsz centire nőtt, három hónapra az egyre zanzásodó golyva már az üsző térdét verte, úgyhogy a nyakküreggel már csak egy kisujj vastagságú, pergamenné aszalódott anyag kötötte össze. Majd néhány nap múlva végleg kiszakadt. A lassú eltávolodás nyomán az erek teljesen kitisztultak, és az állat soha többé nem kapott golyvát.

Még a háború előtt történt, talán 37-ben, hogy a szomszédos uraságí birtokon több birka megbetegedett kergekórban. Ez abban áll, hogy az állat agyában 4–5 darab, rendkívül mozgékony, giliszta alakú féreg tenyészik ki (a népnyelv „motosz”-nak nevezi), emiatt a birka elveszti egyensúlyérzékét, legelés helyett tántorgó mozgást végez, és gyorsan leromlik. Így aztán levágni sem nagyon érdemes. Különösen nagy a veszteség értékes tenyészállatok esetében. Az orvosi tudomány akkoriban teljesen tehetetlen volt ezzel a bajjal szemben, és ha jól tudom, ma is az.

Abban az időben került a gazdaságba egy fiatal gazdatiszt, valahonnan a Hortobágy mellől. Ez engedélyt kért és kapott a tiszttartótól, hogy a beteg állatokat kigyógyíttassa. Lehívott a Hortobágyról egy idős számadó juhászt. A műtétet én is végignéztem. Az öreg utasítása szerint az állatokat egyesével lekötözték egy ferdén a bakra támasztott deszkához. Amikor ez megtörtént, a számadó elővette a bicskáját, kinyitotta, az agy felett kereszt alakban felmetszette a homlokbőrt, a bőrszeleteket négy gombostűvel – miután félrehajtotta azokat – letűzte, hogy vissza ne húzódjanak, majd a bicska hegyét a csupasz koponyacsontra illesztve, szabad öklével egyenletesen ütögetni kezdte a bicskanyél végét. Ily módon egy kétforintnyi léket vágott az agy felett a koponyacsontba, úgy, hogy egy keskeny részt átvágatlan hagyott. Aztán a körülvágott csontot, mint egy teáskanna fedelét, félrehajtotta, hogy láthatóvá vált az agy. Akkor elővett egy vékony, fényes rézdrótot, egyik végén csinált egy pici kampót, vagyis visszagörbítette, belemártotta valami fertőtlenítő folyadékba, aztán belenyúlt a dróttal

az agyba, és egymás után halászta ki a 6–8 centi hosszú motoszokat, egy-egy birkából négyet-ötöt. Mikor ezzel a művelettel végzett, a felhajtott csont szélét megkente timsóval, visszahajtotta a helyére, így az pillanatok alatt odaragadt. Aztán a bőrt hajtotta vissza és összevarrta. A földre kidobott kukacok úgy táncoltak, mint egy-egy csörgőkígyó. Az operált birkák pedig feloldozásuk után a legkisebb bágyadtság nélkül legelni kezdtek, sőt volt olyan, amelyik játékosan ráugrott a másikra.

Dr. K. L. orvostól hallottam évekkel ezelőtt a következő történetet:

A sógora – szintén orvos – az ötvenes évek elején egy nagy Békés megyei község főorvosa és egyben sportköri elnöke volt. Egyik tehetséges játékosukat leigazolta egy budapesti nagyklub futballszakosztálya, és ellenszolgáltatásul barátságos mérkőzést játszott a helyi csapattal. A kispadon szomorúan figyelte a játékot a klub egyik válogatott játékosa (jelenleg külföldön működő jeles edző), aki már többéves makacs sérüléssel bajlódott. Az orvos megszólította: – Még most sem jó a csikó, I. úr? – Nem is lesz ez már jó soha – mondta a játékos. – Voltam már vele mindenfelé, szinte egész Európában, többek közt a híres svájci és angol professzornál is, a legjobb professzorok gyógyítottak, kétszer operálták, egy vagyont költöttem rá, hiába. – Nos, ha rám hallgat, holnap ilyenkor jó lesz a lába – mondta az orvos. Hitetlenkedve nézett a fiú, de aztán csak rábízta magát az orvosra. Az másnap reggel beültette az autójába, és elvitte a megye egy másik helységébe B. bácsihoz, a neves csontkovácshoz. Az nevetve fogadta. – No, fiatalúr, maga is csak bejött az én utcámba. Kár, hogy nem

három évvel ezelőtt jött el. – Lefektette a sezlonra, áttapogatta, meghajlítgatta, aztán szólt neki, hogy szorítsa jól össze a fogát, majd jó nagyot rántott a lábon úgy, hogy a beteg elordította magát a fájdalomtól. Aztán a csontkovács így szólt: – Na, fusson egyet! – Így is tett. Először az udvaron futott néhány lépést, aztán kiszaladt az utcára, és így kiáltozott: – Istennel találkoztam, Istennel találkoztam! – Két hét múlva már játszott.

Nem akarok jogcímet formálni arra, hogy a népi gyógyászat helyzetét elemezzem, viszont úgy érzem, kötelességem volt ezeket elmondani. Be is fejezem. Családoddal együtt köszöntelek.

Kedves Feri bátyám! Köszönöm levelét. Nem válaszoltam rá; miért is, miért is nem.

Karácsonyi, újévi vonatok

Karácsonykor megfordulnak a sínek, visszafelé futnak a vonatok. A kövek lezuhannak, és óriás krátert ütnek a szülői ház arcára. Visszafordulnak a vizek; fut az érig az óceán. Megérkezik a tékozló fiú, az udvar friss havában lemossa arcáról a vereségek szégyenfoltjait, disznók elé szórja győzelmeinek gyöngyeit. Hét mérföldet lépő bakancsát a ház előtti eperfa szögére akasztja. Van Gogh-i bakancsok. Megmarkolod te is az emlékeid.

Ennek a zöld könyvnek otthonról hozott az illata. Nem karácsonyi vonattal érkezett, hanem a karácsony utánival, amellyel fölbatyuzva elrobogunk a szilveszter báltermei felé. Tótágast álló lány az idő: talpán állt, az új évben ismét talpára áll majd, de előbb átbukfencezik

egy éjszakán. Mikor a feje tetején áll, mikor a kamaszidő tótágast áll, akkor megfogdossuk a combját. Meztelen lába közét tapogatjuk a kamaszlány-időnek, fürdőkádnyi pezsgőben fürdetjük. A karácsony utáni vonat a vérpiros pezsgők állomására fut, ezzel viszünk el otthonról mindent: mandulával töltött csirkét, gesztenyével megtöltött pulykát, könyvet a poros polcról. A karácsony előtti vonat fut haza üresen; aranydióként guruló üres beszéddel. Van Gogh-i üres bakancsokkal.

Karácsony után hoztam el otthonról ezt a zöld fedelű, fedelén aranybetűs könyvet én is. Rajta rablói ujjlenyomatom. G. R.–Sz. G.: Gyógynövényeink. Gyerekkorom könyvespolcának egyik legkülönösebb könyve volt. Annyi titok benne, mint egy verskönyvben; annyi különlegesség, finomság, illat, szín s annyi természetesség. Mint a verseskönyvet, elolvasni ezt sem lehetett, csak ihletetten beleolvasni. Abrutürömfű, acsalapulevél és -gyökér, Petasites flium et radix, Petasites Hybridus L. Származása – nézzék, mintha valami nemesről beszélnénk – és előfordulási helye, itt meg mintha körözött bűnözőről: forrásos helyen, patakok mentén a hegyvidékeken. Mire használják: izzasztásra és köhögés ellen. És a bazsalikumfű, azaz Basalici herba. És vérehullató fecskefű, mely akut fájdalomcsillapító, és tejnedve szemölcsöt mulaszt.

Nem is tudom: e könyvben magában-e a varázs? Vagy kint a világban, s csak én lopom be a könyvlapok közé. Mikor még anyám kezéhez gordiuszi erős kötéssel volt kötve a kezem, jártam gyógyfüves asszonynál is, kuruzslóasszonynál. Kinek a küszöbén kívül kellett megállni, a panaszt elmondani s várni, hogy a padlásjá-

róhoz állított létrán fekete macskaként felszaladjon. Onnan hozta le szárított füveit, melyeket fajtájuk szerint kis fehér papírtölcsérekbe előre csomagolt. Kockás és vonalas irkalapok voltak a csomagolópapírjai; megdöbbentett, hogy később ilyen papírra írtunk az iskolában. Karácsonyra ezek a füvek illatukkal betöltötték a szobát, gondolom, szarkalábillatuk és százszorszépvirág-illatuk és kiscsengőfűillatuk volt, s tüzes ember virágja-illatuk (így nevezik az ezerjófüvet, a Centaurium pulchellum Drcét, amely meggyógyította Akhilleusz tanítómesterének, Kheirón kentaurnak a lábát, meggyógyította a belelőtt nyíl gennyes, virágos sebét). Égikincsvirág szúrós illata keveredett a szekrény tetejére tett birsalma finom leheletével. Talán azt a tiszaföldvári, faluszéli öregasszonyt, fekete macskát keresem a zöld fedeles, aranybetűs könyvben? Talán az anya és a gyerek kezének azóta karddal átvágott gordiuszi csomóját? Vagy csak a kamillák s hársak illatát?

A nagylevelű hársfa – Tilia platyphyllos Scop. – fejezetnél furcsa kis könyvjelzőt találok. Két régi, függőlegesen összeragadt vonatjegyet. A 0 701 050 és a 0 701 055 sorszámút, 50%-os mérséklésű menetjegyet személyvonat 2. osztályra, melyet Csongrád indulási állomáson váltottak, a világosbarna bélyegző környomata szerint 69. június 11-én. S amely 11,40 Ft ellenében 90 km távolságú utazásra jogosít. Falja a könyvjelző minden adatát a szemem, mint a titkosírás különös jeleit. Lásd, anyám és én utaztunk, a félárú jegy csak nekünk járt, s szinte biztosan Szegedre mentünk, hisz az lehet ekkora távolságra. Furcsa, hogy egyetlen ilyen útra sem emlékszem. Rövidebb-hosszabb röppályákon

egyedül jártam már akkor is. Ha ketten mentünk, orvoshoz mentünk, ez is biztos. Most nem Tiszaföldvárra, a fekete macskához, hanem egyszer Szegedre is, a köpenyeshez, a fehér macskához. Novemberi vastag köd az emléken, ennél többet fölidézni nem tudok, ezt is csak a különös könyvjelző mentette meg az elhullástól. Mivel ez a két vonatjegy eddig nem került a kezembe, anyám biztosan eredetileg is a nagylevelű hársfa – Tilia platyhyllos Scop. – fejezetet jelölte vele.

Szilveszterkor, mikor tótágast álló lány az idő, mikor zsebéből minden kihullik, mikor a vonatok fölbatyuzva kirobognak az otthoni kis állomásról, emlékezni nem lehet. De karácsonykor, mikor a Van Gogh-i üres bakanccsal befutnak a vonatok, majd összemarkolom én is az emlékeim. Zöld fedelű könyvem magától kinyílik majd egy hajdani könyvjelzőnél. „Tilia platyphillos Scop." Olvasni kezdem: „A hársfák hatalmas, 20–50 méter magasra is megnövő, szép, lombos fák. A levél mindkét lapja egyformán zöld, a nagylevelű hárs levélereinek kiágazásainál fehér szőrözetet látunk. Virágzata a levélhónaljból eredő, lecsüngő ernyőt alkot. Virágzata 2–5 sárga virágból összetett. Kellemes, jellegzetes illatú virága a méhek kedvence. Virágzik: júniusban. (Júniusban, hársfavirágzáskor utaztunk, gondolom majd.) Gyűjtendő: virágzata a murvalevelekkel együtt. A murvalevél 6–8 centiméter hosszú, lándzsás nyelv alakú. Felhasználása: a virág forrázatát nátha, idült hörghurut, köhögés, tüdő-elnyálkásodás esetén használják. Ha izzasztásul használjuk, a teát ágyban, forrón igyuk meg. Összetévesztése: a kőhársvirágot könnyen összetéveszthetjük az ezüst hársfáéval. Az ezüst hársfa levelének

mindkét lapja finoman fehér, molyhos. A Magyar Gyógyszerkönyv ellenzi használatát."

Itt összecsukom majd a lapokat. Arra gondolok, hogy a karácsonyi és újévi vonatok december 28. táján, éppen virágnévnapon: Kamilla napján összeütközhetnek valahol. Két állomás közötti szabad pályán. Szempillámat lecsukom, s nézhetem hosszan a szempillák vetítővásznán pergő filmet.

Fogadó a Fekete Macskához

Keresek egy lányt – szólított meg a barátom; egyetlen pillanatra láttam csak, és azóta keresem. Lehet, hogy ő is keres, egyetlen pillanatra látott ő is, lehet, hogy azóta keres...

A gimnáziumi évek idején minden este összejöttünk a Fekete Macska fogadóban. Osztálytársak, hatan-nyolcan barátok. Beleharaptunk a vastag füstbe, hörpintettünk egy-egy pohár bort, s halkan elmeséltük egymásnak aznapi gondjainkat. Érettségi előtt azután elhatároztuk, hogy bárhová kerüljünk is, a Fekete Macskába évente kétszer újra és újra összejövünk, mégpedig minden év december 23-án, karácsony előtt két nappal és december 29-én, szilveszter előtt két nappal. Előtte is, utána is vigyen bennünket bárhová a vonat, hatunkatnyolcunkat szaggassanak szét az utak hatfelé s nyolcfelé, de ennek a két estének a köteléke soha szét ne szakadhasson. S nem is szakadt szét eddig soha.

Erre a találkára érkezett a barátom, s már a fogadó ajtajából – mintha halaszthatatlanul fontosat akarna

mondani – felénk kiáltott: „Keresek egy lányt, egyetlen pillanatra láttam csak, azóta keresem, lehet, hogy ő is keres." December 23-a volt, egy éve nem találkoztunk, s most elhoztuk egymásnak az esztendő alatt fölszaporodott kincseinket: egy-egy történetünket. Kint lucskosra olvadt a hó, hideg szelek nyargalásztak a földszintes, rozoga házak között. Bent a fogadóban részegek sürgése-forgása, kiabálása, alig halljuk egymás szavát. Mehetnénk fényesebb, csöndesebb vidékre innen, de hát ideköt a fogadalmunk. Bort kérünk, azt a régi, azt az örök, kénes, rossz, savanyú bort, bort kérünk sokat. „Hol volt az a lány? Hová lett az a lány?" – kérdeztem. Hülyeség, mondja a barátom, nem is lehet ezt igazán elmondani.

Mint egy elejtett tükör darabjai, szétgurulnak az emlékeim, széthullanak a szavaim. Közelebb húzzuk egymáshoz a székeinket, a mindent betöltő kiabálásban meghallhassuk ezeket a halkabb hangokat is. „Autóval mentem haza, kora délután, munkából; hazafelé az egész napos gyötretésből. Aznap is hó esett, vastagon belepte az autó elejét. Lépésben haladtam. A fagyoskodó gyalogosoknak minden átkelőnél széles mozdulattal intettem, menjenek csak. Szinte félálomban utaztam. Fáradt voltam, megtört, egykedvű. S az egyik zebránál, ahol már szét se néztem, csak ösztönösen-fáradtan megálltam, hirtelen gyönyörű lányarc villant a szemembe."

Dagi – ma már doktor, én diákkori nevét őrzöm – itt felröhögött. Ez a mindig bohóc Dagi, ez már a gimnáziumban is úgy röhögött, hogy az osztályfőnök beírt az ellenőrzőjébe: „Kedves szülő, fia az órákat hangos neve-

téssel zavarja, komolytalan magaviselete miatt osztályfőnöki figyelmeztetésben részesítem." Hehehehe – gurul a nevetése, mint a kő.

„Ahogy a szemembe villant a lány arca – folytatta –, megrázkódtam, tekintetének áramütése továbbszaladt a szívemig. Azt néztem, hol állhatnék meg az autóval, hisz éreztem, tovább nem mehetek. Kapkodva pillantottam szét, mögöttem rövid dudaszó, megállni tilos tábla mindenütt, kígyózó autósor, kötelező haladási irány, egyirányú utca... nem is tudom, összefogott ellenem minden. Nem tudtam sehol sem megállni, csak egy pillanatra a gyalogjárónál. A lány pedig megérezte izgalmam, s gyönyörű arcát befutotta a mosoly. Lassan átlibbent az autó előtt, kezét végighúzta a hűtőház tetején, hógolyónyi havat gyűjtött, s a járda túloldalán könnyű mozdulattal elhajította. Gázt adtam, a kötelező haladási irány szerint elkanyarodtam. A szentségit..."

„Szép kis ügy, adj föl hirdetést – mondtam. – Emlékeztek, mikor régen a Fekete Macska elől ellopták a biciklimet, hirdetést adtunk föl, figyelmeztettük a kedves tolvajt: nagyon vigyázzon, mert nyolcas van az első kerékben. Hát adj fel hirdetést." „Marhaság." Az ilyen pillanatok lepkeként úgyis kiröppennek a markunkból, nincs mit utánaszaladni. Tudtam ezt mindig, s utáltam a visszahozhatatlan pillanatokat, most meg újkeletűen utálom, ennyi az egész... „Írok föl nyugtatót" – vág közbe Dagi. „Elviszlek Bözsi nénihez, a javasasszonyhoz, Tiszaföldvárra" – mondom én, hogy orvosi hiúságát megcsípjem. S át is veszem a szót, hisz rajtam a mesélés sora: „Gyerekek, itt az ideje, hogy a Fekete Macskában meséljek nektek a fekete macskáról: Bözsi

néniről. Tudjátok, régen anyámmal sokat jártunk egy gyógyfüves asszonyhoz. Elmondtuk az egész rokonság baját, az öregasszony pedig a padlásjáróhoz állított létrán fölszaladt, hozta irkalapokba csomagolt füveit. Mint a fekete macska, úgy kúszott föl a létrán. Nagyon sokféle füve volt, erdélyi asszonyokkal is barátkozott, hogy egy-egy füvet onnan is megszerezzen. Máskülönben tanulatlan öregasszony volt. Talán azóta már meg is halt."

„Vannak ilyen kuruzslók – szólt közbe a barátom. – Aztán végső bajukban már hozzájuk fordulnak az emberek. Mert a végső kétségbeesés nagy úr, olyan hívővé teszi az embereket, hogy még az ilyen fekete macskáknak is hisznek."

„Meglehet, hogy ez a magyarázat – vágtam a szavába. – De másról is szó lehet itt. Mert ha én még egyszer elmehetnék ahhoz az asszonyhoz! Úgy jegyezném a mozdulatait, ahogy egy népdalénekes szavait jegyezni szokás. Hisz az az ének és ez a mozdulat: egyazon, egyazon fának az ágai."

Ennél tovább nem merészkedhettem előadásomban. Ez az a pont, ahol nevetségessé váltam, hisz baráti találkozásaink célja nem az ilyen tűnődés volt; inkább a savanyú borok új és új vérszerződése.

„Azt mondod, valami fa... – horkant fel valamelyikük. – Csakhogy annak a gyümölcse azóta már elrohadt. Hova tűnt az a tudomány, hova tűnt az az ének?"

„Képzeljétek, egy darabkáját nemrégen megtalálta anyám! Egy sokéves papírdarabkát, melyre sebtében följegyezte hajdan, hogy a fekete macska mire mit is ajánl. Íme, olvassátok! Anyám is alig igazodott el a régi, kusza betűi között – talán össze is keverte a dolgokat.

Valamit mégis kisütöttünk." „Na mondd, mit!" – szólított föl Dagi.

Egy régi írás, melyet gyereklány anyám írt, s melyet a fekete macska, az írástudatlan diktált, úgy tudja, hogy méherősítőül: fehérmályva mindenestül, széles levelű büdös... kóró (talán búskóró), paradicsomszár szolgál. Ezeket kell összefőzni, három héten keresztül hetente háromszor beleülni a teájába lefekvés előtt. Csupa férfi a társaságban, ezen a recepten jót röhögtünk. Fejfájásra ökörfarkkóró-tea való, ezzel az arcot, fejet lemosni kéthetenként egyszer, s a kezelést hétszer ismételni. Belső daganatra fehérbabcső, árvacsalán, hét cső piros kukorica csutkája, hét gerezd fokhagyma való. Ebből főzz teát, s hét fürdőt vegyél.

Szemölcsre, kelésre, vakszemre tojásfehérjében timsót kell elkeverni, addig keverni, míg tejfölszerű lesz, azzal kell hetente kétszer borogatni. „Hát ez a pár recept maradt az öregasszonyból; nem sok, de belőlünk még ennyi sem marad" – szólt közbe valaki. És reumára fél liter ecetben kilenc gerezd fokhagymát kell összefőzni, minden második este azzal bedörzsölni a reumás részt. Gyomorhurutra pedig minden második reggel fél deci vízben gyűszűnyi ecetet kell inni. Hát ennyi, anyám, a kódex írója ennyit jegyzett.

– Hallod, én elmennék ahhoz a fekete macskához. Villámütötte szívemre kérnék tőle füvet.

– Ne menj te a fekete macskához. Villámütötte szívedre ne kérj semmilyen füvet.

– Elmennék ahhoz a fekete macskához. Meddő életemre kérnék tőle füvet.

– A meddőségre való fű, a méherősítő fű meddő férfiéletedre gyógyírt nem adhat.

– Elmennék én ahhoz a fekete macskához. Elrontott életemre kérnék tőle füvet.

– Ne menj a fekete macskához. Álarcos világunkban álarc nélkül jársz te, csak ennyi a bajod.

– Elmennék ahhoz a fekete macskához. Villámütötte szívemre kérnék tőle füvet.

Egy ideig senki nem válaszol, kint olvad, lucskolódik, piszkolódik a hó, bent marja szemünket a veszett füst.

– Ne menj te a fekete macskához – hallik a tétova válasz. – Villámütötte szívedre a Fekete Macskában igyál egy pohár bort.

Csapdák

Egyetlen bálterem a város. A szavak volt csokráról a fekete szalagot levehetem én is. Hisz rózsaszín szalaggal átkötött körülöttem minden. Rózsaszín szalagok az éttermek füstös egén: az este és az éjszaka a bálozóké lesz itt. De én előbb harmadik kávémat iszom már a Katalinok egészségére. A postán is özönlő sorok, névnapi táviratok röppennek szét a világba. Csoda, hogy valami füstlibbenésű Katalin nagyadag kávéim mellől engem is föl nem emel, és szerelmes öleléssel a bálozók közé nem kényszerít. Igen, mert a táncoló páváskodás ideje ez, szerencsémre vagy káromra: az emberi szemek elé már napok óta mindent eltakaró őszi ködök nyomulnak. Nézd, köd üli meg a névnapi virágot is. E virágról tudod-e, hogy a virágkalendárium szerint a Katalinokat vörös szegfűvel, rózsával, flamingóval illő köszönteni... A Katicáknak pöttyös virág, a Kittiknek vörös ciklámen, a Katóknak sárga krizantém, a Katiknak tarka gerbera, a Katinkáknak csipkepáfrány fehér szegfűvel dukál? Jóisten, mekkora illetlenség, hogy én tegnap este – azt is csak képzeletemben – mezei szarkalábból, kornistárnicsból, kígyósziszből, búzavirágból, vadlenből kötöttem égszínkék csokrot!

Munkámból hazasietve Jancsó Miklós számomra kedves filmjét, a Még kér a nép címűt néztem a televízióban. Miképp lehetne bemutatójának elemi erejét

visszaidézni?! 1971-ben volt? Egyetemista lévén esszét írtam akkor lelkesülten az egyetem irodalmi lapjába. Ha azt az írást visszakeresném, lehet, valamit visszaadna a bemutató hangulatából. A film végén a vászon hirtelen kiszélesedik, a filmkép a nézőtér széksoráig nyomul előre és körbe; a felerősödő kísérőzene elemi vadsággal dől ránk, belénk áramlik. Ki a moziból! Már az utcák zuhatagában, pöfögő buszok között járunk, de még mindig hallatszik az ének. Láttam Jancsó-film elutasítását, a Magánbűnök, közerények-ét, s láttam azonosuló elfogadását 1971-ben, amikor a nézők vadul énekeltek – énekeltünk – a pöfögő buszok között.

A Még kér a nép: néprajzi ihletésű film. A néprajztudomány kutatómunkája tárta föl minden rétegét, közvetítette szövegét, szimbólumrendszerét. Az agrárszocialista mozgalmak folklórja éled meg a filmben. Kellene írni egy tanulmányt, amely ezt a típusú filmet – a néprajzi ihletésűt – történelmi összefüggésében szemléli. Barátaim tudják: a kitűnő regény, a Száz év magány előtt meghajtottam nemrég a zászlómat. De éppígy zászlót kell hajtanom a magyar film ezen vonulata előtt is. Melynek kezdőállomása, véleményem szerint, Szőts István 1941-ben készült alkotása, az Emberek a havason. Ismerősek a nevek máig: Görbe János, Bihari József a főszereplők. Rendezőjét az a mű az ismeretlenségből egyszerre a velencei filmfesztivál díjnyertesévé emelte. Alig láthatók ezek a filmek, magam talán szerencsés vagyok (a filmmúzeumok pedig tegyenek szerencsésséé másokat is), hogy láttam Szőts István 1943-ban készült Kádár Katáját is, nagyszerű, Ének a búzamezőkről című filmjét is (1947), Görbe Jánossal szintén, és

Melyiket a kilenc közül? (1956) című gyerekfilmjét is, Bihari Józseffel, Ajtay Andorral, Rajz Jánossal, Sinkovitscsal. Ez utóbbi az 1957-es velencei fesztiválon ismét díjat nyert, de szerzője a fesztiválról nem tért vissza Magyarországra. Elkeseredésének talán legfőbb oka az volt, hogy Ének a búzamezőkről című filmjét nem mutatták be. A Magyar Filmtudományi Intézet Filmtudományi Szemle című kiadványa idézte meg 1976-ban úttörő jelentőségű művészetét. Ebből a kiadványból nézzünk néhány gondolatot. (Szentségtörés nélkül állíthatjuk: aki például az irodalmi szociográfia történelmi folytonosságát elhomályosítja, az mai értelmezését nehezíti. S ehhez tegyük hozzá, aki a népköltési, néprajzi ihletésű filmek forrásvidékét elrejti, az a mai művek értelmezését nehezíti.) Azt nyilatkozza a kiadványban Szőts: „Láttam néhány új magyar filmet, egyikben-másikban olyan törekvéseket is látok, mint amilyenekért annak idején a Röpiratot írtam. (A Röpirat 1945-ben a magyar film szocializálását, demokratikus átszervezését kezdeményezi.) És persze találkoztam régi ismerősökkel – folytatja. – Sára Sándor, akit annak idején én is segítettem, hogy a filmhez kerüljön, nemrég elmesélte, hogy az Ítélet című filmjükhöz érdekes motívumot leltek a Gyilkos-tónál. Egy kiégett, halott erdőt, még az első világháborúból. Ezt a motívumot annak idején én is fölfedeztem magamnak... be is építettem a Kádár Kata című filmembe... Valahol összeérnek a dolgok." Ez az, erről beszélek rendre én is, hogy „valahol összeérnek a dolgok".

A szociáldemokrata Népszava a világsiker idején, 1943-ban így írt az Emberek a havason-ról: „Ez a film

tipikus példája a helytelenül értelmezett, úgynevezett népiességnek, melyet bátran nevezhetünk álnépiességnek is. A cselekmény drámai mozgatórugója ugyanis a kapitalizmus és a technika megjelenése a szabad hegyek és erdők világában, ahol egyszerű, romlatlan favágók és pásztorok éldegélnek. A kapitalista vállalkozás azonban... megfertőzi a pásztorokból, favágókból toborzott munkásokat pénzzel és pálinkával. Ez az a népi felfogás, amely nem a civilizációt, iskolát, kórházat és más kultúrvívmányt akar a faluba és a hegyekbe, hanem romantikus ködökbe burkolja a valóságot, és romantikus, nosztalgiás irodalomszenvelgéssel áradozik a paraszt és a primitív ember felsőbbrendűségéről..."

Mit mondhatni az értékelés értékeléseként: ez pedig a szent demagógia. De máris a népies-urbánus viták szikes termőtalaján állunk. Itt folytassuk, nincs kitérés!

*

Olyan ellentét lényegét kellene most meghatározni, ami talán lényegét tekintve nincsen is. Mégis hat, érzéseket irányít, döntéseket határoz meg, világnézetünket motiválja. Nincs, és van mégis: miként az Isten. Szőts István zseniális filmjének Népszava-beli, 1943-as kritikáját idéztem már. Ítélkezése érthetetlen és észérvvel megmagyarázhatatlan lenne, ha mélyén, szikes talaján nem a népinek szektás, dogmatikus fogadtatását keresnénk. Pedig mennyire látszólagos az ellentét. Ez esetben csupán formai is, hisz két, lényegében népi erő ugrik egymásnak, a szociáldemokrata és a paraszti-demokratikus, ahelyett hogy az adott pillanatban erős fasizmus ellen szövetkeznének. Az 1940-es évek elején Lukács György

is fölfigyel arra, hogy például a Szép Szó folyóirat – szintén demokratikus fórum – úgy harcol a „népiesek" hibái és tévelygései ellen, mintha azoknál és nem a hatóságoknál, nem a nyilas hatalomnál lenne a reakció fő fészke. A harc helyett pedig – Lukácsot idézve – üdvözölni kellene s féltő gonddal ápolni a parasztság megmozdulásait, melyekkel az első ellenforradalmi évet követő fásult közönyéből éled.

Láthatjuk, ez az a pillanat, amikor a „népi" és „urbánus" címkéi nem a demokratikus és antidemokratikus erők, nem a nemzet alatti és a feudálkapitalista hatalmi erők valós ellentétére utalnak, hanem például paraszti és munkásosztályok formai ellentétére. Nagy Sándornak igaza van akkor, amikor karddal szétvágja az agyonbogozott gordiuszi csomót, de engedtessék meg mostani vitánk gordiuszi csomóját olyannak tekinteni, amely kibogozásra érdemes.

Tegyünk egy kísérletet: íme, két szöveg, érezni véljük-e rajtuk a kultúra máig tovább tartó tudathasadását? Előre megmondom, hogy igen. Az egyiket a marosvásárhelyi Igaz Szó 1978. novemberi számából idézem, Bajor Andor vitairatából: „Emlékszem, hogy egy ízben a számtalan továbbképző stúdium között szakácstanfolyamon kellett részt vennem. Az öreg szakács a tökkáposzta főzelék készítését magyarázta, amikor az ízek egyik neofita mestere megkérdezte: ne tegyünk-e a csuzpájzba fokhagymát? Mire az öreg szakács szemügyre vette a kérdezőt, aztán bólintott: »Majd ha maga készíti, akkor tehet!«" Ha nem tudjuk, hogy mi is valójában az a „népi" meg „urbánus", azt akkor is rámondhatjuk, hogy ez úgymond népi hangvétel. Mesélő, emlék-

idéző, anekdotázó, az anyanyelv körül nagy köröket leíró, az irodalom vitáját nem a matematika képletei szerint levezető, hanem romantikusan „fűszerező". A másik pedig? Formailag egy külön világot idézek, ha Danilo Kiš írásának egy mondatát veszem az Új Symposion 1978. júniusi számából: „A nacionalistának a személyes megfigyeléseim alapján megrajzolt portréja nem egyéb volt, mint en général lélektani arcképe annak az embernek, aki ép eszét, józan ítélőképességét veszíti egy másik nemzet, a maga választott ellensége nevének említésére; annak az embernek az arcképe, aki ezzel a totális választással és egyben e destruktív totális választással valósítja meg önmagát, a szó sartre-i, egzisztencialista értelmében." Ez a mondat pedig filozófiai indíttatású, definiáló, műveltségcentrikus. Hangütésében az előző ellenpontja.

Érezhetőek a népi, tehát természeti, elemi, anyagi látás és az úgymond urbánus, tehát elméleti, fogalmi gondolkodásmód apró ellenpontjai is. A kitűnő költő, Szilágyi Domokos így ír: „Mi itt szeretjük, két nemlét között: / tavasszal szilvafák hóvirágos ágait, / nyáron szent búza fejevételét, / ősszel a musttá taposott szőlőt, / télen a lábunkban fölkúszó hideget, / szorongva várunk, amíg szívünkig ér, / és egyre rokonabbak leszünk a földdel, / föld-anyánkkal!" Képalkotása szerint úgy tudhatjuk róla: népi. Ha más versében formabontó módon tör meg egy verssort, mert mint minden egész, a vers is eltörött, már így ítéljük: urbánus. Apró jegyeket is szembeállítunk egymással, sokszor nagyobb elszánással, mint a lényeg ellentételeit. Látni véljük népművészeti és világirodalmi érdeklődés, ihletés ellentétét; pro-

vincializmus és kozmopolitizmus ellentétét; anekdotizáló stílus és filozófia ellentétét, műveletlen őstehetség és tudós művész ellentétét; hagyományőrzés és formabontás ellentétét. Látjuk a képteremtő, látomásos művész és a fogalmi, szerkezetekben-struktúrákban gondolkodó művész ellentétét; romantikus szemlélet és klasszicizálás, avantgardizálás ellentétét. És mégse látunk eleget, és mégse látunk semmit. Megérné ezen ellentétpárok gordiuszi csomóját ténylegesen kibogozni és végezetül azok nyakára hurkolni, akik rajtunk ezekkel manipulálnak. Példaképeink is megkettőződtek, hisz egyik oldalon példának okáért Petőfire, Móriczra, Adyra, Veres Péterre, Nagy Lászlóra, a másikon Vörösmartyra, Kassákra, Déryre, Lukács Györgyre, Weöresre, Pilinszkyre illik esküt tenni. Nem 1940-ben nyílt ketté a föld alattunk, talán nem is 1867-ben, a kiegyezéskor, amiképp Lukács György állítja. Különböző érdekek ellentéte régi a történelemben. Hiba csak az, hogy ezek az ellentétek lényegüktől, korszakuktól elszakadva részekként, előítélet-atomokként lebegnek. S persze az ezekkel élők, a lényegüket vesztett emberatomok nem értelmük, „világnézetük", hanem külsőségek divatja szerint választják egymást. Innen folytassuk, s keressünk eredendő, lényegi elkülönüléseket és összefüggéseket.

*

Kegyes és nem kegyes olvasó! (Engedtessék meg ez a megszólítás, egy diákköltészeti antológiából élesztem újra, szerzője 1796-ban írta, s hozzátette még azt is: „Igen nagy hiba van az könyvirókba, hogy előbeszédekbe csak a kegyes olvasókat szólítják meg, mert osztán a

nem kegyes nem ért rólla, pedig melyik van több?" Tehát ismételten e játékos megszólítás: Kegyes és nem kegyes olvasó!) Előtolakszik a fontosabb kötetek polcáról Juhász Géza Népi írók című könyve; Veres Péter A szocialista műveltségről című gyűjteménye; Németh László Megmentett gondolatokja és a József Attila Művei, Magyar Remekírók II. kötete, Tanulmányok, cikkek, levelek; valamint Lukács György Magyar irodalom, magyar kultúra kötete. Milyen jó érzés haladni a szellem nehezen belátható útjain, ha a zseniális alkotók fényjeleikkel mutatnak utat. Egyik legfőbb elvünk az is legyen: ne tévedjünk el ott később, ahol ők már utat találtak s utat törtek. Aki ezt nem érti: nem érti sem az emberiségnek, sem az irodalomnak a történetét igazán. Ne késlekedjünk, induljunk is!

Mióta s hányfelé hasadt s hasad az egynek gondolt kultúra? – erről beszéljünk. A „népi" kultúra és szellemiség végvárai Európában is a XVIII. század végén, a XIX. század elején épültek ki véglegesen. Az egységes nemzeti államok megteremtésének zászlaját tűzték várfalukra. Abban a hitben építkeztek, hogy a társadalom minden osztálya a jogok falain bévülre kerülhet. A „népi" és a „nemzeti" fogalma tehát – mint szilveszter éjjelén éjfélkor az óramutatók: fedték egymást. Egy perccel később azonban a két fogalom elvált egymástól; megkezdődött kultúránk új időszámítása. Ezt tekintem én legújabb kultúránkon az első nagy hasadásnak.

A XIX. század közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti államok polgári rendje (Kelet-Európában végestelen-végig a feudális nemesség rendje) nem váltja be a dolgozó nép elképzeléseit. A népi és nemzeti fogalma

elvált egymástól. Előbbi a plebejus néprétegek képviseletét, utóbbi a feudális nemesi, majd polgári, kapitalista állam uralkodói képviseletét látta el. Ez a hasadás nálunk az 1867-es kiegyezéssel lesz végleges. Az 1867-ben létrejött kompromisszum (Lukács György elemzését idézve) egész sor döntő kérdést tabuvá tesz. Kiesik az irodalmi tematika köréből (tessék csak jól figyelni!) a Habsburgokhoz való viszony kérdése; a hármas szövetséghez, főleg Németországhoz, a német kultúrához és politikához való viszonyunk kérdése; a nemzetiségi kérdés; a parasztkérdés és a munkáskérdés. A népi kultúra e legfontosabb kérdések nyomvonalán halad magányos és magános alkotóival. A hivatalos irodalom pedig, az akadémikus irodalom úgy alakul ki, hogy költőileg kanonizálja a teljes hallgatást a magyar élet eme legfontosabb kérdéseit illetően.

Időközben, mikor a népi-nemzeti irodalom Petőfi korszakában teljes diadalára jutott, kiteljesedett kultúránk másik nagy hasadási folyamata is. A „népi" és a „népies" elkülönbözése. Az előbbi arra tört, hogy az elnyomott néposztályokat felszínre vigye. Az utóbbiban, „népies" formájában viszont ugyanazon formajegyek álarca alatt jelentkezett feudális, reakciós kinövése, amely dzsentris volt, úrtisztelő és romantikus, egészében antidemokratikus. Már a kortárs Arany János megírta A magyar irodalom története rövid kivonatban című munkájában, hogy „a Petőfi utáni újabb líra nagy része őt vette előképül, de többnyire külsőségeit majmolja, anélkül, hogy szellemét bírná". Ez tehát a „népiesség" definíciója, máig sem találhatnánk jobbat: a népiség „külsőségeit majmolja, anélkül hogy szellemét bírná".

Az első hasadást tárja föl például Veres Péter 1935-ös, Irodalom és világnézet című tanulmánya, s írói tábor szervezkedik, hogy egymáshoz közelítse a szellem eltávolodó kontinenseit. Legalább 1935 óta tudhatnánk tehát, hogy: „A polgári művészet szerint nem a tényleges őszinteség, hanem az őszinteség százszázalékos illúziója az igazi művészkedés. Szerintünk pedig ez csak az osztálytársadalom jelensége... Szerintünk a művészet az emberiség tiszta és korszerű tudata önmagáról egy-egy sajátos életsíkon és a legékesebb intellektusban és lelkiismeretben megvalósulva."

A második nagy hasadás fölszámolására József Attila 1936-ban, a Szép Szó fórumáról indít hadjáratot. A József Attila-i gondolat analógiája Veres Péter 1937-es, Parasztkultúra és polgári érdeklődés című cikke. Legalább 1936–37 óta tudhatnánk tehát: ne essünk a népi-népies hasadás szakadékába se. A negyven évvel ezelőtti szavak sok cifra cserepet söpörhetnének le a mai polcokról mégis. „Napjaink egyik jellemző tünete a parasztság iránti érdeklődés. A paraszti zene, tánc, mesék, dalok, a paraszti iparművészet kíváncsiskodást váltottak ki – írja 1937-ben Veres Péter. – Éppen csak a politika maradt ki... Az, hogy a lakásaikat népművészeti tárgyakkal, szőttesekkel, cserepekkel, képekkel, csecsebecsékkel rakják teli, éppolyan lelkiismereti pótlék ma az uraknak-polgároknak, mint voltak hajdan a vallásos kegyszerek... A tömegből lassan kiválasztódik egy folyton növekvő, értelmiségiekből, diákokból, munkásokból álló réteg, amely már eljut... a közösség vállalásáig is... küzdeni is tudnak és akarnak... a teljes felszabadulásért."

Két csapdából már kivágtuk magunkat; hátravan még kettő, amelybe fejjel belézuhantunk. Petőfi korában a népiesség fogalma (a közép-kelet-európai feudalizmusok keretében) a parasztsággal azonosult. Minthogy ezekben az országokban a munkásság nem volt számottevő. A városiasodás, kapitalizálódás magasabb szintjén azonban megjelent „népinek" és „urbánusnak" ellentéte, falunak és városnak, falusi parasztnak és városi munkásnak élesedő ellentéte. Ismét csúsznak a kontinensek. Ez a harmadik nagy hasadásunk.

Ha ez a harmadik hasadás az emberi tudaton kívül történik (igen, kívül, a társadalmi munkamegosztás, árutermelés érdekeinek világában), akkor a negyedikről elmondható, hogy immáron az emberi tudat hasadása. Ez a negyedik a művészet céljára vonatkozik. „Közösségi" természetére és céljára, illetve „individuális" természetére és céljára. Társadalmi elkötelezettségére vagy l'art pour l'art önirányultságára.

Hát ez az igazi csatamező, és ennek öröksége a békésedő csatatér, amelyen lépünk.

*

A kultúra, a szellemiség harmadik hasadásánál tettünk pontot. Ez a harmadik a falu és nagyváros, munkás és paraszt elkülönülése, a „népinek" és „urbánusnak" különválása és különállása. Láthatjuk, kérdéstöredéke ez a kultúra vitáinak, mégis minden ellentmondást, kettősséget divat ezzel a névvel, címkével ellátni.

Az urbanizmus a XIX. század végének és a 20. századnak a művészeti irányzata. Jellemzője, hogy a művészi ábrázolás hangsúlyát a nagyvárosi életre, a modern

világra helyezi. Az 1800-as évek közepén a nagy társadalmi földrengés összedönti a feudalizmus ezeréves építményét. Nálunk a határkőre ez íratik: 1848. Oroszországban 1861-ben, végül Romániában 1864-ben megtörténik a jobbágyok felszabadítása, ezzel egész Európában megszűnik a feudalizmus. A munkásság száma a kiegyezés táján alig négyszázezer, kismesterek műhelyeinek ezreiben szétszóródva él, a politikára éppúgy nincs befolyása, mint az úgymond „malom alatt" politizáló parasztságnak. Ez utóbbinak ereje abban áll, hogy a paraszti gazdaság önellátó, s ezért külső kapcsolatokra alig szorulva autonóm életformát, kultúrát teremthet magának. A gyáripar kialakulása viszont a munkásosztálynak kedvez. Száma a századfordulóra eléri a háromnegyed milliót, s többsége, a döntő fontosságú nagyipari munkásság Budapesten és környékén telepedik le.

Falu és város ellentétének eltúlzásával a dolgozó, politikából kizárt osztályok megosztása volt a cél. Lukács György hangsúlyozza, hogy falu és város egymáshoz való viszonya döntő tényező az európai demokráciák kialakulásában vagy elvetélésében. London és a yeomanry, Párizs és a francia parasztság forradalmi szövetsége az alapja a mai nyugati demokráciák létezésének. József Attila nem véletlenül írja 1932-es, Fiatalságunk és a népművészet című cikkében (1932 óta tudni illik tehát): „A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti. Ez az osztály a proletariátus. A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené, és a proletárművészeté a jövő. A proletárművészet ősét a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív (!). A népművészet a felgyülemlett,

jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt. De azét, akinek van jövője (!).” Ezért jó Juhász Géza 1943-as „népi írók” definíciója is: „Nemcsak azokat számítom népi íróknak, akik paraszt- vagy munkássorban élnek. Még csak nem is azokat, akik a mély rétegből származnak. Népi író az olyan értelmiségi is, aki a népi Magyarországért küzd, a paraszt és a munkás helyzetét tárja föl, s a jobb magyar társadalmi rendért dolgozik.” Vagy ugyanez Lukács György későbbi interpretálásában: az irodalom egységes, mert kifejlődő öntudata a szabadságra törő népnek. Hogyan is neveztetik az író foglalkozása s a költőé? Kell-e ennél szebb válasz: a kifejlődő öntudat munkása!

Marx 1847-ben adja ki a Kommunista Kiáltványt; Kierkegaard 1846-ban „irodalmi bejelentést” tesz. Az egyik kiáltvány azzal végződik: „Világ proletárjai egyesüljetek!” A másik pedig azzal: mindenki magában dolgozzék saját megmentésén, mert a világ továbbfejlődésére vonatkozó prófécia csak mint tréfa viselhető el. Itt a forrása negyedik tudati hasadásunknak, amely a tehetségben kirajzolódó lehetőséget kettéosztja közösségi és individuális lehetőségre. A művészetet „társadalmira és önirányultra, l’art pour l’art-ra” hasítja. Itt kerül szembe a népi irodalom és az avantgárd, a formabontás, a formalizmus. A szellem színskálájára innen kiindulva kerül megannyi szín. De egyik szín sem zárhatja ki a másikat; én az öntudatkeresés teljes színskáláját dicsérem. Egy 1934-es József Attila-jegyzet óta tudhatni, hogy „nyelvünk ősi és modern; erdei, mezei és városi; ázsiai és európai. Mi is ősiek és modernek vagyunk, európai magyarok.”

Mindezeket nem azért mondtam el, hogy szociológiailag is alapozott ellentéteket, elkülönüléseket tekintsek semmisnek; nem azért, hogy az ellentétes színek palettájára az egyetlen összefoglaló színt, a szürkét fessem. Inkább azért, hogy a krónikus előítéletek helyett az új és az új elemzés szükségességére figyelmeztessek. A meglevő látszat helyére a megkeresett új lényeget kell állítani.

1957 tavaszán a Nemzeti Színház költőmatinékat akart rendezni, melyek bevezetésére Németh Lászlót kérte volna. A matinék elmaradtak, de A magyar vers útja című tanulmány addigra elkészült, hogy Pilinszky, Juhász Ferenc és Nagy László kapcsán elmondja máig ható üzenetét, miszerint

– nagy hiba lenne, ha az új irányok képviselői is olyanféle viszonyba kerülnének egymással, mint a múló időkben a népiesek és urbánusok; az egyik gyökértelen európéerkedőt látna a másikban, az meg afféle társadalmilag is időszerűtlenné vált parasztkodót a társában.

– Azt sem árt meggondolni, hogy a két irány nemcsak megértheti, hanem ki is egészítheti egymást, termékeny szimbiózisba léphet. „A modern költészet adja meg a hősi elégedetlenséget, a távlatokat, a kegyetlen fegyelmet; a népiség az ezzel nem ütköző anyagot, Európa alatti embert, ősi forróságot."

Németh László figyelmeztető összegezése ez: „...a két irány, mely az újkori nyugati civilizáció utolsó, fullasztónak érzett szakaszában a tiltakozás két útjamódja volt, az alakuló világcivilizációban az építkezés, a kultúraszervezés két kiegészítő irányává válhat: a népiség mint az emberi emlékezet nagy kotrógépe, a mo-

dern élet elzátonyosodásától őriz; az a szellemi aszkézis pedig, amely a modern líra prése volt, kemény rendező, normatív erővé lehet, amely egy új világ körvonalait látva maga körül, s közben még mindig tiltakozva is, építi meg a kimélyült emlékezet fölött az új korszak emberét; nem a tájékozódást vesztett századvég prófétáit utánozva, hanem az emberi életből kivont törvények csendes és szívós mérnökeként."

Elmélet nélküli művészetesztétikánk és hézagos napi kritikánk miért küzd olyan vadul a fiatalok hagyománykeresése és példavállalása ellen? S a Németh László által fogalmazott „építkezés" igénylése helyett miért tette kizárólagossá az eleve elütő, elkülönülő, elidegenülő művész típusát? Nem tudom. Hisz jelentőssé művész nem lehet a művészet céljainak és eszközeinek azonosuló fölvállalása nélkül. Eltérése, elkülönülése ezáltali és ezen túli vívmánya csupán. Bár meghatározó vívmány.

Számomra a szellemi élet kérdései olyanok, mint a fizika, matematika kérdései; törvényei, képletei. Engedtessék meg tehát, hogy az 1957-es Németh László-i képlet szerint igyekezzem megoldani életünk és kultúránk sokismeretlenes egyenletét.

*

Pilinszky Jánossal folytatott beszélgetést hallgatok a rádióban 1978 karácsonyán. Egy mondata megüti a fülem – mert igazságára naplóírásom közepette magam is ráeszméltem –: az apró tények, adatok, dokumentumok kiválóan alkalmasak arra, hogy elfedjék a nagyobb összefüggések tartományát, elfedjék a dolgok lényegét. Janus-arcú apró tények: amennyire igazságré-

szek hordozói, annyira az igazság összefüggéseinek elleplezői is!

Óvatosan bánjunk tehát a kis hírekkel, apró híresztelésekkel. Nemcsak érettünk vannak, hanem ellenünk is. Ez az oka, hogy időközben magam is fordítottam gondolkodásom menetén: apró tényeim mellé rendre fölsorakoztatni igyekeztem azokat a mechanizmusokat is – a világméretű manipuláció vagy egyszerűen világcivilizációs szervezés számítógépei ezek –, amelyek apró tényeinket világra lökik. Ezen mechanizmusok ismeretében ki-ki fölkeresheti az önmagának fontos apró hírek világát. Ez legyen a magam mentsége.

Pesten a Vörösmarty téri modern üvegpalotában beszélgetünk pályatársammal a „költészetről". Azokat a költőket méltatom most pár mondattal, akik az új magyar költészetben az avantgárd eszközeit, a modernizmus eszközeit legerőteljesebben, leghitelesebben hasznosítják. Többek között az erdélyi Szilágyi Domokost említem, s vajdasági költőket is. Félbeszakít, mondván, e költők tanulmányozása ébresztette rá arra, hogy a mi avantgárdunkban mennyi a provinciális elem! Így, felkiáltójellel. Én viszont kérdésnek tekinteném s ráfelelném: mennyi?, a legjobbak esetében semennyi. Ő azt mondja, hogy az erdélyi és a vajdasági magyar kultúra élete méretében, mozgásában, impulzusaiban kicsike, tehát kicsisége a legjobb alkotókat is korlátozza. Igen, ezt nevezhetjük a „vidéken élni" kérdéskörének.

A népies-urbánus vitáktól nem távoli ez, hisz végül a város és falu ellentmondásainak kérdése a magyar főváros, Budapest és a rajta kívüli szellemi élet ellentmondásának kérdésévé változik. Ezen elgondolás sze-

rint a nem budapesti szellemiséget fokozottan fenyegeti a provincializmus. Magyarul: a helyi, szűk körű problémák, érdekek egyoldalú értékelése, túlbecsülése; az országos, nemzeti, nemzetközi arányú kérdések szem elől tévesztése, a szélesebb szellemi látókör hiánya. Részigazság, mondom, hisz minden ember a látószervét: a szemét önmagában rejti, tehát látása belső vezérlésű! Lehet a körötte levő világ berendezkedésében vitatható, provinciális, nem azáltal lát, hanem a szeme által.

Kulturális életünk centralizmusának kérdése is ez. 1873-ban Pest, Buda és Óbuda egyesítésével, Budapest gyors ipari fejlesztésével létrejött a fejletlen ipari ország talaján egy bérpalotákkal, közintézményekkel, színházakkal ékes kapitalista világváros. Ennek a fejlődésnek a lendületével egyetlen város fejlődése sem tarthatott lépést. Budapestet e lendület az ország szintje fölé emelte, talán túlzott hasítással is. A vidék és Budapest közötti roppant szintkülönbséget a gazdasági és politikai vonatkozásokon kívül a szellemi élet vidéki sivárságának és pesti gazdagságának ellentéte növeli. Íme, a XIX. századi örökség, amely 1945 után részben felbomlásnak indul: hisz a kapitalizmus berendezkedésének terméke, de részben változatlanul szentesíttetik. A szellemi élet területén legnehezebb ezt szentesíteni, hisz köztudott, hogy a túlcentralizálás, túlközpontosítás végső soron antidemokratikus. Ekképp antidemokratikus elvek és gyakorlatok futószalagjait is mozgásba lendítheti. Vagy tovább működteti. Az okfejtés szerint, dogmatikusan elgondolva, a kisebbségi, nemzetiségi irodalmak a vidék, a „vidéken élni" kétszeres csapdájában vannak, hisz végső soron két ország kultúrájának fővárosán is kívül esnek.

Persze, mondottam már, nehéz azon „kívül esni”, ami az egyes alkotón belül van, tudatában van, vagy nincs!

Minden nagy formátumú alkotó „önmaga tudatának fővárosában” él; a többi, a szociológiai szempont pedig másodlagos. Most ne hanyagoljuk el mégsem. Nézzük, hogyan is látja ezt a kérdéskört 1966-ban Németh László. „Ami jó pályámon ért, majd minden vidékről jött. Életem legnagyobb vállalkozásába: a *Tanú*-ba Debrecen ugratott bele; a magam írta esszé-folyóirat Kecskeméten talált gondos, ötletes kiadót s melegítő kört... aztán életem legnehezebb éveire egy Móricz Zsigmond oldalán megismert alföldi város, Hódmezővásárhely adott men- és munkahelyet s egy városnyi szeretetet is ráadásul.” Persze ez a dolgok külső, rózsaszín fala. Németh László is hozzáteszi, hogy a vidék, úgymond, „elmaradtabb viszonyok közt él”, a provincializmus korlátai: a nehézkesebb tájékozódás, a serkentő ingerek hiánya befalazhatják az embert.

Másik oldalon áll – írja Németh László – „a provincializmus ellenkező irányú betegsége”, a metropolitizmus. „Ahol sok író él egy rakáson, aki mind a maga dicsőségével, a hatáskeltés ingereivel van elfoglalva, ott a jónak látszó recept gyorsan lesz divat, ott az irodalom befolyásolását irányító csoportok nézeteiből könnyen éled a szellemi terror.” Az emelkedni vágyó szellem túl tág, túl laza láthatárt választ, teszi hozzá. Rögtön az emberiségbe, az univerzumba lép, spekulálni kezd, elhullat, föltáratlanul hagy mindent, ami körülveszi. Európai méretűvé tágítja a provincializmust.

Ez tehát az útkeresés, az élethelyzet kettős csapdája. Hangsúlyozottan „kettős csapdája”. Írtam verset, esszét

már Újvidéken, Kecskeméten és legtöbbet Budapesten. Sehol se voltam tehetségesebb vagy tehetségtelenebb, mint amilyen. A szellemi élet több, azonos rangú központjának szükségességében pedig hiszek, ha ezek kölcsönösen korrigálják és kiegészítik egymást, csak az biztosíthat demokratikus működést. Apám a sárban taposott mindig, s végül föllépett egy csillagra. Tessék ellesni életének modelljét és életének filozófiáját. Sárban akarok taposni én is, s minden gesztusom által föllépni egy csillagra. Ha akarod, te cselekedj fordítva: járj csillagokon, s hullj végül a sárra.

*

A költöző madarak, mielőtt útnak indulnának, mielőtt madárképzeletüket végképp megigézné a Dél égtája, még nagy köröket írnak le a szülőföld fölött. Az én képzeletem is madárként köröz egy elhagyni szánt földdarab fölött, melynek neve az ifjúság. Egyik pillanatban úgy érzem, elhagyhatatlanul egy vagyok még vele, s legfőbb ihletem. Másik pillanatban magamon belül mindenütt keresem: bőröm alatt, szívem alatt, s azt kell tapasztalnom, kicsapódott már belőlem, mint az izzadság sós tengercseppje.

A szótáraim ennél a szónál nyílnak ki: ifjúság, hét évszázad magyar verseit e fogalom látószögéből olvasom. Nem volt még érték, melyet ily szentül megőrizni igyekeztem. Mit is jelent ez: ifjúság? Azt jelenti – súgja az értelmező szótár –, valakinek ifjú, fiatal volta. Az a kor, életszakasz, amikor egy ember ifjú. E jelentésében nap mint nap így csúfoljuk meg szavunkat: „Elmúlik az ifjúság."

S azt is jelenti még e szavunk: fiatalok, ifjak összessége. Ebben az értelemben beszélünk „egyetemi ifjúságról", „márciusi ifjúságról". Ugyanitt kétfelé hasad a rokon szó, a „fiatalság" jelentése is. Gazdag nyelvünkben ezeken túl más kifejezése talán nincsen is a test, a lélek és közösség eme állapotának.

Pedig van még egy harmadik jelentése is szavainknak! Ez a legtitokzatosabb, legnehezebben definiálható. Mert az az ember is lehet fiatal, aki életkora szerint már nem az, s aki elhagyta ifjúkora meghatározó közösségeit. Az ember egymagában s öregségében is lehet fiatal, melyre nyelvünk valamiképp azt mondja: ifjontiság, fiatalosság. Aki önmaga tartalmai közül ezt elveszíti, az elszegényedik végképp. Kosztolányi Dezső Boldog, szomorú dal című verse például erről a folyamatról beszél. Nagy László Tűz című verse is ezt határozza meg, amikor sugalmazza: „...tűz, / te gyönyörű, / jegeken győztes örömű, / ne tűrd, hogy vénhedjünk sorra / lélekben szakállasodva / hűlve latoló józanságban, / ahol áru és árulás van, / öltöztess tündérpirosba, / röptess az örök tilosba, / jéghegyek fölé piros bálba, / ifjúság királya, tűz!"

Nemcsak mindennapi belső gondom lett az ifjúsággal való számvetés, hanem vállalt munkám is. Szerződést kértem A Magyar Irodalom Gyöngyszemei könyvsorozat kiadójától – évtizedeken keresztül Kormos István neve fémjelezte ezt a vállalkozást – egy Ifjúság királya című versantológia összeállítására. Alcíme és tematikája ez lehet: magyar költők versei az ifjúságról. Azokat a mindenkori legszebb verseinket kell megkeresnem, amelyek a „fiatalnak lenni" előbb vázolt hármas kérdé-

sét vizsgálják. Naplóm végére érve itt sem beszélhetek másról. A körülöttünk levő világot kerestük eddig magunkban, értelmeztük tudatunkban. Keressük végül s végre magunkat a körülöttünk levő világban.

Farkas Árpád Köszörű-időben című versében kérdezi hittel: „Marad a láz, ugye fiúk?" Kérdéskörünknek ez a középpontja. Sok mindent kellene elmondani ifjúságunk okán és jogán. Vajdasági antológiákat, folyóiratokat olvastam sorozatban. Azt tapasztaltam, hogy az irodalmat a publikációk szerint harmadrészt a klasszikussá formálódó öregek képezik; harmadrészt az 1940–45 táján és után születettek, alkotópályájuk csúcsán. Harmadrészt pedig már az 1950 táján és után születettek legújabb kirajzása járul az irodalom életének egészéhez! Arányaiban így van ez a Vajdaságban, s azt hiszem, nincs nagyon másként Magyarországon sem. Ha másként van, akkor annyiban: az 1940 és 1950 táján születettek határozottabban egy nemzedékké szorultak, s csak így együtt jelentik most irodalmunk harmadát. Már statisztikailag elvitathatatlan tehát, hogy a fiatalok új és új nemzedékei jelen vannak az irodalomban és a társadalomban. Azt mondom: statisztikailag, és úgy fordítom magyarra: formailag. Mert az arányok és a tényleges lehetőségek között kiáltó az ellentét. Azt hiszem, a fiatalok már termelhetik az irodalmat, kultúrát, de javait kevéssé fogyaszthatják. Lehet, hogy megharcolja még egyszer társadalmunk az esztétika osztályharcát is?

De késik még a termelési folyamatba való bekapcsolódás ideje is. Az alkotói folyamatba kapcsolódás ideje. Egyik barátom, „pályakezdő" fotós dantei elhatározásá-

ról tudósított: életútjának felén, harmincharom évesen nagyobb kiállításra készül. Életútjának felén járva alkotói útjának elején áll? Hogyan jött létre ez a megkésés az én nemzedékemnél is? A felnőtt pályakezdők nagy csapatára hogyan tekintene a kamasz Rimbaud s a tizenhét évesen kész költő, József Attila? Hogyan lassult meg alattunk a Föld mozgása? Átmeneti korban élünk – írják a bölcsek kövére. Ebben az átmeneti korban talán lassúbb az élet szívverése is. S e lassított szívverés következménye a mai helyzet? Kérdés kérdésnek hátán; önmagunkat keressük e kérdésekben.

Lapozgatok egy könyvet, s eddig ismeretlen Nagy László-vallomásra bukkanok. A Menyegző című versérőI mondja Nagy László: „Annak idején alcímet kívántam írni, de nem tettem. Ezt most bevallom önöknek, a Menyegző alá odagondolhatják a következőt: Írtam a romlás és romboltatás ellen, minden visszavonó erő ellen az ifjúságért." E „visszavonó erők" ellen kell antológiámban a verseket hadrendbe állítani. Nagy László mondatait pedig a válogatás elé, a sereg élére állítani. Mást még mit tehetnék? József Attila, látjuk, tizenhét és harminckét éves kora között volt költő. Életkora szerint is egész életében, alkotó idejében fiatal volt. Aki szélesebb nemzedékemben harminckét évet betöltvén szól csak, az pedig sose szólt, cselekedett alkotó módon fiatalon. Kikopik életünkből így a fiatalság ihletése? Kikopik a csikólét, s marad az igavonó „lóság"?

Bárhogyan legyen is, „ifjúság" szavunk harmadik jelentése, az örökösen őrzött ifjontiság, fiatalosság soha nem volt még oly becses, mint éppen most. Soha nem volt oly végső esély. „Marad a láz?" – kérdezem tehát

helyettetek is és általatok is. Reggelenként borotválkozáskor pedig vallatom a tükröt: „lélekben szakállasodva" állok-e előtte? „Müssen" felnőtt „sollen" kamaszként; azt hiszem, így állunk előtted, tükör. S ha azt a bizonyos lelki szakállunkat megpillantanád, tükör, már nem kell sajnálnod a borotvapenge nyomán kiserkenő vérünket. De szökésünk nyomvonalát nem lesz módod megpillantani!

Kezemre szállt a helikopter

(Bartók emlékezete)

Tél van, a délelőtti napsütés, erős ragyogás átvilágítja a tájat, átvilágítja a fák testét. Ablakomon, ha kinézek, a fagyra, a behavazott utakra, a napsütötte csontvázkiserdőre látok. Jobb kezem felől, ha kinézek, egy lebontott tanya romjait látom, kertjében ott alszanak a szőlő tőkéi, jövőre, álmuk ez, újra teremni szeretnének. Áll még a megbomlott idegzetű kertben egy betonteknő, peremére kiült a kékkő. Az itthagyott, elhagyott kutyák falkába verődve kóborolnak. Bal kezem felől, ha kinézek, a vas és a beton új és legújabb szövetségére látok, lakótelepi tájra, szürke tornyokra, tapétákra ragasztott tapétákra és pirosra festett óvodákra. Látom az óvoda udvarát, az udvaron fából faragott madarak: a közeli szőlőskertből röppenhettek át.

A szomszédban lakó, ismeretlen barátom üzen, azt írja: ha elköltözöm innen is, nem emlékszem majd semmire. S azt írja még, legtöbbet emlegetett szava mostanában egy latin elöljáró: inter-, mely szószerkezetekben és összetételekben, hozzátehetem, íme, a mindennapi lét szótlan szerkezeteiben is, azt jelenti: közötti, közbeni. Üzenem neki, jöjjön el hozzám, fölteszem majd kedvéért a lemezjátszóra a Bartók-lemezt, a Cantata profanát, a kilenc csodaszarvas jelképes történetét. A hazahívó, visszahívó apai szóra a lemezjátszóról a bartóki hang így felel majd:

A legnagyobb szarvas,
Legkedvesebb fiú –
Szóval felfelelvén
Hozzá imigy szóla:

Kedves édes apánk,
Te csak eredj haza
A mi édes jó anyánkhoz!
De mi nem megyünk...

A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból.

S visszatérve erre a motívumra Bartók végezetül meg is változtatja a „hűvös" jelzőt, hogy a szöveg elsődleges jelentésétől még messzebb vigyen el bennünket, hogy történetét példázattá emelje, vallomássá és művészi programmá:

A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.

Néhány napja múlt csak, hogy nagy hó esett. Reggelre behavazottan álltak az autók a parkolóban. Az iskolába induló gyerekek is derékig érő havakon láboltak keresztül. Az autók és a napvilágra kipergő szánkók úgy forogtak körbe saját tengelyük körül, mint a múltjuk és jövőjük nélkül maradó, jelen idejű népek. Majd hóekék, markológépek érkeztek, s minden irányban megtisztí-

tották az utakat. Ezek az óriás erejű vasmarkok, ezek a havat zabáló vaspofák, ezek a tisztaságtermő szerkezetek jelképei lehetnének a bartóki gondolatnak is. Nemcsak behavazottak, hanem besározottak, beszennyezettek is lehetnek a szellem, a gondolkodás útjai, forgunk rajtuk egy helyben, mint az autók, vagy mint a hátukra fordított bogarak. Míg múltunk és jövőnk irányában meg nem indul a közlekedés, míg egy tegnap kiénekelt érzést rá nem illeszthetünk mai bánatunkra vagy örömünkre, míg egy hajdani barbár ének szavaival körül nem udvaroljuk holnapi szerelmünket, a cizellált jövőt.

Hogy mennyire nem véletlenek a Cantata profana utolsó szavai, hogy mennyire gondolkodói, zeneszerzői programot fogalmaznak meg a „csak tiszta forrásból" szavai, a népművészet, a népzene tiszta forrásából merítés eszményének szavai, arra bizonyítékul szolgál Bartók egyik levele, ahol gondolatát tételesen is megismétli. „Az én zeneszerzői munkásságom, épp mert e háromféle (magyar, román és szlovák) forrásból fakad, voltaképpen annak az integritás-gondolatnak megtestesüléseként fogható fel, melyet ma Magyarországon annyira hangoztatnak" – írja 1931 elején. S kiemeli: „Az én igazi vezéreszmém, amelynek mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válásé minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem – amennyire erőmből telik – szolgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!"

Induljunk el tehát ennek az 1930-ban, 31-ben fakasztott forrásnak a vidékéhez, de tudjuk azt is, hogy utunk nem esztétikai kaland lesz, helyesebben nem csupán az. A tiszta forrás vezérlő gondolata már megszületése pillanatában elsősorban társadalmi kérdés, szociális kérdés körüli gondolat. Másodsorban történelmi kérdés, a nemzeti lét, a nemzetek közötti lét, vagyis a nemzetköziség kérdése, s harmadsorban esztétikai, módszerbeli kérdés. Ha bármelyikről nem beszélünk: a tükörbe belenézve szembehazudunk magunknak. E hármas gondolat karcsú oszlopai tartják Kodály Zoltán Bartók emlékezete című írásának boltozatát is, mikor ezt mondja: „Eleinte csak az elveszett régi dallamokat kerestük. De látva a falu népét, az ott kallódó sok tehetséget és friss életerőt, feltetszett előttünk egy, a népből újjászületett, művelt Magyarország képe. Ennek megvalósítására rászántuk életünket."

Olyan tények könyvét lapozom újra, amelyet már végigolvasott vagy részben olvasatlanul áthajtott s félretolt a történelem. Egyik ilyen kérdés a népművészetet (melynek forrásából hű zenészünk merít) létrehozó osztály kérdése, az úgynevezett „másik dolgozó osztály", a parasztság kérdése. Bartók programja társadalmi értelemben, szociális értelemben ezt érinti. A parasztság évszázadokon keresztül érvényes fogalmát így definiálja Erdei Ferenc: „A parasztság általában földművelő és falusi, bizonyos értelemben munkás társadalmi csoport, amely sajátságos népi-paraszti kultúrát éltet, s egészében véve mint alsó rend illeszkedik a társadalom szerkezetébe." Ez a „társadalom alsó rendje" kifejezés a legszigorúbb gazdasági kényszert leplezi, illetőleg fogalmazza

meg, azt, hogy a parasztság évszázadokon keresztül jogfosztott, leszorított termelőrend, szemben az uralkodó felső rendekkel. Minden, ami érintkezés és törvénykezés a két rend között, az végső soron semmi mást nem szolgál, csak e mesterséges helyzet kikényszerítését. Így értelmezve a parasztság nem alsó rend, hanem alávetett. Erdei így fogalmaz 1943-as szárszói beszédében: ők a magyar társadalom népi alvilága. Hosszú történelmi alakulás következménye az, hogy a magyar társadalom nem a maga testében, hanem maga alatt építette ki a parasztság rendjét, nép és nemzet a legutóbbi időkig egymástól ezért oly távoli kontinensek. A nép és a nemzet művészete azért oly távoli egymástól és főképp idegen, mert a nép nem lehetett a minden szabadot magába foglaló nemzet része, javainak és jogainak részese. Ünneprontó leszek, ha azt mondom, hogy ennek a kényszernek az „eredménye" a népművészet is? A parasztság, amely e hajótörött létben szükségképp minden szükségletét megtermeli, megtermelte művészetét is.

Nem volt rangos művészi program Bartók korában, amely – mondottam – e kényszerű szépség mögött ne látta volna a szegénységet. S a maga eszközeivel e jogfosztott szegénységet ne láttatta volna.

Ez a szociális gondolat újabb történelmünk során kétszer szenvedett fájó vereséget. 1937–38 táján, amikor kiérlelte a népfront gondolatát, a demokratikus erők, progresszív erők egységkeresésének gondolatát, de érvényesíteni nem tudta. A Márciusi Front fellángolásának és hamuhodásának ideje ez; s e szétrobbantott időben ott van a legalsó renddel szembeni legkülönbözőbb idegenség sok szilánkja. S ott a távlat: az 1939-es válasz-

tások, a jobboldal előretörésével, a magyar progresszió súlyos vereségével. A másik nagy vereség már a győzelemre segített demokratikus frontot éri, 1948-ban, a fényes szellők által lobogtatott zászlók félárbocra eresztésekor. 1949-ben így hangoskodott a vád, így taszította a nemzetből a népet: „A népiességnek itt, Magyarországon kezdettől fogva kettős arculata volt. Volt egy bizonyos fokig progresszív, haladó jelentősége is, de volt reakciós arculata is. A haladó a népiesekben az volt, hogy képviselték, kifejezték a parasztság szembenállását az úri társadalommal. De a magyar népies gondolkodásnak még ebben a haladó vonásában is benne volt csírában a reakcióval, a fasizmussal érintkező elem."

Az elmélet úgy tudta, hogy a második világháború nagy földrengése után az életet, a másik dolgozó osztály, a parasztság életét is, múltbeli „kemény formáitól" kell megszabadítani, megfosztani, tehát jobbágyiasságától, rendiességétől. Ezzel együtt járhat aztán egy tűnő életforma „jelvényeinek" elvesztése, a népművészetnek, a viseletnek, táncnak föladása. Vagy új társadalmi alapokon történő megőrzése. Súlyos sérelem érte a kényes bartóki gondolatot például ebben az 1949-es vádban. Melyben látjuk, nem a „kemény formáktól" való megszabadításon van a hangsúly, hanem egy társadalmi rétegnek, haladó társadalmi erőnek értelmiségi képviseletétől, művészetétől, „jelvényeitől" való megfosztása az elhibázott cél.

1953 telén történt eseményt oldok le nagyanyám emlékezetéről. Első életévemben járó kisgyerek voltam, nagyapámnak tanyáján az együtt lakó szüleim és nagyszüleim neveltek. Egy téli estén valami vigyázatlanság

következtében leforráztak, veszélyesnek is tűnhetett a dolog, de a nagy hidegben orvoshoz indulni nem tudtak velem, apám ült tehát kerékpárra, és elindult az éjszakában a tőlünk tíz kilométerre lakó orvosért. Az orvos szintén kerékpárra ült, s együtt visszakerekeztek. Három óra múlva érkezhettek? Inkább négy múlva, öt múlva; nem a nagy hideg, inkább a nagy távolság ott is tartotta nálunk az orvost éjszakára. Az orvost, aki ki tudja, mire cserélte testemen a nagyanyám kente népi gyógyszert, a disznózsírt. Miért mondom el mindezt? Azért: mutassa, a „kemény formákon" is akadt volna talán sürgetőbb változtatnivaló épp ez időkben. Nagyapám bolgárkertész volt, parasztkertész, amely már a jó értelemben vett polgárosodás, népi alvilági helyzetből való kilábolás fejlettebb foka; anyám a közeli iskola tanítója, az orvos különösen kiemelkedve ebből az életformából, mindketten értelmiségiek. A létrejött helyzet, melynek főszereplői akkor, mégis ilyen elmaradott, formailag milyen kényszerű, kemény, feudális értelemben milyen parasztias. Ebben az elmaradt helyzetben valamennyien parasztok. Nem parasztok viszont művészetükben, életük „jelvényeiben". Hiszen ezen jelvényekről való lemondatás történt a leggyorsabban. S e kiszippantott levegő helyén, mivel légüres tér nem maradhatott, mivel az új, demokratikus kultúra kialakult gyakorlatáról még beszélni nem lehetett, mi került? Mi került, sérelem ez is a kényes bartóki gondolaton, került az uraktól levetett művészet, áramlott a kultúra légüres terébe a kispolgárias művészet, sodorva magával kispolgárias ízlést és világszemléletet. Ez utóbbit mai, modern művészetre cserélni már nehezebb, lehetetlenebb, mert

nem rokona a modern kultúrának, mai kultúrának, mint ahogy az ősi művészet, a népművészet – hanem cukrozottságában is terroristamód ellensége.

De itt, ezen a ponton elérkeztünk ahhoz is, hogy higgyünk a felszabadító radikalizmus erejében. Vizsgálatunk szociális terepét elhagyhatjuk, elhagyhatjuk a szellem azon kilátótornyát, ahonnan a népművészet termelőjére mint paraszti osztályra, mint társadalmi alávetett rétegre tekintünk. A felszabadító radikalizmus jegyében minden alávetett dolgozó osztály s alávetett osztály alávetett képviselete: értelmisége, a nép el kell hogy veszítse nemzet alatti jellegét, és gazdaságilag-társadalmilag egyenrangúvá válva a nemzet együtt élő része kell legyen. Ezen a ponton már, ezen a társadalmi szerződésen alapozva már a népet és a nemzetet nem kell és nem lehet egymással szükségképp szembeállítani. Művészetünket, mint egy darab kenyeret, nem kell szükségképp népire és nemzetire kettétörni. A társadalmi szerződés ezen fokán nem kell szükségképp szembeállítani, nem is lehet, a „nemzet" és „érték" kategóriáit. Hiszen a nemzet nem tarthat távol magától semmiféle értéket, nemzet – maga a fogalom is éppen azt jelentheti: felhalmozott értékek foglalata. Bartók és minden szellemi társa azért gondolkodott a népen túl és a nép művészetén túl a nemzetben, a nemzet létében és művészetében is, mert e fejlődés csillagjegyében alkotott. József Attila és Fábián Dániel például a Ki a faluba híres röpiratában, amely 1930-ban fogalmazódott, a Cantata profana évében, ezért nem azt írta: az emberiségnek éppen paraszti mivoltunkkal tartozunk, nem azt: az emberiségnek népi mivoltunkkal tartozunk, hanem híressé vált mondatával

azt: „Az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk." Bartók magyar mivoltának kérdéséhez a történelmi értelemben vett nemzeti mibenlétének és szerepének kérdéséhez álljon itt néhány megfigyelés. Ezzel a nemzetfogalommal, magával a nacionalizmus kifejezéssel, ha visszaélés történik, az úgyszintén sérelem a bartóki kényes gondolaton. Ez az esetleges visszaélés fölérhet egy nemzeti idegbénulással, hangsúlyozza az Utolsó széttekintés egyik írásában Németh László, hozzátéve, hogy a szocializmusban is nemzetek élnek, mint ahogy egyének is. S ahogy az egyének léte, kifejlődése nem individualizmus, nem nacionalizmus a nemzeteké sem.

Kodály úgy értékeli küzdőtársa szerepét 1955-ben kelt, Bartók emlékezete című tanulmányában, hogy Bartók szándéka nem volt kevesebb, mintsem – épp a terjeszkedő fasizmus veszélyének jelére – zenéje erejével szembefordulni a magyarságot ért, századok óta folyó rendszeres nemzetirtással. Ekképpeni magyar mivolta mégis világosan láttatni engedte neki, idéztem már: „Az én igazi vezéreszmém... a népek testvérré válásának eszméje... ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból." Úgy tudja, hogy a nemzettel való tudatos azonosság nem kelt feszültséget szükségszerűen a nemzetek között, nem sért érdeket. Úgy tudja, hogy a nemzettel való érzelmi azonosság nem kelt szükségszerű feszültséget a társadalom nemzetiségi rétegei között. 1943-as Népdalkutatás Kelet-Európában című tanulmányában írja: „Hadd mondjam még el, mit tapasztaltam különféle nemzetiségű parasztok egymáshoz való viszonyát illetően. Most, amikor ezek a népek felsőbb

parancsra egymást ölik... időszerű rámutatni arra, hogy a parasztokban ádáz gyűlölködésnek más népek iránti nyoma sincs, és sohasem volt. Békésen élnek egymás mellett, mindegyik a saját nyelvén beszél, saját szokásait követi, és természetesnek veszi, hogy más nyelvű szomszédja ugyanezt teszi." Úgy tudja, hogy ezeken túl a nemzettel való azonosság eszménye, a bennünk élő történelmi ember nem sérti a bennünk élő művészember, esztétaember szempontjait sem. A történelmi gondolkodás nem gátolja, hanem épp segíti abban, hogy az esztétikai érdekek és értékek védelmében a leghatározottabban föllépjen. 1938-ban írja szigorú ítélkezését: „A mai zenei élet virágzásának legfélelmetesebb ellensége a korlátlan bürokratikus és állami beavatkozás. Ha a művészi téren teljesen tudatlan államférfiak a művészettel teljesen idegen okokból – vagy ami még ennél is rosszabb, egészen téves művészi szempontokkal indokolva – jogot formálnak bizonyos művek betiltására, úgy a zene jövője veszélyben forog. Ahogyan nem lehet »irányított« népi művészetet elképzelni, éppoly lehetetlen az alkotó szellemet befolyásolni." Bartók rangja ebben is áll: a teljesség rangja ebben is áll, nem engedi egyik vagy másik rovására mellőzni vagy egymással kijátszani az ember társadalmi-szociális érdekeit, a nemzetekben és nemzetek kapcsolatában gondolkodó történelmi ember érdekeit és a művészetek integritását és autonómiáját védelmező esztétaember érdekeit.

Az esztétika meztelenebb világához közelítünk, csupaszabb, szemérmetlenebb a kérdésfelvetés is. Illyés nagyobb tanulmányának címével ezt kérdezi: lehet-e a népnek művészete? A válasz erre még egyszerű, senki

sem vitatja, hogy volt, van művészete. A magára hagyott nép kényszerűen önellátó, önellátó árutermelésben, önellátó a művészet termelésében, nemcsak művészetet, hanem szokásokat is öntörvényűen alakít, önellátó hiedelmeinek rendszerében, öntörvényű világlátása rendszerében, kultúrájára a primitív totalitás a jellemző – mondja a tudós –, vagyis: az ősi teljesség.

Ilyen harsogó szavakkal fedezi fel Bartók a csodát: „...egy még egységes, de már eltünedező társadalmi berendezkedés művészi megnyilatkozásainak lehettem közvetlen szemlélője... Talán Nyugaton el sem tudják képzelni, hogy vannak még Európában területek, ahol jóformán minden használati tárgy, ruhától kezdve szerszámokig, házilag készül; ahol nem látni gyárilag készült kaptafa limlomot, ahol a tárgyaknak alakja, stílusa területről területre, sokszor faluról falura változik." A kérdés nem is igazán az tehát, lehet-e a népnek művészete, hanem a kérdés kérdése ez: ha lehet, épülhet-e erre a nemzet művészete? Ha lehet, ha van az ősi művészet ezen öröksége, mintát ebből nyerhetnek-e a mai, modern művészetek?

A felelet mára az: igen. De ez az igen, ez a „lehet" olyan vitákban, harcokban kiküzdött, amelyekben sebet ütni és sebet kapni is „lehet". Erdei, a szociológus válasza például sokáig tipikusan az: válságjelenségről van szó. A magyar paraszttársadalom című, 1942-es tanulmányában romlott parasztokként értelmezi Mezőkövesd és Kalotaszeg parasztjait, a népművészeti ipart teremtő-folytató vidékeket, ahol, úgymond, az agrártermelés válsága váltotta ki a paraszti formákkal való, művészetbe hátráló meghasonlást. Erdeinek ebből a tanul-

mányából való az a vélekedés is, hogy a népi kultúra szigorúan a létrehozó osztályához, a parasztsághoz kötődik; ez a kultúra, ez a művészet a létrehozó osztály válságával szintén válságba kerül; osztálya megszűnésével, felbomlásával egy időben felbomlik. Új gazdasági formák kiépülésével egy időben korszerűségét veszti. „Az olyan értékmentés, amely élőknek akarja megtartani a parasztság kultúrtermékeit, tökéletesen kötött a paraszti társadalmi állapothoz. Aki tehát külön a parasztműveket véli megmenthetőknek, az tisztára lehetetlent akar." Ma már derűs arccal olvassuk ezt a fekete ítélkezést, hiszen tudjuk a cáfolatot. Ismerjük ennek a kultúrának, ennek a művészetnek a metamorfózisát. Anyánk nyelvét is megtanuljuk, nagyanyánkét, s tudjuk, hogy haláluk pillanatában nem válunk némává. A tőlük tanult nyelvet a megváltozott körülmények között beszéljük tovább, saját gondolataink törvénye szerint beszélünk, tehát tudjuk azt is: az övékével azonos nyelven másságot fejezünk ki.

Találomra emelem föl a kezem ügyébe eső könyveket; görög regéket, az ókori görögség hitvilágának könyvét először. Héliosz, a Nap istene vágtat az égbolton, mikor a könyvet felütöm, de gyönge kezével nem bírja szárnyas lovait fékezni, túlságosan közel kerül a földhöz e tüzes Nap-szekér, majdhogy lángra nem lobbanunk tőle, és ekkor Zeusz, a legfőbb isten villámával büntetésül halálra sújtja. E mítosz, e történet mögött ott van még az az osztály, amelyik létrehozta? Nincsen. Ott van még vagy itt van még az ókori görög világ, amelynek alapjáról ez a mítosz felnövekedett? Ókor, hol van már! Itt van még az a természetlátás, az a természetről vallott

ismeret, mely szerint az égitestek mozgása isteni természetű? Hol van már! De a mítosz ezek gyámkodása nélkül is alkalmas arra, hogy tegnapi kézmozdulatával a mai szorongást, a holnapi vakmerő bátorságot körülrajzolja. A reneszánsz ember, Leonardo rajza előttem: légcsavar rajza és a repülőgépterv. Hol a reneszánsz, hol az a gazdasági-társadalmi bázis, amelyen Leonardo alkotott, hol az a technikai szemlélet, amely az álmodót, a rajzolót vezette? Mind-mind a múlté, holnapra űrrepülőről irányíthatják azt a lézerágyút, amelyik a Földről lövi a Földet. Leonardo művészete az időben mégsem veszítette el érvényességét. Szépségeszmények, igazságeszmények könnyedén átívelnek a korszakok fölött. A népdalokban, balladákban, a tánc mozdulataiban is mindenkor jelenlevő, jelen idejű a múlt, hatékony az emlék. Már nincs is jogunk lemondani róluk, az ókor görögsége nevében a mítoszokról, Lodovico il Moro milánói herceg nevében Leonardo műveiről, paraszti népünk nevében a balladákról nincs jogunk lemondani, hiszen mára ezek nem az övék és nemcsak az övék, nem a miénk és nemcsak a miénk, hanem az egész emberiség kincse lett mindez, közös tulajdona. Esténként minden lakásban fellobban a lidérc kék fénye, televíziónk mondja a világ híreit. Egy-egy helyi hír, persze sok ebben a látszat, könnyen kerül a világ színe elé. Ezzel párhuzamosan a nemzeti irodalmak, kultúrák helyett vagy mellett, Európa kultúrája mellett egyre több szó esik a világirodalomról, világunk kultúrájáról. Többször és többször felvetődik a vitatandó kérdés: mi is hát a világirodalom, világkultúra? S fogalmazódik olyan válasz is, amely szerint ez a világkultúra arra való, hogy az eddigi

zártabb, sokrétűbb kultúrákat fölváltsa. A világ egységes, új nyelve arra való, hogy a nyelvek bábele helyére kerüljön, egyetlennek. Az én válaszom arra, mi a világirodalom, a világkultúra, a következő: metafora. Annak metaforája, hogy az ember, az emberek által bárhol létrehozott rangos irodalmi alkotás vagy kulturális érték az emberiség védelme, fennhatósága alatt áll. Ennyit magyarázatul a szépség és az igazság sokat vitatott tulajdonjogáról.

A modern művészeteknek is teljes jogon lehet így a népművészet mintája, mai költészetünknek a népköltészet tiszta forrása. A költészet is lehet egyszerre ősi és modern, mint maga az ember. Hagyománytagadásának modernsége adja meg, Németh László szavaival: a hősi elégedetlenséget, a távlatokat, a hideg fegyelmet. Ősisége, népisége, hagyománykeresése adja meg az ezzel nem ütköző anyagot, az Európa alatti embert, a forróságot. A XIX. századi költő realistának tudta a népköltészetet, és anyagából a realista költészet templomát építette, ahová, tudjuk, belépni mezítláb is szabad. A szimbolizmus a népköltészetet jelképrendszernek tudja, ettől nyer bátorítást. Legújabban a szürrealizmus, a mágikus realizmus költői a látomásosságra helyezik a hangsúlyt, annak törvénye szerint beszélik a népköltészet anyanyelvét.

*

A Bartókról elém vetített történetekben, emlékekben melyik is számomra a legfontosabb, legjellemzőbb? Egyértelműen a következő. 1937-ben Féja Géza és Kovács Imre könyveinek, szociográfiai munkáinak elkobzása után, több szerző ellen indított bírósági tárgyalások

idején, a haladó értelmiség az íróperek elleni tiltakozó nyilatkozatot fogalmazott. A nyilatkozat szövegével a Zeneakadémián megkeresték Bartókot is. Ő a felkérésre azt mondta: – Ha aláírom, törvénysértést követek el. – Dehogy követ el, tanár úr – válaszolt valaki. – Ne beszéljen – mondta Bartók –, ez törvénysértés: adja ide a tollát!

Ez az én Bartók-modellem: a legtudatosabb vállalás és a legtudatosabb tagadás bátorsága, egysége.

Mielőtt pontot tennék az írásom végére, fölállok, körbesétálok a lakásban, s akkor beszélni még alig tudó fiam szájáról egy nagyon érdekes mondatot olvasok le, maga elé mondogatja. Ez lehet élete első verse, hisz a szöveg meglepetésemre versszerű:

Kezemre szállt a helikopter,
amikor egy méhecske megharapott.

Elcsodálkozom, képzeletében miképp s miért kapcsolta össze ezeket a legkülönfélébb élményeket, öröm- és veszélyérzeteket. Talán öntudatlanul is sejti a bartóki törvényt, ami lassan bennem is tudatosul: hogy egymástól távol eső pontjainál kell átfogni a világot, a terhet, ha valamiképp föl akarjuk emelni.

A Kormos-egyetem

Az én fejem, memóriám csak lyukas fazék, hullik belőle minden emlék; nem hét határon híres, mint Kormos Istváné, nem vasmozsaras, amelyikre bomba is hullhat, amelyik világomlások fölé is emelni képes a mozsárban őrzött jelképes diót és mákot, az emlékezetben megőrzött mesét, legendás valóságot. Emlékezni hát joga őneki lenne, de egy legbenső hang mégis kiadta a parancsot: tegyél vallomást te is!

Mit nem adnék érte, ha tudnám, látni tudnám, milyen volt 1947 táján, a Dülöngélünk kötet megjelenése idején; minden kincsem adnám, ha akkor találkoztam volna vele – de akkor még nem is éltem –, mikor a Négy nemzedék antológia friss példányát szorította hóna alá, ahogy újabb években a Népsportot. Vagy ha 1949 tavaszán találkozhattam volna vele, olvastam a Fehér virágot a Válaszban, motyogtam volna valamit; ő pedig két-három mondat után olyan ügyesen elhárította volna dicséretem s ragaszkodásom, hogy észrevétlenül már arról beszélne: hát ezt meg ezt (pályatársak írásait) olvastam-e? írok-e? eszem-e? meccsen voltam-e? beteg vagyok-e?

Éveket lendítsünk rajtad, futó idő, hisz magam csak 1973 óta ismertem; emlékezet, te lyukas fazekam, megsegíts most. De észreveszem, e négy év mennyi Kormos István-i mondatára emlékezem; ha másra nem is, sok-

szor lányarcokra sem. 1973-ban, talán 2–3 hónappal utána, hogy első kötetem kézirata postán eljutott hozzá, fölhívtam a kiadót telefonon. „Kormos Istvánt keresem. Kérem, én…" „Úgy tudom, kiadjuk a kötetet – mondta –, mikor tudna személyesen is bejönni?" Bementem, s szerkesztőségben honos félszegségem Kormos egy-egy szavára máris eltűnt, máris tegezhettem, tegezni kényszerültem, volt apámnál két évvel idősebb „szerkesztőmet", máris mesélt és meséltetett. A színpad fejemben elgondolt díszleteit percek alatt átforgatta, a hivatal s hivatalosság helyébe baráti műhelyt varázsolt. Minden véleményét alaposan megfontolta, ráérősséget mutatott. Csak mikor a kiadói előszobában elbúcsúztunk, mikor az asztaltól fölálltunk (futtában, ácsorogva, kézfogás nélkül, hogy vagy? írsz-e? hol jön versed? nélkül e beszélgetések elképzelhetetlenek voltak), csak a búcsúzás után, mikor a csengő telefonok, nyitódó főnöki ajtók irányába elsietett, akkor érezhettem és érthettem meg: nagyon sok a dolga.

„Mindjárt hozom a kéziratot – fogadott –, lapozzuk át együtt." Pár perc múlva visszajött, jellemző biztatással előbb felém mosolygott távolabbról, majd már a kötet kéziratára figyelve süppedt a mély fotelba. Mennyi és mennyi ismétlődése a pillanatnak: Pista ülve, hosszan, figyelmesen, alaposan olvas egy kéziratot. Most, hogy halála hírének álmából fölébredek, most is előttem van, ahogy olvas. Mindannyiunk mindennapi gondját és örömét kutatta; de legszenvedélyesebben talán azt, amit magunkból kéziratainkba elrejtettünk.

„Kiadjuk – rendben lesz ez, mondta, de ismerd meg

te is a nyomda nehézkességét –, csak jó két év múlva kerülsz sorra. Lehet, hogy máshol előbb kerülnél, járj körbe – ajánlotta; segítek én is érdeklődni." „Ha lehetne, kivárnám" – mondtam gondolkodás nélkül, mert addigra már rabul ejtett „műhelyének" baráti légköre. Megigézett az a látható örömteliség, amivel a könyveket tervezte, s a legmechanikusabb részletekben is eligazítást adott. Biztosan tudom, olyan volt minden mondata, hogy egy tizennégy éves gyerek, ha az utcáról betévedt, az is rögtön hangot találhatott vele. S ha őneki apja, édesanyja, testvére nem is volt, a régi, tört család helyébe mekkorát állított: hányan vallhattuk vállalása után magunkat testvérének, fiának, szellemi kalandjaink eligazítójának. Nehogy félreértés legyen, a Kozmosz Kiadó különben magas mennyezetes, templomias előcsarnokában nem mint a templomban jártunk („Nem lettem pap" – írja önvallomásában különben is). Nem olyan templomba igyekeztünk, amelyet elkerülnek a világi hívságok, eretnek hitek és profán hitetlenségek, parasztthétszentségek, ahova nem vág be a kritikus acélpengéje és kizárólagossága; tehát csöndesség honol. Szinte fordítva: minden zaj, tengerhullámzás erre a partra fölerősödve csapott ki. Nem a csend igézett engem és sokunkat, hanem inkább Kormos István magas műveltsége s e műveltség gazdájában a felfokozott igény, hogy – néha bohócmaszkban is – tudását, tapasztalatát ismét és ismét továbbmondja.

A Pályám emlékezete Kormos István-i sorait olvasom most, a Választ gondozó Sárközi Mártáról írja: „Sokan és sokszor ettük zsíros kenyerét, ittuk teáját, szinte a vérét... Az önzetlenség szobra, saját érdekei ellen is...

Csak kapni lehetett tőle, adni neki semmit...” Hisz ez Kormos Pista! – kiáltok föl, ő ez, ez ő maga, ilyen volt; gondolom, az etikusság több évszázados példái nyomán is járt, de egy szerkesztőasszony harminc év előtti modelljére is bizonnyal jól emlékezett.

Nagyon sokszor kértem eligazító véleményét; költőkről, versekről, pályatársi-kortársi vagy régi, történeti cselekedetekről. Egy dolog meglepett, sokszori beszélgetéseink összege ez, hogy az irigység, személyeskedő jó- vagy rosszindulatúság csöppjét sem fedeztem föl benne. Nekem úgy mondta: sokakkal és sok dolgokkal volt pöre, de tapasztalatom szerint soha nem személyeskedő. S mások micsoda sikereiről beszélt: milyen tüske nélküli áradással. „Nagyszerű könyv! Láttad-e?” – áradt a kedve jó néhányszor; s magamban kicsit csodálkoztam, hogyan tud olyan soha nem látott odaadással, gáttalanul örülni mások, pályatársak sikerének; még az alig harmincéveseknek is, akik mai világunkban pedig sokszor pelenkázásra gondolt kamaszok csak. Hát tudott. Igaz, mit irigyelt volna, hisz ő maga is meghódította a líra legmagasabb csúcsait. Micsoda életmű az, amely a Dülöngélünk kötettől a Pásztorok utolsónak publikált verséig hibátlan műveken keresztül ível! Az N. N. bolyongásai egyik versére pillantva olvasom például: „úszik pisztránghasad fölöttem”. Utánozhatatlan sor ez is. Áprily, Jékely tájverseiből milyen varázslatosan, milyen bátor asszociációval ficánkolt át ez a motívum Kormos szerelmes versébe. Aki ilyen sorokat írt, annak nem lehetett irigyelnivalója. Bár ha költőnek gyengébb is lett volna, embernek csak ilyen nagynak remélném akkor is.

Sok költőt, bárki művészt, a költészet istállójában könyöklő, hajbókoló, ügyeskedő, tülekedő, szépfiú-poétát vagy széplélek-poétát látok. De hitemet ne ezek éltessék, hanem a kormosistvániak, hanem ők, akik az „én kezdettől magamra számítok" törvénykezését tették, és akik lényegük szerint nem kisebbek, ha lehet: nagyobbak, mint amekkorának látszani igyekeznek. De irodalomtörténészek kenyerét el ne vegyük, nem erről akarok én szólni, hanem egy másik „életműről", amelyet Kormos emberségének gyöngybetűivel írt, s amely éppúgy őrizésre érdemes, mint költészete. Zárójelben mondjam csak: biztosan tudom, Kormos költészeti öröksége az utódok kezén most rövid évek alatt rengő virágzásba pattan. De félek, hogy személyes példája, morális voltának öröksége és jelenlétének vétója most a halál küszöbén s mai-holnapi utódok emberi gyöngeségeinek kövén elbotlik.

Írásom címadó gondolata, e jelképi gondolat – Kormos-egyetem – életében még, valamikor 1976 telén, 1977 tavaszán született. A rádióban riporterem arra kért, próbálnám összefoglalni könyvem szerkesztésének tapasztalatait. Kérdésére válaszolván mondtam: úgy hiszem, három egyetemet végeztem én. (De ne szerénytelenség mondassa ezt, gondolkodásom logikája szerint az egy elemit se végigjáró, földműves felesége nagyanyám is végzett vagy négy egyetemet; s hat elemit járt volt apám is végigtanult vagy hármat.) Három „egyetemet" végeztem – mondtam. Egyet: a gyerekkor egyetemét (tessék csak megfigyelni, Kormos István életművének jó része se más: késői szakdolgozat a gyerekkor egyetemé-ről; tücsök és bogár nyelvének fonetikájáról, rég elszállt

papírsárkány hatszögének, nyolcszögének mértanáról). Másik egyetemet, amiről diplomát is adtak, s melyre szintén emlékezem, a bölcsészkart; s a harmadikat: a vers, a könyvszerkesztés iskoláját, épp a Kormos István-it. Azért ez az írás is: mintha ezen egyetem tanulságos „szemináriumairól" lenne gyorsírásos jegyzet.

Vissza kell térni egy előző gondolathoz, azt is kiegészíteni: nem templomot épített ő, nem templomot állított gesztusaival, hanem – erre is jobban illik jelképes példánk: profán egyetemet. Erre az „egyetemre" eljártam volna 1973 után sokadmagammal akkor is, ha nem a készülő kötet műhelyébe kell vissza-visszatérnem. Fontosabbak lettek a kultúrában való járatosságnak azok az útjelei, amelyekre egy-egy találkozásunk tanított.

Ezen a fakultáson egyszerre volt fontos a „helyi" és az „egyetemes". Sokszor kérdezett Pista legapróbb részleteket is: „Édesapád hány évig is dolgozott a szántóföldön? hány évig volt malomban? és mit őröltek? lisztes molnár volt, vagy csak kukoricát daráltak?" – kérdezte egész váratlan részletességgel. Rögtön utána pedig: „Mit szólsz Picassóhoz? Henry Moore-hoz? Hantaihoz? Belgrádban, Splitben, ha már ott jártál, láttad-e, értelmezted-e Meštrović szobrait?" Úgy, olyan szellemben kérdezte, ahogyan vallotta is: „Mecsér és Párizs és Pest: egyformán világítanak életem fölött."

Ezen a fakultáson egyszerre volt érdekes a „játék" és a „történelem". Egyik „szemináriumán" hülyőke telefonugratások voltak a tételek; utána pedig rögtön arra tért rá: ugyan tudják-e itt elegen az aradi vértanúk

nevét, tragédiájuk időpontját, tanúságtételét? „Katalánt írok, s magyart gondolok" – fűzte egyik verséhez kommentárként. Ide kell illesztenem (hisz Kormos István művészetének e pillanatát jellemzi) Sütő András szavát, nekrológ-táviratának egy mondatát: „Ahol a tiltás: mindig ott a költő."

Ezen a fakultáson egyszerre volt érdekes a „tanult" és a „tapasztalati". A költészetről a Halotti Beszédtől a most jelentkező legfiatalabbak, barátok verséig tudjatok, úgy olvassátok, s folyamatosságát, jogfolytonosságát értsétek – biztatott. S útravalóul újra és újra, hogy figyelmünkbe ajánlja, micsoda névsort kántált, Csokonaitól Szilágyi Domokosig. „A Halotti Beszédig visszamenőleg levezethetjük a költészetünk szellemi családfáját. S nemcsak a csúcsok fontosak, mert a csúcsok alatt is vannak még csúcsok..." – vallotta. Rögtön ezután pedig azt kérte, mondanám el újra, hogyan is történt, mikor... „Már nem is gondoltam rá évek óta – kezdtem –, hogy többször kellett a többiekkel cukorrépát szedni gyerekkoromban. De... nemrégen egyetlen cukorrépa levelének tapintása, az érintése kezemben és illata orromban eszembe juttatta az ezzel kapcsolatos minden emlékemet" – mondtam. A hallottakat nyugtázván elmosolyodott. Hát ez a dolgok lényege – mondta. – Hogy a kultúra minden mozzanata s főképp a költészet minden értéke fontos volt ezen az „egyetemen", ezért volt jó ide belépni. Szabálya az ismerős szabály: emelt fővel kellett s mezítláb is lehetett érkezni. S mivel egyetemeden, kedves Pista, ajánlott olvasmányok is voltak – micsoda hosszú lenne a lista, például Csokonai, Sinka, Villon és Chaucer és Rousselot, Frénaud –, hát igazat

ír Csurka István, föltámadni úgy fogsz: jobbodon Villonnal, bal kézről Chaucerrel.

El-elkalandozva, „egyetemi jegyzeteimnek" csak néhány lapját tártam föl eddig. „Hát, jó két év múlva kiadjuk – mondta a kötetem kézirata fölött 1973-ban –, addig azonban írj újakat, s föltétlenül hozd el, mutasd meg azokat is, vagy kézirat nélkül is, ha erre jársz, keress meg..." Négy-öt új verssel jelentkeztem nála nemsokára. „Ne haragudj – kezdtem volna mondani –, ne haragudj, hogy zavarlak, hogy ezeket a verseket még bele akarom tenni a kötetbe, és nagyon köszönöm..." De félbeszakított, kezet nyújtott, és meleg hangon, mosolyogva azt mondta: „köszönöm". Meghökkentem, hisz köszönettel én tartoztam volna csak. De segítségét sohase tudtam, azután se, olyan gyorsan megköszönni, hogy ne az ő nyelvének zára pattant volna gyorsabban: „köszönöm".

Mindig előkereste a már nála levő, gondosan őrizett kéziratot, s az újakat hozzátette. „Melyik vers után tegyem?" – kérdezte, válaszoltam, s akkor a gépelt tartalomjegyzékbe nagy szárnyú hiányjelet rajzolt. Saját kezűleg, ünnepélyesen bevezette, beiktatta oda is az új verset. („Itt van például V. M., a legjobb verseit ő is a kötet zárása előtti időszakban hozta, s nagyon jól tette!" – ilyenféle példákkal nyugtatott, s buzdított bennünket.) Ez az utólagos „beiktatás" esetemben négyszer-ötször megismétlődött. Mindenkor elolvasta rögtön a kéziratokat, kíváncsi érdeklődésemet elhárítva („nem tudom, ezt betehetném-e még?") mindig csak annyit mondott: „Hisz látod, már rajzolom a tartalomjegyzékbe a hiányjelet!" S megtörtént a csoda, legalábbis cso-

dának tekintettem, egy költő, aki szerkesztő, igaz, de végül is költő, Európa-szerte ismert és elismert, verseit besorolták hét évszázadunk legszebb magyar versei közé, s mégis: mindig ideje és derűs jókedve van ahhoz, hogy pályakezdő suhancok, firkászok kötetében verseket, mit verseket, versikéket igazgasson, és megújuló örömmel rajzolja a tartalomjegyzékbe a hiányjelek tárt szárnyú madarait.

1974 telén váratlanul telefonüzenetet kaptam, menjek be a kiadóba a kötet korrektúrájáért. De azok a versek – úgy nyomtatásban, már elidegenítve, egyszerre nagyon nem tetszettek. Piros tollat fogtam, s egyetlen éjszaka alatt a korrektúrában sorra átírtam őket. Vittem másnap Pistához, szobájában a gyakorta részeg nemzedéktársával kettesben találtam. „Hát ilyen nincs, nem lehet, mit képzelsz!" – pirított le hangos szóval a másik. „De igen, lehet – mondta Pista –, így szokott ez lenni, csak az a kellemetlen, hogy ezt a sok javítást most mind külön az én példányomra is át kell majd vezetnem, láttamoznom és engedélyeztetnem. Megőszülök, mire a végére érek" – mondta, és végigsimította nevetve különben nem őszülő haját. Moccanni se mertem akkor, de gondolatban hozzáléptem és átöleltem. Önvallomásában csak most olvasom első kötetéről, a Dülöngélünkről írott bejegyzését: „Már a megjelenés napján éreztem, hogy szamárságot csináltam, s azonnal nekiláttam átdolgozni a kötet majdnem minden darabját..."

Pista ott ült az Írószövetségben mindig, ha a fiatalok köteteiről fontosabb vita volt. Jelenlétemben egyszer sem szólalt föl, bár többször láttam, hogy na most: rugón ül. „Izgulok értetek" – mondta egyik vitánk után.

„Szidja őket össze-vissza, úgy, hogy közben nem is olvasta a könyveket – mondta akkor valakire nagyon dühösen –, inkább azt venné észre s azt figyelné, hogy volt itt egy kritikus, aki fejből végigmondta, azután védte a verseket; s ennél több nem is kell...” Máskor velünk tartott egy üveg italra, de ekkor sarkon fordult, és köszönés nélkül elsietett.

Most veszem észre: talán annak látszatát keltem, hogy csupán az igenlések embere volt, a kritikátlan, felhőtlen barátságok embere. Pedig nem. Hányszor hallhattam kirohanását, társaságbeli ostorozását. Ady Endre „ostora” neki is tetszett. Sokszor vettem észre, hogy e jelképes ostorral a kezében jár-kel és pattintgat. „Mit szólsz hozzá, hogy...? Mit képzel ez az ember?” – kérdezte ilyenkor. Ez a jelképes ostor több esetben hegyével felém is pattintott. Telefonon beszéltünk meg például találkozót a Bukarest söröző̈be, s mint mindig – tudtam, hogy ez esetben is, ígérete szerint eljön majd, s hajszálpontosan érkezik. Vajdasági barátomat, költőt szerettem volna bemutatni. Vagy 10–15 perc késéssel érkeztünk, Pistát a bejárathoz legközelebb levő asztalnál találtuk. „Hogy szem elől ne veszítsük egymást, az ajtóhoz ültem” – magyarázta, s szigorú tekintetének olyan morzejeleit küldte felém, amelyeket nem lehet máig elfelejteni. Szavak nélkül is kifejezte: ha már megbecsülés, ha már ígéret, ilyen apróságokban is legyen az.

Fehér asztal, gyakori díszlet, fehér asztalnál húzta elő kabátja legbelső zsebéből az agyonrahajtott kéziratot nemrég, olvasom: Korniss-i pásztorok. Fehér asztalnál vettem elő én is a versemet, az újat, hogy véleményét kérjem. Kár is volt előhozni – kaptam észbe, hisz ma

este úgyis minden vers szép vers. Tévedtem. Félretolta a tányért, poharat, hosszan olvasott, majd azt mondta az általam pólyában hordott írásra: „Több nagy hiba is van benne, egy helyütt pedig a megfogalmazás a fülemet külön is sérti." Mennyi szeretetet ránk pazarolt, de ilyen is volt, bármely ünnepi helyzetben is, ha kellett, szigorú. Éreztem mindig: eredendően se verssort, se emberi tettet nem akar, s szinte nem is tud elhibázni. Küldetéses vétójával környezetére is e törvényt szabta.

S még egy eset – a harmadik – szigorára. Mikor első kötetem, kötetünk megjelent, hangsúlyosan kért: elvárja, hogy az új versekből is mutassunk. Néha neki is elszámoljunk. Egy ideig így is volt, utána elmaradtam. Találkozásunkkor szavaival belém csípett: „Lajos, te írsz is, vagy újabban csak szerkesztesz?" Válaszolni igyekeztem, de láttam, igazán nem hallgat szavaimra. Pista, írtam, s összeállítottam időközben a második kötetemet – folytattam –, szeretném megmutatni. „Föltétlenül – derült föl erre –, mert elszórtan figyeltem én az új dolgaidra; de lássam, mert az is nagyon fontos, hogyan rendezted kötetbe." Vittem volna is, vittem volna, de időközben a világóra rugója eltörött.

Az „egyetemről" egy másik jegyzetlap. A Móra Kiadó aulájában ülünk. „Az Új Írástól jössz?" – kérdezte. Nem. „Majd ezután mész oda?" Most nem akartam... „Dehogynem!" – csapott rá héjaként szavaimra, s azt kezdte magyarázni: „Juhász Ferenc, aki ott főszerkesztő, nagy költő, a Tékozló ország költője; az ő indulása idején – emlékszem – többször az utolsó pillanatban áttördelték a folyóiratot, csak hogy ne maradjon ki a verse. Az ilyen tapasztalatokkal induló költő pedig nem

lehet akármilyen szerkesztő – fejtegette tovább. – Van ott valami írásod?" Van. „Akkor pedig mész, illetve megyünk, mert én is oda készültem éppen." Elképzelni is sok: napról napra hányunkat és hányunkat fölkalauzolt – hogy lehetőségét, segítségét kiteljesítse – a negyedik emeleti szerkesztőségbe. „Majd ott iszunk egy pohár konyakot, te pedig kapsz egy pohár tejet" – mondta egyszer is tréfásan.

S mondta azt is, mikor közérzete igazán jó volt: „Ó, én úgy érzem, nem fogok meghalni sose!" Tegyük hozzá: nem verseire célzott. S tegyük hozzá, a másik „életmű": szerkesztői szolgálatának, egyetemének, baráti áldozatainak, köznapi gesztusainak és mindenkori morális vétójának műve is olvasásra érdemes.

Ülünk a kiadóban; a kedves titkárnő könnyei zápora mögül idézi, hogy Pista utolsó munkája Radnóti válogatott verseinek előkészítése volt. (Radnóti is visszatérően „szemináriumi" tárgy és vizsgaanyag volt nálunk.) „Azokban az években verseivel megmentette a magyar költészet becsületét" – mondta többször is. „Ezt még csináljuk meg" – biztatta kollégáit a napi munkaidő utolsó percében járva már. Olvasom Radnótit napok múltán, s más költőre gondolok, magam is záporral szememből.

híred... fiatal korokon vonul át...
Gondold el! Hogyha lázadsz, jövendő
fiatal koroknak embere hirdet
s pattogó hittel számot ad életedről;
számot ad és fiának adja át
emlékedet, hogy példakép, erős fa
legyen, melyre rákúszhat a gyönge növendék!

Ülök a Móra „aulájában"; kezemben index. Kormos mindjárt jön majd – biztosan tudom, kifordul az igazgatói szoba irányából. „Nem kell egy Népsport? Én már elolvastam" – húz elő hóna alól egy gyűrt újságot. „Tanár úr, négy évig jártam hozzád egy szemináriumra, az indexembe valami láttamozás kellene" – szólítom meg. „Nem írok alá semmit – felel mérgesen –, olvastad te egyáltalán Weörest? Bearanyozott hülyét akarsz csinálni belőlem?" És elsiet. Órámra pillantok: most látom csak, időtelen az idő.

Kormos prózája

(Kormos István: A vasmozsár törője alatt)

Kedves Pista! Hogyan és miképp írjak rólad, prózádról? Nem olyan idők járnak, hogy könnyen futhasson a toll. De nem is olyanok, hogy megfutamodhasson. Körbenézvén látom, hogy fogynak a pásztorok, a kornissi pásztorok, és szaporodnak a heródesek. Írtam egyetemedről hajdan, a kormosi egyetemről, azért is kaptam néhány oldalvágást. A könyv, a vasmozsár tanulságait most úgy kell elmondanom, hogy előzetesen néhány röpke vádat is megválaszoljak. Melyek ezek a legjellemzőbb gondolatok? – hadd fogom össze őket. A fiatalok túlértékelik Kormost – hallik az egyik. Ez még komolyan veendő, és komoly választ kíván, nem úgy a második, csodálom, hogy nem pirult el szégyenében a papír, amikor egyik pályatársam, vagy ahogy Te mondanád, „évfolyamtársam" rávéste: Kormos a múlté. S itt a harmadik ellenvetés is, hogy Neked, költőnek mennyire másodlagos, hordalékos e műfaj: az esszék, jegyzetek, interjúk gyűjteménye. A másodlagosságot is még másodlagosítja ezen esszék hangütése: túllirizáltsága, szubjektív volta, ellenőrizhetetlen képisége.

Vegyük csak szépen sorra. Túlértékelik a fiatalok Kormost? Köztük akár én is? Alig hiszem. Elsősorban az értékelés maga is elmaradt. Eddig kötetnyi pályakép még se Kormosról, se Nagy Lászlóról, se Simon Istvánról, se Juhászról nem jelent meg. Hol vannak a hozzájuk

méltó, műveikhez méltó írások, tanulmányok, monográfiák? Nem lihegő értékelések vagy túlértékelések, hanem azok az elemzések, tanulmányfények, amelyek bevilágítanak a versek, elképzelések és tettek legbelső zugaiba? Annál többet az én nemzedékem sem mondott, hogy Kormos – Nagy László, Juhász Ferenc, Csanádi Imre mellett – költészetünk adott időszakának, adott programjának (hiszen: a költészet is világnézet, sőt nemcsak világnézet, hanem látás), tehát költészetünk adott időszakának és adott látásmódjának legjelentősebb képviselője. Ez pedig vitathatatlan.

Nézzük a következőt, az orcapirítót, hogy Kormos a múlté. Egyrészt én nem szeretem azokat, akik egy halottat kétszer eltemetnek. Először eltemetik földi porait, majd gyorsan utána eltemetik művét, művészetének tanúságát, példáját. Másrészt hogyan vitázzam azokkal, akik már akkor a holtak listájára írták Jékely nevét, amikor még élt, sugárzó arccal járt közöttünk. Nem ért a kormosi példából semmit az, aki ily rangos költőt „leír", mondván, a múlté mindenestül. Kormos épp e kötetben is megfogalmazott, újra és újra megfogalmazott legfőbb programja ugyanis az, hogy költészetünk a Halotti Beszédtől a mostani legfiatalabbakig megszakítatlan és megszakíthatatlan folyamat, egység. „A múltból is, a jelenből is át kell venni, ami jó. Pályakezdő költőnek mindenkire gondolni kell, aki előtte magyarul verset írt. A Halotti Beszédig visszamenőleg világosan levezethetjük költészetünk szellemi családfáját" – mondja például a kötet egyik legfontosabb, ha épp nem a legfontosabb interjújában, melynek címe: A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában. Ajánlhatom e

beszélgetés kristálytiszta gondolatmenetét azoknak is, akik azt hiszik, hogy velük ér véget végképp a magyar irodalom; de ajánlhatom azoknak még inkább, akik azt képzelik, hogy most, övelük kezdődik.

És nézzük a harmadik kérdést, a műfaj kérdését: képgazdag lírai esszék, műhelyjegyzetek, interjúk világát. Összefoglalóan az esszé helyzetét. Hányfelől éri támadás manapság az esszét? Épp azt a műfajt, amely újabb irodalmunkban kiemelkedő szerepet játszik. Támadják azok, akik támadják az úgymond irodalmi másodlagosságot. Támadják a költőt, aki prózát ír: költői útja megtorpanását, feladását látják e jelben. Támadják, aki önéletrajzot ír, mondván, sikerületlen életét kívánja igazolni benne. Támadják a műfajt szaktudósok, politológusok, társadalomkutatók, filozófusok, közgazdászok, az irodalomelmélet szakemberei, akik úgy érzik, az esszé az ő rovásukra elkövetett határsértés. Az esszé eszerint: maga a testet öltött illetéktelenség. Külön támadás érheti azt az esszét, amely lírai. Tehát a gondolatot képekkel segíti, anyanyelve gazdagságával szolgálja. A líra, mondják, nem segíti itt, hanem kizárja a gondolatot, csak pótolja a meg nem levő szakismeretet és terminológiát, és egészében: trónjától fosztja meg az észt.

Nem érti az irodalom szerepét általában és ezen belül a költői képek, metaforák szerepét és erejét, aki ezeket a vádakat felsorakoztatja. Remélem, Kormos lírai, képgazdag, a metaforák levegőssége, tágassága által kinyíló prózáját, prózai okfejtéseit is értelmezni tudom gondolatmenetemmel.

Miért kellene azt állítani, hogy bármi műben külön sugárzik a csupasz gondolat, s külön áll, ragyog a költői

kép, a metafora, a dísz? Hogyan lenne dísz, gondolatpótlék vagy rosszabb, a gondolaton kolonc a jelző vagy a hasonlat, a kép? Nem épp egységüket kell-e hirdetnünk, hiszen egy metafora: maga a megformált gondolat!

Nem épp az következik mindebből, hogy az a próza, amelyik költői eszközökben gazdag, az a vers, amelyik metaforákban gazdag: általuk, velük gondolatgazdag? Természetesen legszerencsésebb esetben, a tehetségesség esetében, ha a szövegben helyükön és méltó szerepükben vannak: a gyöngy jelzők, a tengert idéző hasonlatok, a pengeéles metaforák. Kormos erre is példa, szerencsés esetében: versében, prózájában (előbb Kormos fejében) helyén vannak a dolgok.

És a műfajok másodlagosságának kérdése? Vagy az a kérdés, hogy irodalmunkban másodlagos szerepű maga az esszé?

Lehet, hogy épp így teremtődött meg irodalmunk második gazdasága. S ez a második gazdaság termeli meg, a szükségből erényt kovácsolva, ami a szellemi élet első gazdaságából hiányzik? Igen, meglehet. Németh László, Illyés esszéi, Sütőé, Csoórié újabban s Kormos, Nagy László prózája többek között jelei irodalmunk virágzó második gazdaságának.

A kényszerből kovácsolt erény, a kihívás s a felelet mozgatóereje nyilvánvaló minden esetben. Mennyi félreértés és szándékolt félreértetés a hagyományok szerepét illetően a hetvenes évek legelején. Hányszor a rossz értelmezés, hogy mi a szellem öröksége, mi a történelmi tudat szerepe! Hányszori félreértése annak, hogy mi a viszonyunk múltunkhoz, hogy egyáltalán mi a viszonya

egy fiatal költőnek elődjéhez. Félreértése annak, gyakorlatban is, szakcikkekben is, hogy mi a viszonya az itt és most jelenének a múlthoz és éppen ennyire a jövőhöz. E tudati zavar hívta elő Kormos indulatát. Szükségszerűen, mert parancsoló volt a helyzet, hát leült, és magyarázni kezdte újra és újra az összefüggéseket. S ez eredményezte az alapvető művek sorát: Bertha Bulcsu Délutáni beszélgetés-étől a Domokos Mátyás készítette, A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában interjúig.

Konkrétabb önéletrajzi vallomásai sem önmagát magyarázzák vagy kívánják igazolni, hanem a kort, korát vizsgáztatják. Általános érvényű tanulságokat keresnek, lett légyen szó árvaságról, szegénységről, gyerekkor tündérkertjéről, szerelemről és személyi kultuszról vagy új nemzedék helyéről. Perlekedett-e valaki ennél szebben és mélyebben az utána jövőkért? Perlekedett más is, lehet, de csak a kevesek. Idézem szavait a Bertha Bulcsu készítette interjúból: „Kivételezettnek látom az írókat, általában a művészeket. Sokszor indokoltnak érzem a társadalmi elismerést, sokszor csüggesztő neveket és figurákat látok kulcspozíciókban, olyan helyen, ahol művekről és sorsokról döntenek. Nagyobb körültekintést kívánnék azoktól, akik embereket fontos posztokra állítanak. Értem én, hogy Déry Tibor egy elég gyötrött élet után olyan helyzetben érezheti magát, amilyenben érzi, de a fiatalabbaknak több jó lehetőséget kívánnék, nemcsak beszédeket a lehetőségről. A szocializmus harminc éve után is nehéz pályát kezdeni nálunk, irodalomban, gyalupad mellett egyaránt."

Melyek is Kormos legfontosabb témái? Mondhatom a hűséget először; e hűség csillagjegyében írja önéletraj-

zi emlékeit. A közelmúltban jelent meg könyv alakban Örkény ötvenes évekbeli remeke, a Babik. E regény egyik, karriert befutó hőse otthon lakat alatt, disznóólban tartja a szüleit, és néha sétáltatja őket, mint a kutyákat. Efféle abszurd viszonnyal fordul szembe Kormos, s a hűséget, az el nem szakíthatóságot hirdeti. Ezért idézi Csukás versét is, ezért a tanulságért, kérdésért: „És mi történt a többiekkel, akik lent maradtak?"

Másik „témája" a szemérmesség. Ez idegeníti el az ötvenes évek gyakorlatától, az irodalmi sematizmus gyakorlatától, amelyben kurvamód kelletik megfogalmazni a viszonyt: hazához, nemzethez, nemzetköziséghez, a hálát szocializmushoz, egyébhez. Többször említett és jogalapként említett szemérmessége tiltja, hogy akár szerelemről, akár társadalmi gyakorlatról szemérmetlenül beszéljen.

Harmadik témája a nyitottság, a szemléleti összetettség. E nyitottság követeli meg tőle, hogy a hazáját szeresse, de ugyanakkor a másokét is megbecsülje. „Egyre megy Mecsér és Párizs és Pest: egyformán világítanak életem fölött" – írja vallomásában. E nyitottság, a tágasság engedi meg neki, hogy népe kultúráját a népköltészettől, a Halotti Beszédtől kezdődően számon tartsa és értékeiben szeresse. De ez követeli meg tőle, hogy a művészet legmodernebb világában is tájékozódjon. Íme, itt lehet az alkotói módszernek, magának a népi szürrealizmusnak a szemléleti alapja.

Másik témája e kötetnek, másik alkotóeleme a művészet folyamatosságának tétele. A Halotti Beszédtől máig a művészet folyamata. A József Attiláig visszavezető gondolat, a jelenlevő múlté, amely irányítja a jövőt.

Ennek alapján perlekedik egyik pillanatban a szoborrá tett klasszikusért, Csokonaiért, a másikban egy ismeretlen pályakezdőért. Árulkodó és nagy erejű a kifejezése, mondván, Csokonai Mihály is fiatal költő, csak évszázadokkal korábban élt; Jékely is fiatal költő, csak éppen „harminc évvel ezelőtti fiatal költő".

Sorolhatnánk még a témákat, mind egy-egy tétel, mind egy-egy kormosi alaptétel. Egyre mindenképp utalni kell még; költészetünk ismeretlen csúcsait vizsgáló tekintetét fölidéznünk. „A mi országunknak nincsenek Himalája méretű hegyei, de a magyar költészet tele van Himalája méretű csúcsokkal" – írja egy helyütt. Máshol pedig: „S nemcsak a csúcsok fontosak, mert a csúcsok alatt is vannak még csúcsok." Kormos ezeknek a rosszul vagy félreismert vagy kevésbé ismert csúcsoknak a vallatója. A természetszerű és tudatos Ady-, József Attila-, Nagy László- (és folytathatnánk a sort) elemzések mellé ezért kerül újra és újra egy-egy miniesszé, kormosi lexikoncikk Erdélyi Józsefről, Jékelyről, Gellért Sándorról, Nadányiról, Áprily Lajosról, Sinkáról, Szép Ernőről, Dsidáról, Berdáról, Somlyó Zoltánról és többekről.

Kormos István hatvan éve született, emléke előtt tisztelegjen ez az írás. Hatvan éve, 1923-ban született, és már hatodik éve halott. Épp ezt a hat-hét évet kérte még magának sorsjövendölő versében, az Októberben. Akkor ugyanis, ötvenévesen „élete októberéről" beszélt. Aki ötvenévesen az októbert véli megélni, annak hatvaneves korára jön el az évvég, jéggel a december.

Nem kell hozzá jóslat, hogy „mi lett volna, ha...". Hiszen pontosan tudható. Kötetek sorát szerkesztette

volna még a Móra Kiadóban, első köteteket és a Gyöngyszem-sorozat antológiáit, melyek könyvnek is gyöngyszemek. Hatvanéves most lenne, rögtön nyugdíjaznák. Prózákat írt volna, interjúkat vállalt volna még, hiszen a számvetés idejéhez érkezett. S írt volna még legalább egy kötetnyi verset, amit tervezett, 1200 sort, vagyis 12 darab százsoros verset. Készült el belőle egy, az is befejezetlen, az Egy keresztlevél hátára című.

Nem mondhatom azt, hogy ülsz egy bárányfelhőn Berdával, Jékelyvel, és figyelsz. Figyeled, ahogy tehetségem mértéke szerint e sorokat gépelgetem. Nem figyelsz; nincs bárányfelhő; nincs halálon túli élet. Bár van, s ez azt jelenti, a műveidben élsz tovább.

Séta a tilos területeken

Áprily válogatott versei

„Ez itt a hervadás tündérvilága”
A kilencven éve, 1887. november 14-én született Áprily Lajos költészete a líra jogfolytonosságára az egyik legjobb, legszebb példa. A magyar költészet mennyi hangját viszi tovább, énekli tovább. Berzsenyiét, Balassiét, Csokonaiét, Aranyét, s a világirodalomból is milyen különleges érzékkel választja példáit, az ókor görög mestereitől is, a francia impresszionizmus képviselőitől is tanul. S művészetének milyen hatását lehetne kimutatni mai költőink között. Mennyire modern máig is ez a hang, ez az üzenet. Azt pedig eldönteni ki tudja: a magyar irodalomnak csúcsán van-e ő, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc s mások társaságában, vagy a „csúcsok alatti csúcsán”? Megkockáztatom, bár nem nagyobb merészség kockáztatni: az igazi csúcson van ő; lírájának halk hangjai, apró rezdülései pedig igazán nem követelik kihívón ezt a rangot.

Most az életrajzzal együtt olvasom a születésnapra megjelent válogatott kötetet. Gimnazista diákéveimnek is kedves költője volt Áprily, az Anyegin-fordításon figyeltem meg nyelvének csodálatos gazdagságát, s utána minden elém kerülő versét lázas izgalommal olvastam, életének pontos adatait nem kerestem mégse. Megtudom, hogy gyerekkorának színtere Parajd volt, „erdőkkel-hegyekkel körülzárt székely falu”. A diákévek

Kolozsvárhoz kötik, ezt félig-meddig csak nyugtázom, hisz előbb már mennyi költeményéből kiolvastam ennek megvallását. Az első világháború idején a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanít: erről is mennyi felejthetetlen versdokumentum. S most még egy ezekhez: Jékely Zoltán verse, a kötet előszava, az Apa-váró; mai költészetünk egyik legszebb alkotása; mintegy hatvan év távolságának ködében Nagyenyed kollégiumának kapuja újra megcsikordul.

1923-ban Franciaországban, Dijonban a francia nyelvből diplomát szerez; tűnődöm itt kicsit az évszámon, hisz az adatok olyannyira egyeznek: az Anyeginkötetet kezembe adó gimnáziumi tanárom talán együtt figyelte akkor Áprilyval a dijoni magas eget. Kolozsvárt 1928-ban szerkesztője lesz az induló Erdélyi Helikonnak, e folyóiratot már egyetemi éveim alatt olvastam, amikor a vajdasági Kalangya mintáit kerestem, s közülük a legfényesebbre, legjelentősebbre, az Erdélyi Helikonra találtam. A Helikonban pedig a fiatal József Attila és Dsida Jenő szép vallomásaira bukkantam, az 1930-as újévi számban. Dsida és Áprily; a két költő életművében is mennyi a rokonság, sorok zenéjében, ritmusában, képrendszerében, Áprily ezt a hangot az 1940-es évekre is, a második világháború utáni évekre és évtizedekre is átmentheti. Ezt a hangot, a hajdani közös ihlet hangját. Amely a világot „Élet-szállodának" mondja, de legigazibb otthonaként szereti, a szülőföldet és tájat „tündérvilágnak" láttatja. De az öröm pirosa mellé festővásznán bőséggel rakja föl a hervadás sötét színeit.

Dsida és József Attila 1930-as Helikon-beli jelentkezése már nem találja a folyóiratnál Áprilyt, 1929-ben

Pestre költözik. Pest és Visegrád lesz életének új színtere; Visegrádon a Nagyvillám-dűlő völgyében a számára olyannyira kedves egykori tájat is föllelni véli. S küldi töretlenül a völgyből verseit, „jelentéseit" az emberi humánum világban való állapotáról. Öregkori költészetében is milyen magaslatok! Elmúlt tíz éve már, amikor a Szép versek köteteket mindig az Áprily-versek olvasásával kezdtem. „Pilinkézz, porka hó, szitálj, / fehéredjék a barna táj. / Tüntess el minden föld-sebet, / Boríts fázó vetéseket. / A lombtalan fát cicomázd, / derítsd a bút, enyhítsd a gyászt..." – írta Áprily. Nem írt azokban az években senki sem ennél szebbet.

Most, hogy a válogatott verseket olvasom, ismét láthatom: amit gyerekkorom mindenségének hittem, az Anyegin-fordítás, egy életmű mikrokozmosza csupán. S a közismert versek, a Március, a Tavasz a házsongárdi temetőben, Őszi rigódal, Biztatás fiatal fenyőknek, Pilinkézz, porka hó mellett – mennyi még a föltárásra váró lírai magaslat! Például a Ha élne vagy a Rábamenti alkonyat című. Az olvasó s mindenkori példakereső ember induljon bizalommal e magasságok irányába.

Hervay Gizella: Lódenkabát Keleteurópa szegén

Lassan egy éve forgatom ezt a kötetet, egy éve készülök írni róla, vallani róla. Értékeit már fölmértem, csak épp elbizonytalanodik a toll, ha ilyen értéket érez kézközelben. Áttekinthetjük már az e kötetről írott kritikákat is, s elmondhatjuk: inkább megrendült sorokra leltünk, igaz joggal, hisz a Kolozsvárról Óbudára áttelepült költőnő

posztumusz kötetét, búcsúbeszédét olvassuk. E megrendültség s a nyomában járó udvariasság azonban elfödte a kötetet magát, azt, hogy az utóbbi évek talántán legjelentősebb költői teljesítményével kell szembenéznünk. Igen, szembenéznünk, Hervay Gizella ugyanis nem a passzív gyász, hanem a szembenézés parancsát hagyta ránk.

A dolgok elébe vágva: nem fekete színnel festett könyvben üzen – könyvében példás rendben a piros és a fekete, a gyász és az öröm, az elmúlás közelsége és az életigenlés méltósága. A kötet borítóját mesteri mód elkészítő Deim Pál jól érezte ezt a kettősséget: a könyvborítót uraló feketét s fehéret tűzpiros sállal kötötte át. Kányádi Sándor egyik versében a kolozsvári Malomárok és Telefonpalota közötti járdaszigeten fekete-piros táncot járnak a lányok. Hervay Gizella verseiben is együtt lüktet a bánat és az öröm, hirdetvén az emberi teljességet.

Esszéjének zárógondolatával mondja egy helyütt: Szilágyi Domokos szerelmes lett a halálba, „de nekünk az a dolgunk, hogy ne csak megrendüljünk, hanem éljünk a közös életben maradás kérges reményével". Hervay nem az a költő, aki csupán fölidézi a törvényeket, a világ történéseit, hanem az, aki mindezeket magára is vonatkoztatja. Verseskötete is erre példa, e fölidézett „kérges remény" ölt benne testet.

Életének utolsó éveiben költői megújulásának, roppant fölívelésének lehettünk tanúi. Művészete nemcsak mennyiségében épült, úgy is, hisz sorra jelentek meg könyvei, hanem más minőségbe is váltott. Hervay, aki a romániai magyar irodalom számon tartott és becsült

alkotója, ekkor már a mai, egyetemes magyar irodalom élvonalában, legelső vonalában is ott tudhatta verseivel magát. Hogy egyik-másik pályatársa is ott tudta-e, hogy a szakmai vagy nem szakmai közvélemény is ott tudta-e? Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem. Nem láttam alkotót rajta kívül, akiben oly magasra csapott volna a közösséghez tartozás lángja, s ugyanakkor oly mélyben tartotta volna a magány megélése. Mégis otthon tudhatta magát: életében is ifjú szívekben élt, pályájuk elején lévő költők egyik csillagukra, már rá tekintettek. Versmondók, énekesek kiáltották halk szavait.

Nemcsak ez a kötete van itt asztalomon, baráti emlékek is felidéződnek, még tárgyai is körülvesznek. Egy dzsesszlemez, tőle kaptam, Szilágyi Domokos kedves lemeze volt. Egy bukaresti József Attila-verskiadás, szintén tőle, e kötettel juthatott el sok év után hozzánk József Attila, mondta. S egy ajándéka még: A zsoltárok könyve új magyar nyelvű fordítása 1977-ből. Ezek is mind-mind mostani verseskötete felé mutatnak. Szóljunk csak A zsoltárok könyvéről. A Lódenkabát Kelet-európa szegén kötet utolsó ciklusába Hervay Gizella, bizonyára az új zsoltárfordítások ihletével, egy versfüzérnyi „zsoltárt" írt. Fejezetcíme szerint: gyalogzsoltárt. Ha kötetének nem is ezek az esztétikai csúcsai, szemléletének mégis leginkább kulcsai. Hervay gyalogzsoltárt ír, mily nyelvi remeklés: a vallásos zsoltárok a mennyekben járnak, az ő zsoltárai gyalog s bizonyára mezítelen lábbal – a földön. E versek nem istenes versek, nem túlvilági vigaszt kérő versek, hanem tagadók, hanem pörlekedők. Költőnk ekkor már perlekedik az idővel, az elmúlással. Állásfoglalását e versekben félre-

érthetetlenül újra ki akarja még mondani, manifesztálni akarja. Hogy ő igenis hisz a halál utáni életben, hogy ő hisz a túlélésben, de nem a túlvilágiban, hanem abban, amely által az egyént megőrzi fönnmaradó közössége, őrizésre hagyhatja eszményeit, továbbélésre szánja műveit.

A népmesék hősei föltámadhatnak, szétszórt csontjaik egy testté újraépülnek, halhatatlanságot találó királyfiak. A népmeséknek van egy jelenen-múlton-jövőn túlmutató időrétegük, ahová a cselekvések érvénye még kiterjed: folklóridő. Idő, ahol József Attila versbéli képét idézve, pontosan, szépen végzett dolgainkat csillagok égi járása méri. A „folklóridő" kimunkálására Hervay Gizella különös gondot fordított kötetében. Egyrészt azzal, idéztük, hogy elhatárolta magát s e gondolkodásmód egészét a vallásosságtól. Másrészt azzal, hogy összetevőit érvényesen megfogalmazta.

Hervay Gizella siratós-feketéi mellett, panaszai mellett ott kötetén a piros szalag, e folklóridő vállalásának egyetemességigénye: piros szalag. A szerelemkép: piros szalag. Szerelmesei nem paplannal, egymással vannak beterítve. A versek otthonképe is tűzpiros, a nyelv is játékba téved egyszer-egyszer, merészen rántja össze metaforává a világ távoli pontjait; ritmusok tánclépését próbálja, rímeket lobbant föl olykor. Egyik rímét figyelem hosszan: egyszál a szerelem / fateknőt kiéget / gyáva vagy Uram gyáva / magaddal beéred. Kiéget-beéred: e rímpár is egy földrengéses arc megmenekült mosolyát hordozza.

Figyeljük csak meg, Hervay folklóridője micsoda távlatokat nyit. Ítélet utáni csendben ül, írja magáról, halál

utáni szerelemben. A költői kép egyszerűsége is elemi erőt hordoz, figyeljük a vers folytatását: egymás mellett a fallal szemben. E versekben már a föld alól küldi levelét, röggé virágzunk, írja, világgá tágult szemről vall, fejünk a földgolyó maga, hirdeti; hirdeti az ember, kinek – ismét idézem – neve nincs, csak jövője van.

„Nem Krisztuska-sorban állunk / tíz-húsz deka feltámadásért – egymás lélegzetéért virrasztunk" – vallja. Egyéni időszámításához egyénített időjárást is teremt, fűrészporhavazásban jár, egyik versét idézve, ahol „eljön mindenki, aki holt / bekövetkezik ami volt". Verses ellentmondását idézve: egy másik időszámításban / megszületik / az elvetélt otthon. Töredékeket idéztem nagy időversekből: a másik időszámítás körvonalazásáért modern éveinkben Hervay Gizellánál talán senki sem tett többet.

Kötete egyik fejezetének címével azt mondja: ujjlenyomatok. Másik két fejezetének címe egymásra felel-get: névtelenek – névtelenül. Így igaz, ellenőrizhető, e versek, mint az ujjlenyomat: szerzőjükre ütnek. Legyűrte a hatásokat, iskolákat, izmusokat: minden sor téveszthetetlenül az övé. Verssorai: ujjlenyomatok, fordított krimiben, vallanak nem ellene, hanem róla, hanem érte. S ez az önálló arcú, öntörvényű nagy költészet, ugyanakkor (ez a valóban történelmi névtelenekért perelő költészet) névtelen, anonim. Mert eszközeiben rendkívül visszafogott, rendkívül személytelen, leegyszerűsített. Végső soron eszköztelen. Verseinek jórészt még címe sincs, se írásjelek, se rímek, se hasonlatok, se csillogó metaforadíszek. Csak az anonim beszéd. Az övé, figyeljük, hibátlan versbeszéd. Talán erről ismer-

hető a nagy költészet: a költő nem verset mímel, hanem a versben lélegzik, beszél.

Ahogy ígérte: zsoltárai gyalogzsoltárok; s figyeljük meg, metaforái, fő eszközei, a máskülönben leginkább lebegők, nála ezek is mennyire a földön járnak. A szomjúságérzetre írja: „nyeljük a kutakat". A segélykiáltás, a kéznyújtás és a segélyvárás képzetét is ily egyszerűen rántja eggyé: „elnyújtott kiáltás a kezed". E költői kép homályából sem hiányzik a megoldás játékosságának pisla fénye. Hogy a modern ember mégis kapcsolatot tart a természettel, elszakíthatatlanul, hogy vizet engedünk a csapból, s hogy az a víz ténylegesen Duna-víz, ez is egyetlen képbe ugrik össze: „vízcsapomból a Duna folyik". Költői képei rendre ilyenek: a beszédünk természetéhez közeliek.

Leteszem most már a könyvet, s biztosan tudom: Hervay Gizella modern Antigoné. Egy világban, egy versvilágban, melyben magát Antigonéként fölmutatja, s maga mellett, maga ellen a Kreónokat és Iszméneket is fogalmazza. Kreóninak mondja az egész történelmi sorsot, Kelet-Európa népeit összecserélhető történelmükkel, jelképként: a szögön lógó lódenkabáttal. Melybe: sorba mindnyájan belebújunk. Fejtsük meg ezt is, fejtsük föl ezt is: lódenkabátjával, ha akarom, viharkabátjával történelmi viharjárást jelent, de mint a legjobbak, sorsközösséget hirdet.

S ott a közömbös Iszmének. Velük is pöre van. A maga tanúságtétele ellenében a szó inflációját látja. Árverezik a világot, jelenti róluk, a verseket mint napi pletykát mondják. „Betűk lepik el a verset" – írja figyelmeztető paradoxonát.

S vívja antigonéi harcát: fogadatlanul, bányászanyák nevében, koraszülött forradalmak emlékével, Petőfi utolsó lélegzetvételével, kútba lököttek ingét hordozva, földönfutókért, fia árvájaként, pályatársai siratófalánál – verseiből idézve –, ahol ő már „se ember, se asszony, csak vádirat".

Árva volt, aki mégse csak árvaságát, hanem legszebb verseiben, utolsó kötetében mint egységes műremekben, teljes életünket kiáltotta világgá. A kötet kolofonja örökö-seiről tud mégis, jogutódjairól. Hátrébb egy lépést; örö-köseit-utódjait ő – feltételt szabva – így nevezte meg: „azt remélem, hogy szememet / aláírjátok névtelenek".

Takács Imre: Kísérlet kavicsokkal

„Hol a jövő, amiért fájok nagyon?"

Takács Imre új kötetében is nemzedékéhez (őt idézve: korosztályához) szorosan hozzáigazodó, hozzátapadó költőnek mutatja magát. („Korosztályom tiszteletére" – mondja egyik versében, s így fejezi be: „állok ősz ha-jammal, mint zúzmarás akác a virradatban".)

Hihetetlen: őszikéit írja tehát irodalmunk nagy nem-zedéke – az örökifjúnak gondolt –, mely nemzedék hatá-rainak kövére Nagy László, Juhász Ferenc, Sarkadi Imre, Kamondy László, Szabó István nevét írhatjuk többek között. S amely nemzedék – merjem-e állítani? – a mai irodalom „középnemzedéke". Megvonhatjuk a szomorú mérleget, kérdést nem várva úgy kérdezvén: vékonyult-e el, fogyatkozott-e meg középnemzedék ilyennyire irodalmi történetünk során bármikor is?

Németh László Homályból homályba című enciklopédiájának (enciklopédiának nevezem, hisz irodalmi, szellemi életünk legfontosabb ismereteinek, kérdéseinek tárháza az önéletrajz) lapjain rátalálok e nemzedékre; az 1950-es évek közepén jegyzi Németh László: „A Visegrádon megismert Simon István, Basch Lóránt lakója: Fodor András s a Földessy által lángésszé promoveált Juhász Ferenc neve közé új nevek húzódtak, a legmeglepőbb Nagy Lászlóé; az én régi »új nemzedék« szimatom, amely igazi zsákmányt utoljára a magam kortársaiban kapott, megint berzenkedni kezdett." A Németh László-i „új nevek húzódásának" fogalmába illik és illeszkedik Takács Imre irodalmi jelentkezése is.

Maradjunk még Németh Lászlónál, Takács Imréhez s a nemzedékhez közelítünk általa. A Homályból homályba naplóiban jegyzi az előbb idézettekhez: „Néhány könyvben kiadatlan írásból megfelelő kiegészítésel tán összehozható lett volna egy kisebb kötet, amihez a Műfaji kérdések cím illett volna. Egy öreg író adja át a fiatalabbaknak a véleményét... A fiataloknak azonban nem ilyen műfaji útbaigazításokra volt leginkább szükségük, hanem nagy célokra, amelyek felé új felszabaduló erejükkel elinduljanak. Ez hozta eszembe azt a kilenc nagyobb tanulmányt, amelyet 1954 tavaszán, betegségem első heteiben írtam. A címük, Megmentett gondolatok... melyeket a nemzeti irodalom kibontakozásáért élő író a halál küszöbén tép ki a fejéből, s nyom oda azoknak, akikhez egyszer tán eljut, s élni tudnak vele."

A Megmentett gondolatok A líráról című résztanulmánya, huszonöt év távolából, máig nyomot hagy például Takács Imre költészetén is; ezért a hosszú beveze-

tés. Németh László verseszményének vázlatában két nagyobb hangsúly van. Egyik hangsúlyt a „vállalt én" (így nevezi) kimondása adja. („Mert a lélek elsősorban mégiscsak kifejezni s nem elemezni akarja magát.") „Ki vehetné el a jogot a legkisebb néptől, a legalázatosabb lírikustól", hogy a maga lelkét kifejezze, hogy „egy közhasznú ember-receptet készítsen el rímeivel önmagában?"

Takács Imre eredendően s mostanáig őrizetten (több költőrokonához hasonlóan) a „vállalt én" lírai költője. A lírai én minden versének a súlypontjában helyezkedik el, ezért olyan kimozdíthatatlanok, elemi szilárdságúak, elemi hangzásúak a versei. A személyiség megőrzésének és felmutatásának fedezete tartja és emeli sorait. Ha azt írja nyitóversében: „Monumentális kavicsok fölnőnek tenyeremből": a résznek, a részemberségnek és emberiségnek a kiteljesedését, teljességre törekvését jelzi azzal is. Máskor félti a személyiséget, a „vállalt ént" a kallódástól: „Kövek és vasak ideje ez – a lélek vár" – mondja. A monumentálissá tétel másfajta képeként írja bravúrral: „Az ember agyveleje a legjobb edény, beleillik milióféle szenvedés." Más sora a személyiségféltés remek rajza: „Önmagamat hagyom ki egyre a folytatódó életemből."

Nem Németh László-i követelmény (szűkítés, megkötés), de Takács Imre vállalt énjére ezzel együtt jellemző, hogy a természeti ember vállalt énje. Ősiséget őrző én, természeti én, a természetben benne élő én, földközeli én. Verseinek ez külön csillogást ad, a személyiség kisugárzását erősíti nála is, mint új költészetünkben. Illyéstől, Nagy Lászlótól Szilágyi Domokosig oly

sokaknál. E szemlélet remek sorait olvashatjuk: „éjjel a katángkóró nagyra nyitja leány-kék szemét". Máshol: „Hullámzó búzavetés – pacsirták viszik föl, föl, föl az eget. A földön térdepelünk, míg a gyenge palánták megerednek." Groteszk hangolással: „Ujjhegyeim elfáradnak a traktor írógépen." Vagy kísérleteit figyelhetjük, mellyel már ezt a vállalt természeti ént igyekszik monumentálissá tenni: „Az ölbei utcai serdülőkor az antik kultúránál régibb őskor" – írja. Vagy ezt is groteszk hangolással: „...kipusztulok, mint elbillent égöv alatt a régi állatfajok."

De térjünk vissza Németh László megmentett gondolataihoz újra. Nézzük a líráról vallott nézetének másik fő összetevőjét. Ezen összetevő, eszmény egy jelzővel fogalmazható, a vállalt én elé odaillesztett „közhasznú" jelzővel. Mely közhasznúság tartalma egyrészt a vállalt „közösségiség", másrészt pedig az eszményi közösséghez való állandó igazodás „fellebbező" igénye és dogmamentes, sémamentes szigora. „A kapitalizmus költője nem apellálhatott az igazi kapitalizmusra (mert a kapitalizmus nem követelmény volt, hanem tény), apellált hát a maga büszkeségére. Az igazi szocializmus azonban éppúgy ott lebeg a megvalósult fölött, mint az igazi kereszténység a lent botladozó fölött – s utolsó fórumként mindig lehet fellebbezni rá" – fogalmazza a programot Németh László. Ez a Németh László-i közösségiség és fellebbező közhasznúság végigkísérője, másik összetevője Takács Imre költészetének is. (Hogy líránk fő vonulatának programjáról van szó, bizonyítja: itt is idézhetnénk Illyéstől Szilágyi Domokosig a példákat!)

Ennek jegyében fogalmazza kérdéssé egy helyütt Takács Imre: „Hol a jövő, amiért fájok nagyon?" Máshol metaforájával azt mondja: „ez is a nyár: kínálja bor gyanánt az üres máslást". Közösségkeresésének remek sora: „Hártya-vékony szféra a történelem, a közös tudat." A közösségi eszmény személyessé tételének, szubjektivizálásának szép példája: „A történelemmel úgy vitatkoztam, mintha az apám lenne." Vagy Izsák-allegóriájának egyik különös, szállóige-érvényű sorát idézzük: „Élek, de mi lesz velünk...?" Szállóige-érvényű ez is, a fiatalokhoz szól, ahogy mondja, a borzasokhoz: „Hosszúra nőtt a szakállad, nehogy a nyakadra tekerjék majd!" Izsákja pedig így összegzi vallomásosan élete tanulságát: „Vándorló kontinensen keresnénk úgy a Napot, mint lélek-rezdülettel a jövő-csillagzatot."

A szimbólumteremtés öncélúságának idején, költészeti jelen-időszakában és a látomásosság földtől elrugaszkodásának divatkorszakában nem szokás beszélni újabb költészetünk allegóriateremtő jellegéről és fősodráról. Az allegória olyan gondolat- és képsoraira gondolunk, amelyek üzenetük egészében túlmutatnak a versben foglalt szavak közvetlen jelentésén. Ez az allegória általi építkezés pedig éppen arra való, hogy az idézett fellebbező közhasznúságot hirdesse, kifejtse és követelje. Takács Imre főbb – kötete legjobb – versei is allegóriateremtők; a hattételes Izsák-ciklusra vagy az Utazás az Északi Sarkon című versére gondoljunk. (S hogy tudjuk az allegória által építkező versek sorát: itt is idézhetjük a legjelentősebbek között Illyés Nem volt elégjét vagy az újabb L. Z. halálát, Juhász Ferenc Tékozló országát, Nagy László Gyöngyszoknyáját s az

elemi újakat, a Balassi Bálint lázbeszédét vagy a Gyászom a Színészkirályért címűt például, vagy Kormos István Korniss-i pásztorokját, Szilágyi Domokos Apokrif Vörösmarty-kézirat című versét s így tovább.)

Amit Takács Imre könyvéről írtam és könyvéből idéztem, azért írtam és idéztem, hogy értékre irányítsam a figyelmet. Ezért a recenzió. Amit a könyvéhez társítva, szándékoltan is és véletlenül sodorva könyve kapcsán írtam és idéztem, azért tettem, hogy a nemzedékem és a magam számára is továbbmentsem Németh László megmentett gondolatait. Mindenkori új leselkedőknek továbbüzenjek, „akikhez egyszer tán eljut, s élni tudnak vele".

Tornai József: Fejem alatt telihold

„Együtt-futásunk az időben"
Mi mást tehetne a költő, mint hogy szembesíti magát a térrel s idővel. Az természetesen már világlátása függvénye, hogy terét, élete színterét milyen határok között tudja. S világnézetének függvénye, hogy az időt miként bontja összetevőire; a múlást tekinti-e alakulások, fejlődések mértékegységének; s melyikben hisz jobban: hogy az idő – s a kor, a korszak – alakítja az embert, vagy az ember formálhatja, formázhatja az időt? Költőnk, Tornai József miként is lenne jellemezhető? Ne siessük el a válaszadást; ne akarjuk korlátok közé vonni addig, amíg korlát(ta)lan lehetőségeit föltárni nem próbáltuk. Annyit tudhatunk biztosan: az időhöz, korához szorosan hozzátapadó költő. Kortársaira, nemzedéktársaira is úgy tekint, tudja együttfutásuk törvényét az időben.

Sőt: együttfutásuk törvényét az idővel. Társa, majdhogynem hús-vér embertársa, versenytársa az idő: fölruházza az élők minden tulajdonságával. Szubjektivizálja, humanizálja, mitizálja, politikummal, társadalmisággal telíti, így teszi vizsgálata tárgyává. Vizsgálatát nyomon követnünk érdekfeszítő tehát: új versein keresztül föltáratlan vagy eléggé föl nem tárt, hetvenes éveinkre – 1970-es éveinkre – pillanthatunk. Recenzióm: egy recenzió továbbmondása. A Tiszatáj 1979. júniusi számában Takács Imre kötete kapcsán arra igyekeztem választ keresni, költészetünk akar-e, tud-e érvényt szerezni a legteljesebb programjának, a költészetünk örökségére épülő modelljének, melyet Németh László fogalmazott a Megmentett gondolatok A líráról című résztanulmányában. De ennek alapján továbbmondásra, továbbkérdezésre érdemes, hogy költészetünk, gondolkodásunk tudott-e azonosulni jelenkorával, vagyis esztétikailag egyenlő értékűen és gondolatilag megfelelően tudja-e föltárni.

A kérdésfelvetés Tornai kapcsán számomra azért jogos – és fontos –, mert úgy hiszem, tetszhalott évtizedünknek, melyre épp terítjük már a szemfedőt, egyik hitelképes kifejezője ő. Adekvát viszonya a korhoz: ez lehet magyarázata növekvő népszerűségének is. Hisz feszítő az igény, hogy a szinte formátlan hetvenes évek (melyek más törvénykezésűnek tűnőek és tudottak, mint az előzőek) formát nyerjenek.

Mivel magáról az időszakról sem tudunk eleget, esztétikán túli értelemben sem, teljes a zűrzavar akörül, hogy melyek a kor reprezentatív – tehát jellemző és jellegzetes – alkotásai. Annyit hadd mondjak mégis: a

Fejem alatt telihold kötet több versét – például a Nyöszörgő, újjászülető arc, Egy táj elsiratása, Azt akarja, Az ezüsthalott címűeket – közöttük tudom. Magának az időszaknak a körvonalazásához hozzátartozik például, hogy A hetvenes évek magyar irodalmáról című újabb tanulmánykötet előszavának eldöntendő kérdéseire – sajnos – sorra kedvezőtlen választ kell adnunk. Az alternatívák így hangzanak: „Válságban van-e irodalmunk a hetvenes években, vagy aranykorát éli? Megcsappant-e a remekművek száma a hatvanas évek első feléhez képest, vagy inkább csak érzéketlenek vagyunk még az új értékekkel szemben? Megszakadóban van-e a magyar irodalom több évszázados progresszív folytonossága, vagy sem?"

A föltárás menetéhez hozzátartozhat Domokos Mátyás értékelése, a Nagyhatalmi helyzet vagy versírógép? is. 1975-ben úgy tudta: a megfigyelt év „verskönyveinek jó része utánnyomás, életműösszegzés, utószüret, másod-, harmadaratás. Az 1975. évi verskötettermés jó kétharmad (!) része tehát nem új, sem formailag, sem tartalmilag nem számítható a hetvenes évek költészetének az anyagához." S hadd tegyük hozzá: nem lenne kedvezőbb a helyzet, ha az időközben eltelt négy évre is tekintenénk: azóta csak még több az erózió nyoma, és még kevesebb a humusz. Az irodalom ezzel párhuzamos évtizedes fontosságvesztéséről ír esszéjében Orbán Ottó (Az ádáz szemtanú, Kortárs, 1978/10.): „Egy évtizeddel korábban volt valami fontossága annak: mit s hogyan írok. Egy vers szenvedélyeket volt képes kelteni. A költészet kitartó figyelmet vont magára. Ez a figyelem persze nem mindig volt kényelmes, néha meg egyenesen

bénítónak volt mondható. Volt valami őrült aránytalanság abban, hogy egy országos napilapnak két vasárnapi cikke is foglalkozott költői fejlődésem filozófiai vonatkozásaival. És mégis. Vers és valóság úgy feszült egymásnak, mint két birkózó: érezték egymás izmainak feszülését. És mérkőzésüknek tétje volt. Valami alakult a birkózásukból... Valami testtelen koreográfia... a jövő."

A változott, új helyzetet viszont Csoóri Sándor így jellemzi a Kórház után című esszéjében (Tiszatáj, 1979/2.): „a kortárs magyar irodalom szent betegségek nélkül zajló élete". S idekívánkozik az írás záróképeinek villanása is: „A hóbortos, idegbeteg rigó már abbahagyta a jegenyelevél vellázását a csatornában. Eltűnt, mintha az őszi ég nyelte volna el. Pedig hálás lennék neki, ha újra láthatnám." Ez a Csoóri-esszé mindenesetre sokat tett dolgaink és fogalmaink tisztázásáért. Ha a reprezentatív alkotásokat keressük, ez az esszé közéjük tartozik. S reprezentatív (jelentése: eligazító) Csoóri-esszé az Utazás félálomban, A pályakép zavarai is. A cél az, Tornai József költészete is azért perlekedik, hogy kialakult helyzettudatunk és értéktudatunk – tehát változástudatunk – legyen. A távolságunk viszont ettől: föld az égtől. Néhány példát hadd mondjunk csak. Csoóri eszszékötete kínálta a lehetőséget, hogy megjelenése kapcsán a legfontosabb kérdések vetődjenek föl. Ehelyett a hozzá kapcsolódó írásokban olyan tétel is megfogalmazódott, hogy a sokat idézett Németh Lászlóban nem több a „zseni", mint a „sértett, vidéki tanár". Vagy hogy mit ér a bartóki modell, hisz „T. S. Eliot a bartóki modell legelőzékenyebb értékelésében sem kaphat helyet". Ebben az évtizedben az ilyen előítéletek nem

vesztették tehát hitelüket és talajukat. Terét vesztette viszont – például – irodalmunk egyik hajtása, a társadalmi szatíra, helyette tért nyert a manipulálhatóbb politikai kabaré. Nem eredményezte évtizedünk, hogy rendszeres filmmúzeumi filmünk legyen Szőts István Emberek a havason című filmje, újkori harminc évünk filmművészetének egyik alapozója, úttörése, sugalmazása. Eredményezte viszont az évtized karácsonyunkra a teljesen hasznavehetetlen Karády Katalin-nagylemezt. Ilyenféle összetevők adják azt a kort, amelyet a kortárs művész kell hogy fölfedezzen és kifejezzen.

S itt kell elmondani: „vizsgálatom szerint" az 1970-es évek költői kifejezéséért a legtöbbet Nagy László tette, Jönnek a harangok értem című, 1978-as kötetével. Ebből a kötetből kell fölsorolni korunk hitelesíthető szemléletének kulcsverseit. Az értékvita egyik összetevője, hogy egyetlen sincs ezek közül benne a Hét évszázad magyar versei legújabb kiadásában. Véleményem szerint az előző Nagy László-kötet, a Versben bujdosó erőgyűjtés, útkeresés a Jönnek a harangok középponti verseihez képest. Az „erőgyűjtés" verseiből még csak válogat az új Hét évszázad antológia, de nem vesz tudomást a későbbi Elhullt bolondok nyomán, Balassi Bálint lázbeszéde, Szólítlak, hattyú, Gyászom a Színészkirályért című középponti versekről. Korszakunk centrumában pedig alighanem ezek állanak. Radikális mozzanataikkal is, mely mozzanatokat Orbán Ottó vers és valóság izomfeszülő birkózásának nevez. Így szól például a Nagy László-i Elhullt bolondok nyomán pár sora:

„...rühes apokalipszis-kanca / rablóknak ha szivárványt sárlik / lesz a vesztett ügynek bolondja / világra a gondot

kibontja / lesz idő ami sose felejt / mert kéz is lesz hogy írjon röhejt / s kint az országos panaszkönyvbe – ". A Tornai-kötet egyik lényege tehát az a vers s az a gesztus, amellyel Tornai ehhez a Nagy Lászlóhoz, ehhez a Nagy László-i örökséghez való viszonyát írja körül (Az ezüsthalott című). A vers esztétikai értelemben is a kötet legjobban megoldott darabja.

Könyve versértékű fülszövegének utolsó mondata az önjellemzés telitalálata is: „Életem és írásaim gyökere egy naiv természeti és egy tudatos, civilizált lény újra és újra megismétlődő, külső-belső összecsapása." A kötetindító fülszöveg – az írások végére érve látjuk csak – ollózás A kiűzetés angyala című vallomásból. Ez a kötetzáró prózai vallomás szintén remeklés. Tornai az újabb könyvszerkesztési gyakorlat egyik sikeres kísérletéhez igazodik ebben. Nagy László Életem című vallomásának (amely a Jönnek a harangok értem kötet végéhez csatlakozik) vagy (a Kormos István Versei végéhez csatlakozó) A vasmozsár törője alatt című vallomásnak rokona ez az írás. Kitűnő a forma maga is, nyereség irodalmunkban: az önéletrajz informatív gazdagsága, ténylegessége és a költészet elvontabb világa és tisztább nyelvezete ötvöződik a legjobb esetekben.

Azt írja a Tornai-kötet egyik recenzense, hogy szerencsés alkotói pillanat szülte a kötetet. Ha az időszak ellentmondásainak számbavételével végeztünk, láthatjuk, hogy nem is olyan szerencsés ez a pillanat. Tornai a hatvanas években is, a hetvenes években is jelen volt az irodalomban. Úgy érzem, hogy napjainkban minőségi változás értelmében – nyelvi játékkal szólva –: jelentősebben van jelen. Ezt mondhatjuk az alkotói pillanat

szerencséjének. Ezt a szerencsét pedig alkotónk radikalizmusának köszönheti – tehetségén felül persze: ami tehetség évtizedünk végére az irodalom szükséges, de nem elégséges feltételének kezd tűnni. Radikalizmusa kettős, egyrészt a Domokos Mátyás fogalmazta kihívásra tud ráfelelni megújulón: „Nem elégszem meg a komor arccal, / nem elégszem meg a röhögő arccal, / Nem elégszem meg a lesunyitott, / a nap felé tartott arccal. / Nyöszörgő, újjászülető, / nyálkás-véres arcommal megelégszem." Másrészt a kortárs magyar irodalom szent betegségek nélkül zajló életének, a valóság és irodalom mérkőzésszünetének kihívására tud felelni gyökeres módszereket alkalmazón: „Azt akarja / ez a nyekergős, vak masinéria, / hogy szabályos legyek. / Csak legyél egészen szabályos, mondja, / nem bántalak. S én visszamondom nagy vasainak: / csak szabályos ne legyek soha, / te bűzölgő gépezet, / csak sima kereked, csapszeged / ne legyek soha! / Jól beszabályozott fogasléc-teremtményed, / istenem, / hibátlan alkatrészbarmod soha!" Jövőképe a recenzensnek is ez: folyamatosan újjászülető legyen az arc és megújulni képes az arculat; s hogy a vers és valóság úgy feszüljön egymásnak újra, mint két birkózó.

„Göndör haja legyen az ő párnája”

(Szilágyi Domokos: Szegénylegények)

I. Szegénylegények

Látszólag nagyon egyszerű, szerkezetében és üzenetében egyszerű és egynemű vershez közelítünk, egy olyan vershez, ami pedig nagyon összetett, bonyolult szerkezetű és üzenetében nagyon sokrétű. 1972 óta ismerkedem ezzel a verssel, érettségin voltam túl, amikor Szilágyi Domokos Sajtóértekezlet című kötetében, válogatott versei könyvében ráakadtam. Mit jelentett akkor? És mit jelent most? Nehéz lenne a szöveghez való viszonyom változását végigkövetni és a szöveghez való viszonyunk változását végigkövetni. A kamaszodó remény időközben sokszor elismételtette velünk Hatvany Lajos mondatait, amely mondatok 1929-ben így védelmezték József Attila Tiszta szívvel című versét: „Attól tartunk, hogy a kultúra, melyet hivatalos bel- és külföldi palotáinkban tanítanak, s azok az állítólagos tehetségek, akik azokban kifejlettek, műveik hatásával együtt már rég porladni fognak, amikor ez a vers még szólni és beszélni fog egy letört ifjú nemzedékről, amely a háború utáni korszakot Magyarországon végigélte.”

Költészet szavunkat lehet így is írni és értelmezni: po-etika, jelezvén ezzel, hogy a költészetnek a verstani, poétikai és az etikai-erkölcsi mozzanatai egyaránt fontosak s egymástól szétválaszthatatlanok. A magyar költészet sok évszázados felismerése ez, és korszakunkban is élő elméleti és gyakorlati tétele. A Szegénylegények

verset is (ha egyelőre csak messziről figyeljük, tere fölött csak körözünk, mint a leszállni készülő repülőgépek) első pillantásra is jellemezhetjük ekképpen, műfaja szerint: po-etika. Stíluseszközeiben és erkölcsi tartamaiban rendkívül gazdag vallomás. A Hatvany Lajos jellemezte, s úgy tűnik, örök érvényű és örök érvényességű változás is végbement körülötte: állítólagos tehetségek és hatások porladtak, ez a vers pedig érvényesen szól és beszél:

SZEGÉNYLEGÉNYEK

Tocsogó, zsombék, vadonerdő édesfiai,
szegénylegények, véreim,
pandúr-űzte vadak, korhely zivatarok játékszerei,
mennyei istállókból villámot elkötők,
avar-nyoszolyán álomtalanok, csárdásné-viganón
álmodók, vasárnap-nélküliek,
ingetek a kék ég, gúnyátok a csüngő felhő,
uraságnak országában tinéktek, tinéktek,
uraságnak országában födél nincs, födél nincs,
hajtót lőtt az uraság – gombház, van elég,
özvegye kap véka búzát, örülhet, zokoghat,
uraságnak tehenét az özvegyhez ki hajtja?
uraságnak szarvasát ki lőtte, ki sütte?
uraságnak rőzséjéből tábortüzet ki rakhat?
uraságnak gombáját ki sütheti parázson?
uraságnak birkanyáját ki tereli vásárba?
uraságnak hóka lován ki ül meg, ki ül meg?
Uraságnak gyűlik fekete epéje,
kártya sem ízlik, mise se használ,

alszik a kasznár, aluszik az ispán,
elszakad az istráng, idegen tenyérbe
simul a kötőfék, szalonnára, kenyérre
szegénylegénynek két kupa borra,
uraságnak egy ló? – szegénynek egy bolha;
szegénynek zsúptető – számít-e egy kis eső?
szegénynek korgás – uraságnak kolbász.
Tutul a szegénylegény, akár a farkas,
uraságos uraságnak a neve: hallgass,
a neve: reszkess – itt csak te veszthetsz,
a neve: kussolj, alább a jussból,
a neve: csiba te! – fabatka az élete.
Szegénylegényt elnyeli a nádas, caplass,
vágtass utána, zsandár, lóra, ispán,
lóra kasznár, csüdig, térdig, derékig
mocsárba, szegénylegényt már várja
a csárda, istálló hiúján álmát alussza,
keresi hiába tucatnyi puska,
szegénylegény álmodik: uraságot holtan:
pocakját a holdban, tokáját a felhőben,
ispán bujkál éren-árkon, kasznár
himbálódzik ágon.
Szegénylegény, szegénylegény, az árva, az árva,
hajnalonta, hajnalonta virrad halálra,
uraságnak országában uraságé a födél,
szegénylegényé szabadság, szegénylegényé kötél,
szegénylegényé szerelem, szegénylegényé deres,
szegénylegény este bíró, virradatra alperes,
szegénylegényé rigófütty, szegénylegényé a fagy,
övé a: violám! rózsám! – és övé az:
állj! ki vagy?

övé a zsombék, övé a tocsogó,
érte van a pandúr, érte fütyül a golyó,
miatta a vérebek: marják, ugassák,
értetek, véreim, az igazság.

Mi lehet ennek a versnek az előképe? A letűnt betyárvilág népi emlékezete? Betyárballada? Betyárének? Azt kellene mondanunk: igen. Csakhogy melyik ballada? Hisz ez a vers bármelyik betyárballadánkkal mutat hasonlatosságot, s mindegyiktől különbözik. Melyik betyárballadára, dalra épül? – tegyük tehát föl ismét a kérdést, s adjunk rá ellentmondásos választ: *egyikre sem* és *mindegyikre*. Ezt az ellentmondást egyféleképpen így oldhatjuk föl: Szilágyi Domokos verse nem a betyárról szól és nem a betyárokról – címének ellentmondóan nem a szegénylegény*ek*ről –, hanem a szegénylegény*ség*ről. A szegénylegény életforma és ítéletforma (tehát gondolkodásforma) törvényeinek és üzeneteinek rendszerét alkotja meg művészi eszközeivel. Úgy viszonyul egy-egy balladához, népdalaink világához, a népi emlékezet egy-egy töredékéhez, ahogy a tudomány egy-egy képlete viszonyul a hozzárendelhető jelenséghez.

Betyárballadáink általánosságban két nagyobb szerkezeti elemből építkeznek. A ballada első fele bemutatja a szegénylegényt életlehetőségének, lázadásának, a Szilágyi Domokos fogalmazta „este bíró" voltának, igazságtevésének teljében; a második fele pedig bemutatja vesztét, a vers szavai szerint „virradatra alperes"-sé válását. Ha a betyárballadát általában két nagyobb részből állónak ítéljük, vele szemben láthatjuk, hogy Szilágyi Domokos verse három nagyobb részre tagozódik.

A második és harmadik része hasonlít egy hagyományos ballada szerkezetéhez: ott találkozunk az uraságtól tehenet, lovat elhajtó legénnyel, akinek a nádas, az erdő, a csárda a szövetségese, aki „csárdásné-viganón álmodik", s akit hiába keres tucatnyi puska. De akinek (balladáinkból ismert ez is) általában törvényszerű az ébredése: „hajnalonta virrad halálra".

Ezt a hagyományos balladai szerkezetet és dramaturgiát egy résszel, egy „előhanggal", „előszóval" Szilágyi Domokos kibővíti: „Hajtót lőtt az uraság – van elég" – és „uraságnak tehenét az özvegyhez ki hajtja?". Ezek azok a versmondatok, mozzanatok, amelyek a hagyományos ballada keretét kezdik szétfeszíteni. A nagyon zárt, egytömbnyi gondolatsor elmondja nekünk, hogy egy vadászaton az uraság lelőtte a hajtóját. Nem sajnálja, annyi az egész csupán – szólásunk értelmében –, hogy „bakot lőtt". A „hajtót lőtt" rokon hangzása ezt a jelentést, a vétségnek ezt a semmiségét érzékelteti. A hajtó özvegye, ne haljon éhen, az uraságtól kap egy véka búzát. Megismerünk egy úri világot, amelyikből hiányzik a szegények iránti felelősség és részvét mozzanata. Ebben a jégcsapvilágban azonban megjelenik egy új törvénykező: az özvegyhez valaki titkon elhajtja az uraság tehenét, igazságot tesz. Nem „lop", hanem „belopja" ebbe a világba az ember ember iránti kötelezettségének és részvétének mozzanatát. Kérdőjelek halmaza értékelteti: nem is tudjuk, ki volt a jótevő. Kié a cselekvő részvét? Azt az óriás űrt érzékeljük csupán, ahová szükségszerű, hogy ez a magatartásforma beáramoljon. Szerkezetében ezzel a cselekvéskényszert jelző, hiányérzetet keltő résszel tér el Szilágyi Domokos a hagyományos balladától.

József Attila művészetesztétikájában található egy rendkívüli fényű mondat: „Nem szükséges, hogy én írjak verset – de úgy látszik, kell, hogy vers írassék, különben meggörbülnének az adamant rudak." A vers indításakor háttérben maradó szereplő homálya, általánosságban jellemzése, a kérdőjeles mondatok halmaza hasonló fölismerést rejteget: Nem szükséges, hogy én tegyek igazságot, de úgy látszik, kell, hogy igazság tétessék, különben meggörbülne a világ gyémánttengelye.

II. „Vetettem violát, várom kikelését"

Látjuk, Szilágyi Domokosnak a népköltészeti mintához való viszonyában az őrzés és megváltoztatás mozzanata egyaránt jellemző. Elöljáróban csak annyit, ne higgyük ezt a vállalkozást valamiféle folklorizálásnak, archaizálásnak. Az igazi költőre, ha úgy tekintünk, hogy archaizál, vagy a folklorizmus jegyét viseli, olyan ellentmondásba kerülünk, mintha azt mondanánk: használja az anyanyelvét, ezt az idegent. A logikai rend valójában ez: a rossz költőtől nem a nyelv idegen, hanem – és ez döntő különbség! – ő idegen a nyelvtől. A népköltészetben, az életben felhalmozódott nyelvi eszközök és élettörténetek, élettartalmak sem a mai élettől idegenek, idegenedtek el, ezzel szemben ki-ki elidegenedett tőlük. Az ember attól idegenedik el egyrészt, amitől elidegenítik: ilyen értelemben még az anyanyelv és anyanyelvi képzelet, ihlet falai is lebonthatók körülöttünk. Ebben az elidegenülési folyamatban döntő az objektív tényezők szerepe.

De az ember másrészt elidegenedik attól, amiben nem lát értéket; ebben a folyamatban döntőbb a szubjektív tényezők szerepe. Van azonban bartóki tételünk az értékvédelemre, a Magyar népzene és új magyar zene című tanulmányában fogalmazta meg 1928-ban: „Meggyőződésem szerint igazi, úgynevezett szűkebb értelemben vett régi dallamaink mindegyike valóságos mintaképe a legmagasabbrendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fúgát vagy Mozart-szonátát." Természetesen az értékek által bástyázottság érzésében-tudatában nemcsak dallamaink ismerete erősít bennünket – Bartók zenész lévén erre figyel –, hanem legkülönbözőbb „mintaképek" és értékképek ismerete: elidegeníthetetlenség-tudatunk alkotóelemei.

Ezen gondolatsor mentén haladva érdemes megfigyelni: Szilágyi Domokos hogyan fogadja el a népköltészet képiségének, dramaturgiájának, hiedelemrendjének, erkölcsi rendjének mintáját, hogyan formálja saját képére ezeket.

Nézzünk példákat, honnan eredhet a vers egy-egy megoldása. „Avar-nyoszolyán álomtalanok" – írja az első mondatban, árvaságukat, nincstelenségüket és természetotthonosságukat érzékletes költői képpel kifejezve. Ezt egyik balladánkban sem találjuk, megtaláljuk viszont megannyi előképét. A Vidróczki-ballada szegénylegénye így panaszolja sorsát: „Esteledik már az idő, / Szállást kérnék, de nincs kitől, / Sűrű erdő a szállásom, / *Csipkebokor a lakásom.*" Szilágyi Domokos költői képét előlegezi, készíti elő ez a hortobágyi pásztordal is: „Hortobágyon kivirult az ibolya, / Közepibe

szípen legel a gulya. / Én is gulyás vagyok a Hortobágyon: / *Gyepen hálok, nem a paplanos ágyon.*" Egy hódmezővásárhelyi betyárdalban más hangsúlyt kap, áttüzesedik ez a kép: „Jó dolga van a betyárnak, / A nagy erdő lakója, / *Kék nefelejcs a párnája* / *S takarózó dunnája.*" Egy kisteleki betyárdal pedig így fejezi ki mindezt: „Rózsa Sándor bujdosik az erdőbe; / Azt se tudja: le van-e vagy föl benne? / *Nyárfalevél derékalja, párnája;* / *Györgyharmat a takaródzó párnája.*" Azt hiszem, nem kell külön igazolni, hogy a költői látás és láttatás természetében mennyire testvér a Szilágyi Domokos-i „avar-nyoszolya" és a betyárdalbeli nyárfalevél derékalj.

Ugyanezeken a népköltészeti példákon lehet mutatni, hogy a betyárdal 4-4-3-as tagoló ritmusú sorai:

Hortobágyon / kivirult az / ibolya –
Rózsa Sándor / bujdosik az / erdőbe –

ugyanazon lüktetésűek, mint Szilágyi Domokos versmondatának töredékei:

uraságnak országában födél nincs –
özvegye kap véka búzát, örülhet –.

Szilágyi Domokos versének egyik jelenetében „idegen tenyérbe simul a kötőfék", az ellopott ló tulajdonosa pedig éjszaka álomtalanul forgolódik az ágyában: „gyűlik fekete epéje". A magyarpécskai betyárdal ugyanezt a helyzetet mutatja, a megfogalmazás árnyalata más csak: *„Parasztgazda keresi a hat lovát,*/ Van is akkó hegyen-vőgyön imádság! / *Úgy széthányja-veti minden erejit,* / Ha lefekszik, alig tanálja helyit!"

A csárdához, a csárdásnéhoz való viszony is mind-mind népköltészeti, népéleti emléket tükröz, a „sze-

génylegényt már várja a csárda", a „csárdásné-viganón álmodók" képe például így jelenik meg a dalokban, balladákban: „Fekete főd termi a jó búzát, / Sűrű erdő neveli a betyárt, / *Kocsmárosné*, *viselje* hát gondját..." (Fábián Pista balladája). A betyár lovon való menekülésének: „szegénylegényt elnyeli a nádas", „csüdig, térdig, derékig mocsárba" megannyi képe megtalálható a népköltészetben. Ennél a motívumnál nem csupán az a lehetőségünk, hogy bemutassuk: a népköltészet miképp készíti elő a mai versmegoldást, hanem ennek némiképp a fordítottja is. Lehetőségünk, hogy jelezzük: az apró versbéli utalás mögött a népköltészeti fantázia micsoda tárháza nyílik. A szegénylegény lova sohasem eladó például, mert: „Szilaj csikó nem eladó, / Nem is zsandár alá való, / Mert ha arra zsandár ülne, / Minden betyár rabbá lenne." A betyár jobban ügyel a lovára, mint az életére, egy érsekújvári betyárdal szövegét idézve: „Arra kérem zsandárkáplár uramat, / Ne lője ki alullam a lovamat, / Ejnye-ejnye, azt a betyár mindenét, / Lovát félti, nem a saját életét." Egy gömöri betyárdal kezdete pedig utasítás, elemzett versünkig előremutatóan parancsolja: „Egy se betyár, ki gyalog jár, / Ki bodor szőrű paripán nem jár." A kiskunhalasi pásztordal szövege szerint a szegényeket menekítő csikó a szélnél is gyorsabban jár: „Volt egy csikóm, ha magam rávetettem, / Száz mérföldre maradt a szél mögöttem." A betyárdal hite szerint pedig: „*Pej lovamon repülök*, mint a madár, / Nyomomba se hághat pandúr, se zsandár!"

Van Szilágyi Domokos versének egy olyan összetevője, amit mindvégig igazi „műköltészeti" leleménynek, pszichologizálásnak vélhettem, a „szegénylegény álmo-

dik: uraságot holtan: pocakját a holdban...” rész. A vers egyik legkülönösebb része, amikor valós esélyeit már elveszti a szegénylegény, és meneküléséhez, igazságtevéséhez az irrealitás eszközeit választja, az álmot, a túlnövesztett képzeletet. A Barna Péterről szóló zalai balladában aztán megtaláltam a népköltészeti rokonát; biztosan nem hatott ez a ballada Szilágyi Domokosra, de hathatott volna, megoldását nemcsak a jövőre, hanem a múltra nézvén is igazolja: „A vármegye lovát / Abrakkal hizlalják, / Barna Péter után / Gyakran megfuttatják. / *Bárcsak mikor futna/ Föld alá bukkanna!*”

Ha megfigyeljük a verset, s ez már a költői szerkesztés nagyszerűségére és nagyívűségére vall, az uraságnak is és a szegénylegénynek is vannak szinte egyenlő számban „javai”. Ezeknek a javaknak ellentmondásossága, szembenállása fejezi ki a két világ szembenállását. Nem egyes emberek konfliktusa ez, hanem az anyagi birtoklás és a szellemi-erkölcsi birtoklás konfliktusa. A betyárballadák, betyárdalok és *virágénekek virágkorá*nak időszakából ezen a ponton lendül ki a vers, és válik általános érvényűvé és korfölöttivé, a tárgyi és szellemi valóság általános konfliktusait jelzővé; legyenek ezek az értékek akár anyagiak, akár szellemiek: birtoklásukért ma is folyik a harc. Ezért érezzük egy látszólag letűnt világ kulisszáin átütőnek, égetőnek, időszerűnek a verset.

Az uraságnak *van:* hajtója, tehene, gombája, kasznárja, ispánja, kolbásza és sorolhatnánk. A szegénylegénynek *épp ilyen számban, de más minőségben van* (időszerűségének egyik kulcsa ez: az eltérő minőségek harca, a gondolkodás és a birtoklás minőségeinek harca), tehát a szegénylegénynek van: kék ege, álma, szabadsága,

szerelme, rigófüttye, igazsága. Hatalom és erkölcsiség összhangkeresésének konfliktusa ez!

„Övé a violám! rózsám!" – ezekkel a sorokkal, szavakkal, képzetekkel oszt igazságot Szilágyi Domokos. Eltérő rétegek elütő kultúrája közötti konfliktus is megfogalmazódik, a kultúra minőségeinek harca is hangot kap a versben. „Hajtót lőtt az uraság – *gombház*, van elég." E sor „gombház" kifejezése arra hivatott, hogy egy dzsentris, magyar *nótás* sort önmaga helyére idézzen: „Hajtót lőtt az uraság – gombház; hej, hogyha leszakad / *egy helyére ezer is akad*, van elég" – így teljesíthetnénk ki a mondatot. Ez a mondat ítélkezik; jellemez, jelez egyfajta művészeti ízlést, jelez és jellemez egy alapjául szolgáló dzsentri gondolatrendszert. Ennek mond ellent a „violához", a „rózsához" való föllebbezés joga, a népköltészethez való folyamodás, az arra hivatkozás lehetősége. „Vetettem *violát*, Várom kikelését. / Várom a *rózsám*nak / Hazajövetelét" – sugallja biztatóan és mintaadón a szerelmi dal.

III. „Ingetek a kék ég"

Jelzésszerűen beszéltünk csak Szilágyi Domokos motívumainak népköltészeti motívumokkal való összefonódásáról, végső soron a vers népköltészettel való kapcsolattartásáról. De a vers szövetsége és összeszövöttsége a műköltészettel és a bartóki zenével éppilyen erős. Pillantsunk ezekre is. A vers első sorát olvasva a „szegénylegények, véreim" szókapcsolat tűnik föl, tűnik ki, s mivel a „véreim" kifejezést a vers utolsó sorában is

megismétli, már vitathatatlan, hogy az egyik központi kifejezés, kulcsszó ez. A szegénylegényvilággal való formai és tartalmi azonosulás jegyeit rejtőzködőn eddig is föllelhettük, de ezt az odaadást, elkötelezést, rokonságot a költő itt szó szerint is megvallja. Mégpedig Ady Endre-i kulcsszóval. A Csák Máté földjén versében beszél Ady „*Véreim*, magyar proletárok"-ról, a Küldöm a frigy-ládát versben „*Véreim*, ti dübörgő ezrek"-ről, kibővítvén: „Én a tiétek vagyok." Ez természetesen *tudatos* választás, „rímelés" Adyra; de mutathatunk véletlenszerűt is, olyat, ami a gondolatrend rokonságára utal. Szilágyi Domokos versének egyik legkülönösebb szókapcsolata az „*uraságos uraság*", a versből kiolvasható, hogy a szegénylegény szinonimájaként használja, de ez a szinonima a szó végtelen jelentésbővülését eredményezi. Ady *Intés szegény legényeknek* című versében „nemes szegény legény"-ről beszél: „Most gyáva a szemérmetlenség / Kurjongató, rossz éjjelén, / Böcsületére jól vigyázzon / Minden *nemes* szegény legény." Mindkét – költészetünkben ritka – gesztus az uralkodó osztályok költői, nyelvi jogfosztása, és uraság voltuknak, nemes voltuknak a szegényekre történő stilisztikai átruházása, nemcsak egyszerű átruházása, hanem ezen fogalmaknak jelentésváltása a vagyoniságtól az erkölcsiség irányában, a fogalmak új értékekkel telítése.

A „szegénylegényé *szabadság*, szegénylegényé kötél, szegénylegényé *szerelem*, szegénylegényé deres" különös szerkesztésű sorai éles ellentétpárjaikkal: szabadság-kötél, szerelem-deres bújtatják, szemérmesen rejtik a Petőfire történő hivatkozást. De nyilvánvaló lehet számunkra, hogy a Petőfi eszményeihez való hűség mozza-

nata ez; ideidézi a versbe az ő szavait, eszményeit: „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem."

A magyar vers múltjának különös mélységei, hagyományai tárulnak föl előttünk például Szilágyi Domokos ezen soraiban: „ingetek a kék ég, gúnyátok a csüngő felhő". Egyrészt az otthontalanság kifejező képe ez, a nincstelenség képzetét keltheti bennünk. Másrészt a természeti lét jellemzője, amikor az otthonom – mi több, a ruhám –: a természet; ennek az életformának a természetközelsége, bár kényszerű természetközelsége süt át a képeken. Harmadrészt a kozmikusság érzetét kelti bennünk. Óriássá, az óriási természeti erők, természeti törvények szövetségesévé, társává növeszti hősét, a szegénylegényt a költő. Ez az idealizálás, heroizálás is a lehető legszemérmesebb, hisz nagyon sokrétű költői kép mögött rejtezkedik. Az „ingetek a kék ég, gúnyátok a csüngő felhő" típusú képalkotás, amely látjuk, esetünkben egyszerre képes érzékeltetni *otthontalanságot* (vagabundságot, nincstelenséget, garabonciásságot) és *természeti létet* – ég és föld közelségét –, természetben bennelétet és *kozmikusságot* : ez a költői kép a magyar költészet régtől formálódó közkincse.

Zrínyi verssora így hangzik: „*Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó*,/ Órám tisztességes csak légyen utolsó." Vagyis mai szóhasználatunk szerint: Ha nem fed koporsó, befed ez a kék ég / Csak utolsó órám légyen tisztességes. Az „ingetek a kék ég" főnévi metafora és a Zrínyi-vers megoldása, a „*befed* ez a kék ég" igei metafora közötti képalkotási (és még ritmikai, gondolati) párhuzamosság nyilvánvaló. Zrínyi még rejti a metaforát, a költői képet. Hangsúlyossá így vonhatnánk össze hason-

latát: koporsóm a kék ég. A gondolat törvénye is azonos: Zrínyi önnönmagát tisztességes harcban elesett katonának mutatja, aki az ellenségtől körülvéve temetetlen marad, de tudja, hogy a történelmi-társadalmi törvénykezésen kívül esettet törvénykezésének védelmébe veszi a természet. Ugyanez Szilágyi Domokos versének alaphelyzete: a társadalmon kívüliség, a természeten bévüliség jellemzi a szegénylegénysorsot, a hasonló sors pedig hasonló költői képben fejezte ki magát.

A törökökkel vívott harcok idejét idézi föl a népballada is, a Komáromi szép leány ballada törökök által elrabolt és vízbe ölt lányhőse így temetkezik: „Dunának feneke, koporsóm feneke / Dunának két széle: koporsóm két széle / *Dunának habjai, az én szemfödelem* / Dunának halai: koporsóm szögei." Ez a „szürrealista" kép, a birtokos jelzői szószerkezetek kettős metaforáinak lánca, amely egyszerre ősi és modern; rokona Zrínyinek s mindkettő Szilágyi Domokosnak. Eredeztetője lehet Szilágyi Domokos szürrealizmusának is, talán döntőbb, mint Breton vagy Apollinaire hatása.

Weöres Sándor *Az ég-sapkájú ember* című verse kívánkozik még ide. Ha Szilágyi hőseire azt mondjuk: „ingetek a kék ég", Weöres hősét az jellemzi, „sapkája a kék ég". Ezt a „sapkája a kék ég" szerkezetet formálja át Weöres szokatlanabbá, „az *ég*sapkájú ember" jelzői metaforává. „Akinek azt mondják: rosszkor születtél, / kotródj az anyád méhébe vissza: / e véráztatta kapun nem dönget, / az csak egyszer nyílt, zárva találja; / elindul a hosszú kettős fasorban, / végén kilép az üres világba, / s a fején jelként, / hogy rablók ne bántsák, / úgy sincs semmije: / kerek kék sapka" – írja Weöres.

Ahogy Zrínyinél, ahogy Szilágyi Domokosnál, itt is a társadalmon kívüliség és a természeten bévüliség rokon helyzete rokon képben fejezi ki magát. Azért ez a hosszabb gondolatsor, lássuk, egy-egy jó vers esetében, egy-egy jól választott költői kép esetében a szavak mögött a magyar vers öntörvényű, belső fejlődésének micsoda útja tárul föl. Szilágyi Domokos költői képénél, írván, hogy „ingetek a kék ég" őrt áll túlfelől Zrínyi, innen pedig Weöres.

Nem önmagáért való sem a motívumkeresés, sem a képalkotási, képválasztási mód rokonkeresése. Hisz például ezek a rokon képek és rokon tartalmak mind-mind odasűrűsödnek, odaösszpontosulnak Szilágyi versének egy-egy pontjára. A vers ezen pontja azután így fog többet jelenteni önmagánál, többet jelenteni annál, mint amennyit a szavak ott önmagukban jelenteni képesek lennének, ha nem volna közegük, ha nem lenne a vers egy nemzet kultúrájának vagy egyáltalában a kultúrának része.

Mindezeken az irodalmi párhuzamokon túl, azt hiszem, hogy Szilágyi Domokos verse legbensőségesebb viszonyt Bartók zenéjével tart. Nem találtunk verset vagy népballadát, amelyet Szilágyi versének közvetlen mintaképeként vizsgálhattunk, csak nagyon finom hatásokról-összefüggésekről beszélhettünk: találhatunk viszont bartóki zeneművet, amelyre rá merem mondani: ez lehet a Szegénylegények vers tartalmi, szerkezeti, ritmikai mintaképe. Olyan váz, olyan sugalmazás, olyan tervezet, amelynek alapján a költő építkezett, ha külön világot alkotva is. Ez a mű Bartók 1935-ben írott *Elmúlt időkből* című kórusműve. Nem mondhat-

juk rá semmiképp, hogy politikai zene, de mondhatjuk, hogy Bartók művei közül az egyik legpolitikusabb zene. Szövege három nagyobb részre tagolódik. Az első rész népköltési gyűjtés, általánosan ismert: „Nincs boldogtalanabb a parasztembernél, / Mert nyomorúsága nagyobb a tengernél... Egész nap fáradoz, de másért dolgozik; / a sok dézsmát szedik, meg sem is köszönik..."

Ugyanaz a paraszti világ, a szegény nép nyomorúságának és elnyomottságának ugyanaz a színtere, az „uraságnak országában tinéktek födél nincs" világa. Annak a cselekvéskényszernek a világa és helyzete – Szilágyi Domokos versének első részét neveztük így –, ahová szükségszerűen töltődik be, áramlik be a lázadás, ahová behatol a lázadó szegénység. Bartók szövegének második részét legkülönbözőbb inspiráló ötletek alapján maga a zeneszerző szerkesztette. Ez a szövegrész bemutatja, hogy a paraszti társadalom önellátó, áruszükségletét megtermeli, és cserekereskedéssel forgalmazza, a közösség ebben a teljességében boldog. Ez a rész Szilágyinál a sikeresen lázadó, élő, az „álmodó" világ, a „csárdásnéviganón álmodók" világa. Melynek vége a virradatra *alperesség*, a *„szegénylegényé deres"* helyzete. Bartók ezt így érzékelteti: „Búzát adom molnárnak, / Molnár nekem lisztet ád, / Lisztet adom nénémnek, / Néném nekem cipót ád, / Cipót adok úrnak, / Úr érte: botot ád!... Kapok érte, kapok én *botot*..." Szilágyi Domokos lázadója mégsem bukik el, hisz a bukással, a bottal szembeállít értékeket, jeleztük: a szabadság, a szerelem, a rigófütty, a violám-rózsám, az igazság nem szorosan gazdasági és hatalmi, de szellemi-erkölcsi értékeit. Erre

a gondolatra épül Bartók szövegének harmadik része is, melyet a kutatások szerint Bartók maga írt. Kezdősora ez, szembefordulón az előző boldogtalanságérzettel: „Nincsen szerencsésebb a parasztembernél." A Cantata profana üzenetével rokon ez a tétel, ami a versben a szellemi-erkölcsi értékek világa: az Bartóknál a „tiszta forrás" világa, az önellátó, árut termelés és művészetet is termelés-teremtés tiszta világa. Ehhez a gondolatsorhoz tartozik ugyanis hozzá, hogy: amiképp ez a közösség megtermeli szükségleteit, ugyanúgy megtermeli művészetét is – erkölcsét, világképét –, ebben is önellátó. És ez a gyakorlat adja Szilágyi Domokos versbéli „*igazság*"-ának, a bartóki hős „*szerencsés*" voltának a fedezetét. Szilágyi szavaival: „övé a: violám! rózsám!" Bartók szavaival: „Mindenét a paraszt *egymaga készíti*, / Szerszámait, házát, ruháját *díszíti*,/ Muzsikát és nótát *nem* is *könyvből* tudja, / Nincs neki szüksége *lim-lomra*." Hiába az énekkari mű megtévesztő címe, hogy *Elmúlt időkből*, biztosan tudjuk, hogy az 1930-as évek – a mű születésének évei – gazdasági-politikai berendezkedésének feszül neki minden gondolatával, minden hangzatával ez a zene. A „tiszta forrásból" e bartóki programja, ez az esztétika Szilágyi Domokos verskonfliktusának is kulcsa; elemeztük már előbb: anyagi minőséggel szellemi minőséget állít szembe, hatalommal erkölcsi tartalmat szembesít, társadalmi törvénynek nekiszegezi a természeti rend törvényét.

Különösen érdekes és a Szegénylegények vers szempontjából fontos a Bartók-mű második része. A szövegben ilyen sorok:

„Elmegyek én pipáér" –

Bartók zenéjében énekelve, dallammal:
„Elmegyek én / elmegyek én / pipáér / pipáér” –
4-4-3-3-as tagolású sor.
A szövegben:
„Adok neked egy marék gesztenyét”
Bartók zenéjében:
„Adok neked, / adok neked / egy marék / gesztenyét” –
4-4-3-3-as tagolású sor ismét.

Megfigyelhetjük tehát, hogy ahol a szöveg kínálja magát, ott egy-egy tagjának ismétlésével (gyermekdalok, kiolvasók, táncszók gyakorlata ez) Bartók erre a zeneileg fontosnak ítélt négy tagból álló, 4-4-3-3-as ütemezésű sorra módosítja a szöveget. Végső soron bonyolít, a háromtagú alapritmust variálja, modernizálja, bővíti. De mi is ez a háromtagú alapritmus? A népdalaink egy csoportjára oly jellemző alapvető ritmikai képlet ez: a 4-4-3-as tagolású 11 szótagos sor. Ez kínálkozna Bartók számára is, de ezt a maga egyszerűségében már nem fogadja el. Kínálkozna Szilágyi Domokos számára is, hisz a betyárballadák alapvető ritmusképlete is ez. A szövegünkben előbb idézett betyárballadákra elég utalni, például:

„Hortobágyon / kivirult az / ibolya”,
„Rózsa Sándor / bujdosik az / erdőbe”.

Bartók zenéjének sugalmazására hallgatva Szilágyi Domokos is eltér ettől az egyszerű, kevesebb lehetőséget kínáló ritmikai alapképlettől; a háromtagú sorokat egy-egy taggal megtoldja. Elsősorban is hallgat a bartóki súgásra, a betyárballada domináns 4-4-3-as ütemezésű sorát egy ütemmel bővíti, 4-4-3-3-as tagolású sorrá. Bartók zenéjében ez így hangzott:
„Adok neked / adok neked / egy marék / gesztenyét.”

Szilágyi Domokosnál így szól a vers rokon zenéje:

„Uraságnak / országában / tinéktek / tinéktek
uraságnak / országában / födél nincs / födél nincs
szegénylegény / szegénylegény / az árva / az árva."

A variálhatóság, a ritmika sokszínűsége, a modernség, végső soron formai szabadság érdekében a 4-4-3-as ütemezésű alapsort négy szótagú taggal is bővíti Szilágyi Domokos 4-4-4-3-as sort alkotva:

„Szegénylegény / este bíró / virradatra / alperes –
uraságnak / országában / uraságé / a födél –
uraságnak / rőzséjéből / tábortüzet / ki rakhat."

A tagoló vers így megalkotott törvényéhez Szilágyi Domokos az egész versben igazodik. Uralkodó a versben a 4 tagból álló sor, a két bemutatott alapritmust ismételve vagy annak variációit és a variáció variációit alkotva. (Tudjuk, a tagoló vers – a gyerekdalok szövegtagolása a példaadó – az egyes tagokon belül a szótagszám meglehetősen szabad változását engedi. Erre alapozva születnek a ritmusvariációk.)

A 4-4-3-3-as ritmusképletű sor variációja például a 4-3-3-3-as:

„uraságnak / szarvasát / ki lőtte / ki sütte".

Ez utóbbinak variációja
a 4-3-2-3-as:

„hajtót lőtt az / uraság / – gombház / van elég".

A másik alapképlet,
a 4-4-4-3-as ritmusképletű sor variációja például a 4-3-4-3-as:

„uraságnak / tehenét / az özvegyhez / ki hajtja?"

Ennek a variálása
a 4-3-4-2-es:

„szegénylegény / álmodik / uraságot / holtan”.

Az előző

4-3-4-3-as sor töredéke, rövidítése, variációja a vers utolsó sora, a háromtagú 3-4-3-as sor

„értetek / véreim az / igazság”.

Folytathatnánk a példákat, ehelyett összegezésül elmondhatjuk, hogy Szilágyi Domokos verse ritmikáját tekintve olyan tagoló vers, amelynek sorai, gondolati egységei döntő részben 4 tagból állanak, ez adja olvasáskor, hallgatáskor a ritmikai hatás *egyöntetűségét*. Az egyes tagokon belüli variációk eredményezik ritmikai virtuozitását, *színességét*.

Az Elmúlt időkből kórusmű hitvallásának igazsága átüt a vers szövetén; szerkezetének rendezőelve meghatározhatja a vers szerkezetét is; a zene ritmikai útmutatása meghatározhatja a verselési technikát. Azt kell hinnem, jelképes értelemben, hogy Szilágyi Domokos Bartók zenéjén keresztül figyeli, mit súgnak és sugalmaznak a balladák, a népdalok.

IV. Szegénylegények, betyárok, haramiák

Szinonimák. Nem is végigmondott soruk az érdekes, hanem annak a három versnek a sora és egysége, melyet a szinonimasor tudatunkba idéz. Egy adott témához, tárgyhoz való ismételt költői-írói visszautalás nem ritka dolog, de e három vers egységének egymásra rímelő gondolati ereje és klasszikus értéke már rendkívülinek mondható. Tárgyunkhoz ugyanis három kivételes művészi erejű és gondolatiságában alapvető verset tudunk

kapcsolni. Rokon a három vers témaválasztása, motívumrendszere és etikája szerint, de nem kell azt hinnünk, hogy egyik ihletője lenne a másiknak, egymástól független alkotások; ezzel szemben közös az ihletük, József Attila esztétikája és esztétikájának terminológiája szerint ez a „közös ihlet" úgy neveztetik: a nemzet. „Pontos és tiszta filozófiai tartalommal telíthetjük meg a nemzet fogalmát, mert a nemzet...: közös ihlet, ...valamely költemény ihletét nem fordíthatjuk le, mert az ragaszkodik kiválasztott változhatatlan alakjához. Amikor verset fordítunk, új, saját nemzetünk ihletével adunk formát" – fejtette ki József Attila. Nézzünk e három versre. Juhász Ferenc költői pályájának korai csúcsán publikálta, 1951–53-as évjelzésű *Betyárok sírja* című versét, Szilágyi Domokos több mint tíz év múlva, 1967-es kötetében a *Szegénylegények*et, Nagy László pedig ez utóbbit követte évtized múltán 1973-as kötetében címadó versében, a *Versben bujdosó* cíművel, melynek a teljes sora a bizonyíték: Versben bujdosó *haramia* vagy. Évtizedenként micsoda perújrafölvétel!

A betyárhőshöz való viszony, ehhez a társadalmi igazságon és társadalmi igazságszolgáltatáson kívül eső hőshöz való viszony mindhárom költőnél azonos: a vállalás, az azonosulás. Mindhárom vers jelrendszere is azonos, nem múltba merengő versek, hanem a múltban csak a tanulságot, a példát, a modellt keresők, verssoraik kötésén átüt a jelen idő. A közös világhoz, a betyárvilághoz (de fontos pontosítás: nemcsak a betyárvilághoz, hanem a *betyárok folklórban megfogalmazott*,. betyárballadákban, betyárdalokban tükröződő *világához*) való szemléleti, esztétikai viszonyuk is megegyező. Nem neofolklo-

rista vers egyik sem, folklórmotívumokat nem vesznek át minden változtatás nélkül, nem vesznek át alig variálva. Még csak nem is gondolnak ki imitációkat. Ehelyett olyan verset írnak, amelyikből ugyanaz a levegő árad, ugyanaz az igazságérzet és igazságtartalom árad, mint a népballadából. Bartók a maga területén ezt a harmadik szemléleti szintet, amelyik túlmutat a folklórvariációkon, túl az imitációkon, ezt nevezi a „zenei anyanyelv" szabad művészi alkalmazásának. Amennyiben a népzene lehet zenei anyanyelv, a párhuzamos fejlődések és hasonló jelenségek tanulságait megértve azt kell mondanunk, a népköltészet is lehet költészeti anyanyelv. Ezen a bartóki költészeti anyanyelven, annak alkotó alkalmazásával íródtak a versek.

Merőben más viszont a három versben a „hősöknek" (mert adott a versekben a példaadó „hős", az idézett, a *betyár*, és adott a példaértelmező „hős", a megidéző, maga a *költő*) egymáshoz való viszonya. Juhász Ferenc versében a betyár és a költő élesen különválasztható két személy. A két világ élesen különválik. Egyik feje fölött sólyom repül, a másik fölött átsuhan a lökhajtásos repülőgép. A betyár „meg-nem-alkuvó, szabadság-szerető", a költő pedig azt vallja: „Betyárok csontjai lázas és nyughatatlan szívem alatt", tehát hasonlóságot érez, rokonságot tart vele. Kettőjük viszonya „hasonlat" jellegű. A költő olyan törvénykezésű, hitű, mint a betyár. Változik a helyzet Szilágyi Domokos versében. Itt a költő, a vers egyik „hőse" háttérben marad, a vers egész tere a betyáré. Egyetlenegy szó által, az előbb már idézett „véreim" kulcsszó által lép elénk a költő. Ez a „véreim" kulcsszó viszont az egész versre visszavetül,

az egész versbe visszalopja – a versben teremtett hős személyisége mögé odalopja – a költői személyiséget. A két „hős" versbéli viszonya összetettebb, összevontabb, egymáshoz közelibb, „metaforikusabb". Nagy László verse pedig a két különlévő „hőst" teljes egészében összevonja. A *betyár* és a *költő*, a személy nem hasonló, nem rokon, hanem egy és ugyanaz. Erre a személyiség-eggyévonásra, metaforára épül az egész vers. A költő maga az, aki haramia, mert – őt idézve – versben bujdosó, mert rászabott sorsból hírhedett erdőt teremt maga köré, éjszakát, hol fehér inge lebegő selyemlidérc, ő maga az, aki ítél a „hűség tövisei közt". Majd a „hűség" szót a versben megismétli: „holtig a hűségtől nem menekülsz". A hűség kulcsszó lesz ezután: jelzi számunkra, hogy a két személy, a költő és a betyár verses, metaforikus eggyé válása nem költői játék, hanem vállalás: az örökös hűsége az örökséghez, a múlt példához.

Mi lett légyen ez az „örökség", amelyiket szinte évtizedenként, klasszikus értékeket teremtve fölvállal költészetünk? Mi az az eszmény, ami Juhász Ferencnek 1951 táján „lázas és nyughatatlan szíve alatti", szíve szerinti, ami Szilágyi Domokosnak 1967-ben vér szerinti rokon, ami Nagy Lászlónak az 1970-es években a hűséget parancsolja? A betyárdalok, a betyárballadák, amelynek anyanyelvén beszélnek, adhatnak kérdésünkre választ. Végezzünk rövid áttekintést. A bomló feudalizmus terméke a betyárkodás, elszaporodnak a szökött katonák, törvénysértő pásztorok, kisajátított jobbágyok, akik bandákba verődve, a hatóságok ellen küzdve, a vagyonosokat sarcolva próbálnak fennmaradni. Sorsukkal

párhuzamosan megjelenik sorsuk *tipizált, idealizált* ábrázolása, a ballada, a dal. Ebben a művészetteremtő folyamatban a betyár egyrészt szociális, másrészt nemzeti hőssé válik. Gazdasági-*szociális* tartalmakkal telítettek a balladák. „Az urakat fosztogattam / Szegényeknek osztogattam" – hirdeti. „Isten teremtette a betyárokat, / Azok által veri a gazdagokat" – mondja. „Nem kell nekem szegény ember garasa, / Van a grófnak elég lova, bankója. / Annyit hajtok, annyit veszek el tőle, / Hogy a szegénynek is jussék belőle" – mondja a másik betyárdal szövege. Másrészt *nemzeti*, szabadságvédelmi tartalommal telítettek a balladák. Nemcsak az „édes hazám" állandósult szókapcsolatunk népköltészeti, hanem népköltészeti ennek kevéssé ismert gyönyörű párja is, ez: „gyöngy országom". „Jaj, istenem, gyöngy országom, / Még csak határját se látom! / Látom füstjét, de csak alig, / Hogy az ég alatt sötétlik" – mondja az egyik bujdosóének. A Fábián Pista ballada szövege szerint: „Engem hívnak Fábián Pistának, / A németöt szökött katonájának. / Nem viselöm szürke köpönyegit, / Nem is öszöm a német kenyerit... / Inkább löszök sasok vacsorája, / Mint én lögyek németöt katonája!" Sorolhatnánk hosszan a példákat. A szociális és nemzeti igazságosság gondolati elemei, a népiség és a magyarság gondolati elemei – és ezen alkotóelemek szétválaszthatatlanságának, összefüggésének kérdései, mind-mind beépülnek a népköltészeti alkotásokba. S a szellem egyetlen hívójelére előtörnek. Ezek azok az eszmei jegyek, amelyek mostani, a betyárvilágot megidéző verseinknek is mintegy anyajegyei. Ezen az eszmeiségen alapul az az „igazság", amelyik Szilágyi Domokos versének utolsó szavával

mondatik ki. Ezekhez az eszményekhez való „hűség" nyer megfogalmazást Nagy László haramiaversében, amikor ír és él a „hűség tövisei közt". Ezen az eszmeiségen alapul az is – az eszmeiség azonosságán, nem a motívumok azonosságán –, hogy az elemzés végére jutván, egymás mellé került például Nagy László és Szilágyi Domokos neve. A motívum, a verselem rokoníthatósága, a verseszmény rokoníthatósága mögött ott rejlik az eszmék rokonsága.

József Attila egyik tanulmányában tesz egy jelzésszerű, apró megjegyzést az úgynevezett, nem körülhatárolt, inkább csak elképzelt-megtervezett „népi arcvonalakról"; ezek *politikájáról, „mely a népi érzés hagyományait a mai* tudományos *észleletek alapján gyakorlati (szabadságvédelmi és gazdasági-szociális) tartalommal teliti"*. Nem fedeztük még fel magunknak ezt a definíciót, pedig milyen sokat **elmond** és milyen éles pontossággal a mindenkori és **legújabb** kori költészetünk természetéről, annak eszmei **alapvetéséről** is. Költészetünk bartóki vonulatának is, **Szilágyi** Domokos elemzett versének is ez lehet az **eszmeiséget** illető meghatározása: költészet, mely a népi érzés hagyományait a mai észleletek alapján gyakorlati (szabadságvédelmi és gazdasági-szociális) tartalommal teliti.

Mit tehet majd a költő, a műfordító, aki ezt a verset egyszer (saját nemzete ihletével adva a formát) fordítani akarja? A Szegénylegények vers értéséhez hogyan idézi maga elé fordításának olvasója például a mezőségi betyárballadát:

„Le az utcán, szép csöndesen lefelé,
Szamosújvár börtönkapuja felé.
Szamosújvár börtönfala de sárga,
Oda leszek életfogytig bezárva.

Megüzenem én az édesanyámnak,
Küldjön párnát szegén Sándor fiának,
De az anyja azt válaszolja rája:
Göndör haja legyen az ő párnája.

Megüzenem én a feleségemnek,
Hogy viselje gondját mind a két gyermeknek.
Sem kovácsnak, sem kanásznak ne adja,
Legyenek betyárok, mint vót az apja."

Mit tesz majd, aki Szilágyi Domokost fordítja? Legyen bár remek költő, műfordító, hogyan fogja elmondani, hogy ennek a versnek a műfaja: po-etika, hogy a verstani és etikai mozzanatok egyaránt fontosak benne? Hogyan fogja lefordítani azt az eszmeiséget, melyet így nevezett meg hajdan József Attila: népi arcvonal. Hogyan fognak egy-egy költői képet megszerkeszteni – például ezt: „ingetek a kék ég" – úgy, hogy e költői képnél kétoldalt őrt álljon Zrínyi és Weöres? És hogyan fogják lefordítani a vers színfala mögül éneklő Bartók-kórust; a bartóki eszményt: a régi gyökerekbe oltott újat?

Két költő

„Nyugtalanító történelemóra”

László Aladár költészetéről

1958-ban készült fényképet nézek. Kántor Lajos–Láng Gusztáv Romániai magyar irodalom (1944–1970) című kötetében találtam rá. A kép mellett a következő kommentár: a Forrás nemzedék első bemutatkozása, fiatal szerzők estje Kolozsváron, 1958. január 14-én. Nézem a fényképet, ismerős arcokat kutatva. Az álló sorban jobbról az utolsó: Szilágyi Domokos. Szilágyi Domokos kamaszarca; számolom, húszéves ekkor, a fejét jobbra billenti, előrehajtja. Az ülő sorban is ismerős, balról a második: Lászlóffy Aladár. Kezében koccintásra emelt pohár. A „Forrás nemzedék” előtt hosszú asztal, fölpakolva sok szódásüveggel, közöttük megvillan egy-egy borosüveg is. Ez tehát az indulás. Lászlóffy Aladáré is: kamaszarc; ő huszonegy éves ekkor, kora már férfikor, de arca: az iskolásé. Tehát innen indultak, s így indultak. Jó húsz év alatt pedig a nemzedék tagjai, ki-ki tehetsége szerint, messzire jutottak. Szilágyi Domokos leltára kész, tragikusan lezárult az élete, de költészete teljes és klasszikus értékű. Könyvkiadásunk is sokat tett azért, hogy a költészete ebben a teljességében valamennyiünk előtt ismertté válhasson. A Kriterion Kiadó 1978-ban megjelentette Kényszerleszállás címen összegyűjtött verseit, a Magvető Könyvkiadó pedig 1979-ben válogatott verseit és műfordításait. S a többiek? Az általuk elvégzett munka sem akármilyen. Gondoljunk

Páskándi Géza munkásságára; gondoljunk Hervay Gizellára, akiről azt külön is elmondhatom: az utolsó éveiben egyike volt a legmagasabb, legegyenletesebb színvonalon publikáló költőinknek, az ő versei körül hónapról hónapra izzott, felforrósodott a levegő. S nem utolsósorban: gondoljunk Lászlóffy Aladárra, akiről most külön is rövid számvetést készíthetünk abból a Magvető Kiadó által teremtett ünnepi alkalomból, hogy válogatott versei megjelentek.

A hatvanas évek közepéről valók az első versek. Ha most olvassuk őket, alig hisszük: ezek a lázadás versei voltak. Rímek, kötött ritmus nélkül áradó sorai talán már nem hökkentenek meg bennünket, pedig lázadó harcban születtek. A vers formai és tartalmi szabadságáért harcoltak születésük pillanatában. Hogy „szabad versek", e tény mögé oda kell gondolnunk: pár évvel korábban az irodalmi sematizmus, gondolati dogmatizmus tetőpontján még milyen szabályosan kattogott némelyek verse; gondoljunk a rigmusokra, melyek napi és helyi érdekűek és értékűek voltak. Ennek az időszaknak, ennek a módszernek fordít hátat, legalábbis a válogatott versek indításának pillanatában, Lászlóffy Aladár.

Módszere nem volt különösképp hangoskodó, formai tekintetben, utaltunk már rá, a lejáratott rigmusok helyébe a szabad vers szabadságát álmodta, a lejáratott művészeti és filozófiai izmusok, irányok helyett az avantgardizmust hitte akkor üdvözítőnek. De kötődése nem volt tételes, nem volt hivalkodó, tíz évnek kellett eltelnie, hogy 1974-ben megjelent kötetében megvallja kamaszkori szerelmét az „avantgarde úristennek". De ez a vers már nemcsak a vallomásról, hanem a változás-

ról is híradás. Módszeréhez tartozott az is – a versek üzenetét tekintve immár –, hogy a napi elvárások és érdekeltségek tagadásaként a mindenséghez fellebbezett. Nem mondja ki Lászlóffy Aladár, mégis tudhatjuk, hogy József Attila verse és versbéli gondolata bátorít ekkor, hirdetvén: „A mindenséggel mérd magad!" Hogy Lászlóffy Aladár korábbi versei olyan hangosak a mindenség, a kozmosz, a végtelenség, az univerzum dicséretétől, ez a József Attila-i indíttatás a magyarázata. Annak a József Attila-i szemléletnek és szempontnak az érvényesítésére törekszik Lászlóffy, amely a simulékony, a naponta más elvek és eszmék helyett azt hirdette: „Én úgy vagyok, hogy már százezer éve / nézem, amit meglátok hirtelen." S annak a József Attila-i szemléletnek és szempontnak érvényesítésére törekszik, amely azt hirdette: „Én túllépek e mai kocsmán." S úgy folytatta parancsolón: „A mindenséggel mérd magad!"

A parancs ezen pontjáról indul Lászlóffy. József Attila újabb, nagy fölfedezésének és értelmezésének időszaka ez különben is költészetünkben, az erdélyi költészetben is. 1963-ban jelenik meg az Irodalmi Könyvkiadónál Bukarestben József Attila verseinek hangsúlyos kiadása, annak előszavában a kötetet gondozó Méliusz József például nem ígér s nem kér kevesebbet: „Ady megvédte Petőfit, József Attila megvédte Adyt – József Attilát egész újfajta népe védi."

A városlakó költő ekkor: verseiben univerzumlakó. Válogatott versei alapján először ilyennek látjuk Lászlóffy Aladárt. Költészete azonban az évek során változik, alakul. Rájön, hogy jéghideg ez az űr, és embertelen, helyesebben: ember nélküli. Emberszerető és emberke-

reső költő számára túlontúl üres. S a városlakó, univerzumlakó Lászlóffy ekkor lesz: tájlakó, társadalom- és történelemlakó. A hatvanas évek végén írott versei már ilyennek mutatják, s ilyennek a legújabbak is. Ennek a fölismerésnek lehet dokumentuma a Kiáltás című vers:

Az űrhajók a semmibe suhannak.
Csodálatos hívsága volna annak,
hogy életem feloldódjék a térbe,
mikor egy buta gót városba fér be.

De nem történik ilyen csoda mégse.
A föld, aki csontom visszakérte,
vak-tehénszáját újra és újra tárva
kis értéktöbbletét, a szót is várja.

Erre, a váltás időszakára esik Lászlóffy több verses győzelme. Megírja talán első, igazán nagynak mondott versét, A rotterdami bírák címűt; 1967-es kötetében jelent meg, s a vers azóta egyetlen fontos antológiából sem hiányzik, a Hét évszázad magyar verseiben is képviseli költőjét. Egyik tipikus versmodelljét is megtalálja ekkor. A versben megidézett Erazmus kertjében ülve végignézi, ahogy a rotterdami bírák ítéletére a hóhér „valami múló, helyi érdekű vétségért" férfiakat kísér a vesztőhelyre. Erazmus s a költő az ítélettel szembefordulva ezt törvénykezi végül:

A humanizmus nem a kivégzésnemek
technikai tökéletesítésében működik tovább,
hanem a meghagyott fejekben.

Érezzük, hogy a fölidézett korból és helyzetből kilendül ez a vers, jellemezni kíván minden korszakot, mely a törvényesség elvét megsérti, jellemezni minden történelmi erőt, amely a humanizmus, a törvényesség elvét védi. A versek közvetlen korrajza és „élet"-rajza mögött Lászlóffynál általában több réteg a rejtett tartam és rejtekező üzenet. A történelemben, a kultúra történetében a legfényesebb példák, legnagyobb elődök után kutat, Erazmust idézi, Luthert és Servetet, Kantra utal és Rousseau-ra és karnyújtásnyira: Kőrösi Csoma Sándor példájára, Apáczaira, a Bolyaiakra. De versei sorra: nem szoborteremtőek, hanem példateremtőek és példát elemzőek, végső soron történelmi, kultúrtörténeti és filozófiai utalásokkal átjárt allegóriák. Lászlóffynak ez a verstípusa kiemelt szerepet kapott az életpálya eddigi alakulása során. Ebbe a típusba sorolhatók jelentősebb versei. De ugyanakkor elmondhatjuk: Lászlóffy költészete egészében is allegorikus. Olykor eltérőnek, olykor azonosnak tudott jelenségek, korok és értékek közötti „áttűnések" alkotják költészetének egyik főbb eszközét, módszerét.

Ha elmondtuk és elmondhatjuk, hogy Lászlóffy indulásakor az avantgárd szabad vers formáját keresi és vállalja programosan is, és elmondhatjuk, hogy a teljesen kötött, klasszikusan rímelő, ritmizáló versformától mindvégig idegen marad, ugyanakkor elmondhatjuk azt is: a szabad versen belül költőnk öntörvényű formát teremtett. Az első időkben túlságosan szétáradó s prózába tévedő verset rendszabályozta: belső rímeket, összecsengéseket csempészett vissza, a gondolatok ritmusán túl szabályos versritmusokat választott, majd tört meg a szemünk láttán – de ezek a megtört ritmusú sorok:

vigyázat, sosem ritmustalanok! S mert az allegorikus beszédben legfőbb segítője lehetett, fölvállalta s előrehaladva egyre módszeresebben használta: a költői képet. Képalkotásának mesterműve például a Rigó az erdőben című vers, pár sorát idézzük:

Sétál a sárga
füvön, zöld ösvényen a
feketerigó, lecsukott szárnya:
az én hátratett kezem,
sétál, nyugalma példás,
amint a mai nap felett
töpreng. Szeretem ezeket a
borús reggeleket, mint egy
rigó, akinek sok átgondolni-
valója van. Lassan telik
a délelőtt, rigónyomok
a papiron.

Egy eszköztelennek tetsző költészet, alakulása során így találta meg tartalmait és eszközeit. Az „egyre kutyábbul küzdök a ritmusokért" kezdetű vers gondolatsorát idézve így találta meg a költő az „önmagára építkezés" szabályait, az önmaga alkatának és feladatának legjobban megfelelő vers szabályait, ahogy nevezi: „a teljes biztonság ritmusát". Azóta is legjobb versei szerint ez jellemzi Lászlóffy Aladár verseit: öntörvényűek, „önmagára építkezők" és a kifejezés biztonságával, a teljes biztonság ritmusa szerint beszélők.

Ennek a formának, „kötött szabad versnek" egyik első csúcsa a Férfiak című vers (s az életművön belül rokona,

s hasonlóan csúcs: az Ige, a Nyugtalanító történelemóra, az Élet, Az olvasó Apáczai – csak néhányat említve). Hadd mondjak el annyit vallomásosan, a *Férfiak* egyik legkedvesebb versem, a költészetben is, a közgondolkodásban is alapszöveg. S hadd mondjam el azt is, amióta az erdélyi előadóművész, Illyés Kinga előadásában hallottam, ha olvasom, ha idemásolom a verset, az ő hangját is hallom egyben:

FÉRFIAK

Hányan rohadtak el húsz és harminc között.
E kor a férfit vagy szemetet érleli bennünk.
Nemcsak a gyávák úszták meg szárazon,
s nemcsak a hősök tettek valami emlékezeteset.
Húsz és harminc között hányan rohadtak el.
Jobban kell utálnom őket, mint a múlt századot.
Kiszállok menet közben a kortársi liftből,
velük egyazon üvegből ne töltsenek nekem levegőt.
Ezek a fiúk sem bácsinak indultak, aki más fiút
fejet csóválva korhol, s nem izének, aki lapulva
vet ágyat egy kitüntetés összkomfortos
bársonydobozában, de hát
sokan rohadnak el húsz és harminc között,
mert esős a nyár, mert száraz a nyár,
mert könnyű az élet, mert nehéz az élet,
mert nem jön ki nekik, mert kijön nekik,
mert egy leckét sosem felejtenek el,
mert másvalamit tökéletesen elfeledtek,
mert sokan rohadnak el húsz és harminc között.

Ha beszéltünk a kozmoszlakó Lászlóffyról és a történelemlakóról, az allegóriateremtőről, ha külön szóltunk arról, aki megteremtett, kivívott magának egy kötött szabadvers-formát, s azt biztonsággal beszéli, akkor kell beszélnünk még egy „másik" Lászlóffyról is: a könyvtárlakóról. Vörösmarty óta nincs költőnk talán, aki olyan rögeszmésen és jelképteremtően szólni kíván a könyvtárról, mint épp ő. Könyvtárverseit e válogatott versek kötetéből még külön is ki lehetne s ki is kellene válogatni: az ismét egy rangos kötet. Lászlóffyt nem mondanám a szimbolizmuson iskolázott költőnek általában, ebben a versvonulatában viszont: igen. A könyvtár ugyanis nála mindvégig jelkép, ne gondoljon senki könyvtárak megéneklésére, ez a jelkép nagyon sokrétű: jelenti általában a könyv dicséretét, a nyomtatott, megőrizhető üzenet dicséretét; jelenti a könyvnyomtatás mint technika dicséretét; jelenti a kultúra értékeinek dicséretét, minden, amit az ember létrehozott: ott a könyvekben; jelenti a könyvtár dicséretét: mely arra hivatott, hogy könyveinket, könyveink által is múltunkat, történelmünket, nyelvünket, közösségünket megőrizze. A könyvtár jelenti azt a szemlélet- és gondolkodásmódot, mely szerint könyvtárnyi örökségünk fölvállalói és továbbadói, tovább-„írói" vagyunk: minden jelen fölismerés eddig fölhalmozott múltbeli tapasztalatokra és tudásanyagra épül, és a jövő felé mutat.

Hervay Gizellának van egy írása, Szilágyi Domokos kényszerleszállásai a címe; látszólag verselemzések sora, valójában: az utóbbi idők egyik legjelentősebb esszéje. Ebben az esszében írja Hervay Gizella: „A kolozsvári Bolyai Egyetemen Szabédi László nagy kísérlete folyt:

költészetből és logikából katedrálisokat építeni a szemünk előtt, a pillanat ihletében... Mielőtt a Bolyai Egyetemből Babes-Bolyai Egyetem lett, mint a Bolyai Egyetem rektora, az utolsó doktorrá avatáskor tartott beszédében így búcsúzott: »Mi elmegyünk, de a kövek beszélnek.«" Azért idézem ezt a gondolatsort, mert szeretnék rámutatni, egyik kulcsmondata ez a Szabédi-vallomás költőnk, Lászlóffy Aladár költészetének, szemléletének; mottója: elmegyünk, de a kövek, s hozzátehetjük, a könyvek beszélnek.

Kifogyhatatlan a leleménye, amikor a könyvtárról ír. Az alexandriai könyvtár égése című versében, egyik nagy versében írja: „Itt mindent meg kellett volna őrizni, hátha valaha valakik olvasni s érteni fogják!" Janus Pannonius emlékét ekképpen idézi: „A húszéves költők / szívéből annyi hegy, könyvtár, / annyi híd és zúgó folyó, / annyi csatatér képe / kívánkozik a költeménybe." Az És tapsolt az ideges ipszilon című vers alcímében is hirdeti: „Könyvtárat gyűjtök." S a versben „holt halhatatlanoknak" nevezi a könyveket, „nosza megőrzöm, hogy a világ megszerzése itt se szenvedjen mulasztást". A Tél című vers azt hirdeti: „Sok ezer kötetes könyvtár az igazság." A nagy fordulat című vers paradoxona szerint: „A könyvtárak szótlanul olvasták át a szemeket." A Kertből című vers szerint a könyv: megállítható beszéd. Az olvasó Apáczai metaforája pedig hirdeti, a könyv: „átlapozott világ".

A köveket és könyvtárakat beszéltető Lászlóffy egyik legszebb, hasonló tárgyú verse még nem szerepel a válogatott versek kötetben, későbbi. Hadd idézzem ide mégis, hiszen véleményem szerint nemcsak a könyvtárver-

sek csúcsa ez, hanem költészetének egyik csúcsa is; olyan vers, melyben költészetének talán minden fontos jellemzője egységbe foglaltatik:

EMLÉKTÁBLA A NEMLÉTEZŐ HÁZON

Mikor ezek a fák komolyan besötétednek.
Csak egy bármilyen udvarra ablakot nyitni és
hallgatni az esőt. Sistereg a föld s az
ég fekete találkozása.
A háttérben Kis Miklós mester ipar-előtti kísértetgépei
döbörögnek, az egész történelem gépháza ez, hogyha volna
már legalább ilyen fülsiketítő a zaj : valamennyi A és G és N
itt dong együtt, még bibliává nem osztva s újra kiszabadulva
a bibliából.
Itt, a mindenség örökfehér, vagyis öröksötétkék lapja
előtt kérdem :
a papír egyik fele régi könyvlap, a másik már
tele van írva. Te hova fogsz írni?
Végigfut tekintetem a könyvespolcokon, ismeretlen
könyvek címén akad meg, melyek csak távoli rokonságban
vannak manapság az eszmélettel, és azt gondolom, hogy
inkább bármitől szakadhatok el, mint a könyvtáramtól,
inkább bármitől, mint a temetőimtől, inkább bármitől,
mint önmagamtól.
A lélek, amiben már test vagyok –
a papír élére fog írni Kolozsvár nyomdáinak.
Itt lenni : – ez a halál előtt megtalált megoldás,
ez a hazám.

A Lászlóffy-vers minden összetevője benne a versben. Láthatjuk a kozmoszlakót, aki a József Attila-i „A mindenséggel mérd magad!" költői ars poeticájára hivatkozott már költői pályája elején is. Erre a József Attila-i „parancsra" csak a parancsoló mondat kulcsszavával utal Lászlóffy: mindenség. Az eredeti József Attila-szövegtől messzire eltávolítja, hiszen át is formálja, egy metaforalánc rendszerébe illeszti: az író a mindenség örök fehér papírlapja előtt áll. Éppilyen tartózkodó egy másik, József Attilára történő utalás is. A vers vége József Attila Elégia című versének záró-mondatait rejti, ezeket: „Igazán / csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz. / Magaddal is csak itt birhatsz, / *óh lélek! Ez a hazám...*" Tótfalusi Kis Miklós könyvnyomdáját így jellemzi a vers: „az egész történelem gépháza ez". Idéztünk rá példákat („a könyv átlapozott világ"), hogy Lászlóffy Aladár a könyvet, könyvtárat gyakran használja a teljes emberi kultúra (másutt Európa) szinonimájaként. A könyv azonosítása a történelemmel, történelmünkkel az alapja ennek az összevetésnek, ennek a metaforának, amely a könyvnyomdát „a történelem gépházának" mondja. Ez eddig Lászlóffy Aladár, öntörvényűen; a József Attila-i utalás, most is az Elégiából, mégis benne foglaltatik, József Attila a gyárról mondja el mindezt: „Az egész emberi világ itt készül." A Lászlóffy-vers más sorai is („inkább bármitől szakadhatok el, mint temetőimtől, inkább bármitől, mint önmagamtól") megfogalmazódnak már az Elégiában: „A világ nehéz nyomait követve / önnönmagadra, eredetedre / tekints alá itt!"

Nagyon tudatosan megformált megfelelések ezek,

költőnk József Attilához való hűségének szemérmes, rejtőzködő dokumentumai. De megtalálható ebben a versben a történelemlakó költő látásmódja is, a „mindenség" mellett maga a „történelem" is kulcsszó a versben. A történelemről szóló költő kedves és sikeres verstípusa, jeleztük már, az elődök példáját idéző és elemző allegorikus vers. Ez se más. Első rétegében Tótfalusi Kis Miklós emléke előtt tisztelgő vers, ebben az értelmezésben is teljesen zárt és következetes. De ez a vers mégis más, mondottuk, allegorikus, az allegória törvénykezése szerint rejti a másik arcát, más üzeneteit; rejti a mai költő elégikus számvetését munkájáról, azonosságkereséséről, történelmi vállalásáról. A vers, formáját tekintve is az, amit a rokon versek számbavételekor úgy neveztünk: kötött szabad vers; költői képekkel, belső rímekkel, ritmusokkal építkező versbeszéd.

S itt érkeztünk el újabb összetevőjéhez, melyet így jellemezhetünk: Lászlóffy Aladár, a könyvtárlakó. Hisz ennek a versnek a könyvről írott Lászlóffy-verseknek is legelső sorában a helye. Könyvvers, könyvtárvers. Nemcsak a könyvtárnak, könyvnek, nem is a szavaknak, hanem a betűnek is magasztalása: valamennyi A-nak, G-nek és N-nek. Az alexandriai könyvtár égése című vers megoldásával rokon ez a betűidézés és magasztalás: abban a műben Lászlóffy nagybetűvel végigírja az ABC-t. Az És tapsolt az ideges ipszilon című versben is megteszi ezt, végigsorolja betűinket, verset ír az Y-hoz, szerelmes vallomást a nyelvhez, betűinkre mint ősállatok csontvázára tekint („A... B... őseink nagy kezdőbetűket ástak el a földben").

Idéztük, mennyiféle metaforát teremt a könyv kapcsán, a könyvnek, könyvtárnak mennyi parttalan szinonimáját keresi. Ezt a sort most elemzett versében is folytatja, nagyon rejtett azonosságot jelezve, s nagyon fontosat, hirdetvén, a könyv: eszmélet. („Tekintetem ismeretlen könyvek címén akad meg, melyek csak távoli rokonságban vannak manapság az eszmélettel.") Ez a versben elrejtett azonosság, a könyv: eszmélet, költőnk vallomástétele szerint manapság megszűnőben van; szemérmes mód az is, ahogyan ez a mondat meglétének szükségességét hirdeti.

S még mindig nem beszéltünk a vers legszebb, legemlékezetesebb képéről, gondolatsoráról: „a papír élére írj" parancsáról. Lászlóffy könyvtárversei mindenkor azt a felismerést hirdetik: könyvtárnyi örökségünk őrzői, továbbadói vagyunk. Nagyon képletes megfogalmazást nyer itt, képi megfogalmazást ez az elvont tétel, jelezvén, a költő olyan papírlap előtt áll, melynek „egyik fele régi könyvlap, a másik már tele van írva. Te hova fogsz írni?" Jelképes a kérdés, jelképes, sőt látomásos a válasz: „a papír élére".

Hogy ennél a versnél hosszabban elidőztem, jelentheti: fontos versről van szó, költészetünk egészének szempontjai szerint is nagy versről. S hogy nincs benne még abban a kötetben, a válogatott versek kötetében, melyet én bemutatni igyekeztem? Jó dolog ez is, jelzi, hogy nem lezárt még ez a költészet, épp ellenkezőleg: az újabb versekkel emelkedő, továbbépülő. Az 1958-ban készült fényképet nézegetem, fiatal költőkről; az ülő sorban balról a második Lászlóffy Aladár. Kezében koccintásra emelt pohár. Most, vagy huszonöt év eltel-

tével jött el az alkalom, hogy a poharat emelő kézre a magam poharát ráköszöntsem: egészségére. Kívánom, továbbra is – hisz máshol nincs hely, hisz másképp nem is méltó a feladat: írjon a papír élére.

„Didergő limlomok"

Tolnai Ottó verseiről

Tolnai Ottó újvidéki költőnek a Magvető Könyvkiadónál megjelent válogatott verseit olvasom végig: átlapozom, fejezetekre bontom, bele-belelendülök, két-három nap alatt a kötet végére érek. Nem éltem behunyt szemmel, betapasztott füllel eddig sem, húsz éven keresztül; amióta Tolnai Ottó köteteket ad ki, újra és újra igazolja: jelentős költő – irodalmunk egésze szempontjából az. Örülnék, ha sokan kiáltanák e kötet olvastán: heuréka! Én nem kiáltom.

Magamnak összegzésül csak annyit mondhatok: lám csak, e költőnek nemcsak versei vannak, verssorainak nem ledőlő építményei, huzatos termei, sehova nyíló ajtói, ablakai. E költőnek – válogatott versei dicséretére – nemcsak versei vannak, hanem költészete van, összetéveszthetetlen világa, világképe, saját és sajátos verszenéje.

Egyik verse alatt az árulkodó évszám: 1963. Egyik korai, jelentős írása ez, a Doreen. Ezért számíthatom, innen számíthatom, hogy húsz év óta útban van hozzánk, „olvasóihoz". Ezt mondani: útban lét, ezt mondani: költészete van, mindkettő megtévesztő lehet, mindkettő magyarázatra szorul. Tolnai Ottó ugyanis modern

költő, ha akarom, egy új modernség programos költője, ha akarom, neoavantgárd költő, tehát idegenek tőle e meghatározások. Tagadja ugyanis, hogy a költészetnek közvetlen célja lehetne, közvetlen üzenete. Pilinszky fejti ki azt egyik prózai írásában, hogy „útban hozzánk" a postás van. A költő ha jár, a gyerek szemléletével ha megszólítja a világ tárgyait, s a tárgyak ha visszaszólítják, a költő ha jár, útja céltalan: sétál. A költői szerepnek ilyen értelmezése illik Tolnaira is.

Költészete van, mondottuk. Ha igen: a szavak gáttalan áradására gondolhatunk, báltermekre és színháztermekre, hol minden csupa dísz, csupa önfeledtség, s hol miénk a főszerep. Hol a versben metaforák gyúlnak és szikráznak, mint a csillagszórók. Hol együtt minden, mi volt s lesz: történelem és távlatos jövő: bevérzett üvegcserép és csillagok között elúszó csónak. Nem, nem, Tolnai azt mondja, a **vers**: vasreszelék. Ha vágtunk fémet fűrésszel, ha ott **a fü**lünkben a fűrészfogak futása, sikoltása, ismerhetjük **e** versvilágot, ha a lehulló törmelék, vasreszelék **megzúrta** ujjunk, ismerhetjük. Ez a világ – épp ellenkezőleg –: dísztelen, eszköztelen, nem embertelen, de személytelen.

Ha beszélünk is róla, idézőjelbe kerül lassan a „költészet". Bartóki lett nemcsak a zene, hanem a vers is mint zene. Illyés versével fogalmazva: hangzavar. Hangzavar valakinek, valakinek vigasz. Ebben a motívumsorban nyer jelentést játéknak tetsző, ellenőrizhetetlen, groteszk ötletnek tetsző zárósora a Nullás liszt című versből: „a lemezhibából kellene kiindulnunk liszt ferenc".

A modernség, új költészet, új tárgyiasság máig, Pi-

linszkyig, Tolnai Ottóig érvényes megfogalmazását József Attilánál találtam meg legpontosabban. Megfáradt ember című versében írja:

Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én...
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.

A folyónak és az embernek a nem fölé-alárendeltsége, hanem mellérendeltségi viszonya, ez idézi azt a tárgyias, romantikamentes, költői szerepmentes világot, nagy vállalásoktól, gondtól, terhektől mentes világot, amely oly jellemző lesz napjaink költői világlátására. A determináltságáról megfeledkező (valóban „megfáradt", ahogy József Attila mondja, tehát kifáradt, kiábrándult ember vagy a menekülő ember, aki szabadulna a függőségek szorításából vagy – vagy! – mámorosan önfeledt ember), a kötelmeiről megfeledkező ember válik jellegzetes művészi típussá. A József Attila-i vers se, se, se, se négyszeres ismétlése kiáltja világgá óhaját. Ha laboratóriumnak tekintjük a költészetet – Németh László például annak kívánta látni –, akkor ebben a laboratóriumban, a „harmattá vált bennem a gond és teher" laboratóriumában dolgozik, „vegyészkedik" Tolnai Ottó is. Az új művészetben a (jelképesen) léghajóján emelkedő ember dobálja ki egyre nehezékeit, homokzsákjait. Hogy harmattá válhasson, harmatkönnyűvé. Ebben a laboratóriumban a kísérlet tárgya maga az ember, maga az újjáértelmezett költői szerep. Az önállósodott, öncélúsodott emberi szerep. Melyről úgy tudni, harmat-

könnyű. S melyről Pilinszky pótlólag elmondja: ebben az állapotban is, mégis, kísértenek a didergő limlomok. Tolnai Ottó világában vagyunk, minden verse ezekből épül: a kidobhatatlan homokzsákokból, a didergő limlomokból.

A „se, se, se" modellje igyekszik kiterjeszteni hatalmát a nyelvre is. Nem üzenet a nyelv, nem üzen a nyelv, hanem önmagába fordul, önmagára figyel; törekszik eszköztelen lenni, szikár lenni, nagybetűk harsogása nélkül meglenni, pontok, vesszők nélkül maradni. A vers nem közlés, hanem öncél, parancsa így szól: igyekezz az írást megállítani egy narcisztikusan önállósított szinten. Homokzsáktól: megszabadulni a közlés, az üzenet terhétől, ez a szándék, persze mindig csak szándék, a megvalósíthatatlan: Weöresnél, a példaadóknál: Poundnál, Micheaux-nál s magánál Tolnainál. A nyelv önmagára kíván maradni, a nyelv is önmaga szépségére – dallamára, zenéjére, képteremtő erejére, játékaira – kíván rápillantani. Vagy mint Tolnainál: eszköztelenségére, dísztelenségére, egyszerűségére, ebbéli szépségére. Tolnai erről tesz hitet a Legyek karfiol versciklus egyik mondatával: tőmondat voltunk a világról.

Megvan ennek az újraértelmezett költői szerepnek, az újraértelmezett nyelvhasználatnak, költői nyelvteremtésnek az ideája, alapelve is költőnknél. Nem tudni, a költői szándék legmélyebb, legmaradandóbb vagy felszíni rétege ez? Talán mindegy is; a legfontosabb, hogy az alkotói szándék sokoldalúságát, sokrétűségét, de egyértelműségét segít megvilágítani. Interjúban mondotta Tolnai: „Új, szocialista társadalmunkban nyílt

kérdés még mindig: hányadán állunk a költővel? Dolgozzon-e a költő mást is; vagy csak verset írjon? Én azt mondom, amíg fiatal politikusaink nyakig ülnek a bőrfotelekben, és nem mennek bányába dolgozni, addig a költő is maradjon meg költőnek."

Körbejártuk ezt a laboratóriumot, a „se, se, se" világ vegykonyháját, utóbbi idézetünkben még az egyik robbanékony tégelyecskéről is: a politikáról is levettük a fedőt. Láthattuk, hogy miként fejlődik, változik maga a költészet: csapódva szélsőségeinek partjai között. Megállapíthattuk titkon, hogy az egyik szélsőség: a vátesztudat, a biedermeier, a túlfűtött személyesség, az eszmeiség kultusza hogyan jelölte ki egy másik kultusz határvonalait: tárgyiasságát, esztétizálását. S rájöhettünk arra is – talántán –, a művészet sosem e sarkpontoknál születik, válik leginkább jelentőssé, hanem egymás felé visszaindulva, szintézist keresve egyik helyütt, önmaga korrekcióit végezve el teremtő módon máshol.

Ebben az értelemben: Tolnai költészete is bartóki módozatú, szintéziskereső költészet és önkorrekciós költészet.

Nem eszköztelen, hiszen roppantul kifinomult, kimunkált montázstechnika rejlik a versekben. Nem csupán szó, szó, szó, hiszen Tolnai és nemzedéke igenis nem maradt meg csak költőnek, elvégzett minden feladatot, amely a nemzetiségi lét mindennapjaiban ráhárult: folyóirat-szervezés, könyvkiadás, színházteremtés napi gondjait. Nem „harmattá vált" költészet, hiszen végül is fölvállalja és nagy bravúrral – igazi modernséggel – röpteti, röpteti a provinciát, azt a provinciát, me-

lyet provincializmustól való féltükben és féltünkben szokás legelőször elejteni.

Fiatal költőként írta Bábel tornya című versében:

Első jelentősebb diverzáns akciónk
közvetlenül kaktuszkorszakunk előtt
Bábel tornyának ledöntése volt

Csak az első téglát nehéz kirántani
kis szédülés előzi meg
és aztán futni futni
hogy újra ne építtessék velünk

Igazi remeklés e vers, jellemző dísztelenséggel, a hangulatkeltő, a különös szavak, fogalmak iránti rajongással (diverzáns akciónk), egyénített időszámítással (kaktuszkorszakunk) és gondolati írással: az alkotás és rombolás kérdésének – ha akarom, terrorizmusokra utaló – érintésével. Annak érzékeltetésével azonban, hogy nem kövek, tornyok emeléséről és döntéséről van itt szó. Hanem az emberi gondolkodás természetéről, hogy analizálunk és szintetizálunk, elemekre bontunk, és egységbe foglalunk. És annak – ki nem mondott – tudatával, hogy futhat, futhat, a ledöntött tornyot úgyis ő építi újra.

Tolnai Ottó bevallottan modernista költő. Mondhatni: modernség, új avantgárd, új és új kísérletek. Én mondom: ismét és ismét a József Attila-i megfáradt ember ábrázolása. Vagy pontosabb lenne azt mondani: egy új emberség ábrázolása, törekvés az áthasonultságra, törekvés az egyetemességre. A „se, se, se" modellje nem azt hangsúlyozza az emberben, ami elválasztja,

elkülöníti, megkülönbözteti. Hanem azt mutatja, ami benne azonos, ami a másikkal összeköti. Ami helyzetében és jellegében általános és egyetemes. Számomra az avantgárd ilyen kiáltás – segélykiáltás –: kiáltás az egyetemességért. Nem tartom rendkívülinek és furcsállnivalónak, hogy az „avantgárd" törekvések új és korábban nem tapasztalt hangsúlyt kapnak. Mikor lenne létünket meghatározó módon fontosabb ez a modernség! Azt keresni, azokat a jegyeket, amelyek az emberiség közösségéhez kapcsolódnak, nem pedig azokat, amelyek – egyént, nemzetiséget, nemzetet – elszigetelnek.

Azt mondod: esztétizáló modernség, azt mondom: áthasonultságra törekvés. Azt mondod: Kassák. Mondom: és József Attila. Mondod: Weöres. Mondom: és Pilinszky. Azt mondod: Tandori. Mondom: és Szilágyi Domokos és Tolnai Ottó.

Ettől a felismeréstől Tolnai lehetne csupáncsak cirkuszi erőművész, aki papírmasé súlyokat emelget. A vállalkozás költője attól, s végső soron: költő attól, hogy olyan erőpróbát tesz, amelyben alul is maradhatna. Korrekciós próba ez is: az emberben nemcsak az egyetemest meri megmutatni, hanem megmutatja azt is, ami – bátortalanul mondom ki – provinciális. Legyen provinciád, vállald, emeld meg, nem az a provincializmus – bátorít Németh László. Nem vállalnád: az lenne épp, az a metropolitizmus, a kozmikus provincializmus.

Ebből a nézőpontból – ezen erőpróba nézőpontjából – kell rátekinteni válogatott versei címére is: Vidéki Orfeusz.

Rossz kötetcím? Jó cím? Biztosan rossz azok szerint, akik erre vidékiességet értenek. Ők, akik az irodalomra

és a szellem életére úgy tekintenek, mint egy térképre: centrum és vidék. Nem is esztéták, hanem elfuserált földrajztanárok.

S jó cím azok szerint, akik tudják, hogy micsoda merészség volt az is, merészség (Weöres Sándor cselekedte) önmegszólító ódát írni a kispolgárhoz!

Mondtuk: Tolnai eszköztelen költő. Lemond a költészet megannyi eszközéről: rímről, hasonlatok, jelzők hálóiról, pontokról, vesszőkről; a költő szerintem leghatásosabb fegyverével, a metaforával is igencsak takarékosan bánik. Eszköztelen lenne, fegyvertelen? (Nincs sajnálatra méltóbb pedig, nincs fölháborítóbb, mint a költői fegyverletétel!) Nem, nem eszköztelen, nem „fegyvertelen". Verseit a – talán képzőművészettől ellesett – montázstechnika törvényei szerint rendezi. Olvasván verseit, tanulmányozhatom: a montázs a metaforával mily rokon! Metaforáival a költő ünnepi alkalmat teremt arra, hogy egyszerre több, egymástól távol eső képet sűrítsen össze, fogjon eggyé a tudatban. Sokszor a kimondhatóval kifejezze a kimondhatatlant. Tolnai versei megannyi montázs, „nyelvi kollázs", különböző részletek, melyeket távoli asszociációk rántanak együvé, különböző részletek – élményrétegek, hírek, dokumentumok, tézisek – összeillesztése egy művészi és gondolati egésszé. S ez az egész végül is más és több, mint a részletek összessége, élesen vághat tudatunkba, mint a metafora; élesen hasíthat, mint a kés.

Szerkeszd csak tovább verseid, építkezz a sokszor lényegtelennek tetsző részletekből, a sokszor egymástól idegen részekből. Munkálkodj, Pilinszky nekünk is üzeni: „A legelvontabb igényű művész is: kétkezi munkás.

Sokkal inkább rokona az ácsnak, a bányásznak vagy akár a földművesnek, mint bárki tollforgató hivatalnoknak. A legegzotikusabb költő is könyökig sáros-tintás munka közben. S bizony nem márvány és nem drágakő után kutat. Jól tudja, hogy a mindenség modelljét egyedül omlatag anyagból, didergő limlomokból lehet fölrakni, hogy az meg is maradjon, súlyokból és megannyi esendőségből."

Rendjén van-e, hogy az első összegzéshez érkeztél? Talán rendjén, éveid száma 44, két kicsi szék.

Aki latroknak is játszott

(Gion Nándor prózája)

Sikeres nemzedék tagja Gion Nándor. Olyan nemzedéké, amely indulásakor elhatározta, hogy átformálja a Vajdaság irodalmát. Túlzó volt, természetszerűleg, kiinduló elemzésük, hogy minden, ami addig volt, provinciális csupán, s az élet maga is vidékies. S túlzó volt a válaszuk: az avantgárd talaján állva, a teljes tagadás. Időközben nagyon sokat változott maga a program is; a nemzedék legjobbjai a mindent tagadás programját meghaladva, fokozatosan birtokba vették földjüket, történelmüket, szellemi örökségüket. S szerkesztőként, újságíróként, tanárként is helytálltak. S ami a legfontosabb, a nemzedék, amelyet a Symposion nemzedékeként szokás említeni, jelentős alkotásokkal hívta föl magára a figyelmet. Ideje természetesen a nemzedék fogalmát is átértelmezni, hiszen a közös program, a csoportos jelentkezés és közös feladatvállalás csak a legelső pillanatban volt sajátjuk. Ezt követően ki-ki saját alkata és elszánása szerinti külön útra indult, ha a művek világképét és stílusképét tekintjük: egymástól eltávolodtak. A nemzedék mégis, máig: egy tömbből faragottnak tűnik. Megfér benne a realisztikus, szürrealisztikus Gion Nándor, az átfogalmazott, a legkorszerűbben értelmezett helyi színek mestere, aki, úgy tűnik, műveiben népiség és modernség összhangját keresi kitartóan. És megfér Végel László, akinek prózája narratív, elvont,

filozófiai tételeket szolgáló. Megfér benne Bosnyák István, aki a nemzedék legradikálisabb programadója egyszer és a Laskói esték című, kitűnő szociográfia szerzője másszor. Domonkos István, aki áthúzott verseket ír, aki a dísztelen, színtelen, köznapi beszédnek kíván adózni verseivel, ugyanakkor a hagyományos formáknak, ritmusoknak, rímkísérleteknek is mestere. Azután Tolnai Ottó, aki szélsőségesebb kísérletező, mint Domonkos, versei töredékszerűek, költészete mostanra mégis kerek egész. Tolnai drámában is jelentős, a Végeladás a történelmi ember, a történelmében és történelmétől idegen ember drámája; a Bayer-Aszpirin pedig már a mai köznapokban a jobbik, cselekvőbb énjétől elidegenedett ember drámája. Sokféle szín: a nemzedék tagjai is távol egymástól, és az egyes alkotók formálódó életművén belül is legkülönfélébb, egymástól távoli kísérletek. A nemzedék mégis egyöntetű. Úgy látszik, nemzedéket képez a közös korosztály is, a közös áttörés, akkor is, ha azt követően az utak nem párhuzamosak. És ami gondolatmenetünkben a legfontosabb: nemzedéket képez az a korosztály, amelyik az idők folyamán értékteremtővé tud lenni. Gionék nemzedéke pedig ilyen.

Gion Nándor két regénye, a Virágos katona és a Rózsaméz egy kötetben, 1976-ban jelent meg Újvidéken. Gion akkor már a jugoszláviai magyar irodalom kiemelkedő képviselőjének számított, Magyarországon is ismert, népszerű író volt. Az új regények még ismertebbé tették; az egyetemes magyar próza élvonalába került általuk. A Magvető Kiadó hat év késéssel bár, az 1982-es könyvhétre a két regényt az előző kiadásból ismert közös, összefoglaló címmel (Latroknak is játszott) ismét

megjelentette. Ne a hat év késésre tegyük most a hangsúlyt, hanem a kiadó vállalkozására, amely mindenképp dicséretes és föltétlenül folytatásra érdemes. Több évtized után ugyanis ez az első kortárs jugoszláviai magyar könyv, amelyet Magyarországon ismételten kiadtak.

Az 1941-ben született Gion regényeiben korszerű eszközökkel újólag rangot adott a szülőföld ábrázolásának, rangot a történelmi tárgykörnek és rangot az olvasmányos, cselekményes, bensőséges hangvételnek.

A két regény színtere az író szülőfaluja – kis szülővárosa mostanra –, Szenttamás. Belgrád felé menet, Szabadka és Újvidék között az autózóknak útba is esik, de érdeklődésük középpontjába nem kerül. Gion számára viszont a világ sarkalatos pontja. Hozzáköti a család, az átélt múlt, hozzákötik az ott megismert legendák. Ezek szálaiból: reális emlékezésekből, szürreális mesékből, álmokból és sokszor naturális elemekből szövi történeteit.

Ez utóbbi többrétűséget fontos hangsúlyozni. Gion ugyanis sokszor és túl gyorsan megkapta a realista író, móriczi típusú íróbesorolást, ami természetesen nemcsak be-, hanem rangsorolás is egyben, mégsem teljesen pontos. Igaz az a tétel ugyanis, hogy a múlt is halad. Gionnak mestere lehet, örököse lehet valóban Móricz is, de irodalmunk gyarapodó múltjával lépést tartva öröksége a már megformált népi szürrealizmus szemlélete is – Nagy László iskolája; és korábbról öröksége a faulkneri típusú próza, amely – Nagy Lászlóhoz térhetünk megnevezésért – káromkodásból kíván katedrálist állítani. Gion már ennek követője, Gionnál is: a történet, az életanyag lírai és meseien fénylő, a nyelv pedig

a végletekig leegyszerűsített, csupasz, tudatosan szikár. Talán épp azért, hogy a történet romantikájának ellenpontját megteremtse, a nyelvezet romantikátlan, dísztelen. És örökség mára García Márquez is, a Száz év magány írója, a mágikus realista. Mára az ő bátorító hatása sem elhanyagolható. A múlt is halad, s ez esetünkben annyit jelent, hogy a naturalisztikus, szürrealisztikus, mágikus realizmus örökségével kell számolnunk, és tehetségünk szerint gazdálkodnunk.

Az első regény, a Virágos katona 1898 őszén indul, akkor érkezik egy szegény, boldogulást kereső német család Szenttamásra. Az ő helykeresésük bemutatásával indul a regény. S az első világháborúra történő rövid utalással zárul. Gion nem tobzódik a katonatörténetekben, hallhatott pedig belőlük éppen eleget. Pacifizmusára jellemző, hogy a háborús témát még olyannyira sem érinti, amennyire szülőföldjét és szülőföldje legényeit megviselte. A Virágos katona hatását kicsit rontja is a regény végén sietősen elmondott háborús epizódsor. De ez a sietősség, elnagyoltság, ábrázolás helyébe lépő leírás is lehet tudatos; jelzi a tárgytól való idegenséget. Az ő tárgya ugyanis nem a nagybetűs Történelem, amely a történelemkönyvekben és történeti értekezésekben szerepel; az ő tárgya a hétköznapi, a kisbetűs történelem, a mindennapok jeltelen története. A kisemberek történelme, akik élete jeltelen, de akik írónk szemében úgyszintén hősök.

A kötet második regénye, a Rózsaméz, a két világháború között játszódik, úgy indul, hogy az első háború poklából két ember visszatér, egyikőjük harcból és hadifogságból, másikuk katonaszökevényi létből, börtönből.

Összetalálkoznak, s – jelképes is lehet a történet – a hadifogságból érkező, aki ott kitanulta a borbélymesterséget, megnyírja, megborotválja börtönt járt társát. Megtisztulást, feloldozást nyújt ezáltal. A regény utolsó jelenetei pedig azon az éjszakán játszódnak, amikor a második világháború időszakában immár, a magyar csapatok Szenttamásra érnek.

Irónk terve szerint három regénnyel kíván szülőföldjének emlékművet állítani. Az első kettő elkészült, adósunk még egy harmadik könyvvel, amely a második világháborús időszaknak (és esetleg az azt követő éveknek) lenne krónikája. Ezt az időszakot szépirodalmunk a Hideg napok című regényből ismeri; Gion bizonyára árnyalja majd az ott megismert képet.

A szülőföldnek tisztelgő trilógia készülvén, kézenfekvő, hogy pillantást vessünk egy másik lehetséges példára is, Tamási Áron Ábeljére. Azt hiszem, hogy nagyon közvetlen hatásról nem beszélhetünk, hacsak nem tekintjük legteljesebbnek, legdöntőbbnek a műformára való lehetséges bátorítást. Ezen belül az eltérések a szembetűnők. Ábel a közösségből kiemelkedő, kivételes hős, olyan figura, aki átmenetileg bár, de szülőföldjétől és közösségétől egyre inkább távolodik, hogy eljusson végül Amerikába. De ne ez a földrajzi út legyen neki hosszú, hanem az az út, amelyet időközben a lélek bejár. Eljutva a felismerésig: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Tamási a földdel, közösséggel való azonosságkeresést példázza az elszakadás, távolodás folyamatán keresztül. Gionnál ilyen elszakadási folyamatok nincsenek, őneki nem végső, hanem kiindulási tétel az otthonlét parancsa. Hőse egyrészt

nem távolodik földjétől, de közösségétől sem, még olyan értelemben sem, hogy különleges lenne. A közelében, közösségében levő emberi képességekkel, viselkedési mintákkal és tulajdonságokkal is mindvégig azonosságot találó hős. Ábel elmegy az országba, el a világba. Szembemegy a világgal. Gionnál a folyamat fordított: az ország, a világ a maga eseményeivel, parancsaival jön szembe. Gion fontosabb hősei és epizodistái nem is hagyják el a kisváros határát. Ezen földrajzi kereteken belül életük először archaikusan zárt vagy inkább zártnak tudott. Ezt a zártságot később egyre inkább szétfeszítik az ország, a világ felől áramló kihívások. Részben pozitív, részben negatív külső hatások. A kérdés mindenképp az: ezek a kihívások hogyan hatnak a kereteken belül, ott és akkor?

Ábel üzenete ez, idéztük, azért vagyunk a világon, hogy otthon legyünk benne; Gion viszont bemutat egy folyamatot, váltások és változások rendszerét, bemutatja, hogy a világban egyre nehezebben található meg és tartható fenn az otthonosság.

Gion két regényének legnagyobb, leghangsúlyosabb értéke: stilisztikai, szemléleti érték. Mégpedig szerzőnknek az a módszere, hogy folklorizálni tudta a történelmet. Nagyon magas fokon és tökéletes következetességgel főképp az első regényben, a Virágos katonában. Gion regényei: a történelem folklorizációja. És erről a kérdésről külön is szólni érdemes.

A tudományos történelmi emlékezet általában az írásbeliségre alapszik, írott emlékezet, a mindenkori uralkodó rétegek kívánják igazolni magukat általa. Mindezekkel együtt objektív valóságábrázolás, melyben sokkal

nagyobb szerep jut a folyamatoknak és törvényszerűségeknek, mint az egyes embereknek, mint a részleteknek, mint az árnyalatoknak. Van emellett a népnek is tájitörténeti emlékezete. Ezt idézte meg, ezt hívta vállalkozásához segítségül Gion. Joggal és nagy láttatóerővel írta róla – épp erről a vonatkozásáról – Féja Géza, hogy „vállalkozásához segítségül hívta a föld alatti országot". Az előbbiekkel szemben ez a népi történelem, ez a folklórtörténelem a szóbeliségen alapul, tudattartalmát tekintve plebejus indulatokat görgető, és mint a népköltészet, általában szájhagyomány útján terjed, mondaszerű vagy anekdotikus. Nem a valóság bemutatása a célja, hanem annak égi mását, a folklorizált életet mondja el. Gion bizonyára azért fordult ihletésért ehhez a folklórvalósághoz, mert tartalmát, információértékét igen nagyra tartja. És joggal. Ha a másik történelem az objektív folyamatokra teszi a hangsúlyt, akkor ez a szemlélet a törvényszerűség adott keretein belül az egyes ember, a porszemember szerepét méltányolja. Az objektív történések mellé fölvonultatja azoknak hátterét, azoknak mélységét. Vagyis: hogyan élték meg mindezt az emberek, mit éreztek, mit gondoltak. Gion ezt a látásmódot felhasználta, és módszerré tette. Regényeket írt, melyekben a folklórélményt hívta segítségül: a valóság, a történelem kollektív, művészi elsajátításának élményét.

Segítségére lehettek a mondák, a történeti hősökről, jeles emberekről szóló hagyományok. A mondák között is természetesen a helyi változatok. Ezeken kívül a mesei motívumoknak is nagy a szerepük, de amiben Gion ábrázolása teljes, ami a legfontosabb: a helyi történeti,

kultúrtörténeti mondák teljessége. Gion a Virágos katonában ebből a mondavilágból egyetlen pillanatra sem lép ki, száz oldalakon keresztül, tökéletes következetességgel ír. Tudja a törvényt, amelyre József Attila figyelmeztet bennünket, hogy „a táltosparipa parazsat abrakol". Ha egyszer táltos, illő, hogy parazsat abrakoljon, de akkor már a patáján sem lehet szögekkel kovácsolt patkó, hanem szükséges, hogy a patkó szege gyémánt legyen. Tehát egész, önmagában összefüggő és lezárt világot kell teremteni. Világot, melynek minden pontja arkhimédészi pont. Ezt a hibátlan zártságot és öntörvényűséget a Virágos katona meg tudta valósítani, ha eddig kritika nem is mondta ki róla: ebben áll művészi ereje, ez a titka.

A történelem folklorizációját a végső lehetőségig feszíti, amikor a monda- és mesemotívumok mellé eposzi elemeket is segítségül hív. Ezt részben játékosan teszi, részben groteszk, abszurd módon. Nem akarja azt a látszatot kelteni, miszerint szülőföldjén a történések eposzi méretűek és rangúak; de nem is mond le annak jelzéséről, hogy a csodák kézközelben is megtörténhetnek. Eposzok üzenete Gionnál, hogy hőseit eposzi, állandó jelzővel ruházza fel, s ezeket a jelzőket: Rojtos Gallai, Csoszogó Török Ádám és így tovább, mindvégig meg is őrzi. Eposzi jelleg az is, hogy leírásaiban, párbeszédeiben sok az ismétlődő elem, visszatérés, állandósuló leírás vagy beszédelem. Ezek az állandó motívumok, visszatérések, tudatos ismétlések adják Gion jól ismert és összetéveszthetetlen stílusát.

Nem véletlen, hogy az átfolklorizált történelem kérdéskörénél kiemelten kezeljük az első regényt, a Virágos

katonát. A Virágos katona ugyanis ebben az értelemben teljesen megoldott, hibátlannak mondható, a második regény, a Rózsaméz viszont nem.

Igaz, nem is kívánja Gion mereven továbbírni könyvét, a váltások részben szándékosak. A Virágos katona ezzel együtt egynemű, a Rózsaméz elegyesebb. Itt már a szemléletet nemcsak a folklór, a valóság kollektív, művészi számbavétele vezérli. Az eredeti folklórélmény mellé megjelenik a monda kitágított és részben vulgarizált fogalmának fölhasználása: az élményelbeszélések, önéletmondák világa. Ne felejtsük, hogy közeledünk a jelenhez. Erre az életanyagra Gion már nem tudott olyan önfeledten rátekinteni, nem tudta vagy nem kívánta az egész időszakot folklórélményként kezelni. A mondák világa mellé megjelentek a személyes emlékezések, önéletrajzok elemei, megjelentek az írásos emlékek, megjelent magának az írott történelemnek az üzenete, gazdaságtörténet, sajtótörténet, párttörténet. A második regényben így már nem is annyira a mondaelemek dominálnak, hanem a szociográfiai elemek (vegyük figyelembe, hogy épp az élményelbeszélések, önéletmondák műfaja a szociográfia) és a szociológiai elemek. Többrétű tehát a Rózsaméz, részben előnyére, részben hátrányára. Mindenképp hátránynak tekintem, hogy szemléletében nem olyan egyöntetű és egyértelmű, mint az első regény. Előfordul, hogy a táltost, bár parazsat abrakol, mégis vasszeggel patkolják. Nagyon határozott előnyére szolgál viszont a Rózsaméznek, hogy tablója nagyobb, ismeret- és információ-rendszere sokrétű, nem hibátlan, ugyanakkor nagyszabású vállalkozás.

Gion tablóján megférnek magyarok, németek, szerbek és zsidók, bemutatásukat a szerző elsősorban nem nemzeti kérdésnek, hanem emberi kérdésnek tekinti. Mindig emberségük vagy embertelenségük felől közelít hozzájuk, ebben áll szemléletének művészi egyetemessége. E szemlélet lényege az is, hogy a nemzetköziség nem nemzetfölöttiség vagy nem nemzetnélküliség, mint sokan tudni vélik, hanem a nemzetek, szabad nemzetek vagy nemzetiségek felnőtt kapcsolata. Érdekes, hogy a nemzeti tudatvesztés vagy létvesztés oly veszélyes jelenségét, bár számára bizonnyal az a legfontosabb, nem magyarokon keresztül ábrázolja, hanem egy német hőse, Stefan Krebs tudatzavarán keresztül.

Nem is tudok rendesen németül. Magyarul sokkal jobban tudok. Én tulajdonképpen magyar vagyok – mondja egy napon Stefan Krebs. Hozzátéve: Én magyar kommunista vagyok. Így folytatódik a párbeszéd:

„– Nem akarom, hogy Stefan Krebsnek hívjanak.

– Hanem?

– Keveházi.

– Micsoda?

– Keveházi Péter. Szép név, nem igaz? Keveházi.

– Elég szép név – mondta Gallai István. – Majdnem olyan szép, mint a Krebs."

Pazar párbeszéd, melyben az önazonosságát elvesztő Stefan Krebs szavak általi pofonokat kap. Röviddel utána konkrétan is megkapja, édestestvére e szavak hallatán hatalmas pofont ad neki.

Több nemzetiség ábrázolódik egymás mellett – vagy néha egymással szembesülve – Gion tablóján, de több szociális csoport is. Látszik a szándék, hogy a társadal-

mat teljes szélességében kell szemlélnünk. Jobbágysorban élők és cselédek, kisparasztok és feudális zsíros nagyurak élnek egymás mellett és egymás ellen. Később a feudális kötelékek meglazulnak, és megjelennek a bankárok, pénz- és üzletemberek, gyárosok és munkástömegek, e tömegek sajátos képviselői is, szakmájuk jellege szerint más és mások, nyomdászok, pékinasok és egyebek. A Rózsaméz című regény egyik olvasatában a kapitalizálódás folyamatának ábrázolása. És megjelennek természetesen az antikapitalizálódás képviselői is a regény színterén, ösztönös agrárszocialisták és illegálisan szervezkedő kommunisták. Érdekes ez esetben is a körképszerűség, Gion ezeket az antikapitalista erőket is tagoltan ábrázolja, s megmutatja az anarchisták, a népiek és a kommunisták elképzelései között az összefüggéseket és összetűzéseket.

A folklorizáció módszere mellett Gion sikerének titka a típusalkotó emberábrázolás. Pedig a divat nem ennek kedvez, a regénybeli hősök a divat szerint elnagyoltak, jellegtelenek, elvontak, gondolatiak. Gion ezzel a tendenciával szemben vállalta, hogy alakjait konkréttá formálja, cselekvő figurákat teremtsen, részben hősöket ábrázoljon, és törekedett arra, hogy a típust mutassa, egy emberen keresztül a sokakra jellemzőt.

Felejthetetlenné lesznek a figurák Gion keze munkája által: Rézi, a német lány; Csoszogó Török Ádám, a betyártípus, az anarchikus lázadó; Szentigaz, a mesei figura, kártyás és jövendőmondó; Váry János, az utolsó dzsentri; Gilike, a falusi kanász és a többiek. Közöttük is kiemelt helyet foglal el, szándékoltan központi szereplő mindkét regényben Rojtos Gallai István. Bravúros, ahogy Gion a

Virágos katonában belehelyezkedik Rojtos Gallai alakjába, Gallai szavain keresztül fiktív, egyes szám első személyű vallomást ír. De ez nemcsak módszerbeli fogás, hanem Gion világnézeti vallomása is; Rojtos Gallai István, ez a plebejus hős, ez Gion mintaképe. A szándék titkolt, de egyértelműnek tetsző: Gallai István figurája által Gion példaadó plebejus hőst kívánt és tudott teremteni.

Gallai és Gion között ez az énazonosság a Rózsamézben már megszűnik mint technikai elem, de a lényeg változatlan, Gallai a kulcsfigura. Gallai képviseli a teljességet, ő az, aki a közösség legkülönbözőbb érdekeit és élményeit tudatával átfogni képes, és ő az, akinek elhivatottsága van. Ha Gallai István személyét egy kicsit közelebb hozzuk, azt kell mondanunk: készülődő népi értelmiségi.

Veres Péter beszélt hasonló problematikáról Szárszón 1943-ban, amikor jelezte, hogy például „az író nem a tényleges politikai hatalom után futkos, hanem csak a lelkeket szeretné formálni hite és akarata irányába. Így a társadalmi szerepe nem is a tényleges harc, hanem csak a szolgálat. Ez több is, kevesebb is, mint a politikus munkája, de csak ezt csinálhatja, mert a képességei erre utalják." Gion központi alakja pontosan ilyen; a Rózsaméz végén látszólag el is zárkózik a közvetlen politikai munkától, mert tudja, ő egész életével van rejtekező társadalmi szolgálatban.

Ha elmondtuk azt, hogy szerzőnk hősöket, típusokat formál, el kell mondanunk azt is – és ez nem ellentmondás –, hogy végső soron Gion regényeinek egyetlen hőse van: a közösség. Olyannyira a közösség léte és mibenléte körül folyik minden, hogy ehhez képest nem is rendkívüliek az egyéni sikerek magasságaikkal vagy a kudarcok

mélységeikkel. A megtartó és megtartott közeg ténylegesen Gion legfőbb hőse. Utánozhatatlan ez esetben is Gion művészi szemérmessége, hiszen legfőbb hősére, a közösségre és főbb tudattartalmára, közösségiségére sehol sem hivatkozik; vallomását nem kibeszéli, hanem ábrázolja.

Összefoglalón elmondhatjuk, hogy írónk három csapdát is sikerrel kikerült. Úgy ábrázolja a szülőföldjét, hogy nem provinciális, nem helyi érdekű. Tudja a titkot, hogyan kell a konkrét történetben megmutatni az általánost; hogyan kell a helyi eseményt úgy ábrázolni, hogy egyetemes érvényű legyen.

Megkerült egy másik csapdát is, a történelemábrázolás csapdáját. Számára a történelem nem illusztráció. Nem mondja föl ismét a történelemkönyvek passzusait. Hanem írói módon elmondja a „történelem alatti ország" krónikáját. Összefogja környezete táji-történeti emlékezetének töredékeit, azokat alakítja öntörvényűen. A folklór, a népi élet és emlékezet által megőrzött történelmet mondja el alkotó módon.

S végezetül: úgy olvasmányos, hogy nem kommersz. Igényes író, aki történeteinek fénye által, stilisztikai gazdagságával, szemléletének összetettségével érdekfeszítő tud lenni mindvégig. Amikor könyvét most újraolvastam, Szentigaz történeténél például megzsibogtak az ujjaim. Nagy erővel mondja el, kártyázáshoz előkészületül hogyan kell éles téglával lecsiszolni ujjaink hegyéről a bőrt. Úgy éreztem, az én bőrömet koptatják máris. Hús-vér hősöket, alakokat formál, felejthetetlen ismerősöket, akik könyve olvastán – a tanulságokkal együtt – valamennyiünket elkísérnek.

Szerkesztőség, kenyérbolt, fatelep

(Baka István: Tűzbe vetett evangélium)

Baka István második verseskötetéről kívánok szólni; kötete kapcsán szellemi életünket érintő kérdésekről is, véleményem szerint fontosakról. Baka István kritikai megítéléséből induljunk ki, megjegyezvén, hogy a kritikával költőnknek igazában sohasem volt szerencséje. E kritikai besorolás szerint ő fiatal költő, fiatal költőink között is a hagyományvállalók közül való, verse megformálásában is hagyományőrző, mondhatni kötött verset író, plebejus indulatokat görgető költő, s ahogy ehhez tartozik: versei metaforákban, költői képekben, látomásokban gazdagok, s ahogy ehhez tartozik: versei a legfontosabb, általa legfontosabbnak gondolt nemzeti és társadalmi kérdéseket is „érintik". S mivel mindezt magas színvonalon, máris készen van az ítélkezés, fátyolos hangon így mondatik: Baka István a hagyományvállaló, nemzeti problematikát fölvállaló fiatal költőink egyik tehetséges vagy egyik legtehetségesebb képviselője. Mennyi hasadás, mennyi szakadék ebben a mondatban, mennyi fölröpített, kitalált értékkategória: egyik sem arra való, hogy az értéket tisztázza, hanem épp arra való, hogy a valós értékrendet kuszálja, eltakarja. Mert a nem hagyományvállaló fiatal költőinkhez mérve vagy velük együtt mérve: talán már nem rangos alkotó? Vagy a nem fiatal költőinkhez mérve vagy velük együtt mérve már nem rangos alkotó? Egy irodalmunk van. Egy köl-

tészetünk. Ha értékrendet mondunk, csak ennek az egyetlen irodalmunknak az értékrendjét szabad mondanunk. A költészet nem műkorcsolya-világbajnokság, hogy versenyszámai legyenek; nem úszóverseny, hogy korcsoportjai lehessenek. S ha ezt az irodalmat mint örökséget tekintjük: nem nézhetünk egyik vagy másik szeletére. Ez az örökség: irodalmunk egésze. Ha irodalmunk jelenéről beszélünk: az irodalmi életünk – rangban arra méltó – egésze. A kenyeret se egyik karéjával szoktuk definiálni. Épp ma vettem egy fél kenyeret a boltban, előttem az a kép: a penge, az automata gép, mint valami fatelepi körfűrész, „egy miccenésre" kettéhasítja a kenyeret. S vajon esztétikánk eladópultjára vetve az írók? Nem azt érzik, hogy fölszeletelve árulják őket? Vagy mi több, a fegyelmezettebbje: már előre szeletelve árulja magát?

Miért mondom el mindezt? Egyrészt azért, hogy ha kimondom, Baka Istvánt jelentős költőnknek tartom, akkor kitessék: teljes irodalmunk szemszögéből tartom annak. De lehet ennek a gondolatsornak egy sokkal fontosabb tanulsága, lehet magának Baka István költészetének egy sokkal fontosabb tanulsága: azért ilyen gazdag, gondolat- és formagazdag, azért ilyen színes és fontos ez a költészet, mert mesterségesen sohasem szegényítette el magát. Mert költőnk a teljes magyar irodalmat tudja örökségének, annak tapasztalatát igyekszik hasznosítani. Illetőleg, hiszen vers az is, amit nem magyarul írtak, hisz – nem nagy fölismerés – nemcsak magyar költészet van, a költészet örökségével igyekszik gazdálkodni, amennyire tehetsége szerint természetesen áttekinteni tudja. Amennyire tehetsége szerint ennek

eszköztárát saját alkotói akaratának szolgálatába tudja vonni. E költészet és szemléletmód jellemzésére elmondhatjuk: nem akarja kiárusítani szeleteiben azt, aminek megjelenési formája az egész. Ez a nagyobbnak tűnő, a fontosabb tanulság.

Esztétikánk természetéhez, gondolkodásunk természetrajzához adalékként kövessünk végig egy másik gondolatsort is. Az előbb már, ezt előkészítendő, elrejtettem egy kifejezést: a kés egy „miccenésre" kettéhasította a kenyeret. Áhá, kormosi kifejezés! Kormos István-i lelemény! Mi is ezekkel a fölvállalásokkal, példakövetésekkel a helyzet? Hogyan tanul a költő, az író? S kitől? Egy kicsit úgy tetszik, ha egy költőt rajtakapunk, hogy idegen eszközökkel él, úgy nézünk rá, mintha áruházi tolvajt fogtunk volna. Rámutogató kezünk megkövülten megáll a levegőben. De mi tagadás, van egy másik véglet is, mégpedig az: a „fiatal költőnek" lihegőn tiszteletkört illik futni mestere körül, ez a mestervizsga, s próbája annak, hogy megszeressék. Baka István ezt a lihegő tiszteletkört természetesen nem futotta le, viszont a kézjegyek, s ez olyan természetszerű, ott vannak költészetén. Kitől is tanult? A kritika szerint Utassytól, messzebbről Kormostól, Nagy Lászlótól és Pilinszkytől. Magam is mondtam neki, költészetében hangsúlyosnak érzem a Pilinszkyhez kapcsolódást. Nem tanulság nélküli gyors s kissé indulatos válasza: annyiban, amennyiben Pilinszky is József Attilához köthető. Tehát a kérdést továbbbutalta, hisz messzebbről tanult ő, s ez oly természetes, József Attilától, s messzebbről, Adytól, Vörösmartytól. De hát ebben nincs fölfedezés semmi, hiszen mostanra költészetünk anyanyelve Vörösmarty és Ady és Nagy László és

mások által megformált, ez az anyanyelvünk van, ha nem akarunk makogni, ezen kell beszélnünk. „Ehhez kell tartani magunkat." S hogy ezt a sebtében hivataloskodva mondott mondatot oldjam és újramondjam: ezen kell megtartani magunkat. Ezen anyanyelv törvény- és eszköztárához hozzátenni természetesen kinek-kinek a magáét kell, de ebből elvenni, elvonni nem lehet. Ha epigonról van szó, akkor ez a nyelv természetesen adys lesz, Nagy László-s. De most ne az epigonokról, hanem az alkotókról beszéljünk, akik írásán, ha netán fölfedezzük a József Attila-i kézjegyet, ne kiáltsunk föl: heuréka, hiszen nem történt semmi. Ettől az a költészet még nem József Attilá-s, tehát epigonkodó, se nem József Attila-i, tehát olyan rendű s rangú. Mit tegyünk ehelyett: bólintsunk, mint a törvényszerű és szükségszerű dolgok láttán bólintani szokás. Egy József Jolánhoz címzett levelében elmondta már ezt a törvényt maga József Attila: „...a szabály arra való, hogy könnyebben megtanulja az ember az illető dolgot, és nem arra, hogy a fejlődést megakadályozza. Előbb jön József Attila, aki verset ír, aztán jön a tanár, aki a tanítás megkönnyítése végett megállapítja, hogy a József Attila-versnek a szabályai pedig ezek és ezek. Azután jön másvalaki költő, és a periódus megismétlődik. De akkor a verstani szabályok kibővülnek a József Attila-vers szabályaival, ahogy a zene szabályai kibővülnek Wagner után a wagneri zene szabályaival." A költészet anyanyelvéről beszélünk tehát, anyanyelvünkről, melynek József Attila által fogalmazott jellemzője: a bővülő szabály. Ha netán fölkiáltanánk, hogy heuréka, ezt a bővülő szabályt fedeztük fel, illetőleg leltük meg szabályszerű mozgásában, működésében.

Miért ez a hosszabb okfejtés? Egyrészt magáért valóan. Másrészt azért, hogy Baka István versei fölött ilyen szempontok szerint is gyors szemlét tarthassunk. Hiszen az ő verseiben nem nehéz fölfedezni, de vigyázat: nem is oly egyszerű, a költőelődök ujjának mutatását, a költőelődök útmutatását. Választ kell adnunk tehát arra a kérdésre: mit jelentsen ez? Semmit, illetőleg semmi egyebet, mintsem hogy számára is a versbeszéd: a bővülő szabály.

Igen ám, csakhogy ez a gondolatsor népszerűtlen. Nem új tehát a költészet? S ha nem új, hát divatjamúlt, mint a nagylányok szekrényben felejtett, divatjamúlt, tehát lenézett inge-ruhája? Hiszen a ma új mosópor, s a holnapra újabb mosópormárka s mosógépmárka s a hirdetésben az új és újabb üdítőreklám: mind-mind azt sugallja, hogy az a jó és csak az a jó, ami gyökeresen új. S ezzel szemben: nem új épp a költészet? Erre a kérdésre azoknak, akik azt hiszik, hogy a ma hallott sláger gyökeresen új a tegnapihoz képest, azoknak a divatprogresszíveknek nincs mit válaszolnunk. S azoknak, akik azt hiszik és erőszakosan azt követelik, talán abból a tapasztalatból kiindulva, hogy a világban a mai erőszak is – eszköztárában – éppolyan, mint a tegnapi, tehát azoknak, akik erőszakosan azt hiszik, hogy a ma hallott sláger éppolyan, mint a tegnapi, azoknak a konzervatívoknak nincs mit válaszolnunk. Ezeket leszámítva érdemes párbeszédet folytatnunk. Ekképpen: nem új tehát a költészet? Nem. Nem, nem kizárólagosan új. A műalkotás újdonságáról érdemes fölidéznünk egy József Attila-i gondolatsort. József Attila Irodalom és szocializmus című alapvető tanulmányában, úgynevezett művé-

szetbölcseletében a műalkotást a művészi állandó és a művészi változó egységeként írja le. Tételszerűen így mondva ki véleményét: „...a műalkotással szemben való értelmes követelmény nem az, hogy új legyen, hanem hogy a valóságos világi (kozmikus) összefüggésekből, társadalmi ellentétekből alkotódjék, mégpedig mint ritmusosan szemléleti végső egész... Hogy a művészi állandónak meglegyen a valósága, és a művészi változónak fennálljon az érvényessége."

Miért ez a hosszabb gondolatsor, tűnődéssor? Egyrészt önnönmagáért. A törvény, a tétel önmagában való szépségéért. Másrészt azért, hogy általa költőnk világához s általában költőink világához is közelebb férkőzzünk. Kérdezhetjük ennek jegyében: új-e tehát Baka István költészete? S válaszolhatunk rá: a verssel szemben való értelmes követelmény nem az, hogy új legyen, hanem hogy a valóságos világi összefüggésekből, társadalmi ellentétekből, kozmikus összefüggésekből alkotódjék, mégpedig mint ritmusosan szemléleti végső egész. Ennek a követelménynek a versek megfelelnek.

De ne szaladjunk ilyen előre, hiszen a gondolatsorral szembeni kétkedő hang kívül is és belül is megszólal, mondván: nincs is tehát, nem is létezik tehát új költészet? Csak a huszadik századot nézve: hát akkor Ady új versei, melyeknek utána parancsolóan másképp kellett verset írni, egyszerűen azért, mert e versek megváltoztatták, helyesebben kibővítették a költészet szabályait. S nem kezdődött költészetünknek új időszámítása József Attilával, nem Nagy Lászlóék egyénített szürrealizmusával? De igen. Az igazán nagy életművek egyrészt megőrzik, másrészt megváltoztatják, kibővítik a költé-

szet szabályait. Ez tehát, ilyen tehát az „új" költészet. Mondhatnánk inkább megújulónak, hiszen az irodalom is, a művészet is, mint tél után, mint tavasszal a táj, időnként megújul. De megújulni az a fa tud, amelyet már régebben ültettek, amelyik már meggyökeresedett, s csak várt a tavasz első kézjelére, hogy megiramodjék, új levelet hozzon, új hajtást.

Ezzel természetszerűleg szembeszegülnek az avantgárd, a formalizmus ideológiái. Ők művészetet alapvetően újat terveznek, soha nem volt tartalmat, soha nem volt formát, mindehhez új érzékenységű embert. Törekvésük hogyne lenne, miért ne lenne számomra is rokonszenves? Azzal együtt, hogy sok tételüket megkérdőjelezem. Nem hiszek a hagyománytagadásukban. A hagyománytagadás alapja különben az az okfejtés, mely szerint a hagyományok régi, letűnt állapotokat konzerválnak, avult emberi és társadalmi viszonyokat konzerválnak, a mindennapi élet fejlődésének is gátjai. A szociológiában iskolák adják egymásnak nemzedékről nemzedékre a vélekedést, miszerint például a népművészet megérett a pusztulásra vagy akár a pusztításra, mert ez a művészet, ez a kultúra ősi viszonyokat, feudális állapotokat konzervál. Ahogy nem hihetnénk az olyan forradalmakban sem, amelyek az érintett közösségek nyelvére törnek, nem hihetünk az olyan szociológiai, esztétikai forradalmakban sem, amelyeket egyik vagy másik népcsoport kultúrája ellen vívnak, ahelyett hogy valóban a társadalmi viszonyokat, az alapviszonyokat változtatnák. S e kitérő után kanyarodjunk vissza a hagyománytagadó, a hagyománytalan művészethez: amiről elmondhatjuk, valójában nincsen is. Előttem a neo-

avantgárd dokumentumainak frissen megjelent gyűjteménye. Az 1960-as évek avantgárdja hagyománytagadó, de mégsem hagyomány nélküli, hiszen a századelő formabontó törekvéseiből táplálkozik, arra alapoz. S hagyománytagadó törekvéseik egyetlen évtized alatt maguk is hagyománnyá szerveződtek, rendeződtek. A maiak, a neoavantgárd számára pedig: már ők a hagyomány. Abban a nemzeti kultúrában, amelyben például folyamatos a realizmus jelenléte, fejlődése, ott nem tűnik föl hirtelen, ott nem képez, nem hirdet „neorealizmust". Abban a kultúrában, amelyben például folyamatos vagy döntő az avantgárd jelenléte, ott nem törhet most, hirtelenjében fölszínre – hiszen fölszínen van –, ott nem beszélhetünk neoavantgardizmusról. Ilyen értelemben tehát a realizmus is érezheti magát újnak, hagyománytalannak, otthontalannak – és megfordítva, az avantgárd is érezheti szerepét hagyományosnak és hagyományőrzőnek.

Az úgymond formalista és realista művészetek társadalmiságában nincs alapvető különbség, hisz mindkettőnek legfőbb tárgya a társadalom, a József Attila által fogalmazott valóságos világi összefüggések és társadalmi ellentétek rendszere. Csak az úgymond realista, társadalmias művész bízik ezen viszonyok érvényességében vagy megváltoztathatóságában, a formalista viszont ezeket bár számba és figyelembe veszi, de épp formalizmusával alapvetően tagadja. A körülötte adott világot – az úgymond formalista művész alapvető ideológiája mindig ez – egészében olyan romlottnak, elhibázottnak érzi, hogy egyetlen elemét sem engedi be a maga külön világába, ne szennyezzék. Érdekes, hogy a mindenkori

kulturális stabilitás mégis a hatalom és a formalisták különbékéjén, mondhatni szövetségén alapult. A politika a formalistáknak nyújtott békejobbot, mert az ő társadalmiasságuk közvetett, mondhatni – úgy is ítélhetni – formális. A formalizmus „tükröz" akaratlanul is, e különbéke értelmében, a társadalom ígért harmóniáját esztétikai rendszerének, külön világának harmóniája által tükrözi. Ugyanakkor épp a realizmus nem tükröz, hanem analizál, mitöbb, szembesít, szembesíti az elveket s a gyakorlatot.

Miért mondom el mindezt? Egyrészt önnönmagáért, a gondolatok keserű szépségéért. Másrészt azért, mert elemzésünkhöz hozzátartozik: költészetünk s benne Baka István világának bemutatásához is közelebb kerültünk időközben. Gondolatsorunk értelmében Baka István sem formalista, harmóniával harmóniát tükröző művész, hanem azok közül való, akik a valóságos világi összefüggésekből, társadalmi ellentétek elemeiből építik a versek világát.

Legfőbb segítői ebben az építkezésben a költői képek. Ha akarom, úgy is mondhatom, hogy ez a kötet kísérlet. Kísérlet ciklusai által, azáltal, ahogyan a versek ciklusonként hadrendbe állnak. Az első ciklusban például azért, hogy a történelem élő kérdéseit vizsgálják. Három vers csupán e nyitófejezet: a Bolgárok, a Székelyek és A Jantra hídján című. A történelmet vallató versek. A „rendezni végre közös dolgainkat" eszményét sugárzók. „Engem a magyar történelem arra tanít – mondja a Forrás 1979. áprilisi számában megjelent interjújában (amelyből a következőkben is prózai idézeteit vesszük) –, hogy ami a világ e táján száz éve megoldatlan maradt,

azt ma sem lehet egyszerűen megkerülni." A második fejezet, a Tűzbe vetett evangélium című, szintén kísérlet, de másféle, nem a költőnek a történelemhez való közvetlen viszonyát vizsgálja, hanem költőnknek a költőelődökhöz való viszonyát hivatott tisztázni. Nem az a kérdés ilyen esetben, hogy a nemzeti kultúra számára mit jelent Vörösmarty költészete, mit Adyé, hanem a kérdés az, a továbblépés érdekében is, a pályája elején járó költő számára, egyénítetten mit jelent Vörösmarty, mit jelent például Ady.

Vörösmartyra figyelését például így indokolja, e gondolatsorból érthető a Vörösmartyhoz való folyamatos hűség: „Körülbelül huszonöt éves koromig majd minden versem lírai hőse a nemzedék volt, s ez számomra nem a hasonló korú költőket-írókat jelentette, hanem a hetvenes évekre felnőtt fiatalokat általában, azokat, akik félnek a szocialista fejlődés lassulásától, attól, hogy egy hierarchikus bürokrácia függvényében létezzenek. Azt sohasem hittem, hogy mi vagyunk a tiszták, inkább arra figyeltem fel elég hamar, hogy még a legjobbak felháborodása is hőzöngéssé silányul saját tehetetlenségünk és a végre, bármi áron jóllakni kívánó társadalom közönye miatt... Példákat kerestem tehát, hogyan őrződnek meg nálunk a továbblépés lehetőségei olyan helyzetekben, amikor megállni látszott az idő, így jutottam el Vörösmartyhoz."

Adyhoz való viszonyának tisztázását is éppilyen fontosnak érzi. Aki Baka István verseit ismeri, jól tudja, hogy azok mennyire átjártak, átszőttek bibliai motívumokkal, vallási metaforákkal. Ady az ő számára különösen azért fontos, hogy az olyannyira szeretett és sikerrel

alkalmazott bibliai motívumkör egyénítésének kérdését tisztázni segítsen. Interjújában így vall erről: „Természetesen a versben szereplő Isten nem a vallás istene, számomra a sorsunkat befolyásoló, irracionálisnak érzett erők jelképe... A bibliai motívumok a mi költészetünkben Adynál vetkezték le teljesen a vallási mezt, s váltak ezáltal igazi lírai közkinccsé." Ezeken kívül s ezeken túl fontos e ciklusnak a József Attilához fűző hűséget megvalló darabja is. Baka István örökséganalízisében ezt a véleményt és ezt az alkotó hűséget a legkiemeltebb hely illeti, ezért erre külön is visszatérünk majd.

Külön kísérlet a Könyörögj érettem című ciklus a maga négy versével, hagyományos kifejezéseink értelmében négy magánéleti verssel, szerelmes versekkel. A mindig is erősen történelemre orientált költő („fontos a magyar történelem újraélése, mert ráeszmélünk: csak az elmúlt húsz-harminc év történetéből nem érthető meg az, ami ma van. Körülbelül a hatvanas évek végén kiderült, hogy Közép-Európában és másutt bármi történik, az az eltelt öt-hatszáz évből legalább annyira következik, mint a negyvenöt után végbement páratlanul gyors fejlődésből"), tehát a mindig is erősen történelemre orientált költő ezekben a versekben igyekszik birtokba venni és kiteljesíteni az emberben azt, ami magánemberi. Kísérlet ez is, hiszen e versek arra hivatottak, bár ezek egyenetlenebbek megoldásaikban, hogy Baka István költészetének lehetőségeit, kereteit kiszélesítsék.

A következő ciklus is kísérlet, utolsó verseivel, a Körvadászat és Trauermarsch című̈ekkel, a történelemanalízis, a személyiséganalízis után elsősorban a társadalom

elemzésére tett kísérletek. Az utolsó ciklus, egyetlen, ciklusnyi verse – a Háborús téli éjszaka című – pedig már egyértelműen társadalomanalízis, illetőleg szintéziskísérlet. Olyan szintézisre tett kísérlet, elmondhatjuk, sikeres kísérlet, melyben a történelmében, társadalmában, magánélete személyességében élő ember emberi valósága a maga sokszínűségében, teljességében jelenik meg előttünk. Ez a vers képalkotásában, szemléletességében, „rajzosságában", a vers komponáltságában fölhasználja és hasznosítja Baka István talán minden eddigi tapasztalatát egyrészt, másrészt pedig minden eddigi kísérletét esztétikai értelemben meg is haladja. A Háborús téli éjszaka című kompozíció: költészetünk egyik értékes, féltésre és szeretetre érdemes darabja.

Melyik az a kérdéskör, amelyik elsősorban „társadalmiasítja" Baka István verseit? Ne értsük félre ezt a kérdést, ne úgy értelmezzük, hogy ezt és ezt verseli meg tehát. Hiszen őneki kezdettől fogva törekvése, hogy az egészről írjon, József Attila Irodalom és szocializmus tanulmányában megfogalmazott kifejezésével: a valóságos, változó világegészről. S úgy írjon, hogy amit létrehoz, képrendszer, rajzosság, az maga is önálló legyen, öntörvényű és főképp zárt egész, a József Attila-i értelemben vett: szemléleti végső egész. Tehát kérdésünk azt jelenti, melyik az az alapkérdés, amelyik mozgósítja, mozgásba hozza Baka István társadalmias verseit. Ezt a kérdéskört két vallomásában is megfogalmazta. „Kérdés" helyett talán pontosabb lenne azt mondani: melyik az a kihívás. Előbb idézett interjújában így beszél erről: „...a mi viszonyaink között a legforradalmibb változások is érintetlenül hagyhatnak vagy újratermelnek olyan

sokszázados normákat, amelyek mibenlétét nem tudtuk tisztázni magunknak. Intő példa az újdzsentri kialakulása." A Mozgó Világ 1978. áprilisi számában közölt vallomás végkövetkeztetése pedig ez: „Mai társadalmunk kétségtelenül demokratikusabb, mint akár a tíz évvel ezelőtti is, de ezt még kevesebbnek érzem a viszonyaink közt elérhetőnél, ugyanakkor erősen hódít a – számomra leggyűlöletesebb – dzsentrimagatartás. A céllal bíró közösségeket gyanakvás fogadja, míg látszat- és érdekközösségek virulnak." A tolakvó dzsentrizmus áll Körvadászat című versének centrumában, e kérdést idézik a nagyobb kompozíció, a Háborús téli éjszaka ezen centrális sorai:

...úri vadászat, nincsen kezdete,
úri vadászat, vége nincs soha,
hová futhatnál, virradat vada,
hová futhatnál, vadnyúl, szarvas, őz.

Beszéltünk eddig arról, hogy milyen viszonyok között létező művész Baka István, beszéltünk nagy vonalakban tárgyköreiről, de nem szóltunk a legfontosabbról, arról, hogyan formálja a verset: képeiről, minőségeiről. Ez az idézett négy sor mindjárt ablakunk is lehet, melyen át tehetségére láthatunk. Négy verssor, szabályos, felező tízes ütemezésben, jelezheti, hogy költőnk a zárt formákat mennyire becsben tartja. De „ropognak" is ezek a sorok, ritmusuk, lüktetésük kicsit merev, katonás, kemény, mondhatni: monoton. Mint egy közelítő, monoton dübörgés: fokról fokra növelik ritmusuk által is a mondatok veszélyérzetünket. Amiről valóban ez a versrész nemcsak formájában, hanem tartalmában is szól

(ezt szokás tartalom és forma összhangjának nevezni): valóban veszélyhelyzet ez, „vadászok” üldözik a „vadat”. Ebben a keménységben, monotonságban mennyi lágyság van és mennyi változatosság mégis. Csak a „virradat vada” alliterációjára kell figyelnünk, mennyire funkcionális ez az alliteráció is: azt a két szót csengeti egybe, amelyek ugyanakkor egy metaforában is egybekapcsolódnak. S ennek a sűrítésnek, egyberántásnak rögtön elnyújtózkodó ellenpontját is adja, a vadak leltárszerű felsorolásával: „vadnyúl, szarvas, őz”. Nemcsak ritmusában, egyáltalában monotonnak, eszköztelennek tetszőek ezek a sorok, az ismétlések miatt (úri vadászat, úri vadászat; hová futhatnál) és a jelzett fölsorolás monoton jellege, díszítetlensége miatt, egyebek miatt. Mélyen titokban tartanak, rejtenek egy metaforát. József Attilánál gyakori képi megoldás az, hogy a versen belül az égen és a földön (a makrovilágban és a mikrovilágban) párhuzamosan játszódó történéseket, mozgásokat érzékeltet. Itt is erről van szó. Egyszerre vagyunk e négy verssoron belül mikro- és makrovilágban. Az égen és a földön. A „virradat vada” metafora ugyanis azt jelenti, azt rajzolja: a Nap, a Nap fénye. Jeszenyin, amikor a Mária kulcsai című, költői képekről értekező tanulmányában leírja a legegyszerűbb képeket, a rajzosokat, melyekkel a hozzánk közel álló tárgyak, lények nevére kereszteljük a távolit, az ismeretlent, elsőként említi a Nap „képeként” a vadakat, a nyulat, a mókust. Ezzel a látásmóddal rokonul e vers részletében Baka István. Kettős, metaforikus mozgást érzékeltet, ahogyan az égen, messze, halad a Nap, fut annak a fénye, éppúgy, éppolyan elmozdulásban fut a földön, itt

közel, a vad. A távoli és közeli összevetésén túl másik törvényt is betart a vers: az elvontat, a láthatatlant a konkréttal, a szemléletessel magyarázza, egyszóval láttat. „Hová futhatnál, virradat vada", tehát hová futhatnál, napfény? Ez a kérdés mesei, elvont, nagy ellentétekre utal, a fény és a sötét örök harcára, a jó és a gonosz mesei ellentétére, a hozzákapcsolódó igazságéra, igazságtalanságéra. Ezeket az elvont ellentéteket, fogalmi ellentéteket konkretizálja, rajzolja meg a kép. Mondván: úgy harcol – elvont értelemben – a sötétség és a világosság, ahogy szemben áll, ahogy jól láthatóan megütközik a vadász és a vad. (Természetesen nem kellene Jeszenyinhez nyúlnunk szükségszerűen a magyarázatért, hogy az égi vad: a Nap, hisz a vers nagyon pontosan utal is rá: „virradatról", tehát napkeltéről beszél, a képen belül nemcsak képszerűen, hanem fogalmi módon.) A négy sor elemzéséből talán kiderülhet, hogy milyen költő Baka István, ilyen: tudatos is, ihletett is.

S hogy milyen költő még, nem minőségét, hanem módszerét tekintve, érdemes szólnunk erről is: képalkotó. Ha az elődök sorolásakor József Attiláról csak nagyon röviden szóltunk, ezt azért tettük, hogy hangsúlyosan térjünk vissza rá. Hiszen akitől legtöbbet tanult, az épp József Attila, s amit tanult: ez a képalkotás. (József Attilától s véleményem szerint távolról Jeszenyintől. Jeszenyintől, akinek költészete is a képek szervességét, mindenhatóságát hirdeti, s aki két, alapvető elméleti írásban is szólt a költői képekről; egyiket így kezdi: „E sorokat ajánlom barátaimnak, kik vélem együtt vallják a Kép Mindenhatóságát." E két elméleti írása, a Mária kulcsai és az Élet és Művészet. „Sokan a

meg-nem-születettség vakságában leledzenek. Fel kell nyitni a szemüket, hogy lássanak: hogy az ég nem a gyémántcsillagok foglalata, hanem vége-hossza nincs, kimeríthetetlen tenger, amelyben a csillagok halrajokként élnek, s a hold olyan mellettük, mint a halász merítőhálója, melyet bevetett a vízbe." Más helyen pedig: „Egész életünk abból áll, hogy egy nagy, tiszta vásznat rajzokkal töltünk meg." Jeszenyin az, aki sorolja is e rajzosság legegyszerűbb példáit, hogy a Nap – az nyúl és mókus, innen is volt a megfejtés: a „virradat vadára" vonatkozó, s mondja, hogy a Csillagok pedig – elsősorban lehetnek szegek. Ha tehát a Pilinszky János-i híres verssort elemezzük ennek alapján: „Alvó szegek a jéghideg homokban", az semmi mást nem jelent, ezt rajzolja: csillagtalan téli éjszaka.)

Baka István ezzel együtt nem Jeszenyinre hivatkozik, hanem az általa legkövetkezetesebb képalkotónak tudott József Attilára. A József Attila-i költői kép titkát vallatja és lesi. (Kihívó módon, bár indirekt módon vitázva is ezáltal idős és fiatal pályatársai közül azokkal, akik számára a József Attila-i örökség csak valamiféle „tematika" öröksége, s nem nagy, poétikai örökség.) Számomra ez a legizgalmasabb az előbb már sorolt Baka István-i kísérletek közül: a képteremtés kísérlete. A teljesen zárt, teljesen konzekvens képi költészet kísérlete. A költő így vall erről: „A kép számomra nem díszítőelem és nem illusztrált gondolat, hanem a versbéli valóság alapeleme, ezért tartom szükségesnek, hogy egy versen belül a képek azonos motívumkörből vétessenek. Még pontosabban: legyen egy motívumköre a metaforák »hasonlóinak« és egy másik a »hasonlítottaknak«, ezáltal

próbálom megteremteni a látvány és a mögöttes tartalom egységét. Például a Ballada című versemben egyik motívumkör az éjszakai táj elemeiből (holdfény, sarkcsillag, tó, pipacsok) szerveződik, a másik a szerelem-mátkaság-halál motívumaiból (fátyol, gyűrű, halotti lepel...). Természetesen ha ez, amit leírtam, módszernek tekinthető, akkor is csak magamra tartom kötelező érvényűnek, egy vers nem attól jó, hogy milyen elméletbe csomagolható." Azért volt érdemes elidőznünk ennél az idézetnél, mert amit Baka István itt ígér, amit magára nézve kötelező érvényűnek tart, azt kötetében valóban be is tartja. E módszer körül, ezáltal végzi kísérleteit. S ilyen remek képeket teremt:

...mint körfűrész, forog a hold,
csillagon – görcsön – felsikolt,
halad a deszka-éj.

E három sor a kötetben így szerepel, remeklés, mégis elégedetlen lehetett vele, mert most már nem mint versrészletet, hanem önálló verset újraközölte, ekképpen:

Körfűrészként forog, forog,
deszka-éjbe harap a hold,
csillagba, görcsbe akadozva,
s hasad az éj szálkás lapokra.

Talán nem szükséges újra mondanom, hogy a képalkotás, a rajzolás Jeszenyin által előbb jellemzett egén vagyunk. Ahol a csillag: görcs a fában, tehát még csak nem is szög, mint Jeszenyin szabja, vagy mint Pilinszky

használja; azért görcs, hogy még egyneműbb legyen, még összetartozóbb legyen egének anyagával: a deszkaéjjel. A hold körfűrész ezen az égen, kettészeli azt, nem is szeli, még szemléletesebb, személyesítetten: harapja. S mikor a fűrész a csillaghoz, a szeghez, a fa görcséhez ér, ott megakad, mint a valóságos fűrész is. Ahogy az éjszaka egyetlen sötét tömbje, deszkája kettéhasad, ahogy lapokra hasad: ez már a sötétség széthasadása, ez már olyan képzet, mint köznyelvünkben, ha azt mondjuk: a felhőzet felszakadozása, a köd feloszlása, ez már a világosodásra utal. Két világ alkotóelemei és mozgásai – a fatelepé és az éjszakai égé – így fonódtak a versben metaforikusan egybe. Betartva a vers varázslatának régtől való szabályát is, hogy ami hozzánk közeli, ami számunkra ismerős, annak segítségével magyarázzuk azt, ami tőlünk távoli, ami számunkra ismeretlen.

József Attila óta és Jeszenyin óta a költői képhez való viszonyunk szabályai „kibővültek". Egyrészt a látomásosság által, a látomásszerű költői képek által, melyek harsányabbak, tobzódóbbak, kötetlenebbek, töredékesebbek. Másrészt az előzővel összefüggésben, a szürrealizmus új árama által, a népköltészet képalkotásának szürrealizmuson alapuló újraértékelésével, újrahasznosításával. A szabad asszociációk, a szabad képzettársítások általi képalkotás újabb lehetőségeket kínál, robbantja a zárt költői képeket, az egynemű, egylényegű képzettársítások helyébe az egymáshoz csak lazán kapcsolódó asszociációs láncolatok „divatját" hozza el. Elterjedt az a költői kép is, magam is nagyon szeretem ezt, amelyik a nem egyértelműen és egyneműen képszerű versben csak fölvillan, fölszikrázik, mint egy csillagszóró. Vala-

mit megvilágít, de nincs tovább, nem határozza meg tovább, nem határozza meg egészében a vers menetét. S természetesen vannak a kép szerepét tagadó vagy egyszerűen csak mellőző versek is – bár nem hiszem, hogy olyan fegyverről, mint a metafora, manapság a költő lemondhatna –, vannak tehát olyanok, amelyek kép nélküliek. A kép mítoszteremtő, a mítoszok, a mitikusság pedig alapvetően akadályozzák a pontos megismerést, a precíz, definíciós gondolkodást, ez az ideológiája a képet nem kedvelő költészetnek. Ne tegyünk igazságot ebben a vitában, nem az a célunk, hanem hogy az érdekességre ráirányítsuk a figyelmet: ezekbe a költői képalkotói lehetőségekbe alig kapaszkodott bele Baka István, makacssága József Attilánál tartja, ha vannak is más utak, elindulni onnan újra. Legyen hozzá makacssága, kitartása, megérheti ez a „kísérlet".

Beszéltünk a kötetről, és beszéltünk annak kapcsán. Remélem, több alkotóeleméből e „kritika", e helyzet- és hangulatjelentés „képe" is összeáll, eggyé áll. Kedves Pista, ha hiszen egész életünk abból áll: a nagy, tiszta vásznat töltsd meg rajzaiddal.

Romokban a halánték

(Nagy Gáspár : Halántékdob)

Egy verseskötet, mely képzeletbeli könyvespolcomon (hisz szép könyveim, töredék könyvtáram hányfelé szétszórva, szélnek eresztve, így „képzeletbeli" csak a polc) a legfontosabb könyvek közé került most. Nagy Gáspár Halántékdob című második kötete.

S most váratlanul az első kötet kézirathalmaza úszik szemem elé. 1973-ból? 1974-ből? Ültünk Budán, a Móricz Zsigmond tér és a Karinthy Frigyes utca találkozásánál, egy lerongyolt kiskocsmában. E kocsmának már csak emléke él. Nagy Gáspár akkor már Kormos István szóbeli – talán írásbeli – ígéretét újságolhatta: Kormos, a szerkesztő vállalta, hogy megjelenteti a kötetet. Ültünk, olvastam a verseket. Kitűnő versek már voltak (köztük az Anyámmal hófehérülök). De a kötetnek címe még nem volt. Ízlelgettük hát a verscímeket, verssorokat, szavakat, hogy valamelyiket a kötet élére emeljük. Megtaláltuk-e akkor a végleges címet, vagy csak később került elő, került elénk, már nem tudom. A címet: Koronatűz. Mely 1974-ben, 1975-ben újra kimondja: Dózsa – király. Azt hiszem, jó választás volt akkor a Nagy Gáspáré. Címadásával többfelé indulhatott volna: az elhagyott szülőföld, gyerekkor irányába, a szerelem címertermének irányába, a költészet minden trükkjeinek irányába. De a történelmet tette hőssé. A tékozló ország hősét hívta újra, Kondor Béla Dózsa-sorozatának kirá-

lyát szólította elő újra. Mondhatják a szakáll nélküli bölcsek: élni arccal a jövőnk felé kell. De mondhatja nekik válaszul a fa: lombot növeszteni („koronát" tenni) csak akkor tudok, ha hajszálgyökereimmel megkapaszkodtam. Nagy Lászlónak is köszönet, hisz az ő példája is utal a kötet élére, hisz az ő *Tűz* című versével, himnuszával az ajkukon érkeztek az ajtókhoz, falakhoz azokban az években a fiatalok. Felszínes szemlélődéssel azt hihetni, hogy Nagy László kézjegye zavaróan lesz rajta a verseken. Belopózik majd a költői képek mögé, megbújik az idézőjeles verssorokban, beszivárog a költői szerep gesztusaiba. Vigyázat, mondom, egy költő hatását ne „szó szerint" keressétek! Hanem a „televény titokzatos honában". József Attila is e titok törvénye szerint kereste meg magának Adyt, Nagy László is e törvény szerint József Attilát.

A folytatás sem könnyű, át kell lépni a keresztbe tartott lábakon. Megjelenik az első kötet 1975-ben, az időben, amikor Baka Istváné, Szöllősi Zoltáné, Pass Lajosé, többeké és a magamé is. Alig jut idő az örömre – melyben mennyi a várakozás feszültsége, ideges izgalma! –, több kritikus máris egybenyalábolja ezeket a könyveket, és egyként a szemétbe utalja. Az egy-egy költő is értéktelen, a nemzedéki sor is érdektelen (lenne, de nemzedék meg nincs is), mondják. Kormos István, azon évek kis költői kalózhajójának tiszteletbeli kapitánya itt-ott szembefordul az árral. Köteteket ad ki sorra, s ha az kevés, hát antológiát szerkeszt: az Add tovább címűt, hogy költőt, írót, esszéistát együtt láttasson; a Tengerlátó kötetet, hogy a fiatal költőket fölvonultassa; s a legutolsót, melynek megvalósulását már nem is élte

meg, a Madárúton antológiát, melyben a kötet előtt álló fiatalok hadrendjét mutatja.

Mindenkor s mindenben azt a „rend”-et és jogfolytonosságot keresi, találtán igazolja, amelyet megkérdőjelezni divat lett.

És 1975 után is – mikor, mondom, a kérdőjel az értékelés jelképe – egymás után jelennek meg Nagy Gáspár jelentős versei. Első megjelenésüktől valamennyi az emlékezetemben. Ezek alkotják mostani kötetét. Vizsgáztatom is az emlékezetet. A kötetnyitó Hétparancsolat a Népszavában volt. Vallom, az utóbbi évek egyik legszebb ars poeticája. A Ha följutunk című a Jelenkorban. A „ha feljutunk” jelképes reménye az új kötettel beteljesedett, a költészet magasodó hegyét hódította meg mostanra; most már járjon tovább: hegyélről hegyélre léphet biztonsággal. A Csak nézem Olga Korbutot az új Mozgó Világ első számából való. Az első kötetben megjelent Anyámmal hófehérülök után az új szintézis. A korai vers a gyerekkorból kifordulás tapasztalatait gyűjti egybe. A mostani a történelmével-társadalmával élő költő, a korona tüzét tudó költő számvetése. Aki végül így énekel: „minden igaz költő halánték / hatalmasoknak csupán csak játék / de a csönd is hatalmas katlan / de a zsámoly sohasem térdeletlen”. Meglepetés – hisz folyóiratban nem olvashattam – a Ködhimnusz című vers. A Csak nézem Olga Korbutot illúzióját, költői hitét itt a díszítésektől lecsupaszított, hideg, leltárszerű számvetés váltja föl. A kötet talán legérettebb, legkülönösebb, „legszebb” darabja ez. Vagy vegyük a Lebegve már versét, emlékszem rá az Élet és Irodalomból; tíz-egynéhány sorában is a nemzedék egyik legszebb szerelmes verse.

Elég a sorolásból. Jelezni szerettem volna csak, hogy a folyóiratközléskor is jelentősnek tudott versekből így állt össze – szinte magától, szinte magától értetődően – a jelentős új kötet. Melynek központi szava: halánték. Ez a szó került a kötet élére is. Új a kérdés is mostanra. 1973-ban kérdés volt: Nagy Gáspár miként válasszon, bemutassa a költészet minden trükkjét, verséből idézve, átverje a semmi szigonyát a banális nagyhalon, vagy pedig bemutassa a tengert („tengert"), ahogy mormol, viszi a hajót, s ahogy megsínyli a szelet. Az első kötet így a választás kérdéséé volt; a második pedig a vállalás következményének könyve. „Minden igaz költő halánték / hatalmasoknak csupán csak játék." S lesz a következtetésén túli, nagyon pontosan megfogalmazott konklúzió könyve: „...te ország, őrizz meg magadnak, / mint szúrós növényét a kert."

S íme, itt eljutottunk a „televény titokzatos honába", ahonnan nem érkezhet más parancs, csak ez: a szegénység nevelte ember egyetlen vagyontárgya: puszta élete, melynek méltósága nélkül nincs és nem is lehet sem költészet, sem jövő.

Baka István: Szekszárdi mise

Két verskötet után prózával jelentkezett Baka István. Most kötetbe gyűjtött írásaira az első folyóiratközlésekkor fölfigyeltünk már, újraolvasva, amit először megállapíthatunk: a prózaíró magabiztossága, uralma anyaga fölött, hangvételének, látásmódjának a kortárs prózához viszonyított újszerűsége.

Baka István nem lett hűtlen önmagához, önmagában a költőhöz. Kötetzáró írása, A völgy felett lebegő lány maga is verses játék, de a másik háromban is: két rövidebb és egy hosszabb novellában ott figyel a sorok mögött a költő. A nyelvi lelemények, szóképek, a mondatok fegyelme és ritmusa, a szemlélet szürrealizmusa mind-mind a költőé.

In medias res: ez mégis, ez mégis igazi próza, kortársi prózánk nyeresége, igazi kihívás; főként a kötetet nyitó két rövidebb írást: a Vasárnap délutánt és a Transzcendens etűdöt lehet ezzel a mércével mérni. Kihívása abban áll: irodalmunk elszürkülése, nyelvi és szemléleti elszegényedése, történelemtől-társadalomtól elfordulása idején is, íme, lehet írni gazdag: reális elemekben és szürreális látomásokban gazdag, életszerű prózát; lehet – Breton szavait idézve – „a lélek tilos területein sétálva” írni. Olyan prózát, ami úgy korszerű, hogy nem sivár, úgy ihletett, hogy nem túlírt.

Verseskötéteiből kimutatható volt: Baka, a költő Je-

szenyin köpönyegéből bújt ki – vagy hogy stílusosabban szóljunk, Jeszenyin szőkeségéből, fagyos kékségéből építkezik eredendően. Ha ez volt igaz a költőre, akkor az igazság Bakára, a prózaíróra: Bulgakov köpönyegéből bújt elő. Bulgakov A Mester és Margaritájának álmodó és lázálmokkal terhes világát építi tovább. Ennek motívumaiból bontja ki a maga történeteit, e mű fundamentumára építi a maga mondandóját. Bulgakov A Mester és Margaritájáról magyar nyelvű megjelenésekor Féja Géza azt mondotta: kora világirodalmának egyik legnagyobb műve. S láthatjuk, azóta is hatással van, 1969-es magyar nyelvű kiadása óta immár tizenöt éve búvópatakként tűnik el és tűnik föl egy-egy műben, egy-egy fél sorban.

Fiatal íróinkra is hat, játékosan mondhatni: B-től E-ig. Baka világa bulgakovi világ, természetesen még inkább Baka István-i világ; és – találomra – Esterházy Péter új könyvének előzménytelennek látszó egyik „szállóigéje" (Szóval az elvtárs szerint Kant épeszű?!) – szintén A Mester és Margaritából szállt elő.

Ezen a ponton egy kis kitérőt kell tennünk, nagykorúvá kell változtatnunk a kiskorú és kisszerű esztétikai megegyezést. A gyerek a világban körültekint, s úgy látja: vele kezdődött és vele végződik minden, álló jelenben él; boldogság ez, tündérvilág. De esztétikai értékké avatni, hogy az az igazi érték, ami teljesen új, ami teljesen jelen érvényű, ami teljesen hagyománytalan – ez balgaság, esztétikai gyerekesség. A felnőtt tud múltjáról, tud történelméről, tud jövőjéről, és tud a személye nélküli jövőről is. A felnőtt író tudja, hogy művészetének előzménye van, és jobb esetben üzenete a jövőnek.

„Olvasmányaira" így tekint. Féja Géza ezt írta A Mester és Margarita megjelenésekor: „Akik még őrzik az irodalom eredeti értelmét, jól tudják, hogy nem csupán kitűnő regény jelent meg, de döntő esemény történt az irodalomban. Bulgakov műve kötelez, ezután másként kell látnunk, más mértékkel kell mérnünk." Ezt tudva, felnőtt íróként, lát, aki lát, mér, aki mér, azóta másként.

Nehéz lenne hirtelenjében Baka négy írásának történetét elmondani, de világának összetevőit jelezni könnyebb. Műveiben bulgakovi az idegen figurája, visszatérően a hontalan, a csavargó bibliai figurája; a hallucináció, a szkizofrénia, a látomások, lázálmok földolgozása és megjelenítése. Őrá utalóak „Sör, ásványvíz" bódéi, céllövöldéi, melyek letűnt, múlt világából azért a jelenünkre is lőnek. Mi az ihlet, ki az ihlető, bulgakovi e kérdés is. S mi a tehetség, mi a lángész titka – Baka István egy teljes látomássorral, történelmi vízióval keresi rá a választ, a groteszk, századfordulós világban, a címadó *Szekszárdi mise* írásában.

Ha az ihletnél tartunk, másik nagy ihletője a szürrealizmus. Kísérlete is részben ebben áll: szürrealista prózát írni. Hűnek lenni a bennünk lakozó szürrealista költőhöz, és hűnek lenni jelen világunkhoz is, melynek jelenségei sokszor szürrealista mód valószerűtlenek vagy valófelettiek.

Ezért idéztem Bretont, a bretoni meghatározást a szürrealizmusról: amit még magunkból sem ismerünk, séta a tilos területeken. Egyszer homok, másszor vér folyik ki telefonálás után Baka hősének telefonjából: szürrealista filmek világában vagyunk, Buñuel Andalúziai kutyájának erejét érzem. Más helyütt megáll az idő,

képlékennyé, gyúrhatóvá válik az óra, itt meg Salvador Dalit gondolom. Amikor megállt Baka világában az idő: Dali Az emlékezet állandósága című képét, erről a „puha órákat", „az idő és a tér omlós camembert sajtjait" gondolom. A szürrealisták által fogalmazott törekvés az is, hogy az ember, a szökdécselő gyerek értse meg és fejtse meg a lángész titkait. Mondottuk, e törekvés jegyében született a *Szekszárdi mise* című írás.

Baka harmadik ihletője már nem annyira művészi jellegű, inkább társadalmi. Korunk egyik társadalmi csapdájának, az újjászülető dzsentrizmusnak rejtélyeit kutatja szenvedélyesen. Verseit is megvizsgálhatnánk e szemszögből. De prózáját is: a neodzsentrizmus ellen lázad szenvedélyesen, amikor a nagy kártyázások, vadászatok, vadászházépítések, ivászatok, hivatali packázások, a bürokratizmus, az egocentrizmus világát mutatja be. A kötet indító, két novellája főképp ebből az ihletből merít.

Feledhetetlen, amikor egyik hőse pihenésképp saját, egy példányban kinyomtatott beszédeit olvassa. Emlékezetes, amikor egyik hőse, doktor Bártfay Mihály, munkavégeztével kilép a doktor Bártfai sugárútra, elér a doktor Bárthfay utcára, majd végigmegy egész a doktor Bárthffay térig. Remeklés ez, játék a nevek írásképével, játék, játék, de a tűnt személyi kultuszt eszünkbe idézve, komoly játék.

A Vasárnap délután novella emlékezetes pillanata doktor Hunfalvy és doktor Magyary vadászata. Beszélő nevek: ott munkál mögöttük Arany, Arany remekműve, a Rege a csodaszarvasról. Hunor és Magor mai se-rege: gyászvitézek. A modern próza jellegzetessége, hogy

ezúttal nemcsak a névadásban van jelen Arany János, hanem verséből szó szerinti idézetek is beleszövődnek, tudatosan és mesterien a mai alkotásba. És még egy klasszikus idézet, érezzük: nem véletlenről van szó, hősei részéről nem egyszeri és egyszerű utalásról és hivatkozásról. Hanem (így szerkeszt az író, a fokozással így tud művészi célt elérni): bemutatja, hogy módszeres visszaélés ez, degradálás. Gyulai Pál Hadnagy uram című versét is rikoltozzák a mai, írónk által idézőjelbe tett hősök, kiknek társadalmisága itt-ott, eltorzult formában, már csak a segédhajtó szerepe egy nagy vadászaton.

Baka István *Szekszárdi mise* című új prózakötete négy írás foglalata. A címadó *Szekszárdi mise* kissé szétesik részleteire. A századfordulós világ ábrázolására, akár a mai századfordulóséra, bár a novella színterén 1896-ban vagyunk. Liszt géniuszának és kortársa kisszerűségének rajzára: mi a különbség? Mitől is, mitől is lángész a lángész? És a lelki folyamatok: álmodások, lázálmok rajzára. *A völgy felett lebegő lány* verses játék, jeleneteiben szintén széttartó. Nyelvében van az egysége, ebben sikeres, Baka, a költő keres és teremt itt a maga számára egy oldottabb versbeszédet. Ennyiben számomra: beszédpróba.

De a *Vasárnap délután* és a *Transzcendens etüd* fenntartások nélkül üdvözölhető remeklés: egységesek, sőt nyelvi, szemléleti sziklatömbök. Jeleztem már, talán prózánk egészére is ható kihívások. Sőt a „változtasd meg életedet" elve szerint: egész személyiségünkre is ható kihívások.

A Pinczési-pör

Nézem, végigolvasom, visszalapozom Pinczési Judit válogatott verseinek kötetét, ezt a kötetet, amelyet bearanyoz és tragikusan fekete keretbe foglal a halál. Nézem betűinek típusát is, a tördelést, a tipográfiát, a kötéstervet, színeket, s érzem, biztosan tudom, e könyvet Romhányi Katalin tervezte, rávall a remeklés. A kolofonhoz lapozok, valóban az ő nevére lelek.

Pinczési Judittal egyetemistatársak voltunk, a hetvenes évek költői földcsuszamlásai közepette kortársak, nemzedéktársak. Első kötete élére ezt írta: *Szelídített tenger*. Telitalálat, jellemzi; mindvégig rávall. Most, hogy verseit újraolvastam, egyetlen mondattal így jellemezhetném: világa szelíd, hangja e zajos világban tüntetően szolid, alkata nem kitárulkozó, hanem zártan szemérmes: küldetése, hogy magához hasonítsa, magához szelídítse az elvaduló világot.

Az egyetem folyosóin ritkán találkoztunk, folyóiratot is szerkesztettünk ott, a Jelenlétet, alkotóköri viták emléke kapcsolódik ehhez, de alig jellemzően. Társainkat mondjam: Sárándi József, Csaplár Vilmos, Kartal Zsuzsa, Vámos Miklós, Ördögh Szilveszter – s mások, túl sokfelől jöttünk, mással foglalkoztunk, eltérő műfajban, másról vallottunk, szétsugárzottunk gyorsan. Pedig évekkel korábban a pesti bölcsészkar egységes nemzedéknek tudott menedéket adni: a Kilenceknek. Példájuk

a hetvenes évek elején, indulásunkkor adott volt, friss volt és érvényes volt. És mégis, és mégse.

A mi nemzedékünk máshol szerveződött: Kormos István kiadói szobájában, a Tiszatájban, Juhász Ferenc főszerkesztői debütálásakor az Új Írásban, az induló Mozgó Világban, a Tengerlátó antológiában. 1975 táján megjelentek első köteteink, s világossá vált, hogy egy új nemzedék érkezett. Keserű szájíz. Máig látok egy kézmozdulatot, mely lesöpörni készül könyveinket. De a korosztály keretei, erővonalai addigra adottak, visszavonhatatlanok. Baka, Bari, Szöllősi, Nagy Gáspár, Aczél Géza, Pinczési, Pécsi Gabriella és mások teremtik.

Pinczési Judit kötetében legtöbbször Nagy Lászlóra és Kormos Istvánra utal, de költészete az övékénél rejtőzködőbb, társtalanabb, tárgyiasabb, csak távoli leányrokon. Nemzedéken belül is, azon rendben is szélső pont, talán a „leg", a leginkább zártabb, a leginkább új tárgyiasságra törő. Az ő írói színtere: írószobája (a versekből olvasom ki ezt) egyszerre laboratórium és játékszoba. Elmondhatja: „külön világot alkotok magam" teremtett figurákkal, teremtett törvényekkel, magánnyal és csönddel, olyan csönddel, melyben megcsendülnek a különös szavak.

Egy pillantással átfutva csak: palló, föveg, kehely, csóva – ezekre a kifejezésekre leltem. Használta-e más ezeket mostanában? Alig. Érezni, ahogy hulltukban értük kap költőnk, ahogy szépségüket fölfedezi, ahogy fölemel s megemel.

S e terem, tükörterem: laboratórium és játékszoba, hősei érkeznek: virágok, mókusok, lidércek, a szépreményű Aladdin és Harlekin és Szurokpeti.

Ezt az öntörvényű, zárt világot öntörvényű formanyelv közvetíti. Különös, általában rövid és karcsú szabad vers. Mely szabad verset, ha megvizsgáljuk, kötöttségekre is lelünk: rímekre, ritmusokra, töredék dallamokra.

Ne gondoljon senki világtól elfordulásra. Világgal szembefordulásra se. A költői világnak a világgal való szembesítésére annál inkább. Számomra az egyik legszebb verse az Arány című. „Ragyogni és pompázni fog / a hangyák temploma / a rigók emlékműve / a tiszavirág szobra / a kagylók csarnoka / amíg szememmel látok" – írta e vers végén. Láthatjuk, hogy e látszólag vallomást kerülő, föltárulkozást kerülő költészetnek a korhoz, a világunkhoz mégis milyen forrón köze van. De egyértelmű a megvallás: kihez, kikhez van köze, kikhez nincs.

1978 áprilisában körkérdést intézett fiatal költőkhöz a Mozgó Világ. Pinczési Judit válasza itt is igazán jellemző: precíz, de nem föltárulkozó, nem árulkodó. Nem nevezhető tehát „vallomásnak", mégis sokatmondó. Azt mondja: „A költő társadalmi létét az dönti el, hogy addig, amíg a vers írásához nem kezdett, nyitottan élt." Személyére, versei téveszthetetlen világára pontos önjellemzés. Nyitottan élt és írt, de a versírás pillanatától parancsolóan és törvénykezően zártan. Egyrészt őrizni, másrészt teremteni kívánta magában a magányosság és magánosság jogát, rendjét. Pöre ez, kérdése ez: szelíden bírok-e veled, elvaduló világ?

Felező idő

Hozza a levél Móser Zoltán dantei üzenetét: harminc-három évesen, életútjának felén összefoglaló kiállításra készül. Hogy ez a gyerekember, mindig sugárzó kamasz művész is az erdő közepére ért el, s most már első lépéseit teszi a kifelé vezető úton? Ezt nehezen tudom magamban értelmezni. Bár ugyanezt magamról is jól tudom, bár még kamaszlélekkel, de én is első lépéseimet teszem életem erdejének túlfelén immár. A mi időnk a hosszú készülődések ideje, nem kelletik József Attila-i tizenhét évesen, jeszenyini húszévesen, Juhász Ferenc-i tizennyolc évesen teljes fegyverzetben megérkezni. Nem kelletik. Nem lehetséges. Talán az ajtók reteszei lettek erősebbek, nem pattannak ki az első nekifeszülésre; talán az ember elé gördülő kövek nagyobbak, lassúbbak, épp elég elhengergetni őket! Hát az ember: életútjának felén így áll alkotói útjának elején. Ennyit értelmezésül.

De a művészet életében az alkotó évek külön számítanak. Az alkotó évek, termékeny évek. A rostálás után fönnmaradó évek, nem a porszem- és homokévek, hanem a kirostálhatatlan alkotói évek. Amikor teljességében jelentkezik tehetség és tudás és elszánás. Ezekből a virágzó évekből kívánjunk egymásnak eleget. Kívánjuk, hogy megadasson a József Attila-i tizenhat alkotói év, a Radnóti Miklós-i tizenöt, a jeszenyini tíz év! Előtte és

utána jöhet a formátlan terméketlenség, tartalmatlan meddőség. A művészi időszámítás ez lehet, lehetőségünk és kötelezettségünk időszámítása.

Mennyi, de mennyi ötlet – ez Móser Zoltán. Mekkora bebarangolt utak Európában. Kontinentális szerető: a céda Európa egész testét végigtapogatta már. Kelet-Közép-Európa jegyese: választottja minden titkait kutatja fényképezőgépével. S tudja azt is – illik tudni –, hogy ez a minden titok egyetlen arcon is megmutatható. Nagy László fénykép-arcán, Illyés tekintetén és egy csallóközi parasztemberén.

Jeszenyin ezt írja: két pólus van, a költészet és az újság. Az első a szó kultúrája, vagyis képszerűség, a nyelv tisztasága, harmónia, eszmék. A második: barbár beszéd, kép-telenség, aritmia s eszmék helyett közhelyek. Valamennyi ember élete ebben az értelemben, a köznapi emberé is: költészet vagy újság. Móser Zoltán a költészet fotósa.

Az örök utas nemrégen berobogott az én csöppnyi bölcsőhelyemre is. A Csongrád környéki tanyavilágba. Virágoztak nagyanyám körtefái, futkostunk, röpködtünk bódult méhekként közöttük. A fotós vállán pedig pihent a gép. Naphosszat nem készített egyetlen képet sem. Nagyanyám tudhatta: minden távolról jött ember, azaz garabonciás diák, kicsit csaló is. Nem csodálkozott tehát, hogy ez a vendég is, bár fényképésznek mondja magát, mégse fényképez. Inkább azon tűnődik, hogy majd körteéréskor eljön segíteni. Az én szívem is edzett csodák ellen, csalók ellen, nem remélem tehát bölcsőhelyem fényképészi megörökítését. Naphosszat tartó röpködésünk után észrevétlenül mégis készül egy-két kép.

Nagyanyámról s az általam nagymama-arcúnak mondott tanyáról. Az alkony árnyai között, a fehérre meszelt házfal és a feketével elhúzott házalja keretében elsuhan valaki. Az eperfának is árnya bólint utána... Jeszenyinnel mondhatom újra: természetes, hogy ő így dolgozik, gondolkozik, hiszen a költészetre esküdött föl.

A művész életében az alkotó évek külön számítanak. A rostálás után fönnmaradó évek. Ezekből a virágzó évekből, ezekből a körtevirág-évekből kívánjunk egymásnak eleget.

„Utolsó esély a vers”*

Huszonkét éves voltál csupán, még egyetemista, amikor első könyved, a Fehéringes folyók 1975-ben megjelent. Első közlésed tudomásom szerint a hetvenéves Illyés Gyulát köszöntő Tiszatájban olvasható. Egy-két év verseiből áll az első kötet, vagy a „fiókban” már régóta készült? Hogyan lettél költő? Kik voltak a mestereid?

A kérdés első részére nagyon könnyű válaszolni, a másodikra nagyon nehéz. 1972-ig írtam egy kötetnyi verset, akkori gondolkodásom szerint: egy irattartónyi verset. Anélkül hogy megjelentetni vagy bárkinek nagyon megmutatni akartam volna. 1972-ben viszont ezt a nagyobb küldeményt eljuttattam a Tiszatáj szerkesztőségéhez. Ilia Mihály, az akkori főszerkesztő elolvasta, magának kigépelt három-négy verset, a küldeményt pedig ajánlóan továbbküldte Kormos Istvánhoz a kiadóba. Egy csokorra köthetők tehát az első nagy élmények: Ilia Mihály és Kormos István megbecsülő véleményezése, a hozzájuk fűző fiúi barátság kezdete, az első folyóiratközlés nyilvánossága, a könyvkiadó szerződése. Sőt, a nemzedéken belüli első találkozások is, melyeknek gyöngysora – ha néha-néha szét is szakad – mindig újrafűzésre érdemes. (Emlékszem egy esti beszélgetésre az egyetem menzáján: „Te vagy Pintér Lajos? – Igen. – Olvastam verseidet a Tiszatájban. Én

* Az interjút Görömbei András készítette.

Nagy Gáspár vagyok. Szervusz. – Szervusz.") Azt sem szabad elfelejteni: azután történt mindez, hogy az Elérhetetlen föld antológia megjelenése nagy rést ütött a fiatalok-tól való elzárkózás kőfalán. Ha ezt a rést a kiálló tégláknál még kicsit mi is meglazítottuk, világosabb, nagyobb udvarba léphettünk.

A kérdés másik részére kicsit hosszabban válaszolok. Úgy hiszem, két hangsúlyos elképzelés van az írói eszmélődésről. Az egyik a modernség, az avantgardizmus elképzelése, a semmiből teremtés gondolatával a zászlón, a hagyománytagadás és elődtagadás programjával, a le kell rombolni a múzeumokat indulatával. Szótárában legfontosabb címszó a merőben új eszközök használata, az új formáció, az elütő egyéniség. A másik az irodalmat folyamatosságában és folytathatóságában látja, meghatározónak tudja az elődkeresést, a példavállalást és eszményőrzést. Az azonosulás és elkülönbözés nagy csatáját akarja megvívni; az egyéni hang megtalálásának, a személyiség kibontásának szabadságharcát. Én ez utóbbi elképzelést vállalom. Azt mondjuk, az állatok, a madár ösztönlények. Amennyi információja van az anyaállatnak a világról, ösztöneiben annyi információt örököl tőle az utód is, a létezése tehát újra- és újraismétlés, mintha egy létezésnyi filmet vetítenének változatlanul újra és újra: a madár elszáll, visszajár. Ezzel szemben az embernek tudata van, az emberiségnek gondolkodásfolyamata, felismerésláncolata, kultúrája. E kultúra egy sátor, bura, amely védi az embert a világban, az embert, aki a természeti létezés immár legvédtelenebb, leggyöngébb élőlénye. De a sátra, a burája egyre erősödő. Ugyanis fölismeréseit raktározza, feldolgozza, továbbadja és továbbépíti. Elméleti értelemben tehát – a valóságban

ez persze sosincs így – egy fizikus, egy matematikus a világ addig volt fizikusainak, matematikusainak a tapasztalatait összegezheti, reprodukálhatja magas szintű tanulmányai végén. Ha azt a tudást csak reprodukálja: tanári elme, ha továbbépíti: feltalálói elme. De a ma tanára kicsinységében bölcsebb, mint a tegnap tudósa, a tegnap tudósa bölcsebb, mint a tegnapelőtté. Ezzel szemben vannak az embernek olyan készségei is, amelyek nem változnak generációnként ilyen forradalmian. Mi jogon mondhatnánk, hogy a mi generációnk keze ügyesebb, mint apánké volt? Hangunk ércesebb, mint az övék, hallásunk csalhatatlanabb? Semmi jogon.

Mi is hát az író? Madár, aki csupán ösztöneinek lénye? Tudós gondolkodó, aki a természettudóshoz, matematikushoz hasonlóan végigolvassa a világ fölismert tételeinek könyvét, s az üres lapokra írhat is még? Vagy olyan ember, akinek az írni tudása készség, mint a kézügyesség vagy a szép betűformálás, tehát alig változó, alig fejlődő?

Ha az írót kultúrán kívüli ösztönlénynek tekintenénk, elszegényítenénk. Ha tudósnak, akinek tudása egyre gyarapodó: semmit sem értenénk meg a művészet természetéből, dogmatikusok lennénk, akik szerint Vergiliusnál jobb Gyulai Pál, mert későbbi, Gyulainál jobb író Herczeg Ferenc, mert későbbi. A művész nem autómárka: hogy az újabb a jobb. Ha a művészi tehetséget és felelősséget viszont csak íráskészségnek tekintenénk, megint igazságtalanok lennénk. Az alkotót cirkuszi súlyemelőnek vélnénk, aki szivacsot emelget. Petőfi mögül elhazudnánk Segesvárt, József Attila mögül Szárszót, Radnóti Miklós mögül Abdát: vállalásuk metaforáját.

Az igazság a három lehetőség összegében lehet! A vers tekinthető pusztán divatkérdésnek, a mindenáron való újmódiság megvalósulásának. Mivel elfogadtam azt is, hogy a költő munkája részben hasonlítható a természettudóséhoz, elfogadom, hogy fontos a költészet meglevő fölismeréseit számba venni. Ha a fizikai, matematikai gondolkodás törvényrögzítő és tételes gondolkodás, akkor azt mondom: az írói gondolkodás is részben törvényrögzítő és tételes gondolkodás. Egy verssor lehet olyan tételes, mint a Pitagorasz-tétel. Orcapirulás nélkül, személyiségféltés nélkül élek vele. Nem félek az idézőjelek erdejétől sem, az utalások őserdejétől sem: nem az a kérdés, hogy az erdőben jár az ember, hanem az a kérdés, kitalál-e belőle! Lehet, majd épp madárösztöne segíti ki legvégül!

Íme, összeegyeztethetők az elképzelések, a hagyományokat, a költői örökségeket gátlás nélkül vállalni lehet. E vállalás, e szervülés teremt csak lehetőséget önmagunk megtalálására.

Mondjak ezek után mestereket, névsort? Alig lényeges; mai helyzetünkben annak a jognak a kiharcolása, hogy a mestereinket vállalhassuk, fontosabb. Szomorú, hogy Nagy Lászlóhoz, Kormos Istvánhoz, Szilágyi Domokoshoz szóért már csak a könyvükhöz lehet zarándokolni. Mellettük Illyést, Juhász Ferencet, Weörest mondanám, Jékelyt.

Végül az eszménykeresés és önmegvalósítás kérdését a fejéről a talpára kell állítani, hogy ne a szubjektív döntéshez, hanem mindenkor az objektív helyzethez kössük. A siker útja valóban nem az utánzás, hanem a küzdés és a próba. Ehhez azonban a társadalmi tér

megléte és létének demokratizmusa az alap, az önmegvalósítás alapja.

A Fehéringes folyók egyik ciklusának címadó verse a Radnóti ólomarca előtt. Ebben olvasom: „Jaj, most látom, a te arcod kín nem sebzi: örökít könnyet, de szívünket ólomcsodákkal megedzi." Ez veti fel bennem a kérdést: milyen szerepet tulajdonítasz az irodalomnak, mi szerinted az írás értelme?

Ha röviden akarnék válaszolni, ezt a sort ismételhetném: utolsó esély a vers.

Nézzük azonban a bonyolult – bár pofonegyszerű, de tessék megízlelni ezt a kifejezésünket is: pofonegyszerű – kérdést a maga bonyolultságában. Úgy hiszem, az irodalom szerepe Európa közepén kicsit más, mint a szélein. Az irodalom Kelet-Európában mást jelent, mint Nyugaton. Erre mondják sokan: ezen a kövön fakad irodalmunk provincializmusának, világirodalmiatlanságának forrása. Tévedés. Épp ezen a kövön, ezen a vállaláson fakad irodalmunk rangjának, lehetőségeinek forrása. A sajátosság, a karakter nem teher, nem nyűg, hanem a gazdagság alapja, a méltóság alapja. Idézzük ide Németh László 1932-ben, a Tejtestvérekben írott gondolatának menetét. Egy arányosan tagozott életben az irodalom: irodalom, de Keleten a szellemi élet mindenese. Mivel hiányoznak a feltételei, önmagának kell megteremtenie alapvető feltételeit is: a virág táplálja a fát, a gyermek neveli szüleit. Az írónak sokszor szerveznie, teremtenie, irányítania kell a politikát: hogy levegőhöz jusson, tisztítania kell a levegőt...

Kisgyermek korom óta olyan betegség kísér, amely gyakorta valóságosan is levegőhiányt, biológiai értelem-

ben vett légszomjat okoz. Egyik legtermészetesebb és legfontosabb gyógyszere viszont a tiszta, friss levegő. Ezt a Németh László-i választ tehát nemcsak eszmeileg, lelkileg, hanem biológiailag, testileg is kiküzdöttem magamnak. Vagyis – allegorikus választ adva kérdésedre – az irodalomnak, hogy levegőhöz jusson, tisztítania kell a levegőt.

S mi az írás értelme? Mi a tiszta levegő értelme? Magáért való és az egészséges életnek elemi föltétele, eszköze. A népköltészet például nem azt kérdezi, hogy mire való a tiszta levegő, hanem a dalolás által nagyokat szippant belőle. A modern költészetben viszont halálos létgondok merülnek föl. Ha a filozófia előbb azt mondta: az isten halott, most a lírikus megismétli: a líra halott. Kié ez a válság: a levegőé vagy a rosszul lélegző emberé? Nem vitás, hogy az utóbbié.

Megint téged idézlek: „Ars poeticát fogalmazni mindenképp kell. Ars poetica nélkül (elszánás, jóértelmű rögeszme, ügybuzgalom és felelősségtudat nélkül) olyan a kép – úgy hiszem –, mintha a hátunkkal néznénk a tükörbe." Miféle „elszánás, jóértelmű rögeszme, ügybuzgalom és felelősségtudat" vezet téged?

Paraszti, falusi, tanyai életből jöttem, amelynek homogén, egységes kultúrájáról azt mondja Kodály: „...részesét fölvértezi minden eshetőségre, és boldog emberré teszi mindaddig, míg abból az életkörből ki nem lép." Az az életkeret, az a tényleges közösség és kultúra nekem szűkös volt, szűk egész világunknak is, mert szétrúgtam, mert szétrúgta. El is vonódott egy-egy ember életéből – ahogyan Kodály ígérte – a boldogság. Igaz, főbb eszménye is korunknak a diszharmónia, mint a harmónia. De

nekem mégis rögeszmém, hogy a kisközösség helyett meg kell találni – vagy teremteni – a társadalom közösségét; a kis életkör boldogsága helyett a társadalom boldogságát. Az előzőt tudatlanul vagy tudatosan azért vesztettük el, hogy ez utóbbit megnyerjük!

Nem ezzel a felismeréssel születtem. Az első verseket – utólag úgy mondanám – valami illusztrációs szándék szülte és jellemzi. Illusztrációs voltuk abból is adódik, hogy a társadalmi kérdések körén kívül maradnak. József Attila azt mondta: nem én kiáltok. Ezeket az illusztrációs verseket az jellemezte: én kiáltok. De a lehetőség egyszerre szűkre mértnek bizonyult. Az illusztráció helyébe az elemzés kívánkozott. Mondhatni, társadalmiságom vonatkozásainak elemzése, a dolgok felszíni szépségének átvágása. Kívánkozott minden olyan jelenség kritikus elemzése, amely a társadalom fejlődésének, „haladásának" útjába gördül.

A kérdés a maga összetettségében akkor érintett először, amikor megjelent az a tanulmány, amely a forradalmiság és mindennapiság viszonyát elemzi. Felelősségérzetem legbenső parancsa szerint akkor úgy láttam, hogy ez az elemzés az egyénre utalja és háritja a jelentkező bajok felelősségét, s a bajok orvoslását is az egyéntől kéri számon akkor, amikor a veszély csak a társadalmi valóság elemzésével lenne elhárítható. Ítélkezésem akkor hullámot is vetett, visszhangzott. De elképzelésem részben azóta is változatlan. Az egyes emberek illetékességébe utalt forradalmiság elmélete olyan embereket kíván általunk megvalósulni, „akik feladatukat tanulmányozzák, és értik a dolguk". Jogosan. De ha embereket, „akik feladatukat tanulmányozzák, és értik

a dolguk", félreállítanak – s ebben egy láncolatot érzek –, már hogyan apelláljak az egyén lelkiismeretére? Felröppenő, új kifejezésünkkel élve: amikor társadalmi a csapda. A kontraszelekciós döntéssel félreállított embernek hogyan s mi jogon mondjam, hogy álljon helyt a félreállítottságban?

A kontraszelekciós döntés láncolata: a társadalom ellenőrzése alól kicsúszó automatizmus. Ha sok ilyen példát lát egy közösség, a kohéziója megromlik, az együttélés etikai tartalékai is kimerülnek. Ez a bizonyos döntés a társadalom rendelkezésére álló emberi erőforrásokat herdálja el; ahogyan mondja a társadalmi csapdák tétele: az emberi képességeknek, tudásnak, termelő- és alkotókészségnek és -kedvnek azt a közös kincsét, amely a társadalom rendelkezésére álló termelőerők egyik legfontosabb összetevője. Az egyes ember belátása, közösségisége ezt a láncreakciót viszont meg nem fordíthatja.

Idézek egy fülemben hosszan csengő gondolatsort: „Ahol a pénz és a protekció dönti el az előmenetelt, s ahol a türelmes érdem nem jut előre, ott késnek a vonatok, ott a megbízásokat az arra alkalmatlanok kapják meg, ott a tudomány nem fedez fel semmit, ott a terveket nem teljesítik, ott nincs együttműködés, nincs közösségi szellem, ott nem azonosulnak az emberek a munkájukkal." A közösségi szellem hiányát a szociológia anómiás megbetegedésnek nevezi. Ez a szocialista társadalom egészséges fejlődését fenyegető legnagyobb betegség.

A kontraszelekciós döntések osztódással szaporíthatják a felesleges embert vagy a magát feleslegesnek érző embert. Értékek sodródnak a perifériára vagy annak irányába. Az alkotómunkához nem jutó értelmiség kö-

rében megszületik egy fogalom: szellemi munkanélküliség. Újraidéződik a József Attila-i igény is: én dolgozni akarok.

Az anómiás megbetegedés erősen érinti az értelmiséget is. Az értelmiséget, amelynek pedig a „legtudatosabb" társadalmi rétegnek kellene lennie. Úgy értem ezt a legtudatosabbat, hogy egyrészt az értelmiség mint réteg halmoz föl a nemzetben legtöbb tudást, tanultságot, informáltságot, műveltséget. S úgy akarom érteni másrészt, hogy ezt a fölhalmozott tudást felelősen, a közösség iránt hűen és nem karrier-ösztönösen, hanem közösség-tudatosan kellene és kell használnia. Van egy felszabadulás előtti analízis az értelmiségről: „A magyar értelmiség nem is »értelmiség«, hanem csak tanult emberek osztálya. Ha az átlagpolgár hedonista-individualista; akkor az átlagértelmiségi karrier-individualista. Ha a polgár szeme a vagyoni, akkor az értelmiségi szeme a társadalmi kapaszkodó, a siker, a magasabb rang felé van irányítva. Nem érdekli a közösség sorsa, mert nem attól függ a jövője..." Ha minden gyökeresen meg is változott, annyi ma is érvényesnek látszik: az értelmiségi megteheti, hogy ne érdekelje a közösség sorsa, mert nem attól függ a jelene, jövője. Közvetlen módon nem! A közvetettséget viszont, a közvetett felelősség tudatát el kell plántálni az emberekben, mint ahogy nagyapám elpalántálta a kis növényeket, s ha a lóbogár másnapra lerágta a gyökereket, hát újrapalántálta. Az értelmiségi létet is újra és újra át kell patetizálni, erkölcsösíteni, nemzeti és általánosabb emberi vonatkozásokkal átitatni. A „tanult emberek osztályát" végérvényesen értelmiséggé kellene növeszteni.

Nem akarok mindenre kitérni, a lényeg az, hogy a volt kisközösség helyett meg kell találni a társadalom közösségét, a kis életkör boldogsága helyett a társadalom boldogságát. Ami ennek ellenében hat, azt kegyetlen, kíméletlen elemzés tárgyává kell tenni. S nem az egyént terheli a felelősség, az egyént, aki a végletek irányában individualizálódik, anómiásodik, de az okok a társadalmi valóságban keresendők, amely individualizál, anómiássá tesz. Mondtam: volt egy pillanat, amikor elvesztettem a verset mint illusztrációt, és hiszem, hogy meg fogom találni a verset „ügybuzgón" mint igényt a teljes valóság látására.

Mit jelent neked az, hogy magyar költő vagy?

Elvi értelemben ugyanazt a kötést jelenti, mint hogy valaki magyar orvos, magyar közgazdász, magyar kubikos vagy éppenséggel magyar labdarúgó. Egyrészt a közösségem, másrészt a mesterségem iránti odaadást.

Ha előbb a haladás vagy az elmaradás kérdéseiről esett szó, most elérkeztünk akaratlanul is a haza kérdéséhez. Illendő is, hogy e két kérdést összekapcsoljuk, összetalálkoztassuk a tudatunkban és a gyakorlati életünkben. A reformkor megindította nagy föllendülés óta kettős a jelszó, amely a nemzetet összefogta. A magyar nemzet a társadalmi haladás jegyében született meg, a társadalmi haladás pedig nemzeti formában valósult meg Magyarországon. Elítélem azt, aki ezt az összefonódást rosszallja vagy megkérdőjelezi. Vagy elemeit, „jelszavait" egymással kizárja. Amikor ez a két erő egymástól elmozdult, nem egymást segítve, hanem egymást kioltandó hatott, akkor a társadalom mindig válságban volt, vagy pedig a történelmi helyzet volt válságos. De

például 1848 forradalmának előkorszakában, majd a XX. század forradalmi periódusaiban, továbbá a fasizmus elleni harc idején mindig megvolt a lehetőség a nemzet és a demokratikus eszmék egységének létrejöttére. Lukács György azt vallotta: „Nem lehet az emberiséget kizárólagos, metafizikus ellentétbe állítani az emberi vonatkozások konkrét formáival, mindenekelőtt az osztállyal és a nemzettel... az emberiségnek ezek a konkrét kötöttségei és kötelezettségei mérhetetlenül nagy hatást gyakorolnak minden egyes személyiség mikéntjére... akik ezt elhanyagolhatónak fogják fel, azok magáról az emberről is kétségtelenül egy sápadt, elvont, vértelen koncepciót alakítanak ki." Egy elsápasztási, elvértelenítési folyamatot vagy elsápadási, elvértelenedési folyamatot ezzel együtt megfigyelhetünk. Esztétikai, kritikai rendszerünk – megfigyelhető – sokszor jó néven veszi, ha egy művész magyarságától, földmunkási, munkási származásától vagy mivoltától vagy értelmiségi, akár korosztályi tartozástudatától föloldozottan és föloldottan lép színre. Ezt a föloldozottságot József Attila csodálatosan megfogalmazta Megfáradt ember című versében: „...harmattá vált bennem a gond és teher: / se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, / csak megfáradt ember, aki itt hever." De ezt a megfáradtságot jó esetben kell hogy kövesse a megújulás, amikor gonddá válik, gondolattá fordul át a harmat.

Szeretem ezt a szavunkat: anyanyelv. Mindent elmond rólunk, ha mi hűtlenül nem is akarjuk érteni üzenetét. Szerintem ez a jelentése: gondolkodásunk anyja a nyelvünk. Anyánkat megtagadhatjuk tékozló fiúként, kibontott hosszú haját fölégethetjük emlékeze-

tünk tüzével. A lényegen ez nem változtat; csak a gyerek hiszi azt, hogy őt a gólya hozta, a felnőtt tudja, hogy anyában fogant, általa létezik. Nyelvünk fontosságát, anyanyelvünk fontosságát is megtagadhatjuk. Ezt a képzetünket, kifejezésünket, szószerkezetünket, hogy „kibontott hosszú haj", szintén megégethetjük a tudatunk tüzén. A lényegen ez sem változtat, csak a gyerektudat hiszi, hogy a nyelvét a gólya hozta, a felnőtt tudja, hogy az nemzetében fogant, népében hordatott ki sok kilenc hónapon keresztül. A felnőtt tudja, hogy anyanyelve által létezik. A magyar költő a magyar nyelv költője, akarja vagy nem akarja.

Továbbgondolva persze elmondhatjuk, ez az ihlet nagyon gazdag, de nagyon ellentmondásos is, megválaszthatjuk a nekünk leginkább tetsző arculatát. Anyánk nyelvén lehet mondani azt is, anyámat szeretem, lehet azt is, anyámat nem szeretem, s lehet azt is, hogy mint megválaszthatatlant és leválthatatlant, épp csak elviselem.

Ügyünk hűtlen kezelésének két kirívó példája van. Egyik a nacionalizmus, végletességében a sovinizmus, amelyik azt mondja: barátom, az én félszemű, púpos anyám szebb a te anyádnál; a másik a kozmopolitizmus, amelyik azt mondja: barátom, én is a te anyádtól lettem, vagy én nem is anyától születtem. Az első, a nacionalizmus, tudjuk a definíciót, voltaképpen internacionális szövetkezete a rövidlátásnak, a sötétségnek, butaságnak s a gonosz tekintélyek önzésének. A másikra, a kozmopolitizmusra, a szupranacionalizmusra elfogadom Rousseau gondolatát: A kozmopoliták az emberiség iránti szeretettel helyettesítik a saját hazájuk iránti szeretetet;

azért hencegnek csupán a világ egészéhez kötődő vonzalmukkal, hogy senkit se kelljen szeretniük.

Az embernek a nemzetéhez tartozása eredendően adott, a nemzetéhez viszonyulása viszont már döntés, választás kérdése. Ilyen értelemben én úgy döntöttem, hogy magyar vagyok, de magyar voltomat kegyetlen kritikával kísérem. Máig hat a rokonok Móricznál megismert Magyarországa, az úri muri országa, a dzsentrizmus, a dzsentroidizmus. A Nemzeti Színháznak nincs épülete és építménye, de épült villalakások és nyaralók sora azon tisztségek viselőinek, akik úgymond tőkésítették a pozíciójukat. Döntésem értelmében hozzájuk például nincs közöm...

Tudom a dzsentrizmus fényes történeteit. Olvastam párbajkódexet, amelynek az volt a legfőbb gondja és tanítása, hogy simlis sapkában párbajozz, és cigarettatárcával a szíved fölötti belső zsebben. Ezek javítják a túlélés esélyeit. Tudok kávéházról, ahol nem szolgálták ki az igénytelenül öltözött földbirtokost – a régi világ példái ezek –, mert nem nézték ki belőle a rangot. Elment, és vásárolt a közelben egy frakkot. Visszament frakkban, kiszolgálták, kért egy kávét. Levette a frakkját, ráterítette az asztalra, ráöntötte a kávét: igyad, ezt úgyis neked hozták. Megint kért egy kávét, megint ráöntötte a frakkra: igyad, ezt úgyis neked hozták... Az igazi lovag pezsgővel töltött fürdőkádban fürdőztette szeretőjét, és a hölgy csöpp topánkájával itta ki a kádból a pezsgőt. Miközben, tudjuk a történelmet, egy ország visszavonhatatlanul a háborúba fordult, nyomorúságba dőlt és morzsálódott... A jelenségek, a megnyilvánulások ráforrtak a lényegre.

1974–1978 között írt verseidből állítottad össze második köteted, Európai diákdal címmel. Az ebben található egyik versed tanúsága szerint erős küzdelmed van Herder úrral neked is. Mi a te válaszod – prózában – Herder úrnak?

Mondjuk, az állat csak cselekszik, az ember viszont meg is tervezi cselekvését. Tettéről előképe is van. Ha egy árok átugrására készül, magában előre lejátssza a filmet: nekiszaladok, lendülök, repülök, és túlpartot érek. Ehhez még hozzátehetjük a költészet, a művészet egyik fő fegyverét, eszközét: az álmot, látomást, a fantáziát, fantaziálást, a mesei képzeletet. A gyermek azt kérdezi anyjától: van-e vasorrú bába? Az anyja feleli: csak a mesében. S a gyerek e pillanatban rájön arra, hogy képzeletével teremthet. Képzeletében átugorhat olyan árkot is, amellyel valóságosan nem bírna.

És ez az emberi fantázia nem tud kitalálni olyan fantasztikus borzalmakat mégsem, amelyeket egyszer a történelem ne realizálna. Ha egy vak és őrült ember a lázálom képét megrajzolta volna a pusztulásról, azt a világháborúk, Hirosimák, Vietnamok mind realizálták. A történelem, úgy látszik, utánafut a vak képzeletnek! Urizáló és lázas gondolat az is (ezért neveztem versemben Herdert, a filozófust úrnak), hogy egy könyvtáreremben, egy térképasztal előtt állva, át lehet rajzolni a világ vagy Európa térképét. Amint azt Herder idestova kétszáz éve megjelent, 1791-es Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menscheit című könyvének egyes kitételeivel tette. S gesztusa után immár két évszázaddal látjuk, hogy álma nem volt lázas mégsem: hamisított térképekre rajzol újra és újra a világtörténész, körzővel, vonalzóval – még jó, ha nem a lotyók zsebéből előkerült rúzzsal.

Nincs tehát olyan világra született urizáló jóslat, amellyel ne kellene az embernek realitásként számolnia. Herder azt mondta 1791-ben a magyarságról – nagy művének csak mellékmondataként –: Itt élnek most – szlávok, németek, románok s más népek közt, a lakosság csekélyebb részeként, s századok múlva a nyelvüket is alig lehet megtalálni majd. Jóslatára nem figyelt föl a világ. Mellékmondat volt. Csak Kölcseyben visszhangzott: És más hon áll a négy folyam partjára. Más szózat és máskeblű nép...

Mire a Herder-díj? A Nyugat kaján vigyora? A jóslat, vészjóslat érmét akasztani Kodály, Németh László, Sütő András, Illyés mellére újra és újra?! Nem. Mondom, a világ nem figyelt oda a herderi mellékmondatra; a mű főmondata pedig az, a szerző neve is azt méltatja utólag: a haditettek Európájának rajzolata helyébe a csendes vívmányok, világosult filozófiák, kulturális értékek és tettek Európája kerüljön lassan.

A mellékmondat mégis hosszú árnyékot vet a tudatunkra. Németh László szerint mostanra ez az árnyék udvarunkról áthúzódott egész Európára is: „...a régi múzsa, a Veszély, itt áll fölöttünk... Ezt a veszélyt írói-lag elmondani, elmondásához a jogot kiküzdeni, ez irányíthatná irodalmunkra a világ figyelmét. A Veszély ugyanis, amely múzsánk volt, lassan Európának is múzsája lett, s a szer, mely irodalmunkban készült – a magas európai eszmék s az Európa-alatti lélek szövetsége –, a világnak is hiányzó orvossága."

A jóslatok múzsájához ne gátlással, hanem cselekvőkészséggel viszonyuljon az ember, kultúrateremtéssel, ahogy Herder programja mondja. Oldott öntudatú

„templomépítéssel", ahogy Ady megfogalmazása sugallja. Herder-versemben van egy végső kifejezés: delire de toucher. Azt jelenti a freudista pszichológiában, az érintéstől való félelem, közhasználatúlag: gátlás. Azt írom: a gátlás már a pólyámmal leoldódott rólam. Bizonyításul a versben neki is támasztom a hátamat egy női hát fehér falának. Beszélni kell ezekről, mert van az irodalomnak, a közgondolkodásnak is gátlása, a tiltott vagy tiltottnak vélt területek érintésétől való félelme. Csakhogy az egészségünk, egészségességünk érdekében erről a félelemről is le kell szoknunk, ezt a félelmet magunkban le kell győznünk.

S csodák csodája: megtörténik, ami pedig a históriában sem szokott megtörténni, hogy a fantázia lázálmára rácáfol a valóság. Megtörténik, hogy az árkot, amelybe Herder képzeletében – elméletben – beléestünk, népünk a köznapok gyakorlatában átugorja.

Tudom, hogy nem a költő illetékes műve megítélésében, mégis megkérdezem, miben látod továbblépésnek az Európai diákdal verseit a Fehéringes folyókhoz képest?

Irodalmunk közgondolkodása, a közírás, a kritika illetékes, hogy a műveket megítélje. Én legkevésbé. A kérdést részben mégis vállalom, mert egy mű nemcsak abból áll, amit mond, abból is, amit gondolnak róla. A mű: a bennelévő és rólalévő gondolat! Hitem az esszében például: hit abban a bizonyos „rólalévő" gondolatban. Amellyel műveknek máig adósa vagyunk, Juhász Ferenc A tékozló országától kezdve Nagy László Gyászom a Színészkirályért verséig, Jancsó Miklós Még kér a népjéig. E rólalévő gondolat kettős jelentésű és jelentőségű: egyrészt művészeti elméletek vizsgáztatják

az új művet, avatják elképzelésük részévé, vagy vetik el; másrészt pedig a jelenkor valósága, gyakorlata kaparinthat meg egy művet: hogy jelen érvényű üzenetét, útmutatását megvallassa. Az önmagunkról levő gondolat ebben az eszményi láncolatban csak pótcselekvés. A napló, önéletrajz mellékszerepe az esszé, a publicisztika, közgondolat lehetséges főszerepéhez viszonyítva.

Ahogy mondtam, az első kötet anyagát én az illusztrációs versek közé számítom, az emberi szem fölfedezi – amennyire látásának érzékenysége engedi – a világát. A diákszemlélet, vágánsköltészet, a vagabundköltészet, a magyar szegénylegény-költészet eszközei mind-mind segítették a saját elképzelést. A második kötet is – diákdal. Amennyiben az adyi „szabadlelkűséget", áradó és szertelen fiatalsághitet igyekszik megőrizni és szétsugározni. De ez a szakasz az ember életében már nem az illusztráció lehetőségével kecsegtet, hanem ütközéseket és erkölcsi megütközéseket hoz. Eltemeti az első közeli hozzátartozóját is az ember, és eltemeti az örökkévalóságba vetett gyermeki hitet. Nincs ilyen című versem, hogy Európai diákdal, de fölépíthető ezen a gondolatsoron a cím üzenete. Ha nem hallgathatunk az örökkévalóság szavára sem, ha talán hitünkben is megcsúfoltattunk, ha már nem hallgatunk anyánk szavára sem, egyetlen mérvadó tanárunk szavára sem, ha az ember teljesen visszahátrált már önmagába – csak visszaindul a világba hirtelen. De hova vissza? S erre a kérdésre válaszoltam én úgy: Európába. Mégpedig daloló mégis-hittel a diák Európába. Mert Európa, ha megszemélyesítjük, nem öreg hölgy tán, nem vén, mint Roger Martin du Gard mondotta róla, hanem talán ifjú, legalábbis ifjuhodó.

Az Európai diákdal útja kalandosnak mondható. Kéziratát ellenvetések is érték, végül a Forrás-könyvek kecskeméti sorozatában jelent meg, 1981-ben. S váratlan fordulattal: ahelyett hogy ezáltal az irodalmi tudat perifériájára került volna, éppenséggel meghozta szerzőjének az olvasói és szakmai sikert. Jelzik a kedvező kritikák, jelzi ezt a Neked ítélt József Attila-díj.

Új köteted 1984-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál, címe Didergő ünnep. Hogyan változott ez időben körülötted a világ?

Örülök, hogy – ezelőtt tíz évvel immár, amikor első kötetem megjelent – szerkesztőm rábeszélt a Fehéringes folyók kötetcímre. Visszanézve láthatom: egy fiatalembernek, félig gyerekembernek a természeti élményei meghatározóbbak, a természetben él, zártan abban. A fű zöld színét, a folyók habjának fehérségét előbb látjuk meg, mint zászlók zöldjét és fehérségét. Fő indulási alap volt ez: a diáklétbe, felnőttlétbe innen kilépni.

A diákdallal teremteni is igyekeztem egy élménykört, de búcsúztatni is kényszerültem. Iskolák, egyetemek ajtói csukódtak mögöttem. A hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének illúziója egy békésebb, egymásrautaltabb, oldottabb Európáról – oda.

S körülöttünk szaporodott a hidegség, ha igazán szembenézünk vele: a hidegháborús hidegség. Ebből a kontinentális őszből a didergés. Ugyanakkor azt láttam, hogy túl sok körülöttünk az ehhez a helyzethez méltatlan költészeti gyermekhang: túl sok az a beavatottság, bűnrészesség világunkban, mely kivülállónak hirdeti magát. Nemcsak azért, mert harminc évemet túlléptem, hanem e kihívásra is felelve kerestem a felnőttséget, költészetben

is a felnőtt hangot: emberi méltóságot, illetékességet, felelősséget. Túl sok volt és túl sok is a deklarált boldogtalanság és mímelt boldogság. Kevesebb a cselekvő felnőttség, ennek ünnepi alkalma. Innen a kötet címében az ünnep, az igény. Talán így változott körülöttem a világ, így változott körülöttünk és bennünk.

Mi is lett ez a pár mondat? Vallomás, program? Így is, úgy is annyit ér, hisz minden program annyit ér, amennyit versünkben a szó ér.

Verseidben és nyilatkozataidban gyakran találkozunk a szomszédos országok magyar íróinak – Sütő András, Farkas Árpád, Tolnai Ottó, Gion Nándor, Szilágyi Domokos és mások – nevével. Mit jelent a szomszédos országok magyarsága számodra?

Nem lenne ez nehezen megközelíthető, ha összefüggéseiben és a kelet-európai nemzetek születésének folyamatában vizsgálnánk a kérdést. Az állam két típusával számoljunk, s e két típus sok mindenre fényt derít majd. Az első esetben a forradalom katonái – mondja az okfejtés – a nemzetet és a hazát védik (a kettő azonos), másként úgy is mondhatnánk: a nemzet és az állam laboratóriumi módon azonos. A másik: egy népnek történelmi folyamatában vizsgálva nem volt egységes állama, sok kis állam létezett, meg egy-két nagyobb, azok mind soknemzetiségűek voltak. És éltek nemzetiségek az anyaállam keretén kívül is. Ha meg is lesz majd az óhajtott állam – mondja a program –, akkor sem kizárólag egynemzetiségű polgárok fogják benépesíteni. Élnek majd ott idegenek, másfelől óhatatlanul sokan kívül rekednek határain, pedig azok is a nemzethez tartoznak. Az első modell, azt hiszem, nem is létezik valóságunk-

ban, szinte laboratóriumi állapot. A világ országait nemzeti, nemzetiségi, politikai, vallási, szociális sokszínűség jellemzi. Egy-egy országon belül is nagyon színes a kép. Iránról azt hittük, hogy a szociális haladásért küzdő nép és a feudálkapitalista császár ellentéte jellemzi. S mennyivel bonyolultabb – mostanra látjuk – a képlet.

Ideje lenne, hogy az első modell laboratóriumából kilépjünk a második modell realitásába. Az én családom katolikus család volt. És éveken keresztül azt kellett hinnem, hogy csak egyetlen templom létezik, a katolikus, egyetlen vallás, egyetlen elgondolása a hitnek. Pedig eredendően ki kell alakuljon bennünk a színek skálájának látása, a más elképzelés iránt a türelem és tisztelet.

Minden iskolás gyereknek ilyen eredendő természetességgel kellene tudnia, hogy Magyarországon élnek például szlovákok, Mátraszentimrén járva értse, miért hall szlovák szót; s ezzel párhuzamosan kellene tudnia, hogy Romániában élnek magyarok, Székelyudvarhelyen járva értse, miért hall magyar szót. Ne legyen abban a hitben, hogy csak egyetlen templom van! S éljen akár kisebbségben, akár többségben az ember: ez emberi joga. Nem olvasztótégely a Föld!

Németh László „négy magyar világról" beszél 1933-ban, a Tanú lapalapítási tervében. Azt szeretné, ha folyóirata mind a négy magyar világé lenne egyszerre. Azontúl, hogy a négy magyar világé, a szomszéd népeké is. Illyés képletesen azt mondja: a magyar irodalom ötágú síp. A valóság az, hogy a magyar irodalom legalább hatágú síp. A magyarországi, kárpát-ukrajnai, csehszlovákiai, jugoszláviai, romániai és nyugati ma-

gyarság kultúrájának, irodalmának hangzásával ha mind-mind számolunk. Ilyen realitás közepette elképzelhetetlen, hogy ne gondolkodjunk egyetemes magyar kultúrában és egyetemes magyar irodalomban is. Én magam megszoktam azt, hogy egyetemes magyar irodalommal számoljak. A tájékozatlanság persze megkönnyítheti kinek-kinek a dolgát. De tájékozódván, hogyan lehessen megírni a legújabb esszénk történetét Sütő András nélkül, a prózáét Gion Nándor, a líráét Szilágyi Domokos munkásságának értékelése nélkül?! S hogy hol van ennek az egyetemes magyar kultúrának a központja? Hogy ne legyen rajta vita, azt felelem: nekem a szívemben, még inkább a tudatomban.

Nem öt nemzetiségi íróról beszélünk, hanem felnevelő közösségükről, legalábbis ötmillió emberről. A statisztika szerint legalább ennyi azoknak a száma, akik a hatágú síp rajtunk kívüli öt ágának hangját képezik. Szerepük: hídszerep. De szakadékokkal terhes, szétszakadások sebeivel ékeskedő világunkban valamennyiünk szerepe: hídszerep. Önnönmagunkban mérlegelvén: nem a partszakítás, hanem az átívelés lehetőségét keressük.

A jugoszláviai magyar irodalomnak különösen jó ismerője vagy, amolyan „poéta specialistája", sokszor írtál erről az irodalomról. Miben tudnád megjelölni sajátosságát az egyetemes magyar irodalmon belül, s kiket ítélsz a 4-5 legfontosabb egyéniségnek a jugoszláviai magyar irodalomban?

Az indulásról is írtam, az 1920-as, 30-as évekről, amikor a Kalangya és később a Híd folyóiratok körül megalapozódott a vajdasági irodalom. Legszívesebben

azonban a mai fiatalok irodalmáról beszélek, ők vannak hozzám karnyújtásnyi távolságra. A vajdasági magyar irodalom a couleur locale, a helyi színek elmélete jegyében indult. Az irodalomalapító, franciás műveltségű Szenteleky Kornél különlegesen nagy igénnyel dolgozta ki a francia irodalom programjainak alapján ennek elméletét. Korai halála miatt azonban gyakorlattá tenni nem tudta. Az utódok kezén, meg kell vallani, provincializálódott, beszűkült ez a gondolat. S létrehozta ellenpontját, főképp 1945 után, a „le kell rombolni a templomokat"-féle lázadást a modernizmus jegyében. A tézisek között szerepelt a hagyománytagadás, a helyi és a nemzeti hagyományok előtt a világirodalmi, főképp a nyugati és avantgárd irodalmak hagyományainak elsőbbsége. A magyar irodalom fejlődéstörténetén belül is az avantgardizmus vívmányainak az elsődlegessé tétele. Az érdeklődés középpontjában például nem a Nyugat folyóirat áll, s a Nyugat körül képződő, újuló irodalom, hanem Kassák és köre. Az irodalomtörténeti gondolkodás tagadása jön divatba, s a historizálás, átpolitizálás helyett a struktúraépítés, esztétizálás, az irodalomelméletiség a módszer. A zászlókra a lokálpatriotizmus jelszava helyébe a kozmopolitizmus filozófiájának jelszava kerül. Az 1960-as évek elején a Symposion-nemzedék híressé vált jelképes gondolata szerint: a Vajdaság írójának nem személyigazolványa, hanem útlevele van!

A sajátosságok közül tehát az avantgárd örökség elsődleges kezelését és az irodalomtörténetiség helyébe kerülő irodalomelméletiség kimunkálását kell említeni. A kisebb programok, jelszavak értékeléséről csak any-

nyit: bárminő tíz programnál beszédesebb egyetlen mű. A művek pedig megszülettek, és a Symposion-nemzedékből is magasra emeltek alkotókat. Ez a nemzedék hozzám azért áll közel, mert igazolja számomra a nemzedékben munkálkodás érvényességét, lehetőségét. Ez a nemzedék megteremtette és megteremthette önmagát, programjait, szövetségeseit, folyóiratait, könyvkiadását, politikai képviseletét, művészetelméletét, színházát. Megfogalmazhatta, kibonthatta önmagát. Az utóbbi idők egyetemes magyar irodalmában szinte az egyetlen példa arra, hogy mivé lehet, hogyan teljesedhet ki egy nemzedék, ha nemzedék. Az ő felnőttként kezelésük üteméhez mért megkésettségünket mutatja, hogy Tolnai Ottó mintegy tízévnyi munkálkodás után akkor lépett vissza az Új Symposion éléről, ifjabbaknak adva át helyét, amikor a vele egykorú Veress Miklós a Mozgó Világ háza táján az első honfoglaló hadműveleteket megtette.

Hadd mondjak műveket, alkotókat végre. Az indulás időszakából különösen szeretem Szenteleky Kornél impresszionista regényét, az Isola Bellát; és az ő elméleti írásait. Jelentős a Szenteleky-örökséget továbbalakító Szirmai Károly életműve is. Különleges egyénisége a két világháború közötti időszaknak, a Kalangya műhelyének az európéer Kázmér Ernő. Az Európa közti közlekedés hídjait ácsolta minden írásával és ambíciójával. Az antifasiszta időszak klasszikus értékű műve Debreczeni József Hideg krematórium című regénye, auschwitzi naplója. Antifasiszta irodalmunk legjava közé ideje lenne besorolni. A naplót formálja szépirodalmi műfajjá Sinkó Ervin két különös regénye is, az Optimisták és az

Egy regény regénye. Ezek megjelentetése már az 50-es, 60-as évekre esik, tehát időben közelítünk napjainkhoz.

A Symposion-nemzedékből, a programokat esztétikai értelemben meghaladó alkotók közül a költő Tolnai Ottót és Domonkos Istvánt mondanám, az ő említésük nélkül nem szabadna foglalkozni Tandori Dezsővel sem, egyáltalán újabb költészetünkkel sem. A prózaírók közül Gion Nándort és Végel Lászlót említeném. Gion legjelesebb prózaíróink egyike. Az esszéírók, publicisták, közírók közül – mert ez a nemzedék fontos műfajként kezelte az esszét és a közgondokról való írást – Bosnyák Istvánt. Figyelmünkre érdemes, ahogy az etika tudományának rendszerét, az etikusság, moralitás mozzanatait kifejti és képviseli írásaiban.

Már a Fehéringes folyók Miloš Crnjanskinak ajánlott szép versében megfogalmaztad a tágabb kapcsolódás szükségességét. Azóta többször írtál a jugoszláv irodalomról. Mi ennek a vonzásnak a mélyebb értelme? Mit jelent neked európaiságod?

Segítségül hívom Veres Péter gondolatát, hogy a legrövidebb úton, a legcélszerűbben eljussak oda, ahová minden válaszunk halad: „A családtól, szülőktől, testvérektől, élettársunktól, gyermekeinktől nem lehet átugrani az emberiséghez. Ezt megtehette – persze az is csak elméletben – egy római császár, egy vagy több Marcus Aurelius, de még egy Habsburg József vagy bármelyik művelt diktátor is, aki a hatalom és a nép konfliktusát így próbálta megkerülni, de nem teheti meg az, aki minden ember felszabadításáért harcol. Az internacionalizmus nem azt kívánja tőlünk, hogy lemondjunk a saját népünk életjogáról, hanem azt, hogy ismer-

jük el, becsüljük és tiszteljük a más népekét is. Minden népét!"

Végezetül Gyökér, törzs, korona című írásodból idézem vallomásod: „Hiszem ugyanis, szemben azokkal, akik bármi nemzedék létezését tagadják, hogy az irodalom története nemzedékek egymásutánjának története." Más helyütt azt írod, hogy a nemzedék „lényegében értékteremtés kérdése". Azt is többször leírtad, hogy a Tengerlátó és a Madárúton antológiákban megmutatkozik nemzedéked hadrendje. Miben látod hát azt az értéket, amely nemzedékteremtő erőnek minősíthető a te generációdban?

Németh Lászlót fölkérték az 1960-as évek közepén, hogy egy Hódmezővásárhelyen fölállítandó Kultúrák Kútjára fogalmazza meg összefoglalón téziseit. Pontokba szedte üzenetét, a 15. pont így hangzik: „Az ifjúságnak joga, hogy az életet igényei és eszméi szerint újrafogalmazza. A halál ott kezdődik, ahol erről a jogáról, tudatlanságból vagy a könnyebbet keresve, lemond." Ez a Németh László által fogalmazott jog és kötelezettségnek való megfelelés teremthet nemzedéket.

Az irodalomtörténetben lehetnek periódusok, de ahhoz még nem kell nemzedék. A nemzedék több, mint az irodalomtörténet relatív időszámítása. Korosztály is csak a katonaságnál van, sorozáskor. A nemzedék több, mint a korosztályozás katonás szabályossága. A nemzedék: egy korosztály igénybejelentése és igényei által való értékteremtése, munkálkodása.

A nemzedék fogalma és gyakorlata az írói csoportosulás fogalmától is elüt. Az írói csoportosulást erős tudat hozza létre, a csoportban röpülés tudata. A nemzedéki tudatot is jellemezheti összetartás és összetartozás, de

egy nemzedékbe rendezheti az utólagos rendszerezés azokat is, akik egymás munkájáról nem is tudtak. Párhuzamos utak lehetnek, vagy távolról induló alkotói utak futhatnak végül igazolható közös cél felé. Nemzedéktársam a karnyújtásközeli költő is, de tágabb értelemben egy fiatal festő, néprajzos, zeneszerző, építész, egy fiatal politikus is. Ha egymáshoz rendel bennünket a munkavégzés küldetése. Nemzedéktárs az a kritikus is, aki mindezt jobban megfigyelheti, és elméletileg rendszerezheti. Aki röpül, sokkal kevesebbet tud ugyanis a röppályáról, mint a madárvizsgáló, aki a kilátótorony magasságából figyeli. Minden művész, ha valamit is érő, ambíciója szerint a legjobb szeretne lenni. De a nemzedék mégsem egy bokszmérkőzés mezőnye, kiütésre törekvéssel és mindenáron való győzelemre töréssel. A nemzedék inkább egy korosztály esztétikai honfoglalása, s nincs ebben sem beszűkítés, hiszen a politikának is lehet esztétikuma, a lakótelep-építkezésnek is. A nemzedék a szélsebes győzelemre-, célratörés helyett inkább kilombosodás, kiteljesedés.

A nemzedék az egyéni tehetség megsokszorozódása, hatványozódása. Aki programosan fél, ódzkodik a nemzedéktől, a megsokszorozott tehetségtől ódzkodik! A fölnagyított szemtől!

Milyen is az a korosztály, amely nemzedékem hadrendjét formálja? Mondhatni: parttalan. A Tengerlátó antológia megjelenésekor egy kritikus, jó észrevétellel, fölvetette, hogy a kötetben benne lehetne még az 1938-as Tandori Dezső is. A való kötet legkorosabbja különben az 1939-es Kiss Anna. Ha ehhez hozzágondoljuk, hogy a vajdasági költői antológiákban több éve szerepel

már egy költő – a fiatalok irodalmába tartozásra tehát ő is megtette igénybejelentését –, aki 1960-as születésű, akkor láthatjuk, hogy megfogalmazódását keresi egy korosztály, amely születéseinek eltérő dátumai szerint vagy 22 évet fog át. Ilyen pedig nincsen. Ekkora korkülönbség szétfeszíti a nemzedéket, tréfássá teszi a szándékot. Látjuk a folyót, amelyik befagy, s ha jegét megmozgatja kicsit a víz alsó áramlása és a szél, akkor egymásra torlódnak, torlaszolódnak, egymást törik a jégdarabok. Jégtorlódás a Dunán. Késleltetve jelentkeztek korosztályok, és késleltetett a vizek áramlása is, így lett lészen egy nemzedék, melynek jelképe a jégtorlódás a Dunán!

Kérdezted a nemzedék értékeit, erőit, jellemzőit. A jéghegy belső erőit, energiáit, amelynek kisugárzása mozdítja a hegyet. Elsőül a progressziót mondanám. Megtörtént egy bizonyos fajta kritika igénybejelentése a történetiségtől és szocializáltságtól mentes művészetre. És ezen igénybejelentés ellenére a nemzedék mégis történelemcentrikus és szociálisan nagyon érzékeny! Történt kísérlet a népiségnek-progressziónak és modernségnek a szétválasztására és szembeállítására is a nemzedéken belül. Ezen meghasító kísérlet ellenére legszerencsésebb példázataiban a népiség korszerű és a modernség nem formalista, hanem áthistorizált, átszociologizált. Az elsőre kitűnő példaadónk lehet Szilágyi Domokos, az utóbbira Tolnai Ottó. Mondanám a nemzedék néprajzosainak eredményeit is; ha zajlik egy bizonyos néprajzi forradalom, akkor ebben helyet kerestek és ízléssel szerepet vállaltak. Cáfolták azt a vádat is, miszerint munkájuk anakronisztikus. József Attilától indulón tudhatni, hogy a mai művészet a népművészet-

ben keresi ősét, a népművészetben, amely hagyományosan kollektív és internacionalista. A nemzedék tudott már egyetemes magyar irodalomban is gondolkodni, és ezt következetesen tette. Előző nemzedékek között talán nem érezzük olyan szorosan a szálakat, mint például az Elérhetetlen föld, az erdélyi Kapuállító, a vajdasági Kontrapunkt és a szlovákiai Egyszemű éjszaka antológiák költőinek kohézióját. Utassyékét, Farkas Árpádékét, Tolnai Ottóékét, Varga Imréékét! A magyarságban való egyetemes gondolkodáson túl érződik a Kelet-Közép-Európában, Európában, a nagyvilágban való egyetemes gondolkodás sugarassága is. Jelentkeznek – fölkészülten – műfordítók, akik az angolon kívül beszélnek lengyelül is, románul, szerbül, finnül, lettül. Ha Németh László 1940-ben arra biztatott, hogy keressük azokat a kapcsolatokat, amelyek mint egy keleti Golf-áram melegítették a kelet-európai kis népek életét, akkor 1975 táján csak elkészült a Keleti Golf-áram antológia, amely e kihívásra fölkészülten tudott felelni. Az elvárásnak megfelelt, és megfelelése folyamatossá tehető. Ezen igényhez hozzákapcsolódott annak újrafogalmazása is, hogy: „Nem iszunk csatákra csendülő pohárból!"

Mikor a romániai magyar fiatalok kötetbe gyűjtötték interjúnyilatkozataikat, Farkas Árpád versének egy sorát írták címül és kérdésül a könyv borítójára: Marad a láz? A verssor így hangzik – nem kérdőn, hanem állítón, felkiáltón: „Marad a láz, ugye fiúk!" Mi mást mondanék, a magam hosszasan vázolt elképzeléseit összegezve s a röpke nemzedéki számvetést is összefoglalón? –: marad a láz, ugye fiúk!

ZÖLD ORSZÁG

(Napló)

1986. márc. 17.

Az idei március 15-ére külön is készültem. Elsősorban lélekben persze. S programmal is, hogy fiaimnak is emlékezetes órákat szerezzek. A Kossuth-szoborhoz mentünk volna, a Széchenyi-ligetbe mentünk volna, az épp nyíló Szervátiusz-kiállításra mentünk volna. De láthatod, sok a volna. Végül is az orvost vártuk. Magas láz a kisebbik gyereknél, hörgőgyulladás. Szobafogság, rabság. Eleink hosszan elvitatkoztak azon, hogy Kossuth, a szobor háttal álljon-e a városházának – de hiszen akkor a fenekét mutatná a népnek! Vagy szemben álljon-e a városnak, a népnek – de hiszen akkor meg fenekét mutatná a tisztes testületnek, a városi tanácsnak. Izeg-mozog még most is, szobornak se való ez a Kossuth, mondhatjátok. Bölcs döntés született: a városházának nem fordíthat hátat Kossuth, ott áll hát talapzatán azóta is, szemtől szembe a tanácsnak. Csak épp háttal a városnak, háttal a halaskofának, aki a piaccsarnokban végezvén a Főtéren áthalad, háttal költőknek, katonáknak. Igen, katonáknak és költőknek. Hisz itt, a kecskeméti Főtéren mindkettő megfordul. A költő munkahelyére, a szerkesztőségbe siet; a katona fényképezteti magát a felszabadulási szobornál: bakancsában több ezer megtett kilométer.

Nemzeti ünnepünkre készülvén vallatom fiaimat, s

vizsgáztatom: Petőfi, Bem apó, Gábor Áron, mit mond nekik a név? Semmit, semmit; óvodás napjaikat szépen eltengették Kodály városában úgy, hogy többek között egyetlen népdalt, egyetlen népi játékot sem tanultak; s 48-ról se semmit. Emlékezetünkben keresgélünk feleségemmel, történeteket bányászunk könyvekből, dalokat énekelünk a gyerekek örömére, kokárdát varrunk, háromszínű zászlót készítünk-festünk. Este 7 és 9 óra között együtt a család. Kétes értékű sziget. De sziget. Fiam meséli, hogy az egyik óvodástársa elképzelése szerint Weöres Sándor is részt vett eme 48-as szabadságharcban és forradalomban. Kusza gondolat, de szép gondolat. A kedves Weöresnek, ha írok, majd megírom neki, mit gondolnak az óvodások. Legyen öröme benne, gyógyuljon, erősödjön.

Jó estét! Kossuth szoborfején rendületlenül ülnek a vadgalambok, a tévében kezdődik a krimi, fiaim összekaptak valamin, s püfölik egymást, feledvén mindent. Persze jó is nekik, keveset tudnak, s épp ezért gyorsan felednek. Tanuljatok, gyerekek, épp ezért tanuljatok; ha feledtek is, ha kiraboltattok is, valami még akkor is maradjon.

1986. márc. 18.

Éjfél, mire az írógéphez jutok. Délután értekezlet a szerkesztőségben, kora este Szervátiusz Tibor-kiállítás, este Benkó-dixieland-koncert. Tavaszi fesztivál a városban: télen, hazafelé jövet összehúzom magamon a kabátot, dérlepte, fagyott minden. Szerkesztőség, értekezlet, tíz éve mindennapi munkám. Legalább egyoldalnyi levelet mindennap megírtam ott, verset kértem, tanul-

mányt, esszét – kéziratokat barátaimtól, az irodalomban társaimtól, mindennap megírtam tehát legalább egy oldalt, az tíz év alatt 3600 oldal, jóságos istenem! Ezen a 3 ezer oldalas tervezésen, szervezésen s a többiek ezer oldalain, ezen az alapon, ezen a kéziratos futóhomokon, ezen az alapzaton áll a folyóirat. Áll vagy inog – kinek hogy s mikor hogyan? Háromezer-hatszáz oldal üzenet? Vagy háromezer-hatszáz oldal hiábavalóság? Termőföld vagy meddőhányó? Lehet írni barátunknak neve napján pár üdvözlő sort, ha könyve jelent meg, ha leváltották, ha kitüntették, ha kéziratát kérem, lehet írni neki 4-5 sort. No de hát ezer oldalakat... Menekülj, menekülj ebből! De hiszen ez a vállalásom, ez az életem, hová belőle? S miért? Közötte: mennyi terv – hiába. Közötte – mennyi elképzelés: utólagosan, ügyeletes kezek által áthúzva. Forrás, irodalmi folyóirat ebben az alföldi sivatagban. Tíz évvel ezelőtt feleségemmel egy valódi forrás partján nyaraltunk. Egyszer lehevertünkben feleségem foghegyről odaszúrta: nahát, ezt szerkeszd! S a forrás szépen folydogált, nem tűrt különösebb beavatkozást, szerkesztést. Az irodalom folyamataiba sem szabadna durván belenyúlni. A szerkesztés aprómunka, a szerkesztés bátorság, a szerkesztés: alázat. Ezt legtöbb kollégám sem tudja. Vagy tudja, de titkolja előttem, vagy tudja, de titkolja maga előtt.

1986. márc. 19.

K. L. ismert és elismert néprajztudós levele vár a szerkesztőségben. Ez év januárjától a folyóiratunk külső képében és belső tagolásában is megváltozott, az átalakulásra vonatkozó minden visszajelzés érdekes tehát. L.

pedig erről – is – ír. Higgadt és derűs megértéssel – vagy megadással? –, nem túl lelkesen. Amennyit nyertünk, legalább annyit vesztettünk is, én is úgy érzem. A levelet mindenesetre elteszem, s nem fogom, mert nem merem, fölolvasni az értekezleten. Furcsa hurrákórus alakult újabban a szerkesztőségben. Mit mondjak? Minek? Hogyan? Érzésemet, hogy messze kerülünk, elszakadunk az íróktól, akikért pedig vagyunk...

L. másról is ír. Meglepve olvasta januári számunk harmadik borítóoldalán azt a szerkesztőségi nyilatkozatot, amelyben testületileg önkritikát gyakorolunk, tevékenységünket itt-ott még gyermetegnek is mondjuk. Aláírás: a szerkesztőség. Érdekes, én például ezt a cikket nem írtam, nem olvastam, nem szavaztam róla. Hogyan is tagja tehát valaki a testületnek? Mindegy. Kissé leköptük magunkat. Igaz, körültekintően tettük: csak úgy fölköptünk a levegőbe, és aláálltunk.

Máskülönben jó napom volt: tavaszt éreznek a lányok, kipörögtek a napvilágra. Régi kedves ismerősökkel találkoztam jártomban-keltemben. Gy.-vel, az ápolónővel például. Majd kiveszünk egy nap szabadságot, és elmegyünk valahová – célozta nekem váratlanul. Érdekes, szép gondolat. És találkoztam T.-vel, a közönségszervezővel. Már nem közönségszervező a színháznál, hanem csoportos szereplő. Előre- vagy hátralépett, ő maga sem tudja. Csak A.-t nem látom, aki pedig a legszebb a városban. Miért keresed azt a szárazkurvát? – szegezi nekem barátom. Mert régen láttam. Egyszerűen ezért.

1986. márc. 20.

Kiállítások, másodszorra-harmadszorra látom valamennyit. Meglepő, hogy egy ilyen viszonylag kis városban három világszínvonalú tárlat egy időben. A világ bármely kiállítótermében ott lehetnének. Szervátiusz Tibor szobrászművész kiállítása és André Kertész (félfüllel hallom, ahogy valaki mondja: Kertész Bandi) fotós kiállítása a Művelődési Központban. Ezt kellett megélnie, hiába lett André, le-„kertészbandizzák". Örülne neki? Vagy nem örülne? Két tárlat tehát a Művelődési Központban, melynek kapujában nem is olyan régen még Nagy Lászlóval találkozhattam. Jól emlékszem egy mozzanatra: „Isten éltesse, szép húgom" – így köszönt a feleségemnek. Szavajárása volt, vagy másért, nem tudom.

S a harmadik: Gulácsy Lajos emlékkiállítása a Cifrapalotában. Melynek – valóban zöld az ablaka. S a szecesszió gyönyörű épülete. A szecessziót, a stílust nem szeretem. De az igazi alkotó és az igazi alkotmány túllép a maga stílusán. Ez az épület is nem stílusában szép, hanem abszolúte szép. Gulácsy finom, idegesen villódzó vonalai a finoman, nyugtalanul hullámzó épületben. Tehát minden összhangban, minden a helyén. Egy Gulácsy-rajzot hirtelenjében nagyon megszeretek: A Na Conxypani polgármester a címe. Polgármester, ott? Az álomvárosban? Mellbe vág a fölismerés, hogy még ott is, az álomban is irányítottan, szervezetten kívántatik élni. E rajz ezt üzenné? S két gyönyörű lap: Gulácsy kártyalap tervei. Micsoda fennkölt, angyali és ördögi ötlet. Ha Gulácsy mind a harminckettő kártyalapunkat újrarajzolta volna, s ha most ülhetnénk asztalánál, s kártyázhatnánk megsokasodott lapjaival.

1986. márc. 21.

Még ez nem is a hónap vége: csak üres pénztárcánk jelzése szerint – garasoskodás, hóvég. Legalább ezer forintot kellene kölcsönkérni, indulunk. Fő támaszunk a nyugdíjas szomszéd néni, jövő hónap elsejéig ő fog kisegíteni bennünket. Nyugdíjastól pénzt elfogadni, lehet, hogy ez is a bűnözés egyik formája; bűntudattal méregetem arcom a tükörben.

A szomszéd nénit betegen, magas lázzal találjuk, mi hívunk orvost hozzá. Feleségem pedig rövidesen már a gyógyszerért robog. Ismét a kiállítások. Egy feledhetetlen André Kertész-kép. Hátterében, elmosódottan az esztergomi bazilika. Esőfüggöny mögött? Vagy csak az őszi ködben? A kép előterében pedig rozoga lovas kocsi, egyetlen lova, egy fehér gebe, épp lerogyott. Gazdája a nehéz szerszámot kapkodva fejti le róla. Micsoda kép, micsoda fölismerés, micsoda lefokozás, hogy a nagytemplom csupáncsak háttér; előterében az evilági jelenet mennyire más, mennyire színpadiatlan.

Így élünk máig is, fényképek hátterében vagy előterében, egyre megy, de nehezen, színpadra, kirakatba nem illőn. Miközben tündökölnek a távoli bazilikák, égbe fúródnak a tornyok, mindenütt pávák és önjelölt pápák, pingált falak, mázsás csipkefüggönyök.

Feleségem egyetemet végzett tanár, tíz éve tanít, én is tíz éve dolgozom, két ember helyett is. Hisz szerkesztőnek lenni, hisz költőnek lenni, feladatnak, munkának épp elég lenne, külön-külön is. Talán ismert és talán becsült és talán reprezentáns értelmiségiek vagyunk. Van két gyerekünk, s ha tízévi szolgálatunk jutalmát, havi fizetésünket megkapjuk, kuncog a kraj-

cár. Egy fillérrel sem lépi túl jövedelmünk a létminimumot.

Hóvég van, századvég van, ezredvég van. André Kertész fotóján: távoli tornyok, közeli terhek.

1986. márc. 22.

A színház titkárságán jártam. Az igazgató nincs bent – fogadnak hangosan, pedikűröshöz ment – teszik hozzá halkan, és biztosan sokáig is marad, hisz az öreg köröm lassan ázik – kommentálják már egészen halkan. Ezért nem szeretem a színházat (valóban nem szeretem, sőt rajongok érte), ezért nem, túl sokat tudnak itt az emberek egymásról, túl sok lényegtelent. És túl keveset tudnak itt egymásról, túl kevés lényegest. Az igazgató nélkül is megleszek, mondom. Kiss Jenő színész barátom toppan be az irodába. Molnár Ferenc színpadáról lépett le épp, még kosztümben, mellén egy rakás kellékkitüntetés. De jól öltözött vagy, Jenő – üdvözlöm. Örülünk egymásnak, rég találkoztunk. Az új direktor – öt év alatt megéltem ötöt –, L. F. egy héttel ezelőtt kéretett magához. Hány éves is vagy? Harminchárom. Na, ő épp a duplája: hatvanhat. Így beszélgettünk. Kérte, hogy a jövő évad műsorfüzeteit én írjam. Azóta tele a fejem Marica grófnővel, Sybill-lel. Szegény direktor, fut a közönsége után. A műsortervben benne A velencei kalmár is. 1940 óta, 46 év óta nem volt magyar színpadon. Ezeknek még Shakespeare se jó, szoktam mondani. Nem fogják engedni most sem, gondolom. Amit a velencei kalmárról írok a műsortervbe, épp ezért vázlatos. Kihúzni: jó az is.

Este csörög a telefonom, anyám születésnapomon gratulál. Gratulál, a fenét, jó egészséget kíván, egyebe-

ket, minden szavában ott a féltés. Harminchárom éves vagyok. Krisztusi korban. Lapozom a fekete födelű szent Bibliát, Máté evangyéliomát. Nagy fennszóval kiálta Jézus, mondván: ELI, ELI! LAMA SABAK-TANI? Azaz: Én Istenem, én Istenem! miért hagytál el engemet? De ez már az evangyéliom vége, előbb még, a Hegyibeszédben ez áll: Ne aggodalmaskodjatok a holnapok felől, mert a holnap majd aggodalmaskodik a maga dolgai felől. Elég minden napnak a maga baja. Eddig az idézet. Elgondolkodom rajta: minden napnak a maga baja, s minden napnak a maga öröme, tényleg éppen elég.

1986. márc. 23.

Betegség napja. Reggel fölébredek és látom, hogy szakad a hó. Ahogyan a legszebb téli napokon: óriási, puha pelyhekben, lassan, hömpölygőn. Mint karácsonykor kellene; pedig húsvét jön, anyám otthon már sütésre készíti, tejben áztatja a sonkát.

Nem lesz tavasz az idén, az emberiség nem halmozott föl magában annyi életerőt, fiatalos kedvet és energiát, amennyi ezt a forradalmat, ezt a tavaszt kirobbantaná. Terrorosztagok aknái robbannak csak, nem a rügyek. A tavasz elmarad.

Lázra ébredek, fejfájásra, gégetáji fájdalmakra s egyébre. Orvoshoz sietek tehát. Kezelőorvosom, a kedves Gulyás Lajos dr. – belgyógyász és zongoraművész – röntgenre küld, hasi tájon a májam tapintja, laborba küld, gégészhez küld. Nem magyarázza, de tudom a kérdéseit. Talán influenza utáni tüdőgyulladás, talán a májam, amely egy tavalyi vírusos gyulladás után még

nincs teljesen rendben. Megfújom az orromat, s elered a vér. A máj termeli, de nem mint kellene, a vér alvadást segítő komponenseit. Talán a visszatérő gégegyulladás. Az alföldi por, piszok, a mindenütt futó homok, a kis lakószoba fülledtsége, száraz levegője – kikezdték a gégét, garatot. S tudom remélt és feltételezett válaszát is, hogy ez esetben egyik sem. A nemrég lezajlott influenza, mint egy rossz ló, még visszarúgott.

A laboratórium ablakából kukucskálunk ki, nézzük, hogyan szakad a hó. Vérem csöppjei és sós íze; fehér hópelyhek s a gyerekkorból lebegő párnatoll; s a fű zöldje, lekaszált rétek, szénaillat: ezekből áll össze a különös, furcsa tricolor. Kifakult zászló volt a mai nap.

1986. márc. 24.

Pár soros levél Szervátiusznak. Kedves Tibor, Kalevala-illusztrációsorozatodat szeretnénk közölni a Forrásban, ehhez kérjük a hozzájárulást, s hogy a kiállításhoz gratulálok; efféle levél.

Majd indulás Csongrádra, autóval egy óra hosszás út. Irány haza! Kiskunfélegyházánál a gyerekek megkérdezik: ugye már közel vagyunk? Feleségem így válaszol: már éppolyan közel, mint még amilyen távol. És ez a válasz nemcsak játékos, hanem igaz is, hiszen épp a félútnál tartunk.

Otthon ölelés anyámnak, nagyanyámnak. Özvegyen, egyedül élnek. Kisebbik fiam és nagyanyám letelepednek, és élénk beszélgetésbe kezdenek. Beszéd: üzenet ember és ember között. De az emberek egyre kevésbé tudnak beszélni. Egyre kevésbé történik üzenetváltás közöttük, egyre kevésbé a nemzedékek között. Hogy a

négyéves dédunoka és a dédnagymamája nagy komolyan beszélgetnek, hogy szót is értenek, négy nemzedék távolán át is egymáshoz elérkeznek, ez kivételes pillanat, öröm számomra.

Gyors szemle a kertben. Ezt a diófát, ezt a két mandulát, két mogyorót én ültettem, én ezt a barkabokrot, ezt a fenyőt, ezt a tiszafát, ezt a galagonyát, füzet. Mindmind mementó. Ezt a különc jázminbokrot nem én telepítettem, de évek óta én gondozom; a másik különcöt, a páfrányt is úgy örököltem, először idegenkedtem tőle, mostanra megszerettem: elfagyott, elszáradt leveleit-ágait metszőollóval megnyesem, ez egyik első ténykedésem. A tiszafát, elnyújtózó örökzöldet megcsípte a fagy, sárgul. Mégis úgy remélem, később életre kap. A galagonyát méhészkedő nagyapám tanyájáról hoztam, a hajdani óriás bokorról kicsi oldalhajtást. Most már ez is nől, virul. Csupa illat lesz, csupa méhecskezümmögés. Éled a kosárfűz is. Nagyapámék kosarat is maguk kötöttek maguknak. Az ő egykor volt terebélyes fűzfájuk kicsi vesszőcskéje ez a fa. Le kellett vágni, öntözni kellett, őrizni kellett, ennyi csak.

Ki köt majd hajlékony ágából vesszőkosarat?

Azt a kis fenyőt pedig tíz évvel ezelőtt Salamon Anikóval, egykori diáktársammal szedtük a Szent Annatónál. Máig ha elképzelt tiszta, önfeledt kacajt hallok, boldog nevetést: Anikó nevetése az. Hogy dalolt, hogy örült, hogy ragyogott. Kolozsvári otthonában meglátogattam, együtt buszoztunk el Székre, táncházat nézni, de a mulatozást betiltották, a fiatalok, mint a tenger, hullámzottak a kapuk előtt, a főutcán. S az ujjnyi fenyőcsemetéket is együtt téptük, egy fenyőerdő mélyéből.

Egyik kis fenyő átvészelte az utat, növényi áttelepülést, s most kertemben ott figyel. Figyeli, hideg szél fúj a Tiszáról; hideg szél fúj. De mekkorára nőtt már az a gyufányi nagyságú fenyőcske, maholnap méteresre. Anikó pedig madárrá változott, emlékké változott, egy kolozsvári toronyház ablakából elröpült.

Kemény csonthéjjal védekezik kerítésem tövében a dió, mogyoró, mandula. Sort állnak. Évek óta teremnek, kóstoljuk kesernyés termésüket. A barkafa viszont most bimbózik először, körbekerüljük, megcsodáljuk. És így tovább, körbe-körbe kerülünk önfeledten, kábultan a kertben.

Késő este, visszajövet a Szervátiusz-kiállításnál még megállok. Este zárják, még egyszer látni akarom. A gyerekek a kocsiban maradnak, alszanak. Kedvencem a Petőfi Erdélyben című, hatalmas, majd öt méter magas égetett szilfa szobor. Úgy gondolom, Ferenczy Béni Petőfi-szobra mellett a létező legjobb Petőfi-szobrunk. S úgy gondolom, az egyetemes szobrászat elképzelt kiállítótermében is főhely illeti meg. Áll ez a hatalmas, ötméteres Petőfi. A teste csupa kiálló éles borda, csont, izom; meztelensége átüt a ruhán. Vékony, elfáradt, de elszánt suhanc. Talán épp a „potomság" Petőfije. Bal vállát természetellenesen fölrántja, egész testében pedig, szintén szokatlan tartással, jobbra dől. Hátulról nézed: görbe gerincű, erősen görnyedt, de a fejét hirtelen, furcsán visszarántja, fölveti, ettől mégis kiegyenesedik. Mezítlábas. Az arca pedig, az arca pedig: telített szeretettel, telített gyűlölettel, telített élettel, telített lemondással. Milyen hatalmas szobor!

Közgazdász ismerősömmel találkozom szemlélődés közben. Odajön, kérdezi: bemutathatna-e? Hirtelen

nem is tudom, hogy kinek. Felelem, természetesen. Bemutat, nevemet, státusomat mondja, akinek bemutat, a pénzügyminiszter helyettese. Fiatalember, pár mondatot váltunk. Nem túl lényegeset. Hogy tetszik? – kérdezi. Egy nagy hiba van, mondom, mégpedig az, hogy a Petőfi-szobor nem áll itt a téren valahol. Nem is olyan nagy baj ez, mondja. Elbúcsúzunk.

A pénzügyminiszter-helyettes reggelije, formálom magamban Mikszáth után szabadon a mondatot. Mi lehetett az ő reggelije? Kiadósabb lehetett, mint az enyém; választékosabb lehetett, mint az enyém; de finomabb nem lehetett. Mert ebben a világban, ahol minden egész eltörött és valóban eltörött, és ahol már minden töredék is tovább törött, ebben a világban én ma reggel az anyám készítette reggelit ehettem. A tányér egész volt, kerek volt; bár az asztallap már megrepedt, az már kettétörött.

1986. márc. 25.

Nagyobb utak is várnak, ha igaz. A közeljövőben Salzburg–Velence. Ahogy hallottam a hírt, következő éjjel álmomban már Velence terein mászkáltam. S talán Struga, a költői fesztivál, ahol néhány éve magyar költőt is megkoszorúztak. Ha már Struga, akkor onnan megszökve a tengerhez is lejutok, Hvárra mennék el szívesen. A parti 4 Pálma nevű fogadóban ülni, vörösbort inni jó volna.

Rádióm keresőgombját nyugati adóra csavarom, zúg, recseg. Ha igaz, ezekben a pillanatokban osztják a filmvilág nagydíját, az Oscart, arról szeretnék mihamarabb hírt kapni. A külföldi filmek között díjra esélyes a jugoszláviai

Emir Kusturica A papa szolgálati úton van című filmjével. Szorítok érte, e film előbb, Cannes-ban már nagydíjat kapott. Olvastam a kint járt küldöttség nyilatkozatát, a filmet nem vették meg: majd később. Én már rosszat sejtek, hogy később se. Minek? Lehet venni az árán valami krimikacatot. Kusturica előző filmje, az Emlékszel-e Dolly Bellre?, szintén filmremek, egyik legkedvesebb filmem. A gyerekkor édenkertjének kapuján ahogy kilépünk, ahogy a kapu nagy robajjal becsapódik mögöttünk, dörömbölünk rajta, mennénk vissza, de kinyithatatlan... hát erről szól. Van magyar párja is, Gothár Péter rokon filmje, a Megáll az idő. Azt is szeretem.

A gyerekekkel moziban voltam a napokban, egy klasszikus westernt néztünk, a Johnny Gitart. Valóban klasszikus, klasszikusan tiszta, tökéletes filmforma, semmi tartalom. A művészet mint forma kultusza. A giccs egyik kifinomult módja. Mi itt, Keleten meg kitaláltuk a giccs egy másik kifinomult módját, a tartalom kultuszát. Az úgynevezett szocialista realizmus mesterdalnokainál minden a tartalom, semmi a forma. E két szélsőség között, mint folyó két gátja között, hullámzik, hömpölyög az igazi művészet. Az igazi filmművészet is.

A rajzfilmes Oscar-díjra kedves barátom, Horváth Mari is esélyes. Az Ajtó című rajzfilmepizódja a díj jelöltjei között szerepel. Marika, egy üveg Hajósi Cabernet a kezem ügyében van, ha jó hírt hallok, máris indulok. Egy időben csak a tőle kapott filctollakkal írtam verset, babonából. A tollakat a rajzfilmstúdióból hozta; ők ezzel rajzolnak. Lumocolor wasserfest a toll neve. Vízi ünnep? Ünnep az írás?

A díj nem reménytelen. Ez a kis rajzfilm az átlagosnál sokkal igényesebben rajzolt, minden filmkép önálló grafika. Ez a többiek fölé emelheti; egyetemes gondolatvilág is. Egyetlen ötlet, egyetlen pici döbbenet. Az otthonosság és az otthonvesztés között egyetlen, alig látható ajtó nyílik... várom tehát a híreket.

A híreket, melyeket különben oly nagyon nem szeretek. Az újságok, a rádió, a televízió a hírek, információk kapszuláiba csomagolják azokat a manipulációkat, törmelékeket, amelyeket le akarnak nyeletni velünk. Mi meg nyeljük, nyeljük rendületlen.

Feleségem hazahozta a gimnázium könyvtárából a Filmkultúra új számát, az van épp asztalomon. A címoldalon Bódy Gábor. Első filmje az Amerikai anzix. A legjobb 20–30 magyar film között a helye, de ki szokták felejteni. Bódy féléletet élt, a közelmúltban lett öngyilkos. Pardi Anna azt súgta a fülembe, hogy kábítószerrel végeztek vele. No de hát – annyi mindent mondanak. Átlapozom a Filmkultúrát, irigylem gyönyörű belső rendjét, mintaszerű tipográfiáját, érdekes, izgalmas tördelését. Sajnos a Forrás... nálunk a cikkek, mint lakótelepi egyforma bérházak, unalmas egymásutánban. Levegő semmi közöttük. A képek, mint a bélyegek, ahol épp hely maradt. Tölteléknek.

A tengerre gondolok újra. Hvár: vár-e rám?

1986. márc. 26.

Megyek, végzem a dolgom, s nem hagynak nyugton a filmek. Most csak könyvespolcaink vannak, velük tapétázott, könyvekkel tapétázott a kis lakás. Pillanatokon belül házi filmtáraink is lesznek, kazettákon otthon őriz-

zük kedves filmjeinket. Itt van sarkunkban a házi filmtár. Mellőzve most persze a szexfilmeket, melyek máris itt vannak. Egyik osztrák pornófilmen föl is ismertem a volt szomszédasszonyomat; ki – jól emlékszem – felöltözötten is igen csinos és vonzó volt. Maga a film nem amatőr, igazi profimunka; hogyan csöppent bele ez a kicsi hölgy, ki tudja? Terem a filmsztár, mint a fű.

Nem hagynak nyugton a filmek, képzeletben – házi filmtáram részére – a kedvenceimet rendezgetem. Ott lenne az Emlékszel-e Dolly Bellre?, az említett Kusturica-film, az Amerikai anzix, a Bódy-film. F. Coppola filmje, a Magánbeszélgetés; amerikai. A képzeletből kiradírozhatatlanok. Az örmény Paradzsan alkotása, A gránátalma színe. Maga a csoda, filmen a teljesség, a teljes életkör, a közösségi életgömb. A Márványember, lengyel, A. Wajda műve. Wajda színházi rendezőnek is kitűnő; pár éve láttam társulatának előadását Belgrádban, egy színházi fesztiválon. Büchner Dantonját játszották. Micsoda csapatmunka volt! Jó volt, csak éppen rossz volt ezt követően máshol, máskor színházba menni.

S a hatvanas évek cseh filmjei. Az Egy szöszi szerelme; a Tűz van, babám. Mialatt áll a tűzoltóbál, leég az egész falu. Bagatell. Svéd film a Montenegro, a barbár világ és a túlcivilizált világ ütközéséről korántsem programosan. S megint hazai filmek: a Szindbád; a Napló, gyermekeimnek; a Szegénylegények; az Árvácska. Ez utóbbit, Ranódy László filmjét most egy hivatalos szavazáson nem választották be a legjobb 40 magyar filmbe, pedig a legjobb négy között is ott a helye. Kinek fáj? Levelet írok A.-nak, P.-nak, őneki, tudom, kiadatlan

Ranódy-interjúja van, a Forrásban nagyobb blokkot tervezek. Hátha segíthetünk valamit, helyrebillenteni az elromlott mérleget.

Jancsó egy másik filmjét is idesorolnám. Magyarországon nem játszották, Magánbűnök, közerények a címe. Világviszonylatban is érdeklődést keltett, Olaszországban pedig közbotránkoztatásért a szerzőkre per várt. Jancsó – ahogy hallottam tőle – várta az ítéletét, a producer pedig meglógott és mentett, bezsebelt minden pénzt is. No de: Pénzisten titkos útjai tudhatatlanok. Magam a filmet először a dalmát tengerparton láttam, nem okozott közbotrányt. Láttam azután egy magyarországi információs vetítésen is: ott már volt köpködés. Arról szól, hogy a Monarchia hatalma leszámol ellenfeleivel, eltüntet minden nyomot. A folklórból is jól ismert ez, Rudolf trónörökös esete. Tüntess el minden nyomot; páratlan erejű a film utolsó jelenete: a gyorsított filmként pergő temetés.

Hatalma – alma; ez a rím, Kosztolányi óta tudott. Hatalma – hat alma, ez már sok lenne. Csak egyetlen alma a rím.

1986. márc. 27.

Versre ébredek. Ceruzát fogok, a számomra újabban oly kedves grafitceruzát, puhát. Meghívók, stencilek, nyomtatványok az asztalomon, borítékméretre fölszeletelve. Azok hófehér hátlapjára írok. Nem párhuzam, csak csöppnyi érdekesség, állítólag Kodály is meghívók hátoldalára írt.

Zenék, szív-zörejek – ez a vers címe, amihez nekikészülök. Régi terv. Zalán, a Kortárs szerkesztője kért

tőlem verset nemrég, Liszt-összeállításukhoz. Megírtam s elküldtem; örömmel igazolta vissza. Abban a versben a zene a közösségé, a zene mindenkié, egy nemzet önérzete. A XIX. században vagyunk, forradalmak és szabadságharcok, legalábbis reformharcok idején, melyekben eggyé válik a közösség. A közönség is: közösség. Két pilléren áll a vers, a Liszt-zene mellett idéztetik Chopin is, a lengyel. Két testvérnép romantikusai.

Nem érdekelt, hogy ismerték-e egymást. Nem is nevetek, kacagok, amikor kapcsolatukról – utólag – olvasok. Igen, ismerték, becsülték egymást. Párizsban együtt voltak, együtt dolgoztak, mígnem valami futó kaland, valami kibogozhatatlan nőügy miatt hajba nem kaptak. S szakítottak. Hogy ki kinek a lakására kinek a kijét és mikor? – ez volt vitájuk tárgya; olyan szép, kitalálni, konstruálni se lehetne szebbet.

Megírtam régen azt a Liszt-verset, elküldtem, s rögtön hiányérzetem támadt. Azt a verset írtam most, egy másik versben tovább. De ebben a versben a zene: az egyetlen emberé, az Egyé. A kivetetté, a megalázotté. Most már azt vizsgálom, neki mit adhat, miféle vigaszt. Újabb verseim formára hasonlítanak. Látszólagosan szabad versek, erősen kötött szerkezettel, rendszertelenül rímekkel, kötött ritmusokkal, melyek az időmértéknek és a tagolásnak is engednek. Ha rövidlátó lennél, s szemüveg nélkül néznéd, akkor szabad versek. Sokszor úgy érzem, egy-egy versem valamely megíratlan drámából szakadt ki, annak töredéke, egy-egy monológ. Ez is verseim formája, a mai vers is monológ; izzadok vele, nem megy, nem megy, az íve mindig megszakad, megtörik. Nem tudtam egy levegővétellel végigmondani.

Hallik, hogy a színész zihál, szuszog. A megalázottság, a magáramaradottság bugyrait kutattam, onnan, azokból húzza vissza az embert a zenei üzenet, a remény. A megalázás mélypontja, hogy gyereked előtt történjen, hogy lássa. Hogy mindez már érintse a jövőt. Ez a vers lélektani leleménye. S innen, usgyi, ki, a levegőre. Egeket szippantani. A vereségeit fölmérni képes, a veszteségei romhalmán építkezni tudó ember verse ez. Nagy isten, ki meri majd magára érteni?!

Új vers, egyelőre be a dossziéba. Talán közlésre az Új Forrásnak adnám; M. I.-nek. Ott zűrök voltak, meghurcolások, szerkesztőcserék, mint ilyen zavart pillanatban szokásos. S ami visszamaradt, a káosz, az neveztetik rendnek. Van, aki kiborult, kiszorult, sajnos; van, aki elegánsan továbbállt, továbbevezett a nyugodtabb vizekre. Az én versem mindig odahúz, odatart, ahol segíthet.

1986. márc. 28.

Király István professzor előadása a Németh László Gimnáziumban, mely egyébként itt, Kecskeméten a dolgozók esti iskolája. A gimnázium munkája körül nincs nagy hírverés, hatásfoka is, gondolom, egészen kicsi. Talán ezért is vehette föl, bár talán egyesek számára még mindig szentségtörés, Németh László nevét.

Feleségem gimnáziumának névadója körül sem tisztázott minden. Ahogy hallom, régebben Szenczi Molnár Albert volt a névadó. A negyvenes évek végén azután érkezett egy levél az iskolába; utasítás, mely a régi nevet eltörli, s új névadóként választhatóan hármat jelöl. Egyetlen volt közöttük magyar, dicső eleink ezt

választották; asszonyom a Bányai Júlia Gimnázium alulfizetett és túlterhelt tanára. Csakhogy meglehetősen nehéz egy igazi életrajzot kreálni erről a Bányai Júliáról, kiről pedig a diákok annak rendje és módja szerint hallani szeretnének. Megszökött otthonról, és 1848-ban a felkelőkhöz állt, ez bizonyított, sebeket kötözött, remélem, a szív nem szúrt sebeit is. 1849 után azonban menekülnie kellett, s nem nyugvó természete végighajtotta a világon, Argentínában vagy Brazíliában nyitott kuplerájt, talált új megélhetést. Ez utóbbiakat azonban a tanári kar hétpecsétes titokként őrzi. Mi lesz, miféle mozgalom a diákok között, ha e tény egyszer napfényre tör?...

Vissza azonban Király Istvánhoz, aki nemcsak egyetemi tanár, hanem régi s kedves tanárom is. Előbb találkoztam vele, afféle fegyelmi ügyben a szobájában, mint a katedrán. 1971-től voltam egyetemista Pesten, jöttek a különös március 15-ék. Hatalmas kokárdákkal, káposztafej nagyságúakkal, hatalmas tömegekkel, vonulásokkal – tüntetésekkel? – végig a Váci utcán, a Dunaparton, Lánchídon. Miféle erők munkáltak a mélyben, miféle lefojtott szenvedélyek? Előttem van, a kavargásban összefutottam Utassy Jóskával valahol az utcán, biztosan emlékszünk egymás döbbent tekintetére; én emlékszem az övére. Palackjába kellett – vagy kellett volna – zárni a szellemet, ekkor született Király Istvánnak egy hatalmas apparátussal, nagy szenvedéllyel írott tanulmánya, a mindennapok forradalmiságának elvéről. Megjelent a Kortársban, megjelent könyvben is. Ő elhitte s gondolatilag igazolhatónak látta, hogy ezt az utcára tóduló, hullámzó energiát mederbe lehet terelni,

a mindennapiság medrébe, tanulj jobban, dolgozz jobban, ekképp forradalmasítsd magad.

Röviddel ezt követően az Egyetemi Színpadon volt egy est, azóta is divatos „élő újság" est, happening. Én, több fiatal társammal, fönt a színpadon, egy olyan rozoga széken, hogy minden pillanatban összetörhet alattam. Föláll a közönség egyik tagja, több kérdést intéz hozzánk. Hozzám épp ezt: olvastam-e Király István tanulmányát a Kortársban? Igen, olvastam, feleltem, sőt – nem is értek vele egyet.

Mondtam pár mondatot indoklásként, s talán még a sztorit is, azokban a napokban egy rendőr rám szólt a Múzeum-kertben (a Széchényi Könyvtárból jöttem): oszoljanak, kérem! Pedig teljesen egyedül voltam. Hogyan oszoljak én egyedül? Hisz nem vagyok még olyan öreg.

Másnap az egyetem folyosóján megállít egy idősebb diák, Király tanár úr kéret magához, hozza az üzenetet, s az időpontot is, aznapra vagy közvetlen másnapra, már nem emlékszem. Hogy miért? – azt sejtem, hogy mi lesz: arra gondolni eszembe se jut, viszont Lukács György bizonyos tanulmányát, melyre a mostani cikk épített, s melyet én is jól ismerek, fejben azért újólag átpörgetem, átgondolom. Foglaljon helyet, Lajos – fogad a professzor. Hangjának nyugodtsága s az, hogy nincs semmiféle tanú a szobában, megnyugtat. Kérem, mondja, Lajos, tegnapelőtt az Egyetemi Színpadon véleményt formált tanulmányommal kapcsolatosan, állítólag sértő módon. „Ezt nekem öten jelentették, ketten hivatalból, hárman önként." (Ezt az egy mondatot idézőjelbe is teszem, ez hajszálpontos, mint a kés hasított

belém, nem lehet nem pontosan megjegyezni.) Azt viszont, hogy mi is történt valójában, nem tudom pontosan, mert nem voltam ott, ezek a beszámolók pedig egymásnak igencsak ellentmondanak. Hallani szeretném tehát öntől, hogy mit is mondott pontosan – folytatta –, s csak azt követően foglalnék állást.

Elmondtam az esetet. Elmondtam azt is, hogy véleményem szerint a mindennapok forradalmisága elmélet nem segít a bajon, elmondtam továbbá, hogy Lukács érintett tanulmánya nekem is fontos olvasmányom, újragondoltam tegnap óta, s fenntartom véleményem: annak a tanulmánynak az elvágatlan szálai is másfelé mutatnak. Sokrétű filozófiai irodalom volt akkor, naprakészen, a kezem ügyében, azokra hivatkoztam, azok tartalmára. Azt hiszem, hogy visszafogott és ténylegesen meditáló voltam, mint az élőújság-esten is. Nézze, Lajos, e kérdésben, látom, más a véleményünk, pedig látom, ugyanazon kérdésekre keressük a választ, s mi-több, egyazon irodalom alapján is, de mások a következtetéseink. S ez így van rendjén. A magam részéről ünnepélyesen kijelentem, hogy nem történt semmi. Az eset rám nézve nem sértő – mondta –, pedig a bejelentők személyes megtámadásként tálalták. Eddig volt hivatalos, itt hirtelen hangot váltott, félrefordult, és úgy mondta: persze, azok nem olyan felkészültek, mint maga. Alig hallhatóan nevetett.

Később is voltak gondjaim-bajaim az egyetemen, de nem vele, nem épp ilyenek. Iránta óriási bizalmat éreztem, talán okkal. Úgy gondolom, máskor, más esetben is megvédett. Találkoztam sértődékeny, sőt bosszúálló tanárokkal, találkoztam kicsinyes kivételezőkkel is, akik

másrészt elszánt kontraszelektálók, s éreztetik, a kezük messze ér. Számomra fölemelő volt, hogy Király Istvánt az esettel kapcsolatos bosszúállás vagy visszavágás gondolata nem érintette. Sőt, ő az egészet rögtön ad acta tette. Csak én idézgetem; csak én idézgetem föl, jóleső érzéssel magamban.

Ő járt tehát itt, előadását hallgattam a dolgozók gimnáziuma dísztermében.

1986. márc. 29.

Még mindig a március 15. A belgrádi televízió ma esti híradásában bemondta, magyar hírközlő szervekre hivatkozva, hogy a mostani ünnepségeken rendbontások történtek. Megerősítették azt a jelentést, miszerint 11 személyt őrizetbe vettek. Ezek hangadói voltak azoknak a csoportoknak, akik „nacionalista dalokat énekeltek". Persze, nehéz a világpolitika és hírközlés bábelében eligazodni. Ezt a hírt magyarról angolra fordították, angolról szerbhorvátra, onnan én visszaültettem magyarra, így lesz ez a kifejezés: nacionalista dalokat énekeltek. Én persze nem hiszek a dologban... Melyek a nacionalista dalaink, vannak egyáltalán? Csak nem a Nemzeti dal? Hallom a hírt, de nem értem.

Egész nap a könyvtárban. Havonta egyszer rakásnyi lapot, folyóiratot pörgetek végig. Magyar irodalmi folyóiratokat, lehetőleg mindet: fővárosit és vidékit, hazait és kisebbségit – a határon túli magyar irodalom műhelyeit, ha lehet, a szórványmagyarság lapjait is. Szó, szó, szó. Neked. Nekem azért sokszor kacagás és sóhajtás és kiáltás, nemcsak szó. Nemcsak puszta szó. Nemcsak pusztába kiáltott szó.

Van, amelyik folyóirat érdekel, van, amelyik nem. Utóbbiakat magánemberként kézbe se venném talán. A szerkesztő azonban csak akkor lehet szerkesztő, ha tudomása van az egészről. Ez az egész pedig, havonta: a teljes magyar nyelvű irodalmi, kulturális folyóirat-irodalom. Ehhez képest, ezen belül lehet szerkeszteni. Felelősséggel, tudatosan. Hány oldal ez havonta? Legalább kétezer folyóiratoldal. Évente legalább húszezer folyóiratoldal, harmincezer. Üzenet lélektől lélekig: a blöfftől a segélykiáltásig mennyi szín.

1986. márc. 30.

Persze az idegen nyelvű folyóiratokat is keresem. A némettel könnyen boldogulok, az angollal nehezebben. Még francia lapokat is megnézek: egy-egy tördelési megoldásért, tipográfiáért. Kultúrát hordoz a külső kép is, a kivitel. Az arc. Jelszavatok, hogy arctalanság, hogy arctalan a nemzedék is. Nem hiszem, én arcokról tudok, én továbbra is az arcot és arculatot keresem.

Jóleső meglepetés, a Forrásban Vekerdi László levele vár. Recenzió jelent meg verseskönyvemről a Jelenkorban, azt hozza szóba. Kedves Lajos... Örömmel olvastam a Didergő ünnepről Cs. V. P. kritikáját; szép, szigorú méltatás. Persze lenne még kiemelkedő vers több is; és a szintet is egyenletesen magasnak érzem. S az erőteljes elemi kötődéseket az igényes önállósággal, itt-ott már szinte valami vállalt magánnyal vélem szervesen ötvöződni.

Vekerdi sok évvel ezelőtt írt egy könyvet Németh Lászlóról, azóta nagy a csönd körülötte. Levele igen jólesik; örülök, hogy szinte perlekedik értem, még egy dicsérő kritikával szemben is. Örülök, hogy még dicsé-

rőbbet látna szívesen. S ami a leveléből csak közvetve derül ki: hogy könyvemet olvasta-forgatta, talán értelmezte, végiggondolta, ez a legtöbb. Kötetem, a Didergő ünnep lassan lefut, jöhetne már az új, a Kézjegy, ha nem feküdne a kiadói asztalfiókban évek óta. Párja, egy esszékötet szintén – egy másik – kiadóban porosodik. Két kiadatlan könyvem. Béke poraikra, béke a kiadóban rájuk szálló porra. Naplót is ezért kezdtem el írni: az évek során megszoktam, hogy írásaim sorra elfeküdnek, kiadatlanok maradnak. A kiadatlan írások műfaja pedig a napló. Évről évre ismertebb író lettem, és írásaim évről évre egyre nehezebben jelennek meg. Miért írsz, író? Hát minek is írsz, író? – ezt dünnyögi fülembe ez a furcsa, közönyös, amőbaszerű, megfoghatatlan kiadói világ.

1986. márc. 31.

Futólag látott arc: a műszaki bolt vezetője; ő keres. Francia színes tévét ajánl, párat kaptunk, rád is gondolnék vele – mondja: 17 ezer készpénz, húszezer részlet. Hétezret összekaparunk, ezzel az egész jövő havi pénztár kiürült, már előre. Tízezret kölcsönkérek, szomszédom magántaxis, könnyen és szívesen ad. S a részletek, a többi kölcsön: csőd egy évre prolongálva. Költségvetésünk: egy rossz színház.

Van is valami felelőtlenség bennem. Megteszem, bár nem szabadna megtennem. Nagy erkölcsi parancs ám ez is, szabadon értelmezhető: tedd meg, bár nem szabadna megtenned!

Délután saját autóján el is hozza boltjából a tévét, hozza föl egyedül a lépcsőn: ne segíts, nem szeretem, ha

más nyúl hozzá – kapcsolja, szereli, állítja be. Pénztárcát hozok, pénzért kotorászok, hogy a szerelési díjat s a szívességét – mert annak is ára van sokszor – megfizessem. „Pénzt pedig nem fogadok el!" – mondja. Így nem fogsz soha meggazdagodni – mondom zavartan és talán (szándékom ez lenne) tréfálkozón. „Én nem rajtad akarok meggazdagodni" – feleli. Beszélgetünk, elköszönünk. A mai nap megint hozott valamit számomra: ezeknek a nagyon egyszerű emberi mozzanatoknak és szavaknak az ajándékát. Érezzem ezt egy szinte idegen ember kitüntető, baráti gesztusának? Annak kell érezznem, értelmeznem. Hétköznapi kitüntetés ez. A kedves Kálnoky Laci bácsi megküldte annak idején két kötetét, melegen dedikálva. Visszaválaszoltam neki. Laci bácsi, kaptam az életben már kitüntetést, de a Te mostani kitüntető figyelmességed annál, azoknál többet ér. Tüntetések, kitüntetések, köznapok.

Fiaim pedig este csodálják a színes tévé immáron színes világát: fények és árnyak, eddig nem ismert árnyalatai a közelségnek és távolságnak is, formák, árnyékok árnyalatos gazdagsága. Pedig a világ szürke kocka. Pedig a világ: számunkra sokszor szürke kocka. Mit is tegyünk, hogyan is tegyünk érte és ellene?

1986. ápr. 1.

A múlt napok folyóiratcikkei, versei pörögnek újra bennem. Az Új Symposion Orwell-száma például nagyon izgalmas. Herbert Read a totális rendszerről; csakhogy minden rendszer totális; amelyik fogyasztókká tesz, amelyik sáskává tesz bennünket, az is. Ma még egy vers: vers. De hogy a világ elfogyaszt, fölfal lassan mindent,

holnapra majd a verset is megeszi, mint egy dobostortát. Az a fogyasztási kényszer is kényszer, a legrosszabb, ízléskényszer, életmódkényszer. És az én életformám? És az én életforma-lehetőségeim, amelyek közül választhatok? Haha, röhej!

L. S. verse a Confessióban, van benne sok minden: Lakitelek, Ilia tanár úr, Jékely, Illyés, utalás az Egy mondat a zsarnokságról versre s így tovább. Úgy építkezik, mint ahogy lakótelepeinket építik: panelekből. Kész a ház, nem jó lakni benne, kész a vers... és szűk az is. Ma a vers persze: bátorság. De ma a vers: újszerűség, személyesség, tágasság, a versbeszéd megújításának a bátorsága. Is. Kell legyen. Kormosnak – emlékezetemben él – volt egy mondása, fiatal költőkről: szerelmes versetek alapján szeretek ítélni rólatok... ekképp hangzott. A személyesség parancsszava volt ez, de ma már nem hallik el eddig, sokféle vers van, sokféle ízlés, sokféle érték.

Értekezlet a Forrásban. Legalább tízesztendős, világot látott lengyel válltáskám szétszakadva. Tolnai Ottó költőbarátomnak volt egyszer egy hangos tűnődése: kis kézitáskával szeretném bejárni a világot, mondotta, s ehelyett állandóan hatalmas bőröndöket cipelek. Állandóan hatalmas bőröndöket cipelek én is, értsük ezt most teljesen konkrétan, például azt a zöld bőröndöt, melyet tőle, Ottótól kaptam nászajándékul. Egy négytagú család minden holmija benne, ha útra kelünk.

De a csöpp lengyel válltáskám. Benne csak egy jegyzetfüzet, notesz, titkos és titokzatos címekkel, telefonokkal; grafitceruza, toll. Pótszemüveg. Ezzel az egy kicsi táskával útra kelni, jó ég, mennyire szeretek! A szétszakadt bőrrészeit öreg cipésszel varratom, foltoz-

tatom. De a leszakadt csatja, széttört fémzárja: ki munkája legyen? Milyen kovácsé? Buda Ferit várom a Forrásba, ő fúró-faragó ezermester. A nagyján már túl vagyok, toppan be; otthon kikalapáltam egy új csatot. Kovácsműhelye e célra: a konyha, tűzhelye, gáz; gázláng fölött görbítette, formálta táskámhoz a vasakat, szögeket. Kalapácsokat, reszelőket, csípőfogókat vesz elő; az olvasásra, megjelenésre váró kéziratok fölé kipakolunk. Feri szemüvegét előkeresi, ez alkalomra felteszi: mint egy öreg mester pillog alóla. Egy széken ülve, kicsit távolabbról figyelem. Figyelem, ahogy dolgozik: nyugodt, aprócska, pontos mozdulatait. Egy hangosabb kalapácsütéssel tesz pontot a munka végére; legalább egy évig megint kibírja, nyújtja át ezt az új csatot, lehet, nem kisebb büszkeséggel, mint ha újabb írását mutatná. Feri az idén lesz ötvenéves, szándékomban áll verssel is köszönteni. Lesz-e belőle valami, nem tudom. A vers érzékeny, kényes, nem tűri a tervezést. Verssel vagy vers nélkül köszöntöm, éltesse az isten!

1986. ápr. 2.

Dr. T. M. levele. Ő a Kútvölgyi Kórház pszichiáterorvosa; fölkérésemre írt egy cikket a márciusi Forrásba; most egy újabb munkája ügyében ír. Fölfedeztem, hogy milyen gazdag szakirodalommal dolgozik, a legfrissebb, világviszonylatban is érdekes pszichológiai, pszichiátriai irodalomra hivatkozik. Kértem, hogy újabb tanulmányában ezekből adjon nagyobb válogatást. Copyright-ügyekről van szó. Az amerikaiak minden bizonnyal le fognak mondani a jogdíjról, jelzi, de erről hivatalosan értesíteniük kell a Forrást. Arra kérlek tehát, in-

tézkedj. Stephen B. Levine: Az Essay on the Nature of Sexual Desire. Journal of Sex and Marital Therapy 1984. A szerzői jogdíj tulajdonosa: Brunner-Mazel cég, New York, s a cím. Természetesen, azonnal írok is nekik. Angolul, ahogy illik, remélem, nagy hiba nélkül.

Milyen jó lenne, ha itt volna S., a zsidó leány, egyetemi társam. Ő angol szakos volt; a PEN-ben dolgozott, majd Londonba ment, s többet nem tudok róla, hiányzik pedig. Állítólag a BBC-nél helyezkedett el; mások állítása szerint együtt élt vagy él Londonban Németh László kábítós unokájával. Ki tudja? Van-e egyáltalán Londonban élő Németh unoka? S hogyan él? Nem is érdekel. Nagy kár, hogy Sára nincs most itt. Vagy itt lehetne Sz. Á., ő szintén angolos. Pesten él, dolgozik, főképp zenei szakcikkeket publikál. Nemrégen Svájcból küldött lapot. Hátul hófödte hegyek, elöl hattyú a tavon. Egyszer Á.-nak tréfálkozón mondtam, hogy mennyire szeretem. Azt hittem, kicsit majd zavarba hozom. Legfeljebb kedvelsz, Lajos – felelte. Igaza volt, de azóta még inkább kedvelem.

Az angol levél postázása után fölpakolom a családot, Csongrádra indulunk. Nagyanyám hagyományos étellel, édességgel fogad, húsvétra csíralepényt sütött. Gondolom, ez a csodálatos édes íz is kivész lassan a világból. Sajnos. Egy deszkára hetekkel korábban ujjnyi vastagon búzát terítenek, öntözik. S a meleg és nedvesség hatására a búza csírázni kezd, tenyérnyi magas, dús, zöld szárat növeszt. Ezt a tápanyagokban, vitaminokban, ízekben gazdag tenyészetet azután húsdarálón átdarálják, masszát így nyernek. Ezt nagy tepsikben két-három ujjnyi vastagon elterítik s megsütik. A neve is mutatja:

kicsírázott búzából sütött lepény. Barnásra sül, megkeményedik a széle, mint a törökméz; csak a törökméznél sokkal finomabb. Érkezésünk után azonnal meg is kóstolom. A gyerekeim nem ismerik, nem is tudom rábeszélni őket, nem esznek belőle.

Fiaim kérlelnek, hogy délután vigyem ki őket a meccsre, a városban fedeztek föl egy plakátot: Csongrád–Bordány labdarúgó-mérkőzés. Bordány, egyáltalán van olyan? Amerikából egyszer egy ismerősünk telefonálni akart haza, de nem vették föl a rendelését: Csongrád, egyáltalában van olyan? – kérdezték tőle hitetlenkedve. És Budapest? És Magyarország – egyáltalán van olyan? – kérdezik minden pillanatban valahol a világon.

Megyünk a meccsre, száz ágra süt a nap, ott voltam régen az Üllői úton, amikor Nyilasiék, Ebedliék kölyökként föltűntek, a Népstadionban, amikor egy ismeretlen fiú, Törőcsik, először játszott kiugróan egy Dózsa–MTK meccsen. Régi emlékek; feleségemet a stilisztika érdekelte jobban: pirult és jegyezgetett, hogy kinek a mijét hova: röpdöstek a lelátón a képzavarok. Ez most nem a televízió, a fiaimnak eddig ismeretlen élmény: hatalmas zöld fű, a pálya, napsütés, fények és tavaszi friss illatok. Egy ismeretlen ember a térdére veszi őket, ahogy a lelátón ülünk. „Kapd el a nyakát, és barackold meg" – ez a legdurvább beköpés, a gyerekeknek igen tetszik. A bíróra pedig: mit fütyülsz, te feketerigó! Siker; nekem is tetsző beszólás. Győzünk 2 : 0-ra, a gyerekek visszhangozzák a góllövő nevét: Maszlag Tibi! Egykor volt gimnáziumom hajdani gondnokát látom, a hajdani fürge embert, mára nyomorékot, kétfelől karolva hozták ki a meccsre, odamegyek hozzá, kö-

szönök. Négy- és hétéves drukkerek, fiaim szurkolni tanulnak, kóstolgatják a győzelem ízét, örömét. Ez nem labdarúgás volt – inkább afféle grundfoci. Mégis nagy öröm. Még jobb volna persze, ha a labdát mi rúgnánk! Otthon régi labdámat keresem: tökforma, biztosan lukas. Nagyokat rúgunk bele, zeng, csattog a garázsajtó: a kapunk. Én vagyok a kapus, ők a két csatár. Sötétedésig ügyetlenkedünk. Közönségünk nincsen, a labdarúgás ábécéjét tanuló nyilasitibik és maszlagtibik vagyunk. Az udvaron pórázra kötve a kutyánk. Csak ő lát; nézi is, ugrál, és hangosan ugat. Ugatja csak a focit.

1986. ápr. 3.

Apám homlokán gyerekkoromban megfigyeltem egy kis holdsarlóforma sebhelyet. Kérdezgettem, s megtudtam tőle, hogy a ló rúgta meg. Apámnak ez a seb lehetett volna a különös ismertetőjele. Magam is különös jelnek tekintettem, megértettem belőle, hogy köznapi földműveséletét milyen veszélyek között végzi. Emlékszem a mozdulatokra. Oda kell hajolni a lóhoz, óvatosan megfogni és fölemelni a patáját, például patkoláshoz. Szerszámozáskor is lehajol s előredől a gazda. Ha ilyenkor visszarúg a ló, könnyen homlokon találhat. Apám unokatestvérének homlokán is holdsarlóforma sebhely, őt is, szinte ugyanúgy, megrúgta a ló. Gyerekkoromban mindezt különös jelnek tekintettem. Hol vannak mára a lovak? Hol vannak homlokunkról a sebhelyek? Vannak sebek, csak rejtve maradnak. Ha egyszer meghalunk, s megvizsgálják a szívünket, ott lesznek a lórúgásszerű sebek és hegek. Hányszor rúgnak meg bennünket a köznapokon, hányszor, pontosan célozva, épp szí-

ven. Az első rúgásra még nem rogyunk le, viseljük sebeinket, titkos, különös jeleinket. Közöttünk járnak, itt trappolnak a lóképű emberek.

Két fontosabb levél a szerkesztőségben. Végel Laci írt Újvidékről. „Lassan megöregszünk, de nem látjuk egymást... Az Áttüntetésekből (Végel utóbbi regénye ez) darabot írt egy Borka Pavičević nevű dramaturg, és Zenicán rendezte meg Dusan Jovanović. Májusban ugyanő, ugyanezt a darabot megrendezi Szabadkán is...” Ha sikerül, a bemutatóra átmegyek.

Pepi – ez V. L. barátok közötti neve – két kitűnő esszét is küldött közlésre. De a szerkesztőségben nagy a csend. Lehet, hogy nem kell. Harcolhatok majd érte; előre tudhatni, semmi sikerrel.

Tömöry Péter írt Veszprémből. Péter Sepsiszentgyörgyről áttelepült író, színházi rendező. Kecskeméten fényes sikereket ért el. Javaslatomra s dramaturgiai közreműködésemmel ő rendezte meg itt Tolnai Ottó darabját, a Végeladást. Kiss Jenő a főszerepben rendkívüli jó volt, az ezt követő Jászai-díjat e szerepformálással érdemelte ki. Nagy sikerek, nagyon szép napok voltak. A darabról, színházi produkcióról később Nagy Gazsi egyik versében említést is tesz, nem hivatalos Közép-Európa-csúcsnak nevezi, sportnyelven szólva.

Péter elkerült innen; elkerült, enyhe kifejezés, kisöpörték a színházi átszervezéskor; tovább Veszprémbe, majd onnan is lassan tovább. „Leveled csak ma kaptam kézhez – írja –, mert ma mentem be véletlenül a Művelődési Központba. Mert sem ott, sem máshol nincsen állásom, síiskola szervezéséből és sízésoktatásból tartom el magam...” T. P.-t is szeretném a Forráshoz kötni,

ezért írtam neki hirtelen ötlettel pár sort a múlt napokban.

Este van. Tűnődöm. Tűnődöm azon, hogy rég járt itt X., a lézengő ritter, az irodalmi Biberach. Vannak kékharisnyák, persze vannak; de egy ilyen kis kanira mégsem mondhatja az ember, hogy kékharisnya. Hát akkor ő afféle kékzokni. Váratlanul, bejelentés nélkül érkezik. Hoz pár irodalmi pletykát, pár politikai káder-előrejelzést, utólag kiderül, egyik sem igaz. De ő ezekkel jön; devalválódó információival kíván fizetni a vendéglátásért. Írásaidat dicséri (nem olvasta őket persze). Dicsér (szemben). Gyaláz (a hátad mögött). Ahogy beszélgettek, írótársaidról mond el minden létező és nem létező rosszat. Később helyet cserél: hozzájuk megy el, szemben őket dicséri, és téged gyaláz. Ez a foglalatossága, szenvedélyesen ennek él. Egyszer majd híres ember lesz, írók barátjának, nagy irodalomszervezőnek fogja mondani magát.

Múltkor épp kidobtam, mert fülembe jutott, hogy valahol – bár árnyaltan, de leárulózott. Ez már egy irodalomszervezőtől is sok. Megjöttél, X., köszöntöttem, és kikísértem a vonathoz. Talán épp ezért nem jár erre újabban. Jól is teszi.

1986. ápr. 4.

Munkálatok Kecskeméten a lakótelepi ház körül. A panelek közötti kertben szépen cseperednek fáink, bokrainak, zöldell a fű. Másfelé mindenhol por, piszok. Nekünk ilyen körülmények között is sikerült parányi oázist teremtenünk a lakótelep sivatagában. Szerencsénkre a házunk előtt kimaradt egy kertnyi kis térség, ezt vettük

birtokunkba. Lakik errefelé vagy 90–100 család, a közös kertteremtésből nem sokan vesszük ki részünk: 4-5 ember csak, de ez éppen elég. A régebben Kecskeméten élő, képviselősködő Kerényi József építésszel beszéltem arról, bekeríthetnénk-e ezt a házunk előtti parkot. Hogy ekképpen védjük. Nem lehet, mondta, közterület.

Közterület, tehát senkié. A vasárnapi ebéd maradékát az ablakon át ide lódítják ki a háziasszonyok; örülj, hogy nem a nyakadba. Srácok jönnek, és derékba törik a minap ültetett fát, rájuk szólsz, majd másnap megint rájuk. Kikacagnak. Hát ez Közép-Európa? Sokak szemében ez: ez a lakótelepi szemétdomb. A mi házunk előtt azonban kicsi kert. Kertmagyarország? Ideálmodta és itt álmodta, épp itt, Kecskemét környékén Móricz és Sárközi és Tóth László és Németh László. A hétvégi kertek Magyarországa lassan valóság. Igen, az a tiéd: védik is falak, szögesdrótok, lakatok. Bekerítve, mint egy kaszárnya, a talpalatnyi föld.

De ami mindenkié, az épp a senkié, préda. Játszol a szavakkal és a lehetőségekkel is, hisz te példát szeretnél, nem prédát. Ezért vásároltál ásót, gereblyét, locsolócsövet, fát, fűmagot. Ennek szentelted hétvégeidet. Fölkelsz az írógéptől, megszámolod, a lakótelepi ablak előtt 40 fa a vagyonod. Kis nyírfaliget, arrébb akácok, nyárfák, füzek, galagonyabokrok között fenyő. Körben sövény, s a fák között mérgeszöld a fű. Ma is egész nap kapáltál, locsoltál.

Kicsapott, kódorgó gyerekek jöttek hozzád, vizedből inni kértek. És csodák csodája, meg is köszönték.

1986. ápr. 5.

Ha itt, a lakótelepi kertben kapálok, mindig a volt tanácselnök-helyettesen jár az eszem. Volt, mert áthelyezték, és utódját is éppen áthelyezik. Ezzel a helyettes tanácselnökkel épp a lakótelepek dolgában vesztünk össze. 1980-ban történt. Az akkor ötvenéves Csoóri irritáló írását, szigorú fönti utasításra, kivetették a már elkészült folyóiratból a főszerkesztőnkkel. A 24. órában, a nyomdában. Nem történt tehát semmi. Csak épp működött a penge; vagy öt oldalt kivágni a nyomdában, öt másikat beragasztani. Kinek a toll a fegyvere, kinek a penge és ragasztó. Ez ügyben hívatott az illetékes tanácsi ember, és gorombán lepirított. Többek között elmondotta, hogy ott élünk azokon a csodálatos lakótelepeken, de annyi fáradságot se veszünk, hogy a szemetet a szeméttartóba tennénk, megszoktuk, hogy mindent készen kapunk, ezt el is várjuk. És fotelunkban ülve, lágy zenére ellenzéki írásokat javasolunk közlésre. Körülbelül így szólt a vád.

Bent volt még akkor a szobában B. J. is, tanácsi osztályvezető, aki ezt az okfejtést hallván elsápadt, és szégyenkezve lehajtotta a fejét. Mi több: főnökével szemben pár szót is mormolt az én védelmemben. B. J.-t akkor nagyon megszerettem. Az első napon meglátogattam az új munkahelyén, amikor röviddel ezt követően – de bizonyosan nem azért – kirúgták, illetve áthelyezték. Ő már nem él, munkahelyi útján autóval egy fának rohant. Csak emléke él.

Természetesen ezekre a vádakra, márminthogy ellenzéki írásokat javasolunk közlésre, nekem válaszolni kellett. A hosszas okfejtés azon részét ragadtam ki, amelyik

a lakótelepi összkomfortra vonatkozott. Azt feleltem hát: kedves elnökhelyettes elvtárs, az Ön által említett lakótelepeink szinte lakhatatlanok.

Érdekes, hogy ezt követően nem tértünk vissza eredeti témánkra. De én erre a beszélgetésre azóta is sokat gondolok; főképp ásás, kapálás, locsolás közben; lent a kertben.

1986. ápr. 6.

Irány Szeged! Lajoska fiamat régóta tervezett és most esedékessé váló sérvműtétére visszük. Ott is alszunk, volt diáktársnőmnél, s fiamat a műtét másnapján hozhatjuk is haza, így szól a sebészi ígéret.

A gyerekklinika előtt. Egy pillantás a Tiszára. A Tiszát nagyon szeretem, gyerekkorom folyója, s megható számomra, hogy fiaim is különös rajongással szeretik: nyáron nagyokat fürdünk, vízilabdázunk benne. Első utunk a Tisza-partra vezet tehát, szótlan köszönésre, jó napot, újra itt vagyunk! Nekem Szeged a szülővárosom. Van e városban, a napfény városában egy szökőkút, számomra varázslatos téren, s a szökőkút peremén Juhász Gyula szonettje szótagonként körbeírva a köveken. Szerelmes vallomás városához. Ha ott járunk, én leülök az egyik kőpadra, fiaim pedig, mint a csikók, körbe-körbe futnak a kút körül.

Ideges vagyok, egész testemben remegek, és az idegesség ólmos fáradtságba csap át, vonszolom csak magamat. Kis műtétről van szó, igaz, de mégis. Félelmeimet feleségem rendíthetetlen nyugalma ellensúlyozza. Belgyógyász ismerősömet keressük, Gy. K.-t. Nincs bent. Megdöbbenek, hisz megbeszéltük. Megyünk tovább, ha

így alakult, közvetlenül a sebészhez; már várt bennünket. Sérvműtét, ó, azt nálunk a portás bácsi csinálja – mondja mosolyogva.

Dr. Gy. K.-t több mint tíz éve ismerem, s talán elmondhatom, hogy immár barátomként is tisztelhetem. Pályakezdő költőként volt egy estem Szegeden, s ő eljött, majd az est után is a szűkebb társaságban maradt, az estzáró éttermi koccintáson is velünk volt. Orvos létére s híres orvos létére, az irodalom híve. Előző találkozásunkkor Illyés Menet a ködben című új kötetével akartam meglepni. Már megvan, de köszönöm, az enyémet majd továbbadom – mondta. Benne van az Egy mondat a zsarnokságról című vers is, vetettem oda. Igen, a 380. oldalon – felelte tréfálkozó kedvvel.

Illyés e kötete és e verse nagy esemény most. Nem is csoda, klasszikus vers és a folklór tudatban klasszikusként számon is tartott vers, amely viszont az elmúlt harminc évben nem jelent meg kötetben. Az a gyanúm, Illyésnek módja lett volna, hogy utolsó köteteibe, válogatott versei közé beillessze, megjelentethesse; 1980–82 táján már volt olyan a légkör. De akkor már, ez hipotézisem csak, ő sem akarta. Úgy tartotta rendjén, ha megőrzésre e verset, mint egy balladát, átvette a nép, és őrzi is híven, most egy kötet kedvéért nem veszi vissza tőle.

Dr. Gy. K.-t másnap találjuk csak bent a klinikán, szabadkozik távolmaradásáért, hirtelen Pestre kellett utaznia. Akkorra már fiam túlvan a műtéten, az altatás utáni bódulatban, kábulatban fekszik. Csak az a baj, anya, hogy a Sárika néninek kettő fejét látom – panaszkodik. A kétfejű Sárika a nővér, aki tesz-vesz körülötte.

Nem tudom, mit jelent e kettős látás. Talán még az altatók hatása? Vagy a még tartó s orvosok által is jelzett nagyfokú szédülést írja le így? Szerencsére rövidesen megszűnik. Szédülök én is rendesen, kiballagok a Tisza-partra. Előttem a folyó: hosszú gézcsík.

1986. ápr. 7.

I. M.-et hívom telefonon. A kelleténél talán hosszabban vitatjuk, hol is, mikor is találkozzunk. Feleségem később meg is kérdezi: talán nem örült a hívásodnak? De örült, mondom, bár kissé bizonytalanul. Annyit azonban el tudok képzelni, hogy azok a bizonyos irodalmi Biberachok szóltak s szólnak előtte is.

Kisebb fiam, aki hősiesen velünk lohol egész nap, és igazi átéléssel sajnálja, szipogja kórházban fekvő testvérét, közben-közben megjegyzi: Csorba utca 5., ugye van olyan? Persze van, mosolyogjuk, hisz oda megyünk; I. M. ott lakik. Miska apámforma irodalomtörténész. Első verseimet ő közölte 1972-ben a Tiszatájban. O ismertetett össze Kormos Istvánnal. Szeretem, becsülöm, csak sajnos hónapok telnek el úgy, hogy nem találkozom vele. Érkezésünkkor szobája közepén ül, a falon rendben és körülötte szétszórva a könyvek. Csak ebben az egy szobában legalább tízezer kötet. Panaszkodom, hogy én sajnos nem tudom körülbástyázni magam könyvvel, a rájuk telepedő por egyre fokozódó asztmatikus és gyulladásos tüneteket idéz elő. Neki is, mondja – tudom is, hallom is, mindig rekedt. Könyveink között szilikózist kapunk, mint bányában a bányászok.

Miskát különben igazi jókedvében találjuk. Lehajol,

s mint a kiskutya, ugat, úgy ijesztgeti, szórakoztatja fiamat. S hitelesség kedvéért négykézlábra is ereszkedik. Majd nagy tálcán süteményeket hoz, és húsvéti marcipán kiscsirkét. Kínál bennünket. Egyszer majd szeretném kölcsönkérni tőled Márai Sándor naplóköteteit, neked biztosan megvannak – hozom szóba Márait. Április végén előadást tartok róla az ifjúsági házban, utána tiéd – feleli. S máris előkerülnek, egy pillanaton belül, az író égen és földön föllelhető, illetőleg inkább nem föllelhető kötetei. Engem főképp a háromkötetnyi napló érdekel. Megyek majd érte. Egy meghívó is előkerül, erre a bizonyos előadásra, Márairól, a Nyugaton élő íróról. Egykor Illyésék pályatársáról, aki az Egy polgár vallomásaiban ugyanolyan műgonddal mutatta be a maga világát – a Felvidék polgárságát –, mint Illyés, mint Veres Péter a maga világát, az Alföld, a Dunántúl parasztságát, cselédségét. Április 24-én, csütörtökön az előadásra, ha tehetem, majd elmegyek.

Sietve elköszönünk. Nagyon fáradt vagyok, mondom; fölbolydult méhkas a család, igyekszünk vissza látogatási időre a kórházba.

1986. ápr. 8.

Ha már Szegeden vagyok, természetszerű vizit a Tiszatáj szerkesztőségében. O. S.-t találom bent. Hallottam, hogy itt vagy, és hallottam, hogy újabban sört iszol, azzal vártalak – fogad. Kis faliszekrényből sörösüveget vesz elő. Leöblítjük torkunkról a port. Mi van nálatok? – kérdezi, furcsa volt a januári szerkesztőségi mentegetőzés a lapban. Az új számok sem az igaziak. Hallgatok mélyen, mit lehet erre mondani? Saját fészkébe nem

piszkít a madár sem, ezért nem szoktam rosszallóan szólni a munkánkról. Megint más, hogy mikor mit gondolok.

Csináltunk nektek egy színházi igazgatót – mondja. Kicsit erős megállapítás, de van benne valami. A Tiszatáj a közelmúltban közölt nagy interjút Lendvay Ferenccel, az akkor még talonban tartott, jelentős színházi szakemberrel. Az interjú megjelent, a nyilatkozó egy színházigazgatói székben találta magát. Persze, ez inkább véletlen, de jó érzés lehet a szerkesztőnek, O. S.-nek, jó érzés folyóiratának, hogy az eseményekhez ily közel tudhatja magát. Lendvayval én is együtt fogok dolgozni – mondom, fölkért az évadbemutató műsorfüzet és a következő műsorfüzetek szerkesztésére. A nagy műsorfüzet élére egy Németh László-mottót szeretnék: „Írók és olvasók közé egy nyugati jellegű szórakoztatóipar nyomult, élén a hipnotikus hatású televízióval, mely kegyetlenség és érzékiség, bűnügyek és dalfesztiválok ingereivel hódítja el a potenciális olvasókat... Ideje, hogy az irodalom, a viszonyainkban gyökerező irodalom, ellentámadásba kezdjen, s hol történhetne ez meg nagyobb hatósugárral, mint a visszahódított színpadon?”

Pontos, szép szöveg. Mit szólnak majd hozzá? „Visszahódított színpad” – kuncogok magamban. Itt, Kecskeméten ez egészen mást is jelent, itt, a színházban óriási hódítások folynak. De sajnos nem női szíveket hódítunk, ebben én örömmel részt vállalnék. Hanem szerepeket, főszerepeket, főrendezői és igazgatói bársonyszékeket hódítanak el és vissza egymástól egyesek.

1986. ápr. 9.

Baka Pistáékhoz megyünk, Pista Szegeden élő költőtársam, nemzedéktársam. Egy szerephez, térhez nehezen jutó nemzedéknek, illetőleg korosztálynak vagyunk a képviselői. Az a korosztály nem nemzedék, amelyiknek nem adatik történelmi mértékű szerepe, mondják a szociológusok, ilyesfélét mondott Illyés is annak idején Lakiteleken. Lehet még nemzedék? – ez volt Illyés akkori beszédének címe. Lehet még? – kérdezem.

1976-ban, éppen tíz évvel ezelőtt Bakával, Nagy Gazsival hármasban bemutatkozó közös estet tartottunk Budán az Eötvös-kollégiumban. Márai Enikő mondta a verseinket (az említett Márai Sándornak – ha igaz – távolról rokona). A bevezetőre pedig Kormos István vállalkozott. Kedves szavakkal dicsért és ajánlott bennünket. Személy szerint is; de ami ennél több: íme, mégis van egy új költői kirajzás – mondotta. Egyéni arcélű költők, akikben megvan az is, ami csoporttá összeköt, esetükben a rokoni hang. Mi vagyunk az utolsó nemzedék – írta valaki a közelmúltban, mondta Kormos, hát nem ők, nem mi –, itt van az új költői generáció. Fogadjuk őket érdeklődéssel, szeretettel. Tíz év múltával így él bennem ez a bevezető.

Valóban szerveződött egy költői csoport, a Tengerlátó nemzedéke, lehetne mondani az akkori antológia címével. Vagy a „75-ös csoport", ahogy én szoktam emlegetni. Hisz kirajzásunk 1975-re esik, Baka, Nagy Gáspár, Szöllősi Zoltán kötete, Pinczési Judité, az enyém, Pass Lajosé. S jöttek mások is: Aczél Géza Debrecenből, Kántor Péter. Miskolc környékéről üstökösszerűen Bari, aki érezte az idegzetében, hogy ha magasra emelik,

s hirtelen ejtik, nagyot zuhanhat. S mások is, ne haragudjanak, ha épp név szerint nem említem őket. Ez volt a mi „75-ös csoportunk" költői seregszámlája. Ki hogyan, azóta is tesszük a dolgunk.

Bari Karcsival például a találkozásunk legendásan szép volt. Jó tíz évvel ezelőtt az Írószövetség egy értekezletén futólag találkoztunk, ismerkedtünk össze, s én azonnal meg is hívtam az Eötvös-kollégiumba, aludjon ott. Késő éjszaka érkeztünk meg, szobámba beléptem, villanyt gyújtottam. S az ágyon aludt, kitakarva, mezteleníül a dús keblű, hosszú szőke hajú, kicsit kövérkés, de ezáltal még dekoratívabb szép lengyel barátnőm. Hónapok óta nem láttam, bejelentés nélkül érkezett meg Gdańskból. Olyan fáradt volt, hogy mocorgásunkra sem ébredt föl. Kerestem egy takarót, betakartam. Mint egy Jancsó-film látomása, olyan volt. Halkan beszéljünk, ne ébresszük föl az alvó múzsát, mondtam.

1986. ápr. 10.

Fejgörcs. Nem is görcs. A homlokom fáj; mintha millió tűhegy szúrná belül. Milyen címmel lehetne kötetet írni, ezen tűnődtem reggel, s elémbe tűnt: Célkereszt. Jó cím? Nem jó cím? Ki tudja? Azt hiszem, XX. századi és mélyen emberi. Mai, hisz a ma embere érzi vagy érezheti magát rajta a világ célkeresztjén. Középpontjában a veszélyeknek. Szegedről megjövet, három nap távollét után egy halomnyi újság várt. Lajoska fiam látta, hogy olvasásukhoz készülődöm, megkérdezte: pokolgépről írnak-e? Pokolgép, honnan veszi a kifejezést? Egyet gondoltam, s az egész újságkupacot olvasatlanul kidobtam.

Fiam a sérvműtét után otthoni szobafogságban, összegörnyedve biceg, fáj még a seb. Húzd ki magad, Lajos! – dörmögi neki a kisöccse. Célkereszt. Lehet, azért fáj a fejem, mert a világ célkeresztjén érzi magát. Már nem is fáj. Talán elmúlt, talán most másra irányul a támadás.

Óvodástárs érkezik látogatóba, beteglátogatóba. Beszélgetünk a kisfiúval, aki – vallomása szerint – pincér lesz majd, vagy gázszerelő. (Mert apja korábban pincér volt, s most gázszerelő.) Vagy rendőr lesz, vagy pedig elnök. Milyen elnök? – kérdezem. Az mindegy, feleli. Nagyon bölcs, nagyon igaza van. Köröttem hemzsegnek az elnökök és igazgatók, egyik igazgatásból leváltják őket, másik igazgatásba kinevezik. Kis látogatónk is erre a szerepre készül. Legyél inkább pincér vagy gázszerelő, mondom neki.

Estém a tv előtt, Solti Györgyöt, a híres karmestert szeretném látni, a dirigálásában Kodály Psalmus Hungaricusát. Magyar zsoltár. E zsoltárnak morzsolgatjuk mi is a töredékeit. Pillanatképek a próbáról, Solti vezényel. Föllép az emelvényre, pálcáját emeli. Teljes a csönd. Megáll, koppant. Engedjenek meg egy rossz viccet – mondja. „Schon zu laut." Még nem is játszott a zenekar, még meg se szólaltak a hangszerek, s „már túl hangos" – int a karmester. A művészet születésének pillanatában vagyunk. Solti valami eredendő titokra világított rá. Tiszteld, áhítsd a csöndet, teremtsd meg saját csöndedet! Egyik kifejezési formánk a hang. Másik kifejezési formánk a csönd. Akinek nincs csöndje, az nem művész. Az szónok vagy elnök. Teremtsd meg hát

te is újra és újra szavaid hitelét, szavaid aranyalapját, minél teljesebb csöndedet, mondom magamnak.

Azon tűnődöm, hogy az irodalom is: zenekari játék. Egy igazi irodalom, például a magyar nemzeti irodalom jó esetben úgy szólal meg, mint egy zenekar. Az én eszményem ez. Legnagyobb baj a karmesterekkel van. Irodalmunk zenekarának dilettáns karmestereivel.

Már túl hangos. Leoltom a villanyt, lefekszem, lassan alszik is a város bennem. Jó éjszakát!

1986. ápr. 11.

József Attila születésnapja. Magyarországon a költészet napja. Találkozók, rendezvények itt-ott. Ez évben nem vállaltam föllépést. Azt akartam, legyen csönd körülöttem. Sokéves munkával elértük, hogy mára: a művészet is áru, a költészet is áru. Mikor lesz pacal, borjúlábszár, bárányhús? – kérdezik a hentesnél. Húsvétkor, ekkor-akkor mondja. Mikor jön a költő? – mikor lehet fölélni gyomrát, agyát, máját? – kérdezik a népművelőtől. S feleli: egyszer, csak egyetlenegyszer: a költészet napján.

Máskülönben könyveink odalöketnek az egyre tarkább képet mutató bolti polcokra: szakácskönyvek, krimik, autószerelés és háztáji kertészkedés szakkönyvei közé, tudományos-fantasztikus rémképekhez, daléneke-sek illatos emlékiratai mellé. S jönnek vissza a bestsellerek is: újraolvashatjuk nagyanyáink lányregényeit s a sikerkönyveket, melyek metszéspontjában a tiszti becsület jelképe, a párbaj áll. S mondatik a versnek: versenyezz ezekkel! S a vers vacog a polcokon, és a vers nem kell. Ugyanis a kultúra nem árucikk. S ha árucikk, hát nem ekképp az.

Valakiket nagyon zavarhatott az irodalom státusa, a nemzet életében betöltött rangja és pótolhatatlan szerepe. Ők azok – néven nevezem őket, bár arcukat nem látom –, akik áruvédjeggyel fölbélyegezték. És megbélyegezték. Elvesztette az irodalom a státusát, elvesztette az irodalom a szerepét – rikoltozzák. Rikoltozzák egyre hangosabban, már ordítja a rádió, a televízió. Azért ez a nagy kiabálás, mert nagy a félelem is, paradox módon: félelem az irodalom egyre növekvő státusától, félelem a nemzet életében egyre pótolhatatlanabb szerepétől.

Nem állhatok be a fekete inges, károgó varjak közé. Nem állhatok be a halottsiratók közé, akik siratják: a mindenkinél és mindennél élőbbet, hét évszázados költészetünket.

1986. ápr. 12.

Este színház a Művelődési Központban: a szegediek vendégjátéka: Görgey Gábor Galopp a vérmezőn, Mensáros László főszereplésével. Mensárost évek óta nem láttam testközelből, színpadon, őmiatta megyek el. A ház igazgatója, S. G. a kapuban topog. Lesz-e legalább félház, számolja. Az egész héten nyárias idő volt, mindenki kipörgött a hobbijára, nem kelt el egyetlen jegy se. Hobbi: ez a XX. század végén Magyarországon egy kiskertet jelent, amely mindenki számára a legfontosabb: fontosabb a hivatásnál, fontosabb a főállású munkánál, fontosabb a családnál, fontosabb a művészetnél. Ez az a hely, ahol a napi nyolcórás munkaidőre újabb két-három órát, alkalmanként újabb nyolcat rá lehet dolgozni. Ehhez az össznépi programhoz képest micsoda Mensáros, kicsoda? Semmi és senki.

Mára azután bevág a tél, egész nap havas eső esik, fagypont körüli a hőmérséklet, s az utolsó pillanatban: sorok a jegypénztárnál. S. G., az igazgató megkönnyebbülten mosolyog.

Görgey darabját előbb nem olvastam, váratlanul egész kitűnő. Kicsit körzővel, vonalzóval készült, igaz. Tehát kissé nehézkes, egy-egy bizonytalanabb szerep, álkonfliktusok, a színész ezekben szenved. Különösen zavar, hogy többüknek is beletörik a nyelve a mondatokba. Az elején Mensáros is fáradtnak tűnik, kedves, ahogy színésztársai segítik, látni azokat az apró gesztusokat, hallani a félmondatokat, amelyekkel rögtönözve kiigazítják. Később azután hirtelen kiegyenesedik, megfiatalodik: vállára kapja az egész társulatot, vállára kapja a nehéz szárnyú mondatokat. Vállára veszi ezt a fura, képlékeny közönséget, és fut, fut vele, velünk. Egy régi tábornok, 1950 táján, a kitelepítése előtti utolsó éjszakáján. Pedig zsidókat, kommunistákat bújtatott a nyilas időkben, Bajcsy-Zsilinszky küzdőtársa volt. Mégis, vagy ezzel együtt is kitelepítik. Egy Horthyhoz írott hajdani levelét idézik: „Nem lehet ma rendes ember, aki antiszemita." Hosszan rezeg, reng bennem e mondat. Ma is megkergült korban élünk, s e mondat ma is igaz.

Ha kis színész áll a színpadon, a színpad tűnik nagynak; nem tudja gesztusaival, mondataival betölteni. Ha nagy színész áll a színpadon, akkor a színpad összezsugorodik. A jó labdarúgóra mondják: bejátssza az egész pályát. A jó színészre is lehet mondani: bejátssza az egész színpadot. Mensáros nagy színész. Csodálom, ahogy – tényleg – még a hallgatásával is, már a puszta jelenlétével is betölti ezt a hatalmas teret. Mert a szín-

ház: hatalmas tér. Olyan értelemben is: hatalma van. Egy hófehér írólap is hatalmas tér. Olyan értelemben is: írójának hatalma van. Akik ezt megértik és átélik és netán ellenzik, azok persze szeretnék, ha a színház, az irodalom, a vers nem hatalom lenne, hanem – áru.

Mensáros jobb szeme alján hatalmas táska. Fáradt lehet a szív, gondolom. Kijön, meghajol, nekidől, szinte nekiesik az egyik oldaloszlopnak. Lehunyja a szempilláit, úgy hajol meg, lehunyt szemekkel áll végig a színpadon a taps alatt. A dübörgő tapsból merít még erőt. A rendkívüli színész, ebben a hat-hét személyes darabban is, a legjobb pillanataiban végzetszerűen egyedül volt.

Hazaérek. Késő éjszaka, alszik az egész lakótelep. Feleségem van csak ébren, középiskolásai dolgozatait javítja. Ruhástul ledőlök az ágyra, kicsit pihenek. „Petőfi az olyan emberek közé tartozik, akinek a szerelme egybeesett feleségével." Feleségem kacagva olvassa tanítványa dolgozatából e mondatot. Rám néz kérdőn. Tűnődöm, pillogok: hogy vajon én, én milyen emberek közé tartozom?

1986. ápr. 13.

Gyászjelentés a sajtóban. Elhunyt Martyn Ferenc festőművész. Hosszan tartó, súlyos betegség után pécsi otthonában érte a halál. Végakaratának megfelelően, a nyilvánosság mellőzésével helyezik örök nyugalomra. Művelődési Minisztérium, Művészeti Alap, Magyar Képzőművészek Szövetsége, Baranya Megye Tanácsa, Pécs Város Tanácsa, Janus Pannonius Múzeum. Így szól a gyászhír.

Martyn Ferenc művészetét szeretem; nemrég láttam róla egy egészen különleges animációs filmet is. Kísérleti filmesek megelevenítették, átlelkesítették, mozgásba hozták vonalait, színeit. Magával Martynnal sajnos sohasem találkoztam. Czóbellel Szentendrén igen. Milan Konjoviccsal Zomborban igen. Konjovicsnak állítólag van egy párizsi lakása, azt bérbe adja, s jövedelméből Párizsból hozat festéket, vásznat, ecsetet, mindent, ami kell. Azokkal dolgozik, párizsi anyagokkal Zomborban. Olyan lángoló napokat, vörös foltokat fest, azt várnád, fölgyullad tőlük a vászon. Hát Martyn mit hozott Párizsból? Milyen anyagokat Pécsre?

Érdekes ez a gyászhír. Aláírására milyen szépen fölsorakoztak az intézmények, az országos irányítás és a megye, a város; a minisztérium és a szakma. Vajon életében is ennyire mellette vagy mögötte voltak-e? Biztosan igen; bár a névsor olyan teljes, a protokoll olyan teljes, mint csak egy fegyelmi tárgyaláson szokott. Például amikor egy folyóirat sorsáról, múltjáról, jövőjéről döntenek.

Pedig igazság szerint e seregszemle nemcsak veszélyt jelenthetne, hanem esélyt is. Hogy munkánk mögött ott állna a város, amelyben vagyunk, de ott állna az ország is, amelyben pedig városunk van. És ott állna a szakma, a céh, „lennénk a céhbeli". És a politika, az irányítás se mint külső, mint idegen jelennék meg, hanem mint a legőszintébb belső tartalom. És mindezt nem a gyászjelentésünkkel, hanem születési bizonyítványunkkal kapnánk. Kapnánk az emberhez méltó, teljes életet.

Ne halálunk mögött, hanem életünk előtt tisztelegni sorakozzatok föl.

Nem vagyok még öregember, bár a halál, az angyalszárny, párszor már nyakon vágott. Megtanultam, hogy magamra vonatkoztassak minden veszélyt és végső soron minden halált. Hogyha harangoznak, tudom: az a harang értem is szól. Sokszor elgondolom, hogy a temetés szertartásához csak annyi ember kívántatik, amennyi a másik nagy misztériuméhoz, a születéséhez. Pár ember, a család, rokonok. Nem tudtam eddig, hogy ezt a gyászjelentésen miképpen közlik, most ott látom a mondatot. A nyilvánosság mellőzésével... Magam is így kívánnám. Az örök nyugalomban azonban nem hiszek; apám, nagyapáim sokat küzdöttek, sokat küszködtek, és most is, továbbra is itt háborognak bennem.

Volt egy városom, ahol felnőttem, ahol mindenkit ismertem. S mára szétfutottunk belőle a világba. Egyik társam Leningrádba, másik Münchenbe, Los Angelesbe, egyik Esztergomba, másik Debrecenbe. Egyik űrkutatónak, másik bányásznak. Egyik szótlan tanúnak, másik szószólónak. Osztálytalálkozónk se volt, egyszer se. S ma ha végigmegyek az utcán, már szinte mindenki idegen, főképp a nálam fiatalabbak, mind-mind idegenek. Nem tudom, ismerik-e a nevemet? Megismerik-e arcomat? Hűtlen vagyok én is, hűtlen rokon. Csak Csongrád temetőjéhez leszek majd hű, ha az Úr, akivel haraggal pöröl az imádkozó, akivel pöröl a zsoltár, ha az Úr parancsolata szerint enged majd meghalni. Ámen, pöröljön értem a zsoltár. De előtte még lássak meg újabb és újabb évtizedeket, hisz más lesz majd mind, más. És talán én is más leszek.

Pöröljek előbb én – a zsoltárokért.

1986. ápr. 14.
Furcsa álmom volt.
A fürdőszobában borotválkoztam épp – álmomban –, amikor csöngetett a postás. Könyvem korrektúráját hozta. Félbehagyván a tisztálkodást, úgy félig meztelenül, félig borotvahabbal bekenten, a vércsöppekkel arcomon, tépni kezdtem a korrektúráról a vastag csomagolópapírt.

Futólag kinéztem az ablakon akkor, és különös tájat, különös világot láttam (talán nem is csoda ez, hiszen „külön világot alkotok magam"): az égen egyszerre fönt volt a Nap és a Hold, illetőleg furcsa egységben a Nap-hold, virágok nyíltak a kertben, s átfutott az úton egy egérfejű macska, kergette önmagát, furcsa, pálcikaforma emberek, egy fiú és egy lány lépdeltek kéz a kézben.

Ennél a napnál, 1986. április 14-énél nyitottam ki a készülő kötetet, de szét volt szakítva a naptárlap. Fújt a szél, és átpörgette a lapokat, a napokat, az éveket, 1986, 1987, 1988, 1989, s megállt egy távoli napnál, 1989. április 14., péntek, olvastam az összemosódó írást. Mintha arról szólt volna ez az álom, mintha arra figyelmeztetett volna, hogy az élet is álom. Futnak, pörögnek perceink.

Majd egy székre álltam, majd arra egy másik széket tettem, majd arra egy másik széket, majd arra egy másik széket, és álltam négy vagy öt egymásra pakolt szék tetején, billegve, egyensúlyomat keresve. S kiabáltam: vegyétek ki, vegyétek ki a második széket alólam. Kiabáltam, és izzadtam is talán, s nem akartam rájönni – álmomban –, hogy az egymásra rakott székek közül nem lehet, nem szabad kivenni egyiket sem, mert akkor

összedől az egész, s zuhanunk. Így állunk egymásra rakott székek tetején, talán a múlt napok hátán, s mind fontos ahhoz, hogy egyensúlyozva megálljunk a légtornász jelenben.

Gondolom, ott állva, kiabálva az egymásra torlódó napok, apró napi harcok és kudarcok tetején, nevetséges lehettem nagyon. Ez volt a vereségem, és fölriadtam.

A versíró ember: a legerősebb, erősnek tudhatja magát. Az esszében védtelenebb. A naplóban pedig a legvédtelenebb; meztelenül áll a tükör előtt, még vére is kiserken. De külön világot alkot maga. És ez a győzedelme.

1986. ápr. 15.

Itt van látogatóban a nagymama. Anyám. Este a lefekvéskor gyerekeimnek ő mesél. Nagyon szeretem ezeket az igaz meséket. Élettörténeteket. A legjobb mesélő: apósom. Sajnos ő ritkán mesél; távol lakik, Mosonmagyaróváron túl, az osztrák határnál. Házuk rajta ül a határon, először mikor „lánynézőben" arra jártam, s kimentem sétálni, gyanús idegen voltam; egy pillanat alatt összeszedtek a határőrök, és földobtak egy dzsipre. Innen át lehet köpni Ausztriába, szoktam mondani, s át is lehet valóban. Ahol laknak, úgy hívják, Várbalog. Nevében is benne van, hogy vár, vár bennünket, csak elmenni ritkán tudunk.

Apósom történeteit nem lehet elfelejteni, pedig mennyi verset, filmet, regényt, tárcanovellát elolvasok és elfelejtek időközben. Egyszer azt mesélte, hogy volt egy tehene. A tehén véletlenül eloldozódott éjszaka, s kiment sétálni az udvarra, a sötét éjszakába. Gazdája

gyanús zajokat hallott, ő is kiment, a fal mellett simulva járta körbe a házat. Halotti sötét volt, nem lát semmit, a ház végéhez ér, kidugja a fejét, kikémlel. A tehén meg a másik oldalról, épp akkor dugja oda az is a képét. Véletlenül annyira közel kerülnek, hogy az orruk is összeér. Kővé meredtem az ijedtségtől, meglepetéstől – kommentálja a papa. Ez az egyik meséje.

A másik. E történet idején traktoron dolgozott, éjjel is szántottak. A traktorok pisla fényénél ment egymástól távol a két gép. Egyszer látja, hogy társa a traktorral balra fordul, balra tart és elhajt. Hova mehet? – tűnődik. Majd a hirtelen fölismerés, hogy az a másik elaludt, megy a gép a vakvilágba, életveszélybe. Leugrott a nagypapa a traktorról, usgyi, rohant utána! El is fogta, rajta ült a traktorista, aludt mélyen, szántott, szántott bele a vakvilágba, mászkált a föld ártatlan hátán.

Már épp egy szakadék közelében, ahol biztosan fölborult volna, ha odaér, ha nincs, aki az éjszakában rohan utána. Ez a papa másik meséje.

De ma az én anyám van itt, a gyerekeknek ő mesél. Először könyvből meséket, műveket. Utána a gyerekek külön is kérik, még meséljen. Miről meséljek? – kérdezi. Hát a háborúról, mondja a nagyobb fiam. Erre én is kíváncsi leszek, az ajtó közelébe megyek, hogy én is halljam. A háborúban jöttek a katonák, mondja anyám. A magyar katonák? – kérdezik a gyerekek. Egy se volt magyar, előbb a németek majd később a románok, szovjetek. Féltek, menekültek az állatok, ösztönösen tán még jobban féltek, mint az emberek. Volt egy disznónk, kismalacokkal. Ki kellett csapnunk az ólból, elvonult, elmenekült a sűrű kukoricásba, hetek múltán bújt csak

elő. Kacsáink voltak, házikacsák, de megzavarodtak, ki kellett őket csapni, kihúzódtak a közeli tóra, elvadultak. Meséli anyám. Jöttek a repülőgépek V alakban, az angol gépek, csíkot húztak az égen, szórták a bombát. Megszórták a közeli kiserdőt. Emberek másztak ki az erdőből, sebesülten vonszolták magukat, jajgattak, nyögtek. Jöttek utánuk a lovak, azok is meglőve, a bombáktól megtépve; lógott ki a belük. Meséli anyám. Ennyit mesél a háborúról.

Mikrovilágok. Az embert, bár vétlen s bár véletlen, elfogják a határőrök, s feldobják a dzsipre; álmunkban orrunk összeér egy kisborjú orrával; álmunkban megrészegült traktorok köröznek, álmunkban elvadult kacsák menekülnek a háború elől, lógó belű csikók trappolnak álmunkban. Ezért nem tudunk álmunkban mosolyogni. Ezért tudnak csak a gyerekek jól aludni, álmukban mosolyogni.

1986. ápr. 16.

A mai postával befutott az Új Írás áprilisi száma; benne összeállítás az elkötelezettségről. Karácsony táján kaptam levelet a szerkesztőségtől, röviden mondanám el véleményemet, mit is jelent számomra e fogalom. Vagy az el nem kötelezett országok mintájára irodalmunk is az elnemkötelezettség felé mutat? – ilyesféle kérdés is megbújt a felkérőlevélben. A levél írója Ö. Sz. volt, írótársam, de egyetemről is társam. Ő régen nagy erejű, nagy ívű novellákat írt, újabban pedig töprengéseket. Töprengésregényeket.

Ebből a vitából se lesz semmi, gondoltam. De a tisztesség úgy kívánta, hozzászólásom megírtam mégis.

S közölhetetlen, nyugtáztam. Mellette ott is volt a kérésem, ha nem kell, küldjék csak vissza. Válasz nem jött, a korrektúra érkezett. S most itt a lapszám, végigolvastam: évek óta talán a legrangosabb, legtöbb méltóságot hordozó, legigazibb vita. Azért szeretem a folyóiratközléseket: ott a közeg is meghatároz, írásaim mások írásától fényt, sugárzást kaphatnak, s természetesen maguk is sugározhatnak, sugalmazhatnak. De a folyóiratközlések sorra: tizenkettő egy tucat. Az írások elfordulnak egymástól, mint az utcán az emberek.

Most íme, az összeállítás: kisebb írói zendülés, a szó legjobb értelmében. Maga az elkötelezettség fogalom nem nyeri meg épp a tetszést, de mennyi energia fölszabadul általa: hovatartozásukról, kötődésükről, vállalásaikról vallanak az írók általa. Én magam is a kötél szót véltem kihallani, mások is. Valaki azt írja: kötél és gyökér, ezek az alternatívák. Ne kötve legyünk, hanem meggyökerezzünk. Évek után megszólalt Sánta Ferenc, egyszerűen, kristályosan. Jó olvasni Sőtért, bizony jó, művelt és elegáns. És Hubay, nekem Hubay naplójegyzetei mindig utánozhatatlanok. Gyöngyszemek. Az elkötelezett szélkakas, az elkötelezettség derűje – ezek kiragadott alcímei.

Persze vannak semmitmondók. Vannak, akik mosakodnak, mint a cicák. Vannak, akik csak kifordítják a világot. Azt hiszik, a kifordított kabát már új kabát.

Milyen régen éreztem ezt – végső összegzésképp mondhatom –, hogy az írások összessége számít, nem az egy. És valami jóleső érzés is, hogy együtt vagyunk, hogy szerveződhetik pillanat alatt írói társulásunk. Cselekszik, hallatja szavát. Művelten, felelősen. Nem kívánja megválaszolni azt, mi az elkötelezettség, de meg-

fogalmazza a maga teljességében azt, mi az irodalom. És az ellentétes vélemények milyen jól tűrik egymást. Kiegészítik – kiigazítják! – egymást. Egész, a legfontosabb az egész. Leülök holnap, írok egy verset. Kész lesz, valamiképp egész lesz. De a tényleges egész csak az irodalom egésze; a kor irodalma lesz a tükör. Az egy vers csak: tükörcserép.

E vitából én, a rész, kihallom az egészet.

Én e hozzászólást Juhász Ferenc, a főszerkesztő kedvéért vállaltam. Ma Juhászt leköpni: a pályakezdő költők ajánlólevele. Divat, kiskorúságunk egyik tünete: nem tudunk vele mit kezdeni. Életművét megpróbáljuk kirekeszteni, ha már befogadni nem tudjuk. Mennyi mindent, nap mint nap, megpróbál a társadalom kirekeszteni, mert beépíteni, befogadni nem tudja. Pedig az az egy és még egy és még egy tégla majd hiányozni fog végül az építményben. Mit számít? Ahhoz képest, hogy láthatja vagy látni véli a kotlós a királysast alant repülni.

Itt lettem hát részese, Hubayval, Esterházyval, Sántával, másokkal, egy vitának. Egy nagy formátumú vitának, ami a legtöbbet adta, megmutatta a magyar irodalomról, hogy van. Hogy él. Hogy férfias, egyenes. Mit számít? Számít éppen.

Tűnődöm egy előző mondaton, írni talán másképp kellene. Egy tégla majd hiányozni fog az építményben. Mit számít? „Ahhoz képest, hogy láthatja vagy látni véli a kiskakas a királysast alant repülni." Most lett kész a mondat; s minden mondat számít. Minden jó mondat számít.

1986. ápr. 17.

Levél az Új Írás szerkesztőjéhez, többek között ott várakozó versem ügyében. Az utóbbi időkben írott legjobb versem ez. A vers nem romlik, ráér. A rossz költőnek kell csak sietnie. De mégis: az írói méltóság azt kívánja, ne várakozz sokáig az ajtó előtt; bent az irodalom hivatalnokai ülnek, reszelik körmüket.

Kedves Barátom!

Ma kaptam meg az Új Írás áprilisi számát; örömmel és jó érzéssel olvasom az elkötelezettség összeállítást: izgalmasabb, rangosabb és fontosabb lett, mint reméltem. Megtisztelő, hogy e sokrétű párbeszédnek részese lehetek.

Persze jellemző az is, hogy a magyarázat a műről, az értekezés az irodalomról, az ideológia könnyebben és gyorsabban tért nyerhetett, mint maga az irodalom, mint maga a mű. Ott várakozó versemre gondolok. Kérlek, ne feledkezz meg róla!

A verset különben harminckét évesen írtam, írom is benne, erről is szól. Mire harmincnégy éves leszek (1987 márciusára), majd csak megjelenik.

Jelezted utóbb, hogy a „fiatal írók" nehezen kerülnek be a lapba. Remélem, engem nem sorolsz közéjük; én 14 évvel ezelőtt, 15-tel ezelőtt voltam az. Ha így elhúzódik fiatal íróságom és általában fiatal íróságunk, akkor megutálnak bennünket a mai tizenkilenc évesek. Hisz úgy érzik, őelőttük, az ő írói pályájuk előtt álljuk el a kaput. S joggal érezhetik így.

Te nagyobb folyóirat szerkesztőségében dolgozol, jobban tudod: vannak-e, jönnek-e?

Sok szeretettel –

Eddig a levél. Négyforintos csillag rajta a bélyeg.

1986. ápr. 18.

URH-sávon az Österreich-drei rádióadást hallgatom: afféle diszkóadó, egész napos zene, könnyűzene, de csak a nehezéből. Tudok dolgozni mellette és tőle. Beatzene: miért ne, hiszen mi vagyunk a beat nemzedéke, és mi vagyunk a táncházak nemzedéke és az antisztalinizmus nemzedéke: 1953-ban, Sztalin halálának évében születtünk. Az talán köztudott is, hogy a nemzedékemben én vagyok leginkább nemzedékpárti. Visszatérő verstémám, esszétémám a nemzedéki keret megvallása. Mikor utóbb egy erről gondolkodó versemet, még kéziratban, N. G. elolvasott, hirtelen rám pillantott, és azt kérdezte: miért nem kérsz te és szerkesztesz nemzedékünknek egy lapot?! Köszönöm, azóta is éget és sajog bennem a megtisztelő fölkérés. Mintha az annyiból tartana: kérni és kapni egy lapot!

Veress Miklós és az újvidéki Bosnyák István és Tolnai Ottó nemzedéktársak, valamikor 1940 táján születtek. Bosnyák és Tolnai már főszerkesztők voltak, „kaptak egy lapot", évekig szerkesztették is, majd 35-36 évesen „nyugdíjba" kerültek, jöttek a fiatalok. Mikor ők végeztek, Veress Miklós akkor kapta meg a Mozgó Világot, tíz évvel később. Jellemző ez a tíz év, jelzi azt a tényleges tízévnyi késést, amekkora késésben vagyunk. Miért nem kérek egy lapot? Többek között azért sem, ha kaptam volna is, most kellene már lemondanom róla, a fiataloknak továbbadnom. Így maradunk azután szerep nélkül.

Szerencsére lényünk legjobb része, lényünk legromlatlanabb része, életünk lényege: nem szerep. Munkánkat, művünket nem lehet ránk osztani vagy leosztani rólunk.

A nemzedéki gondolkodásnak, hitnek létezik különben egy centruma, egy bázisa, ahonnan minden egyes további gondolat szétsugárzik. Ez a centrum, ez a bázis: hogy a mi nemzedékünk romlatlanabb, egységesebb, különb. S persze évek során e centrum szétrobban: hiszen éppolyan vagy majdnem éppolyan, ez a korosztály is csillag és szemét, gyémánt és hamu, hős és áruló, néma és hordószónok és spicli; bátor és gyáva; e korosztályban is ott a sok vitéz, és ott a sok ifjú janicsár.

Így kell legyen, ez fényesebb a napnál. Ez egyszerű, mint egy pofon. De rájönni: fájdalmas, mint egy pofon. Nemzedéki tudatod és hited bázisa robban szét abban a percben.

Szól az Österreich-drei adó. Zenék. Sajnos, óránként hírek is. Németül is megértem a hajnalra föllángoló amerikai–líbiai háború híreit. Terrorháború. A líbiaiak: partizán-terrorista módszerekkel, az amerikaiak államosított terrorral. Mi pusztít majd el bennünket? Mi pusztít majd el engem? Az, hogy épp lakásom előtt robbantja majd föl magát egy arab terrorista, ki idejött, s nyakkendő helyett magára pokolgépekből szőtt kendőt kötött? Ő pusztít el, vagy inkább az a hadirepülő, amelyet egy támaszpontról épp csak ellene küldenek, de véletlen engem is eltalál, engem is leterít?

Vagy egyik se? Vagy a harmadik? Az a tíz év késleltetés, amely a korosztályoknak osztályrészéül jutott? A szerepnélküliségbe halunk bele? Vagy abba, hogy fölrobbant nemzedéki hitünk centruma?

Vagy mégis-mégis, elvégezhetjük titkos és titokzatos küldetésünk, vagy mégis-mégis: végigélhetjük alkotó életünk?

1986. ápr. 18.

Azt írtam tegnap: majd idejön egy arab terrorista, és házam előtt robbantja föl magát. Azóta is tűnődöm rajta: miért épp arab? Ha húsz év múlva naplóm megjelenik angolul, és Londonban megveszi és elolvassa, egy kávéház félhomályába visszahúzódva, egy európai kultúrán nevelkedett, mélyen humanista líbiai úr, mit fog majd gondolni rólam? Mit fog gondolni előítéleteimről?

Mit fog majd gondolni rólunk? Kikről rólunk? Rólunk írókról? rólunk kecskemétiekről? rólunk magyarokról? rólunk európaiakról?

Barátom, ha leülsz egy kőre, azért mert épp ott van egy kő, és épp ott vagy te is, még nem biztos, hogy ott ülsz a világ közepén. Igazság szerint nem is tudható, hol van a világ közepe. Európa ma már csak egyik a földrészek közül. És már a kultúra és a humanizmus nevében is gyilkoltak itt a gyilkosok. És mi a kultúra? Babits? Illyés? Az autó, a villany? A számítógép? A hidak szerkezete folyóink felett? A fölhalmozott tudás, mely által a föld terem; a kertkultúra? A szemüveged a kultúra: vaksi vagy, s általa mégis látsz? A nyugatnémet és orosz és japán és svájci gyógyszerek, kapszulák, amelyeket reggel beszedsz? A kulturáltság ilyen teljesebb rendszerében keresi magát a te irodalmi kultúrád. A világ lázas, burjánzó szövetében keresi magát a te európaiságod.

Képzeljünk el egy várost, ahol egyszerre megállnak mind az órák, vagy összevissza járnak, s elromlanak az iránytűk is, használhatatlanok, és széthullanak a naptárlapok. És nem tudod, hány óra van, nem tudod, kedd vagy vasárnap, reggel vagy este, s nem tudod, merre is indulj. Minden érvényes, minden érvénytelen: ez most

a föld. És be kell hunynod a szemedet, és teljes csöndet áhítanod és hallgatnod, hallgatóznod befelé: hogy megérezd magadban a pontos időt, a napot, irányt és évszakot. És elképzelned: űrhajós vagy, a Holdról nézed a parányt, a Földet, minden idegen. És elképzelned, vaksi öregasszony vagy: neked a szomszéd háza már majdnem a világ vége, s az ezüst Hold is rokonod.

1986. ápr. 19.

Átfutom az újságot, ott olvasom a tévéműsorban, 20^{45}: *Nyitott művel*, közreműködik X. író, Y. zeneszerző, Z. keramikus. Megdöbbenek, csodálkozom. Természetesen: a címet félreolvasom, most már helyesen: Nyitott műhely. Külön műfajt teremt a szem. Az optikai csalódások játékos műfaját. Nap mint nap félreolvasok szavakat, mondatokat. Vannak azután feledhetetlenek.

Kinyitottam néhány éve a Népszabadságot, ki se nyitottam, mindjárt a címoldalán ott találtam a hírt: *Kisebbségi kormány Romániában*. Vannak hírek, melyek előtt értetlenül áll az olvasó. Bámul, mint borjú a kapura. Bámul, mint én az újságra, mígnem újraolvassa, most már helyesen: Kisebbségi kormány Rómában.

A vietnami háborút követően volt még; az időben népszerűbbek voltak a falfeliratok is. Politikai jelmondatok mindenfelé, ecsettel mázolva a falakon. Túl voltunk már a háborún, a jelmondatokat azonban még nem mosta el az eső. Hatalmas föliratra pillantottam Budapesten jártomban: *El a kezemmel Vietnamtól!* Persze meglepődtem ezen a pokoli dialektikán, újraolvastam sietve, újra és újra, és végül már helyesen: El a kezekkel Vietnamtól!

A tévedéseink mögött is teljes világ tárul. Micsoda

mélységek vannak, micsoda tartalmak, micsoda tartományok tévedéseink mögött! Szerettem az igazságot, mondja a hős. Teljes személyiségével, teljes világával áll igazsága mögött. Azt hiszed, a tévedések, az esetleges hazugságok áttetszőek, papírvékonyak. Dehogy. Hirdettem a tévedésem, viseltem a hazugságot, mondja az antihős. Teljes személyiségével, szenvedélyességével, teljes világával áll tévedése mögött. Tévedéseink s igazságaink rímelnek egymásra, feleselnek egymással, mint versben az asszonáncok. Tévedéseink: vélt igazságok.

Ez a jó dráma titka: az ellentétes igazságok konfliktusa. Páskándi egyik versében hat tyúk egy hattyúnak képzeli magát. Íme, ez is a nyelv játéka; félreolvasás, félreértés. A félreértés fokozatai.

Hat tyúk harca a trónért egy hattyúval, ennyi a világ; ott viaskodnak, csérognak, kotkodálnak, dalolnak a körülkerítetlen udvarban, az emberi képzeletben.

1986. ápr. 20.

Hírek, információk. A világ milyen zajai, zörejei is veszneknek körül? Magyar rádióadások. A magyar irodalom ötágú síp. Összehangolatlan – mondja Illyés. Pedig összehangolható. Hát a magyar nyelvű rádióadás? Ötágú síp, legalább ötágú síp az is. Inkább osztrák adókat hallgatok, nehezen szerzett német nyelvtudásom védelmében, rengeteg, pokolian unalmas „családi hétvége" típusú műsort. Közben hírek, politikai pengecsaták, távolról korrektnek tűnőek, érdekesek.

Nézem-hallgatom a belgrádi televízió műsorait is. Főképp nyelvgyakorlásként. Néhány éve még sokat fordítottam, verseket, novellákat is. Danilo Kiš csodálato-

san szép novelláját a cirkuszról csak a magam kedvtelésére. Le se adtam közlésre, elég volt annyi, hogy nyelvezete, gondolkodásmódja elérjen hozzám. Hogy megértsem. Hol lehet, megvan-e még Danilo Kiš, ez a belgrádi fenegyerek? Egyik könyvét, a Grobnica za Borisa Davidovića címűt adta dedikálva. Biztos van azóta újabb is. Danilo Szabadkán született, valahányadrészt magyar, valahányadrészt zsidó és montenegrói származék. Hogyan lett belőle – főként Párizsban élő – szerb író? Így, ez itt Európa. Néhány évvel ezelőtt éjszakákat ültünk vele a belgrádi írószövetség alagsori kocsmájában. Sok ezer dínárral maradtam adósa; néha taxival szaladt haza, ha pénzszűkén voltunk. Roppantul szidta kritikusait. Nem találkoztunk, eltelt két-három nap. Újvidéken hallottam később, hogy Danilo pazar tévéműsort rendezett. Egyenes adásban közvetítettek egy írói fogadást, s a világ szeme láttára szódásüveggel ott verte fejbe legfőbb kritikusát. Szép, szép. Csakhogy: én hol vegyek egy szódásüveget? Csakhogy: mikor közvetít nálunk egyenes adásban a tévé egy írói találkozást?

A belgrádi televízió legjobb műsora nyolc óra tájban a reklám.

Igen, a reklám: ez a hétfejű sárkány. Megnézem ezeket a világszínvonalon készített műsorokat, legtöbbje tényleg világszínvonalú árucikket is hirdet, főként licenceket. Úgy látom, maga a reklám, a videofilmrendszer is valami licenc lehet. S mindig beleborzongok. Mennyire ellentmondásos dolog ez. Mert a reklám egyrészt igényességre nevel. A választékosságra, igényes választásra, igényes vásárlásra figyelmeztet. De azt mondja újra és újra, sulykolja újra és újra: a világ arra

van, vedd meg! a világ arra van, fald föl! a világ arra van, fogyaszd el! S ezzel, úgy lehet, valamit visszavonhatatlanul kisiklat bennünk.

Vakvágányra futhatnak a vér kis piros vonatai.

Telik az időnk, lassan elmennek a tévések a belgrádi íróklubból, lassan elmúlik a reklámok egy évadja a pokolban. Leülhetünk újra Danilo Kišsel egy asztalhoz; s az asztalon ott lesz a vészjósló szódásüveg. Béke veled, üveg!

1986. ápr. 21.

„Nem is tudom, mért vagyok szomorú" – így kezdődik A velencei kalmár. Én sem tudom. Nem is vagyok Antonio, nem is vagyok Velencében. Velence lelence.

Gyalog megyek be az értekezletre, s vissza is gyalog. Ezzel az öt-hat kilométeres sétával ajándékozom meg magam-magam.

A szerkesztőbizottság elé kerül a tervezett környezetvédelmi számunk ügye. Most, utólag dönteni róla, amikor már hónapok óta szervezem. Június elejére együtt is lesz minden kézirat. Egyedül vállaltam magamra e szám munkálatait, csak jó legyen. Mitöbb: egyáltalában legyen. Futó találkozás Pesten, színházi előcsarnokban K. J.-vel, az építésszel. Szerinted környezetvédelmi számot csinálni érdemes? – kérdezem tőle. Csak azt érdemes! – feleli. És utána ingatja a fejét: Lehet? nem lehet? Most fölkértem őt is, írjon építészeti kultúránkról.

A szerkesztőbizottság első felszólalója nagyon óvatos, inkább ellenzi a dolgot. A zöldek, mondja, gyanúsak lehetnek a zöldek. Gyorsan szót kérek, nagy védőbe-

szédbe kezdek, szerencsére nem is hatástalanul. Jegyzőkönyv nem készül, de ha készülne, ez kerülne bejegyzésre: a szám végül is egyértelmű helyeslésre talált. Dolgozhatok tovább, és sétálhatunk haza, önagyonülésezők. A szerkesztőségben is egyre többen vagyunk, a szerkesztőség körül is egyre többen: egész bizottság. Mi az oka: minél többen vagyunk, annál lehetetlenebb a munka. Mintha egy zsúfolt autóban ülnénk valamennyien, és mindenki taposna a fékre, az első a fékre, a többi meg egymás lábára. Így taposódunk, lassulunk.

A mai postával érkezett meg a Természetvédelem új száma; az ELTE belső kiadványa, nagy példányszámban, egyik legjobb lapunk. Szerkesztői mindig megküldik. S ma jött meg nevemre az „Év lakóháza" pályázat gyönyörű katalógusa is. Ember és természet, ember és épített környezet. Üzenetek, közvetett biztatások. Érdekes ez az „Év lakóháza" pályázat. Mintha érvényesülni kezdene az építészetben is a bartóki modell: a hagyományos, az ősi és a modern összhangjának a keresése. Álmodjunk csak, álmodjunk bátran egy bartóki léptékű várost viskóink és sátortetőink és beton mennyországunk helyén!

Erről az álomról tud-e majd szólni a folyóiratszám, amelyet épp előkészítek? Ki tudja? 10–15 jó tanulmány, esszé, ennyi lesz. De ott legyen benne az üzenet: ne fogyasszuk el környezetünket, ne faljuk föl a világot, mint a sáskák! Ott legyen.

S ott legyen benne az üzenet: védelemre szorul a fogyasztásnak vagy épp a hiánynak kiszolgáltatott személyiség is, amely szintén lepusztulhat, mint a termőföldek.

1986. ápr. 22.

Bérci László portréfilmje a televízióban. Hány éves lehet Laci bácsi, szalad át hozzám megkérdezni egyik szomszédom, aki tudni véli, hogy én ismerem. Nem is tudom hirtelen, legalább 75 éves kell legyen. Máskülönben lélekben velünk egyidős, fizikai állapota kitűnő, hát még a kedélye. Bérci a népi írók fotósa volt, s a szárszói találkozók fotósa. Nemrégen járt Pesten Püski Sándor, a könyvkiadó, estje volt a Kossuth Klubban; precízen fogalmazott önvallomását olvasta föl. Elmentem, s ki a Kossuth Klub ajtajában az őrt álló, hát elmaradhatatlan fényképezőgépével az „öreg" Bérci. Engem is megölel, köszönt, nemzedéktársaimat sorra mind nevükön szólítja, tegezi, s visszategezést követel. Jobban ismeri még az én korosztályomat is, írókat, versmondókat, szervezőket, népművelőket, mint magam. A természet micsoda ajándéka ez, ez az örökös fiatalság, ez a kapcsolatteremtő képesség, ez a nyitottság. Ilyen az öreg Bérci, ilyen fiatal.

Megérdemelné a „klasszikus" jelzőt, ahelyett hogy öreg vagy fiatal, hisz fotóművészetünk legelső vonalában a helye. Anyagának mára külön múzeumi szoba járna, művészete albumot érdemelne. Nincs egyik se; él csendben, jeltelenül Baján, talán az is véletlen, hogy a televízió most rányitotta az ajtót. Bérci megértette a kor parancsszavát, hogy „gyalogolni jó", hogy „ki a faluba". A fotósnak ez azt jelentette: ki a műteremből, ki a fénybe! ki a szabadba! Móriczot, Veres Pétert, Sinkát, Gulyás Pált, Erdeit s másokat fényképezni csak beállítás nélkül, csak természetes fénynél szabad. A Szárszón készített alkonyi, esti fölvételei épp ezért külön is bravúrosak. Akiket soroltam, róluk mindről a legjobb portrét

ő készítette. Nekem a Gulyás Pál-portré lenne a csúcs, ha az egyetlen mesterművét választani kellene.

Sok évvel ezelőtt a Petőfi Irodalmi Múzeumban kutatgattam, a képtárban – folyóiratunk Sinka-blokkjához – fotókat kerestem. Akkor akadtam rá a feledett Bérci László nevére, címére, képeire. Másnap már Baján is voltam, nála.

S közöltük az ismeretlen Sinka-írásokat, -novellákat, -jegyzeteket szépen sorban. S fölfedeztük az ország számára fotósát, Bércit is. Képanyagából vettünk a Forrásnak, meglegyen; nagyobb anyagot vetettem a Megyei Múzeummal, ott is meglegyen, kiállítását szerveztem a kecskeméti Művelődési Központban, hozzá kis füzetben kiadtuk a talán legjobb képeket, kis albumot. Azóta is jár az országban, jár körbe ez a kiállítás, hétről hétre küldi róla Laci bácsi a jelzést: Most itt vagyunk, komám, most ott vagyunk.

El kellene ismét menni hozzá Bajára, valamelyik nap majd buszra ülök, fölkeresem. Néhány évvel ezelőtt, szinte játékból, engem is még meglévő, öreg gépe elé ültetett, lefényképezett. Valahol, valamelyik fiókban ott a kép. Nincs jelentősége. Ő a népi írók fotósa volt, a nagy nemzedék kortársa, tanúja. Fényképész? Fotóművész? – kérdezed. Talán képíró, mondom, hisz minden portréja, minden pillanatképe egy-egy tanulmány. Tudta, hogy kiben mit fényképezett: tüzet-e vagy bort, vizet? S ezt a tudását, vallomását képeire, portréira szépen rá is írta. Ettől olyan művésziek, vallomásosak, személyesek.

Ki a fénybe! Ki a fénybe! Laci bácsi! – kiáltom neki most is gondolatban. Ő meg hirtelen hátratekint, mosolyogva visszaszól, hogy: gyerünk, komám, jól van, komám.

1986. ápr. 23.

Fontos levél vár, nyárra olvasótáborba hívnak! „Olvasótábor" – mi is az? Jelent-e majd ez a kifejezés évek múltán is valamit? Ma azt jelenti: írókat hívnak meg, látnak vendégül a fiatalok nyári táboraiban. Ahol megtisztelő a feladat: a könyv, az olvasás megkedveltetése. A táborok létrehozását a Hazafias Népfront is támogatja, és módszertani ajánlásaiban szerepelteti... és így tovább és így tovább, csépeli a szót a kísérőlevél. A Hazafias Népfront ajánlása nélkül is elmegyek, ha időm engedi.

Most pedig következzék az olvasótáborok dicsérete. Tíz éve történt, boldog-szomorú volt a dal, éppen becsukódott a diákélet édenének kapuja – valóságban az Eötvös-kollégium fából épített behemót kapuja – mögöttem. Kiskunhalasra hívtak olvasótáborba. A hal jegyében születtem, babonásan ragaszkodom is csillagjegyemhez, a halhoz, gondoltam, elmegyek. Egy nagy kollégiumban laktunk, a diákjaink kollégiumi szobákban, én egyedül egy parányi tanári teremben, tábori ágyon. A fiú- és lányhálótermeket egy folyosó választotta el, a folyosó ajtaját pedig éjszakára a táborvezető külön is eltorlaszolta, odatolt minden éjszaka egy szekrényt az ajtó elé. A tizenéves lányokat s fiúkat így zárta el egymástól éjszakára. A táborvezető Hideg Antal volt, úgyszintén fiatal költő, mackós termetű s mozgású fiú. Verset alig ír, interjúiban műfordítónak mondja magát. Hidas Anti hogy van, Hidas Anti hogy van? – Hubay Miklós így szokott érdeklődni felőle, eltévesztvén a nevét. Már ki sem igazítom, köszönöm, jól, vagy köszönöm, épp beteg, mondom, mikor mit tudok.

Járt be a városból is a táborba egy kislány, magánszorgalomból. Piros és kemény, mint egy alma. Úgy éreztem, hogy egyik éjszaka bemászik majd hozzám az ablakon. Szobám falán az udvarra nyíló csöppnyi kis ablak volt. A lány a fürdőszoba ablakán jött be – ha jól tudom, ez egy régi Beatles-szám. A lány a tanári szoba ablakán mászik majd be hozzám – ez pedig az én dalom. Egyik éjszaka azután meg is érkezett, kopogtatott. Fürge mozgással vetette át magát a kinyíló ablakon. Beszélgettünk, megkérdeztem a nevét, megkérdeztem, hogy hány éves. Furdalt a kíváncsiság, hány évesek is az ilyen gyönyörű, jókedvű lányok. Tizenhat – mondta. Belémharaptam, mint egy kemény, piros almába. Ettem, haraptam, mint egy almát. Szerelmes szavakat suttogtam neki. És kértem, hogy reggel menjen el korán; mégse lenne jó, ha tanítványaim itt találnák. Hajnalban csöndben elköszönt. Csodálatos reggel volt, éjszaka zápor esett, hűvös, friss a levegő, egy nyárfás úton messzire elkísértem, hallgattunk. Alig volt több, mint egy dal. S feledhetetlen, mint egy dal.

Visszasiettem a kollégiumba, Hideg Anti épp a folyosói szekrényt akarta egyetlen könnyű mozdulattal arrébb lökni, ahogy reggelente szokta. De nem mozdult a szekrény. Kérte, segítsek. Ketten lökdössük a szekrényt. Kinyílik az ajtaja, s benne kuporog egy lány és egy fiú: ott éjszakáztak. Együtt egy olvasótábori lányunk és fiunk. A szekrényben. Micsoda, micsoda érdekes, bonyolult éjszaka volt!

Délelőtt ültünk a kollégiumi kertben a füvön. Kormos István Három napja című versét tanítottam. „Három napja szivemen / hintázik a szerelem." Fölhívtam

a figyelmüket, hogy a Hej, tulipán, tulipán énekünk dallamára el is tudnánk énekelni. Hadd érezzék meg a gyerekek a hatást, a népdalhatást, a zárt formát. És énekeltük, énekeltük önfeledten: „Három napja szivemen / hintázik a szerelem / hintázik a szerelem / három napja szivemen!”

Ott ültünk a szerelem hintajában valamennyien.

Éljenek tehát, hirdetem, éljenek az olvasótáborok!

1986. ápr. 24.

Tolnai Ottó küldte meg új verseskönyvét Újvidékről, a Gyökérrágó című kötetét. Képeslapjaim között kutatok. Reich Károlytól kaptam a múlt évben, amikor kiállítását nyitottam meg, néhány házi sokszorosítású levelezőlapot: Reich jól ismert meztelen lányalakjaival, lovaival. Ezek közül választok most egyet; ne mondhassa Ottó, hogy irigy vagyok: három meztelen lánnyal – bár rajzolttakkal – küldöm neki a választ.

Kedves Ottó! Megkaptam új könyved, nagyon köszönöm, és gratulálok hozzá. Jutkát, a múzsát is csókolom. Örülnék, ha augusztusban – talán 20-a táján – átjönnétek pár napra Csongrádra, megkeresztelnénk pogány fiaimat. A kisebbnek, Andrásnak lennétek keresztszülei. De addig még telefonálni fogok. Sok szeretettel...

Eddig a levél; eddig a lap. A pár barbár, nyári napból nem tudom, lesz-e valami. Mindenképp, megkeresztelve is, fiaim úgyis pogányok maradnak, azt remélem. Miért válnának Saulusból Paulusszá?

Jutkát, a múzsát is csókolom. Ez baráti tréfálkozás, Ottó ugyanis e kötete felét, Bukolikák című prózaversciklusát feleségének ajánlotta. Társának. Jól tette. Bár

gesztusából kivehető, hogy költőnk öregszik. Lassan. Talpra pedig, fölegyenesedni, hajrá, avantgárd!

Vannak barátaink, akik esetében úgy tűnik, születésünktől ismertük egymást. Ővele is így vagyok: lehetséges lenne, hogy nem együtt jártunk iskolába, focizni a kanizsai terekre, horgászni a Dunára? Pedig lehetséges. Egyetemista éveim idején Újvidéken nézelődtem, s nem volt hol aludnom. Próbáljuk meg Tolnaiékat, mondta Tóth Feri, a néprajzos, az ottani Hungarológiai Intézet munkatársa. Feri azóta egy televíziós autóval, néprajzi filmezés közben többedmagával karambolozott. Már nem él. Ravaszkás, kedves mosolyát, emlékét őrzöm. Így találkoztam tehát Tolnaiékkal. Röviddel utána már ő keresett az Eötvös-kollégiumban; hivatalos könyvnapi szolgálatai után, kimerülten. Könyvnapi estjüket az évben Nagy László vezette be, Ottó olvasta a Vitéz nagyanyám című versét és az Árva Csáth-ot, „árvacsát, árvacsát" – így. Kiss Ferinek is tetszett a vers, a különös íráskép kevésbé.

Az est után félhomály, valami bárhelyiség. Takács Imre és az Erdélyből nemrégen áttelepült Páskándi Géza (hosszú fekete hajával, különös faragású arcával olyan, mint egy indián) már a parketten, a táncolók között, ismeretlen hölgyekkel. Nagy László nézi őket, mosolyog. Derűre ad okot az is, hogy a föllélegzés éveiben vagyunk valóban; kezd szólni és összehangoltan szólni a magyar irodalom ötágú sípja. S derűre ad okot az is, ahogy a költők a táncparketten botlábaikat rakosgatják. Apró sikolyok.

Ottó hosszú, vékony ember. Vitéz nagyanyám versében azt írta magáról önjellemzésül: egy marék bam-

busznád. Eljött este, a könyvnapi rohangálás után, s azonnal végigdőlt a kollégiumi vaságyon, elaludt: egy marék lélegző bambusznád.

Új könyvéről írni kellene. Nagyon érdekes, nagyon fontos, ahogyan benne az új eszményt keresi. Juhász Ferenc megírta, s Bartók a szarvassá vált, otthonról elfutó fiakat. Egy új urbánus világra áhítozó értelmiség, otthonukból, múltjukból kiszakított értelmiség képviselői ezek a szarvasfiak. Igazi modernek, igazi avantgárdok. Most egyik versében Ottó táviratot küld New Yorkból Uppsalába költőtársának. Kívül van mindez Közép-Európán, kívül az állampolgári lét s az anyanyelv határain, keretein. És mégis és mégse. Új személyeket kell keresni. Otthon Kanizsán egy ügyvéd épp bezárta irodáját, ebédidő van, s megebédelni anyjához gyalogol: nagy pocakja alatt óvatosan rakosgatja aprócska lábait. Ő a legjobb költő közöttünk, üzeni Tolnai. Hol éljünk? Hogyan éljünk? Hogyan szól a kor parancsa? Az erdőkbe-e? mint a szarvassá változott fiak, vagy mint a gerillák? A magasba-e, mint a csupa üveg felhőkarcolók emberei? Vagy a mélybe, mint a földnek a rágcsálói, a láthatatlanok, észrevétlenek? Vagy a mélybe, mint a pokoljáró költők, hiszen tudjuk, „aki dudás akar lenni…". Jól tudjuk. Van még kötet, amely így szikráztatja a fent és lent feszültségeit? Amely így fürkészi a látható, a látványos élet és a láthatatlan, a világban elsimulni tudó élet ellentétének titkait? Amelyben így egymásnak feszül, mint két birkózó, ízlésünk két iránya, a pusztán esztétikai és a pusztán tényközlő: a publicisztikus, a szociográfikus, a konkrét. Nézem nagyszerű birkózásuk. Egy költő birkózik itt a korával. Mi több:

egy költő megbirkózik a korával, korának ellentmondásaival.

Mikor először hosszabb időre mentem Újvidékre, hozzájuk, épp új lakásba költöztek; a költözés tetőpontján érkeztem, szekrényeket cipeltünk napestig. Másodszor épp tapétázták az új lakást, fölfordulás mindenhol. Ottó a létra tetején. Egész nap adogattam neki a ragacsos papírtekercseket. Készültem harmadszorra is, előtte azonban telefonon odaszóltam. Ottó fia, Szabolcs, ahogy hallottam elmesélni, sokáig töprengett, majd megszólalt: apa, vegyük ki a diófát! A házuk kertjében hatalmas diófa állt, annak kivágására gondolt. Miért? – kérdezték a fiút meglepődve. „Hát azért, jön Lajos, találni kellene neki valami nagy munkát!"

A diófa mégis megmaradt, találtunk magunknak munkát azonkívül is. Bár én úgy tudom: ha egyetlen papírfecnije s egyetlen grafitceruzája társaságában találod, a költő akkor is nagy munkában van. Tapétázza, tapétázza a falakat, a falon a világ krátersebeit.

Mit tehet a költő? Ezt teheti.

1986. ápr. 25.

Lajos barátom telefonál. Segítségemet kéri. Édesanyja költözik Soltszentimréről Kecskemétre, kéri, segítsek nekik. Persze, segíteni fogok, mondom. Valami furcsa, rossz érzés fog el. Az iszonyat érzése: számomra a költözés iszonytató. Irtózom, rettegek tőle. Költöztem már, és még költözni fogok is, talán másik városba is, másik országba, talán örökös vándorlásomtól irtózom, rettegek előre. „Örökös vándorlás" – ez Miloš Crnjanski egyik regénye. Crnjanski, a szerb író Csongrádon szüle-

tett, majd Londonban élt, majd Belgrádban; tudhatott egyet-mást e vándorló világról. Mikor Belgrádban jártam, egy plakátra bukkantam: Crnjanski szerzői estjét hirdette. Mint akinek szárnya nőtt, úgy siettem, lássam az írót, földimet. Az est azután elmaradt, beteg az öreg, mondták; ott toporogtunk az ajtóban, talán száznál több fiatal. Örültem, büszke voltam, hogy ennyien szeretnének találkozni vele. Büszke voltam? De hát mire? De hát minek a nevében, kinek a nevében büszke?

Régen jártam már Crnjanski csongrádi szülőházában. Van-e Közép-Európában tíznél több ember, aki tudja, melyik is az a szülőház? Van-e tíznél több, akit érdekel? Tíz év kevés volt, hogy kijárjam, falára kitetessek egy emléktáblát. És úgy lehet, kétszer tíz év is kevés lesz. Kis, megroggyant, alacsony mennyezetű, gerendás épület Boros úr, a csongrádi kereskedő házának közelében. Boros úr, eszembe jutott ez a név is, udvarán mennyi-mennyi régiség.

Reggel ötkor kelek, indulunk Soltszentimrére, költöztetni. Nem jártam ott még soha. Szép ház, rendben tartott porta. Miért kell feladni, miért? A teherautón, aki segít, a rakodót úgy szólítják társai: Cupák. A szétszórt holmik között mindenki guberál, én csak erre az egyetlen tréfás-avitt szócskára lelek. Én és Cupák: emeljük, hordozzuk a tányérokat, lámpákat, könyveket, háromajtós szekrényeket.

Megalázó a költözés. A sok kacat, a sok hűséges, régi holmi. Kupacban, halomban fönn a teherautón. Pedig mind-mind fölösleges. Gyökeret növeszt az ember is, mint a fák; gyökeret ver. Boldog az az ember, aki ott is maradhat, ahol meggyökerezett. Szerencsés az a fa,

amelyet nem ültetnek át. De egy új szépséget, egy új érzékenységet tanul a világ, az örökös vándorlás szépségét, érzékenységét.

Gyönyörű, a ház tetejéig érő meggyfa virágzik a kertben. Föntvan már az autón minden, Lajos felesége a kerti tulipántöveket ássa, rakja még egy műanyag zsákba. Költöznek azok is. Még egy pohár pálinka a rakodónak, és még egy. Cupák, a rakodó rikogat: záróra. Csukja föl az autó hátulját; kötelet csomóz, ponyvát igazít. A meggyfát, hát a meggyfát itt hagyjuk? – kérdezem tréfásan.

A meggyfa pedig, mint aki nem ért semmit, vagy mint aki mindent jobban ért, hallgat, virágzik; észrevételenül integet utánunk.

1986. ápr. 26.

Apám anyja nyolcvanéves: Csongrádra ünnepi ebédre megyünk. Kicsit sok a szaladgálás újabban életünkben, ez engem zavar, a gyerekeknek azonban örömére szolgál. Ezek a családi utak főként az ő kedvükért történnek. A hagyományos keretek között élő ember a kisebb és a nagyobb család, a rokonság koncentrikus köreiben éli életét. A ma embere azonban ebből a körből kiszakad. Unokatestvéreimet tíz éve nem láttam, másod-unokatestvéremet tizenöt éve nem. Széthull a család is, mint egy földhöz csapott tányér, széthull szilánkjaira, cserepeire.

Apám és apám apja már nem él, együtt tehát a nagy család, és mégis csonka a családi kör.

A régen hetedízig számon tartott családi-rokoni kapcsolatok helyére mi kerül? A céhbeli kapcsolatok, bará-

tok, szövetségesek az irodalomban, a munkában. Nemzedéktársak, pályatársak. Főnökeink és beosztottjaink egy befüggönyözött ablakú munkahelyen. Idegen szerelmeink és ismerős arcú szomszédaink, akikkel összezár a betonkeret, a bérház. Amit veszítünk a patriarchális élet fölbomlásának vámján, azt nyerjük vissza mai életvitelünk révén – ha visszanyerjük. Ha visszanyerhetjük egyáltalán.

Munkakönyvemben az áll: újságíró. Fiaim az óvodában mondják is: foglalkozása az. Otthon mégis döbbenten nézik, döbbenten kérdezik: apa, te ugye nem vagy újságíró? Nem értik ezt a világot. Nem értik: József Attila; nem értik: József Attila-díj; nem értik: írócsoport; nem értik, írócsoporttitkár; nem értik, szakszervezet; nem értik, szakszervezeti beutaló; nem értik, Hazafias Népfront; nem értik, nem értik. Nem érzik. Ők a követ szeretik, amit föl lehet kapni, és föl lehet dobni. Ők a sarat szeretik, a földet és a vizet. A sarat, abban mezítláb lehet taposni, azt meg lehet fogni, meg lehet gyúrni.

Ők még sárból, mint a Teremtő, hét nap alatt vagy hét év alatt, egyre megy, meg akarják gyúrni, formálni a saját arcukat. Ők még meg akarják formálni saját arcukra a sarat.

A családból olyannyira kiszakadtam, veszem észre magamon, hogy még a rokonság elnevezéseit sem tudom. Azon tűnődöm (szemben ülök vele), mi nekem apám testvérének a felesége? Mi a fiamnak? milyen rokona a feleségem az unokatestvérem feleségének? Hiányzó szavak, nevek a tudatomból. Segítségül a néprajzi lexikonhoz megyek, egyetlen szakirodalmi utalásra talá-

lok csak, az is kéziratos. Bálint Sándor: A vér szerinti, lelki és jelképes rokonság szegedi formái, megnevezései (kézirat). Majd valahol megszerzem, elolvasom azért!

Annyit azonban kiolvasok, hogy mai értelmezésünk szerint a rokonság centruma a 28–30 tagot számláló, négy generációt átölelő, testvéri, unokatestvéri kör, az úgynevezett nagy család. Épp annyian vagyunk, épp így, négy generáció együtt; évek után együtt a csonka nagycsalád.

Apám testvérei, egyikük keresztapa, másikuk – jól mondom? – a nagybátyám. Itt vannak a nagymamák: fiaim dédnagymamái. Itt vannak fiaim: mint a kiskutyák, marakodnak a dédunokák. Itt vannak a dédnagymamák lánytestvérei. Mik ők fiaimnak? Nagynénik? Másod-harmadnagynénik? Érzem a hiányt anyanyelvemben? Itt egy hiátus, nézd, itt. Itt vannak unokatestvéreim gyerekei. A nagybácsijuk vagyok? És ők nekem? És nagybátyáim feleségei, unokatestvéreim feleségei: mind-mind az ángyom? Itt is hiány a nyelvben. Nem a nyelvben, hiány az én anyanyelvi tudatomban.

És ez még csak a rokonságtöredék. Együtt csak az apai ág. Valahol, mint források, patakok a folyóba, cserregve-csobogva árad még az élet, teljesedik a rokonság: anyai ágon tovább és tovább feleségem rokonai: sógorság-komaság.

Hirtelen előkerül a polcomról egy tájszótár is. Döbbenve látom, hogy a család szó mellett ott a csalán. Játszom a szavakkal: édesget bennünket a család; csíp bennünket, csalánnal üt bennünket máskor, a család.

S döbbenve találom, hogy a család szó első emléke nyelvünkben 1395-ből ilyen alakban szerepel: csalárd.

Hitünk, reményünk aranyalapja, a család. S csalódásaink centruma is: hisz csalárd?

Vége a születésnapi ebédnek, fölállunk, kiballagunk a kertbe. Beszélgetünk, nézelődünk tovább. Apám testvérének a felesége – ezt nem tudom például, ki ő, mi ő a fiamnak – gyermekláncfűcsokrot szed a fű közül, s három gyermekláncfű-koszorút fon a kicsiknek. Fiaim most vannak együtt először unokatestvérükkel, helyesebben másod-unokatestvérükkel. Fut, rohangál a három gyermekláncfű-koszorús gyerek! Fogják egymás kezét: ők is láncban!

Látjátok, gyerekek, milyen nehéz kiszakadni a családból, és milyen nehéz és milyen ünnepi: visszazuhanni bele. És milyen kiszakadni a városból és visszazuhanni; és kiszakadni az országból és visszazuhanni; és kiszakadni a céhből és visszazuhanni. Milyen nehéz, még az anyanyelve, még az anyanyelvi tudata is cserbenhagyja az embert. Persze csak akkor, ha előbb az ember cserbenhagyja vagy cserbenhagyná az anyanyelvét. De nem hagyja, de nem hagyja, harcol, küzd vele. Fussatok, harcoljatok, küzdjetek, gyerekek!

Az értől az óceánig lépésről lépésre közeledjetek. Lesz majd, aki fölénnyel, gúnnyal int le és lép át benneteket. Ott áll a szomszéd portán, úgy hiszi, bérletet váltott egy óceánjáró hajóra, ő úgy született; ő már nagynak, ő már egyetemesnek született. Olvasó- és írójegye van a világkönyvtárba is.

Nem baj. Egymás kezét, az emberi láncot ne engedjétek el akkor sem; hajatokból a gyermekláncfű-koszorút ne engedjétek kifésülni mégsem.

1986. ápr. 27.

Fontos kötetet hozott a posta: József Attila Kör, 1985 – ez a kiadvány címe. Egyszerűen: a fiatal írók lexikona ez. Egyetlen ember, A. S. munkája. Évtizedek óta hallani felröppenő híreket készülő lexikonokról, a hozzájuk kapcsolódó bizottságokról és hivatalokról. A. S.-nek se hivatala, se megbízatása, még csak munkahelye se nagyon, mégis: nekiült, és írt egy lexikont; gyűjtötte, gépelte, kiadta. Egy szál maga.

Megküldte dedikálva: Pintér Lajosnak sok szeretettel – kézikönyvként. Az lesz, az – kézikönyv, máris itt van kezem ügyében, s itt is marad. Egy korosztály: papírkötésben.

Olvasom, mint egy regényt, A-tól Z-ig: Adamik Máriától Zana Zoltánig. Jóleső érzés, hogy mindenütt ott a Forrás, költő is, prózaíró is, kritikus is: mind-mind a Forrásban jelentkezett, közölt elsők között. A visszatérő kétely, hogy tízévi ittlétem hiábavaló volt. Apró jelzések, fényjelek, hogy – talán – nem volt hiábavaló. Érdekes adatok: a fiatal írók 40%-a vidéken él. Máshonnan tudom, az Írószövetség íróinak már csak 15%-a. Fiatal író még lehetsz vidéken – de később (jó hírért, névért vagy egyszerűen munkáért, megélhetésért – ki tudja, miért?) már a fővárosba kell szaladni. Statisztika a munkahelyekről. A fiatal írók jelentős része tanár; jelentős része szellemi szabad foglalkozású, nincs kötött állásban. Szegény író-tanárok: kétszeresen hátrányos helyzetűek. A szabad foglalkozásúak pedig: kérdezem, hogyan? Kormost, Nagy Lászlót, Juhászt a munkahelyén, a hivatalában találtam bent éveken keresztül; Benjámin Lászlót is – a könyvtárosi munkája végzése közben ér-

hettem, cédulázott, mint egy könyvtáros hivatalnok, rossz köpenyében. S úgy volt rendjén. Sok a „szabadúszó" közöttünk. Ár ellen úszó? Szemben az árral úszó? S tudunk-e úszni?

30 éven felüli a fiatal írók 78%-a, 30 év alatt csak a 22%-a. Öregek tehát a fiatal írók. Hol vannak a tizenévesek, a huszonévesek? Miért nem ők a fiatal írók? A fiatal író miért 35 éves, miért nem 19? Tükörbe nézek, nézhetek: én is a statisztikát rontom, öreg.

Benne vagyok még a lexikonban én is, ahogy átolvasom, Esterházy Péterrel, Szilágyi Ákossal együtt talán a legnagyobb terjedelemben, legtöbb könyvvel, legtöbb, munkámra vonatkozó kritikai értékeléssel. Pedig számomra a fiatal íróság 1980-ban véget ért. Előtte még a hőskor: valamikor 1975–80 között. Az Írószövetség mellett a Fiatal Írók József Attila Körének megalapítása, megteremtése. Egyszer Pécsi Gabi váratlan levele, hogy nevünk mozaikszerűen összeolvasható: FIJAK. Utána lettünk Fijak. Egy költőnő szeme kellett hozzá, hogy meglássa. Évekig előtte nem vettük észre ezt az érdekes összevonást.

Később már csak JAK, a maiak már csak József Attila Kör akarnak lenni, lekopott a fiatal író jelzés nevük elől. Ki tudja, miért? Miért megbélyegző, miért letörlendő e jelző, e jelzés?

1980 táján, az akkori vezetőség, hirtelen megpezsdültünk; összebeszélés nélkül, egymástól függetlenül döntöttünk úgy, átadjuk helyünket az utánunk jövőknek. Ördögh Szilveszter, Görömbei András, Nagy Gáspár, Baka István és én, egyszerre mondtunk le. És rendhagyó módon, úgy jelöltünk ki magunk helyett új vezető-

séget: Görömbei – a debreceni egyetemista Elek Istvánt, Nagy Gazsi Tóth Erzsébetet, Baka Zalán Tibort, akkori szegedi egyetemistát; én pedig Lezsák Sándort, aki Kecskemét környékén tanár az időben, tehát én is a földimet. Ezzel a váltással ért véget, úgy érzem, a mi fiatal íróságunk. Az újak új módszereket kerestek. A Kör radikalizálódott, egy pillanatban szét is hullott. Megtagadta többször a meglévő publikációs keretet, újat azonban végül is nem tudott és talán nem is akart teremteni helyette. A Kör nem fiatalodott meg utánunk; nem fiatalabbak jöttek, csak mások.

Fölemelt fővel köszöntöm mégis e másságot.

Milyen büszkeség volt „fiatal írónak" lenni egykor. Milyen büszkeség volt a FIJAK tagjának lenni, a Fiatal Írók József Attila Körében dolgozni. Fiatal író – ennél nagyobb rangot én máig sem ismerek. Ha még egyszer fiatal író lehetnék! – játszom a gondolattal. És persze Bakával, Görömbeivel, Ördögh Szilveszterrel, másokkal együtt, és persze Kormos István védőszárnya alatt; és persze még a Móra Kiadó régi helyén, a New York-palotában. És persze bármelyik pillanatban érkezhetne Pinczési Jutka is; és vonulnánk csapatokba verődve és szétszóródva és megint csapatokba verődve és megint szétszóródva; végig a Lenin körúton, vonulnánk ártatlanul, vonulnánk tüntetően.

1986. ápr. 28.

Délelőtt megbeszélés a Magvető szerkesztőségében. Ottlévő prózakötetemről van szó. N. A.-val, az illetékes szerkesztővel beszélgetünk. Kötetem munkacíme: A vadszeder útján. N. A. most csak a kifogásokat mond-

ja: az írások túlontúl publicisztikusak, a kötetben nem érvényesülnek olyan jól. Ha jól tudom, meg is jelent folyóiratban valamennyi – mondja, kérdezi. Igen. Így készül a kiadói fából vaskarika. Hogy megjelent írásokról van szó, most az a baj; ha nem közölt írásokról lenne szó, az lenne a baj, a kifogás, hogy nem közölhetőek. Hogy a Németh László-i esszé milyen. Igen, de ezek nem Németh László-esszék; rossz is, indokolatlan is az összevetés, eleve félrevisz, mondom. Hogy jók a recenziók, de hát évekkel ezelőttiek, a recenzált könyvek nem biztos, hogy kiállják az idő próbáját. Tűnődöm a névsoron: Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Tolnai Ottó, Baka István, Pinczési Judit, Hervay Gizella – róluk írtam – és az „idő próbája". Nagyot nyelek, és nem szólok semmit. Előszerződéses állapot; több írást át kellene dolgozni, hallom. Átdolgozni? Az nem az én műfajom. Van egy készülő hosszabb írásom, már megírtam belőle 77 gépelt oldalt, ha azzal készen leszek, azt szívesen behozom, s a kiadó dönthet: helyette azonos terjedelemben a kiadó által javasoltakat kiveszem. Ez jó, ez nagyon jó, egy száz oldal körüli írás, az már igen, annak már lehet íve, azt várjuk meg, mondja a szerkesztő. Júniusra teszek ígéretet, akkor találkozunk. S hogyan tovább? – kérdezem. Akkor már biztos, hogy a kézirat a leggyorsabban nyomdába is megy, kapom a biztató választ. Elbúcsúzunk. Leülök az üvegpalota második emeleti presszójába egy kávéra. Grendel Lajos, a szlovákiai író, és Csiki László, az Erdélyből nemrég áttelepült költő, drámaíró érkeznek. Cs. L. visszaszalad kiadói szobájába, és új könyvét hozza dedikálva, „barátomnak és bajtársamnak" – írja. Hát, baj az van, kisebb

is, nagyobb is. Megiszom a kávét, és magamban számvetést készítek: a kiadónak ígért hosszabb írásomat – írom tényleg; de az egészében közölhetetlen. Be se viszem, jövök rá. S így tárgyalási alapunk semmivé lett; nem tehetek mást, a kéziratot visszaveszem. Majd legközelebb, ha lesz nálam egy nagyobb táska, amiben hazacipelem.

Ez a mozzanat most érdekes: íme, írom a naplóban, hogy írom a naplót.

A napokban adtam le egy verset, a Zenék, szív-zörejek címűt, annak is egyik rétege, hogy írom épp azt a verset. S a másik rétege a vers maga: már a zárt versvilág. Az analizálatlan. A művésznek gondja van a világgal, amióta a világ: ábrázolása tárgya. „Talált tárgy." De erre a világra évszázadokon keresztül önfeledten tekint. Önfeledt bánattal vagy önfeledt örömmel. Ott áll a dolgok közepén, ott lüktet a dolgok szívében. Csak modern életünknek sajátossága, hogy az ábrázolás tárgya lett maga a művészi ábrázolás is. Film a filmben és film a filmről. Vers a versről. Esszé az esszében.

Az önfeledtség, a közvetlenség, ez a rózsaszín köd foszlott szét és oszlott szét a mi időnkben. Az ábrázolás mellé odakerült az analízis, az elemzés, a szétbontás. A művészet eleddig isteni, teremtő pillanat volt. A modern művészet, épp ezért, mert megmutatja arcát, mélyebben emberi. A költészetben talán Arany Jánosé a modernség első ilyen teremtő pillanata: Nagyon fáj. Nem megy – írja versében. Nem megy... mármint a versírás. S e nemből, e nincsből, e negatívumból építkezik. S a dolgozószoba képzeletbeli ajtaja sarkig kinyitva.

Ilyen pillanat a Toldiban még nincsen. Ott az ábrázo-

lás még önfeledt, még gondtalan és problémátlan. Még isteni. E töredékben már – töredékes, már emberi, már modern. Az öninterpretáció, az önértelmezés folyamatos drámája zajlik abban a dolgozószobában, amelyiknek kitárult az ajtaja. A szobaszínház ajtaja.

Utóbbi verskötetem körül kétfajta félreértés is volt. Az egyik nem ismert kegyelmet; D. P. az Új Forrásban megjelent kritikájában kitiltott az irodalomból, mondván, nem modern. Mert ezt a modernséget, az öninterpretációs készséget nem vette észre. Nem volt rá füle. A másik félreértés szerint verseimben újabban túlteng az ars poeticus jelleg. Ezt a vádat, nem vádat, csak félreértést is, mint kutya a vizet, ráznám le magamról. Láttak-e már a kritikusok vízbe dobott kutyát, amelyik partra vetve majd, rázza magáról a vizet? Ki tudja: mi az, hogy ars poetica? Egy: költészettan. Kettő: valamely költői irány vagy magatartás esztétikai elveinek összefoglalása. Jellemző lenne verseimre, hogy költészettaniak, hogy esztétizálók? Dehogy, semmiképp. Csak épp az önértelmezés folyamatos drámája zajlik bennük; egyik versből a másik versbe ez a mozzanat megy át meg át, a versek ennek a modern drámának a töredékei! Ez tehát az én írói-költői vértezetem, pajzsom, ezt tudom tartani magam elé, ha jönnek a szúrások, jobbról is, balról is.

Ezt az Arany János-i pajzsot. Ezt a pajzsot, amely díszesen kiverve. Díszei csillagok és cseppnyi gyöngyök és verejtékcsöppek.

Írok tehát tovább, írom most is a naplóba, hogy írom a naplót. És nem vagyok ott a világ középpontjában. És nem lüktetek a dolgok szívében. De nagyon is emberi módon: itt lüktetnek szívemben a dolgok.

1986. május 29.

Választmányi értekezlet az Írószövetségben. Lehuppanok egy fotelba, balról M. I., az Új Forrás főszerkesztője, jobbról M. B. Debrecenből. Előttünk egy szék még üres, rajta – besetzt – Erdélyből származó, hatalmas és már kopottas válltáska. Ki ül ott? – int oda szemével M. I.

Rövid tűnődés után mondom: Takács Imre, biztosan az ő helye. Idejut a világ, az írók már egymás válltáskájáról is kezdik megismerni egymást. Engem például rövidesen öblös lengyel válltáskámról kelletik majd megismerni. De jó táskád van, mondtam a napokban I.-nek, a vörös énekesnőnek. Lengyel – felelte. Ha legközelebb kint jársz, hozz nekem is. Jól van. Jól van, és úgy legyen.

Nem lehet a Takács Imre helye, szólt a tréfás válasz, akkor már egy üveg bor is lenne ott! Van benne igazság, Imre tényleg egy üveg, előre fölbontott borral szokott beülni az értekezletre. Beülni, az túlzás. Hisz ezeket az értekezleteket ő „áttáncolja", leül, fölpattan, a titkárnőkhöz szalad: kávé nem lesz, barátaihoz szalad, fülükbe súg pár szót; írtam egy verset, olvastam a versed, ilyeneket, a büfébe megy, föláll: közelebbről megnézi, épp ki szónokol. Imre, az öreg hobó, a nyughatatlan, hordozza az Írószövetségben hatalmas vállait. Író? Azt hihetnéd róla, ha nem ismernéd, hogy favágó vagy fafaragó talán.

Imrét nagyon szeretem, nagyra tartom. Éveink egyik legjobb költője, írója ő. Ki ír nála jobb prózát? Senki. Csak sajnos ritkán ír, ott volt például sok évvel ezelőtt a Disznóhuszár című írása a Kortársban. Sajnos könyvben az sem jelent meg. Ki tudja, miért nem?

S versei, azok a furcsa, fura kompozíciók. Elképzelem

a szobrászt, aki hatalmas tömbök előtt ül, és baltával, vésőkkel, nagy mozdulatokkal megfaragja, széttördeli a követ, a fát. Bontja ki belőle a formát. De a szobor mégis: csupa hasadás, csupa él, csupa repedés, nagy tömbök, félbehagyottság, finomság és nyerseség egymás mellett. Ezek Takács Imre versei: nem tollal, ceruzával írottak, hanem göcsörtös fából baltával faragottak.

Minden tál pogácsát, minden közelben föllelhető kávét és üdítőt odakészítek Imre keze ügyébe, ne legyen vele később gondja. Küldök majd kéziratot – mondja hálája jeleképp. Most lesz augusztusban hatvanéves, írt egy önvallomást: Lepusztulásom története – ez a címe. Itt mindenki tartja magát, itt, aki régen összeroppant, régen eladta és föladta magát, az is úgy tesz, mint aki tartja magát. Sőt: az tesz úgy igazán. S van egy ember, aki erős és elpusztíthatatlan és veszthetetlen, de ő be meri vallani lepusztulásának történetét. Ő magát lepusztulónak látja, mint az erdőket, mint a tájat, mint a termőföldeket. Mint az erdőket, ahol még utolsó pillanatban hálóval összefogdossák, rezerválják a vadakat. Lehet, hogy Takács Imre azért táncol-ugrál itt folyton: fél ő is a hálótól, vadonunkban ki egyik utolsó vad.

Takács Imre éveken keresztül a Kortárs versszerkesztője volt. Bejártam hozzá, kéziratom másodpéldányát is magamnál tartva, lehet, hogy a nála lévőt elveszítette. El is veszített sokat; mintha vasvillával dobálná, úgy rendezgette asztalán, fiókjában a kéziratokat. Sokat elveszített, de sokat is közölt. Néha elnézésemet kérte: Lajos, ha megengeded, meguzsonnázom. Szalonnát, kenyeret, bicskát vett elő, rátette a kéziratok tetejére. Ragyogott a zsírfolt a reményteljes kéziratokon. De ment

mégis minden a maga rendjén. Y. meg illatos borítékokban küldi a verseit, közvetlenül a főszerkesztőhöz címezve; olyan minden küldeménye, mint valami szerelmes levél – mondta néha mély megvetéssel, megvetéssel: Y.-ról és az ilyen illatos-leveles viszonyokról. Fiatal költők voltunk: a mi verseink, mire Takács Imre asztaláról szalonnazsírosan, gyűrötten a főszerkesztő kezéhez vándoroltak, legalább biztosan nem voltak afféle illatos levelek.

Nagy Lászlóval is Takács Imre szerkesztőségi szobájában találkoztam rendre. Nagy László be-betoppant oda rövid beszélgetésre. Egyszer fáradtan, meggyötörten: egész éjszaka sírtam, mondta. Nagy Lászlótól akkor és ott hallottam a bukaresti földrengés részleteiről. Fülemben őrzöm a mondatot, így mondta: egész éjszaka sírtam. Szemei pirosak is voltak, alakja megtört.

Imre azokban az években Budán lakott, lakást bérelt, ráment az összes fizetése. Egyszer különlegesen megtisztelt: meghívott magához. Gyalog indultunk el, átballagtunk a Lánchídon, s a híd budai oldalán utcákon, lépcsőkön baktattunk a Batthyány tér fölötti, gyönyörű budai lakásba. Legénylakás. Kié lehetett eredetileg? Nem kérdeztem, de úgy gondoltam, hogy egy külföldön turnézó zongoraművészé. A lakás közepén ugyanis egy zongora állt: világmárka. Mindenütt hatalmas perzsaszőnyegek. Imrét zavarták a szőnyegek, fölcsavarta, s az egyik sarokban kazalba rakta őket. Szörnyű látvány volt, kazalba rakva a csipketerítők is, a bútorok is: az új lakó, költőnk, hatalmas, csupasz tereket képezett ki magának. Ha a lakás gazdája betoppan, belehalt volna ebbe a látványba.

Számomra azonban legfontosabb emléknek a lezárt

zongora maradt meg. Lecsukott, gyönyörű zongora. A tetejére odahajítva: egy balta. Imre, csak nem a zongora tetején vágod a fát? – kérdeztem megrökönyödve. Válaszára már nem emlékszem. Ültünk a földön. Mit földön, ültünk a parketten, nagyokat hallgattunk.

Előttem azóta is ott a kép: lecsupaszított lakás, egy szál zongora, kisbaltával a tetején. A kisbalta élén látomásosan megvillant a fény.

Szeressétek hát a verseit. Kisbaltával faragja őket.

Mentem haza tőle, most már egyedül. Át a Lánchídon, végig a Duna-parton, szemben a hatalmas Akadémia. A Margit híd, az áradó, koszos Duna. Lüktetett, pulzált a vers nélküli, hangos, ábrándos főváros.

1986. ápr. 30.

Oshima japán rendező filmje egy filmklubban, Az érzékek birodalma.

Művészi pornó, összegezhetem. Állítólag Japánban hosszú időn keresztül nem forgalmazták; mi megvettük és föliratoztuk-fordítottuk, de mi sem vetítettük. S most íme, egy filmklubban mégis nézhetem. Épp a napokban kaptam egy tanulmányt a Forrásban az új magyar filmek erotikájáról. Jó elemzés, de elmondja azt is, hogy a szerelem, az erotika, a szexualitás igencsak sápadtan, álszentül kerül filmjeinkbe. Még mindig tabu. S most itt egy pornófilm, bemutatásra vár. Egy hatalmas kő röpülhetne állóvizünkbe. Nagyot csobbanna, ha beledobnák. A film különben csodálatos és semmitmondó. Kettős érzést kelt bennem. Főképp ha üzenete felől faggatom: hogy mit is üzen? Szerelmet és erőszakot. Ez olcsó mese. Feledhetetlen film persze, minden tisztele-

tem Oshimáé, a rendezőé, aki azonban úgy járt, mint a maratoni futó, aki végigküzdötte távját, célba ért, ott liheg, s mire célba ért, megszólalni nem tud: elfelejtette a hírt, elfelejtette a rábízott üzenetet.

A szerkesztőségből K. K.-nak telefonálok, kedves ismerősömnek. Jó lenne, ha találkoznánk, névnapján megköszönteném. Katalin novemberben van – szól oda hozzám a titkárnőnk, és nevet. Nevet a hívott is fura ötletemen, s kérdezi: a tavalyi köszöntéssel maradtam-e el, vagy az elkövetkezőt hoztam előre? Az mindegy – felelem.

K. K. nem lehet akárki, nevének rövidítése is mutatja. Nincs semmije, szegény; mégis gazdag, mégis birodalma van, övé – ahonnan sokan kívül rekednek – az érzékek birodalma. A buszon, véletlenül ismerkedtem meg vele, pár mondatot váltottunk. Könyvek, jegyzetek voltak a keze ügyében, azt hittem, egyetemi vizsgájára készül. Kiderült, hogy dolgozik, ápolónő; kiderült, hogy levelező tagozaton gimnazista csak; kiderült, hogy azonos napon (március 20-án) születtünk. Ti, áldott utak, áldott pályaudvarok.

S kiderült az is – vallomása szerint –, hogy sok gondja van tantárgyával, a magyar nyelv és irodalommal. Kérte, néha segítsek. Miért ne, feleltem, miért ne?

Akkoriban még gyakrabban találkoztam K. J.-vel, a színésszel. Beszámoltam neki is kedves új ismerősömről, hozzátéve: fölösleges gimnáziumba járnia, hisz angyali vagy ördögi képességei alapján máris doktor lehetne, sőt kandidátus, sőt nagydoktor, sőt akadémikus. Ma olyan világban élünk, annyira tagolódtak az ismeretek, annyira specializálódott a tudás, nem érthetünk min-

denhez. Csak egyetlen speciális területhez, szakterülethez érthetünk, ennyi a dolgunk. S ő ennek a korszerű követelménynek meg is felel, akár akadémiai szinten, fejeztem be az egyelőre csak szóbeli ajánlást. Másnap azután Jenő szerencsétlenül elvágta a kezét, otthon, krumplipucolás közben. Rohant be a kórházba. Az ápolónő, akivel összefut – vélekedése szerint – Katalinunk. De jó, hogy találkozunk, Kati – szólítja meg, tudod, Kiss Jenő vagyok, Lajos barátja, most összedaraboltam a kezem, kérlek, légy segítségemre. Nem vagyok Kati, nem ismerek semmiféle Lajost, és nem szeretem, ha összetévesztenek – adta az igen tömör választ az ápolónő. Jenő lelki szemei előtt megjelent a színházi kritikus, aki őt, a színészt, a főszereplőt, az egyetlen embert összetéveszti, s összerándulva kiáltott föl: „Igaza van, igaza van, én sem szeretem, ha összetévesztenek!"

Így vagyunk a világban, valójában, ha valakit keresünk, hajlamosak vagyunk mindenkiben őt föltalálni, őt meglátni. S tévedésünkért hol kisebb, hol nagyobb árat fizetünk.

Katalin, hányszor buktál meg azóta irodalomból, hány elégtelen osztályzatot kaptál helyesírásból, kedves? Kedves, akihez egyetemi díszdoktori nyakékek illenének.

Hát mit tud ez a lány, mihez ért? – kérdezi az álszent, a prűd világ. Mihez ért? Mihez? – szakmájához, felelem: a főzéshez, sebkötözéshez.

1986. május 1.

Mától Budapesten; úgy gondolom, a naplóban is kuszábbak lesznek a sorok. Föntaz Istenhegyen, írom inkább a „Lépcsők az Istenhegyen" verseit. Egy alföldi költő, aki mégis – mondhatom összegezésképp – a hegynek lett az énekese.

Várom a barátaimat, majd jönnek föl ők is a hegyre: a Fogas presszóban isszuk a hideg söröket. Persze, Hervay Gizi már nem jön. Hiányzik is, hiányzik nagyon.

Az első utam mindjárt színházba vezet. Pesten vendégszerepel a kaposvári színház társulata Peter Weiss Marat/Sade című híres produkciójával. Ez az előadás néhány éve Belgrádban a Bitefen, a nemzetközi színházi fesztiválon megnyert minden létező díjat. S a magyar újságok hallgattak mélyen. Állítólag nem szerették ezt az előadást idehaza, mondván: kikacsingat a közönségre. Nem láttam hónapokon keresztül az előadást, most tehát kétszeres volt az izgalmam. S mondhatom, az előadás nem kacsingat. Nincs is ideje kacsingatni; a színészek roppant kemény fizikai munkát végeznek, izzik a színpad, izzik a szellem, nincs idő és erő a kitekingetésre. Persze az más kérdés, hogy ez a színház: példázat. S minden művészi példázat a mának szól.

Példázat a forradalomról. A francia forradalomról. Marat (Lukáts Andor játssza, kiemelkedően) a forradalmat a diktatúra felé viszi tovább. Azt a forradalmat, amit – részben igaza van – tényleg tovább kell vinni, mert megfeneklett a másik hős, Sade kompromisszumai által. Mind a két hős tudja, hogy a forradalom eszme, a népjólét, igazság: szó, szó, elvek csak. Meg kell őket eleveníteni, meg kell testesíteni. S miközben megteste-

síteni igyekeznek eszméiket, egyre inkább csak kisajátítják azokat. S már lényegtelennek tetszenek vitáik, egyikük nek sincs igaza. Az igazság a tömegé; a kiszolgáltatotté, a rosszul képviseltté, az artikulálatlané, a formátlané. A címszereplőkről a tömegre, a népre, az énre csúszik át észrevétlenül a figyelem. Ennek tudatos kimunkálása a színpadon és sok minden más még nagy érdem.

Marat, a diktátor, a forradalmár egyszersmind puritanista. Egy kádban, ülőfürdőben, kötéssel a fején (borogatás ez a fejfájására) éli át a forradalmat. Puritanista alakja oly ismerős. Vetélytársa és harcostársa, Sade viszont hedonista és szadomazochista, ő is oly ismerős. A történelemből. A mi történelmünkből.

1986. május 2.

Egy újsághír. Nézd csak, idekerült az is. „Picasso-kép, kimérve. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy legyen egy eredeti alkotása az évszázad legjobb festőjétől – ezzel az indokolással darabolják fel és árusítják ki Pablo Picasso egyik művét tulajdonosai. A három nő című linóleummetszetért tízezer dollárt fizetett Washingtonban egy ausztráliai csomagküldő cég két társtulajdonosa, s a tervek szerint ötszáz – 2,5 négyzetcentiméteres – darabra szabdalják szét az alkotást. Az eredeti Picasso-szeleteket darabonként 135 dollárért árusítják majd – számozva, külön bizonyítvánnyal."

Ennyi a hír és nem is kevés, és nem is kevéssé jellemző. Így szeleteli tehát föl a világot a mai tudat. Korunk analizálni tud csak, szintetizálni kevésbé. Szétszedni tud csak, összerakni kevésbé. És birtoklásvágya is egyre vadabb a mi korunknak; Picasso kell neki, ha csak 2,5

négyzetcentiméternyi is. A nagypolgáriasság és a kispolgáriasság nyújt itt egymásnak kezet, és rázzák, rázzák egymás kezét. Átnyúltak fölöttünk, átnyúltak fejünk felett, emberek.

Persze az kérdés, hogy Picasso az évszázad legjobb festője-e? De a hír szempontjából ez mindegy; ha lesz jobb festő, majd szétszedik annak a képét is. Ha netán élve találják magát a festőt is, szétszedik őt is, szétszedik elevenen, felötszázadolják.

Máskülönben nagyon szeret a kritika is és maga az irodalmi tudat is így fölszelni és kisajátítani. Mindenkinek joga van, hogy legyen egy eredeti festője – adja ki a jelszót valaki, és kisajátít magának egy festőt. Mindenkinek joga van, hogy legyen egy eredeti költője, hallik a jelszó, és szellemében kisajátítják a költőt, mint egy házrészt. És persze, a résszel is beérik az egész helyett. Mitöbb: a rész kell, a választott rész kerül az egész helyére. Az én festőm, a mi költőnk – ez már jelzi a műveletet. Jelzi, hogy terroristák kezébe került a művész, s most elküldték váltságdíjat követelve, elküldték őt magát, na, nem egészében, csak elküldték levágott, véres fülét.

Munkájukat később maga a művész is segíti. Ezt a munkát kollektívan maga a művészet is segíti. Tessék csak megfigyelni az újabb törekvéseket. A teljesség igézetéről lemondva, ki-ki már előre fölszeletelve árulja önmagát. Csak tessék, csak tessék!

És a pékek is elfelejtenek kenyeret sütni, lemondanak arról, hogy süssenek egy jól kelt, ropogós, kerek kenyeret. Nem szeletelik, hanem már eleve szeletekben sütik a kenyeret. És a parasztok, bízzatok a parasztokban,

majd nem teheneket tenyésztenek, hanem külön csak a finom lábszárat, hátszínt és bélszínt. És ettől egyszerre a világ megcsömörlik majd, és elkezdi keresni az egészet. A terroristák univerzális ragasztóval ragasztózgatják vissza kuncsaftjuk levágott fülét; csupa csiriz lesz a világ. Majd újra, majd megint elölről.

De mindezeket tudva is; egy művésznek, s ezt nem árt följegyezni, mégiscsak nagyobb a felelőssége, mint egy képügynöknek.

Most boncolunk vagy operálunk? – kérdezte műtét közben az egyszeri sebész. De az igazi művészet ezt a rossz viccet lesöpri, egyetlen kézmozdulattal, mint dühödt részeg a kocsmaasztalt.

Szabadság-hegyi ablakomon kinézek: ablakom alatt hatalmas, virágzó gesztenyefa. Virágzik: gesztenyefagyertyáit gyújtogatja a hegyi éjszakában. Zöld lombsátra maga a testet öltött méltóság, ebben a méltóságát veszteni látszó világban.

1986. május 3.

Váratlanul rossz orvosi, laboratóriumi eredmények. Igaz, az utóbbi héten voltak kisebb panaszaim, de semmire nem gondoltam. Most azután gondolok. Gondolok arra, hogy színész vagyok én is, csak épp nem tudom, mikor is ér véget, milyen is a szerepem. Heppening, heppening, leszakad rólunk az ing!

Kétsoros verset írtam: Egymásra vigyázzatok, amedig nem vagyok. Van még e vershez vázlatom, lehet, készül egy teljesebb változata is, bár ez a kétütemű hatos és hetes üzenheti ekképpen is mindazt, amit üzenni rendeltetett.

Délután a városban járok, beülök egy kávéra az Annába, s véletlenségből összefutok volt csoporttársammal, Sz. Á.-val, újságolom neki, hogy írok egy hosszabb esszét. Kérdezi: miről? Mondom: *emlékeim megtörtént és meg nem történt eseményekről.* A kávé után a Pesti Színház. Mrożek: Tangó. Látni akartam, főképp az öreg Págert akartam látni benne, kedves színészemet. Páger jó is, nagyon is jó, s – talán nem is meglepő módon – fiatal. Micsoda ajándék ez, micsoda jó „szerep" neki ez az örökös fiatalság. Vigyázat, vigyázat, az előadást, egészében tekintve, viszont nagy veszély fenyegeti! Micsoda abszurd lehetne ez a Tangó, micsoda pukkasztás, micsoda robbantás, micsoda pofon. S ez a színház helyette: oroszlánbőrbe bújtatott cica. Robbanás és robbantás helyett csillagszórózás; valójában is az, a sok kitűnő színésszel; sztárparádé. S a pofon tán annak készült, de ejnye-ejnyéző legyezgetés lett belőle. Vigyázz, művészet, befognak, megszelídítenek, konszolidálnak. Egy konszolidálatlan darab igen konszolidált előadását láttam.

Páger külön ügy, rá akkor is oda lehetett és kellett figyelni, amikor csak épp színen volt, de meg se szólalt. Döbbenetes volt: izgott-mozgott, gesztikulált, száját mozgatta: némán beszélt, örökösen harcolt a megszólalás jogáért. A rossz színházban bejönnek a színészek, és egymás után fölmondják szerepeiket. Szépen várnak a sorukra. A rossz színészek. Págernél különbet még színészt nem láttam, aki e gyakorlattal szembefordulva, harcolni tud a színpadon megszólalása, beleszólása jogáért. Meg tudja csinálni, mert ő nagy színész, s mert egy parányival kevesebbet bíz a rutinjára, mint a partnerei.

Pedig rutinja neki lenne a legnagyobb – ha épp arra hagyatkozna.

Szépen, elegánsan eltáncoltuk tehát ezt a tangót, amelyben pedig eredetileg se szépség, se elegancia. Szépen, szabályosan eljátszották ezt a szabálytalan színdarabot. Katarzisunk csak annyi: vigyázz, művészet, megszelídítenek, ha hagyod! Katarzisunk csak ennyi, ezt viszont egy nagy színésztől leshettük el: harcolj, művész, a beleszólás jogáért, ne a sorodra várj, hanem hadonássz, némán, szótlanul is kiabálj, légy jelen, és szólj bele, szólj közbe, ha kell. A „szólás szabadsága" – igen, igen, régi lemez. Most így mondanám, ez esetben így mondanám: a megszólalás szabadsága. A megszólalás joga és szabadsága. Hisz szólásszabadság már van, csak épp még megszólalni nincs jogod. Ha ezt a jogot ki nem harcolod. Ezt láttam a máskülönben jól fésült, konszolidált és elegáns Pesti Színházban.

1986. május 4.

Másnapba nyúló éjszaka. Sz. Z. költőtársamnál alszom, a Belvárosban, az Erzsébet híd lábánál. A lakásban minden, ami kell. Épp csak egy vendégágy nincsen. Pokrócokat, ágybetéteket terítünk a földre, s jobbízűt alszom, mint bármikor. Előbb azonban tréfálkozva beszélgetünk. Hogyan éltek ott vidéken? – kérdezi. Én felelek (szintén tréfásan): délelőtt kikocsikázom a birtokra, délután nyúlra-fácánra vadászom a társaságban, s jönnek a nagy farsangi bálok, azokra készülni, van dolgom millió s millió.

Az ebben a válaszban a legszomorúbb, hogy biztosan van, aki ezt elhiszi. Hogy a budapesti határnál máris ott

a Balkán, vagy máris ott az Éden. Hogyan élek? Értelmiségi módjára próbáltam meg élni, amíg lehetett.

Sz. Z. elmondja, hogy ő Kisvárdán volt tanító, szolgálati lakásban lakott, kellemesben, kertesben. Minden idejét kertje rendbehozatalára fordította. De ottléte első éjszakáján már különös dolog történt: a falu kovácsa maga készítette bunkerjéből rálőtt minden arra járóra, maga készítette puskájával. Csupa fegyverropogás volt az éjszaka. S ő ezen élmény súlya alatt év végén, otthagyva termő fáit, el is menekült.

Én tíz éve mentem Kecskemétre; abban a hiszemben, hogy csinálunk egy jó folyóiratot, tehát dolgozni mentem. Az esély adott volt, a hetvenes éveknek nincs se Nyugatja, se Kelet Népéje, se Új Hangja, nincs olyan folyóirata, amelyen kívül kerülni: az már kívülrekedés lenne. Az esély adott tehát, hogy bárhol, bármelyik fölnagyított időpillanatban meg lehessen csinálni a legjobb lapot. Csak öt ember kell hozzá, vág a szavamba Sz. Z. Magamban utánaszámolok: valóban: csak három-négy ember kell, s hozzá pártolón a teljes magyar irodalom. Az az irodalom, amelyik igen kiéhezett a jó műhelyre, a nem létező jó folyóiratra, amelyben a kéziratok, az írások nem kiütik, hanem kiegészítik egymást. Az irodalom pártfogására tehát számíthat az a műhely, amelyik maga is pártfogolja az irodalmat. Ilyen egyszerű.

S meddig jutottunk el? Meddig? Csináltunk-e olyan műhelyt a magyar irodalomnak, amelyből nem tizenkettő van, nem egy tucat? Igen, csináltunk. Közkeletű lett a vidéken szerkesztett, országos jellegű és jelentőségű folyóirat definíciója a mi időnkben. S ilyen lett a Forrás is, két-három társával egyetemben. Az egyetemes ma-

gyar irodalom élmezőnyében tudtunk megkapaszkodni. Volt egy határ, többet tenni azonban nem tudtunk. Félutas tehát ez a sikerünk, végül is félsiker. Vannak olyanok, akik ebben a félsikerben is, ebben a langyos vízben is örömmel lubickolnak. Az irodalom Válasza, Új Hangja nem lettünk; a baj ez.

Kellene csinálnunk egy folyóiratot Csongrádon, mondom tréfásan barátomnak. Van a városnak két folyója, két-három nagy holtág, erdők, természet, ott lehetne élni. S mi lenne a címe? – kérdezgetjük egymástól. S rákapunk: Holtág. Új irodalmi folyóirat: Holtág. Jelezve, hogy ez a folyóirat (a képzeletbeli) az irodalom, a kultúra fő vizeitől, forrásaitól, tengereitől elszakadt; az itt zajló folyamatok szinte holtak. Tréfálkozásnak ez jó, nagyon jó: a legtöbb folyóirat úgyis ilyen most, legalább az egyik bevallaná.

Fölébredek reggel, sietek végig a frissen locsolt Petőfi Sándor utcán, a tréfát már elfeledve, gondolatban az irodalom, a kultúra fő sodrát kutatva-keresve. Szellem ugyanis nem lehet, nem maradhat holtágban; csakis a sodrásban. Csakis: Sodrásban.

1986. május 5.

Illyés versének foszlányait hallom a rádióból. Őrhelyen vagy őrhelyek – nem is tudom, mi a vers címe. Az irodalom vidéki őrhelyeinek állít benne emléket. Igaza is van, Illyés, ha épp Tihanyban lakott, akkor Tihany volt az irodalmunk központja – vonulhatott volna utána az irodalomtudományi intézet. Illyés Gyula az emlékezetem égboltján is fényesen ragyogó csillag, példa. A lakiteleki írótalálkozón beszéltem vele először. Ott el-

hangzott beszédét magnóra vettük, legépeltük, tisztáztuk, s utána a közléshez hozzájárulását kérve, megküldtük a gépelt szöveget Illyésnek. Megküldtük a találkozó többi résztvevőjének is, kinek-kinek a maga beszédét. Volt olyan szerző, akinek ez lett az első publikációja, első jelentkezése az irodalomban. Nagy lehetőség tehát. S ezek után a fölkérésre ki válaszolt legelőször, kéziratát ki juttatta vissza először? – költői a kérdés. Hát Illyés. Mondatról mondatra hegyes ceruzával a gépelt kéziratunkat összefirkálta, áthúzta, az egészet átírta. Megköszönte, hogy a közléssel gondoltunk rá, valamint kérte: gépeljük újra a beszédét, s még egyszer látni akarja. A munkát azonnal elvégeztük, küldtük neki a beszédet. Ő postafordultával küldte vissza: ismét átírva sorról sorra, mondatról mondatra. Nálam vannak a változatok: minden javítása a pontosságot, az igazságot, a stílus szépségét szolgálja. Hogy a „beszédből", a beszélt nyelvből megformált, művészi esszé legyen. S természetesen: a korrektúrában, harmadszorra, még egyszer átírta, újraírta az egészet, és természetesen most már apróbb, hajszálvékony változtatásokat tett csak. Lakitelek a fiatal írók találkozója volt. S a résztvevők közül ki volt a leggyorsabb, a folyóirat munkája iránt a legtöbb alázatot mutató, a közléshez legnagyobb alkotói kedvvel viszonyuló? – Illyés Gyula volt, az öreg Illyés; munkakedve szerint fiatalabb a fiataloknál.

Később egy versének kézirata jutott el hozzám, járt kézről kézre; L. Z. halála volt a vers címe; a Latinovits-vers. Írtam Illyésnek egy levelet. Kedves Gyula bácsi, itt van nálam ez a vers, nem a kéziratot kérnénk tehát, hanem a hozzájárulását, hogy folyóiratunkban közöl-

hessük. Illyés postafordultával válaszolt. Nem volt még egy szerző, akinél minden esetben ezt tapasztaltam volna; Illyés minden levelünkre postafordultával válaszolt. Válasza így hangzott: Köszönöm leveled, a vers közléséhez természetesen hozzájárulásomat adom, sőt a közlést megtiszteltetésnek veszem. Sok szeretettel... Tessék meggondolni ezt a pár sort; persze túlzás: Illyés nem vehette megtiszteltetésnek a Forrás-beli megjelenést. Ez megtisztelő lehet egy pályakezdőnek: aki viszont nekünk ezt még sohasem mondta; s hogy közölhettük irodalmunk klasszikusát, megtiszteltetés volt az – nekünk. De Illyésnek volt stílusa; tudta, hogy a stílus maga az ember. És ő ilyen udvarias, stílusos, elegáns ember volt. Szorgalmas és precíz és elegáns lángész. Az L. Z. halála, a fontos vers, amelyik előtte csak kéziratban körözött közöttünk, a Forrásban jelent meg tehát, és ilyen megkapó és felemelő módon.

A nyolcvanéves Illyés köszöntésére készült az írói választmány, köszöntése volt a Fészekben, elhatároztam, hogy az estre én is fölutazom. Feleségem vett egy üveg kecskeméti barackpálinkát, papírba csomagolta, azt csaptam a hónom alá nyomatékul. Szűk körben, húszan-harmincan voltunk a teremben, elmentek a fotósok, velük a politikusok, akkor léptem oda Illyéshez. Kedves Gyula bácsi, a Forrás azon száma, amelyben születésnapján köszöntjük, még nem jött ki a nyomdából, de addig is... S itt félbeszakított: nem baj, látom, a lényeg már itt van! A hónom alatt szorongatott pálinkásüvegre bökött. Szépen be volt csomagolva, de hát a formája árulkodott. Századik születésnapomra is hozz! – folytatta. Megígértem nevetve. S akkor még hittem is,

hisz Illyést ezen az estén kirobbanóan jó egészségben és kedvben találtam, hittem is, hogy ezt a születésnapot tán meg is éri. S én is megérem.

Löködték jobbról-balról, de még nem engedett el. Mi van a lapnál – kérdezte, vannak-e bajok? Vannak, mindig akadnak – mondtam. Milyen természetűek – kérdezte: politikaiak vagy anyagiak? Nagyon jó kérdés, azóta is sokat tűnődöm bölcsességén, valóban, manapság egy folyóiratnál a bajok e kettősség jegyében lehetnek: politikai vagy anyagi nehézségek. S Illyés tudni akarta, a születésnapja pezsgőspohár-csilingelése közepette is, hogy vannak-e és milyenek a gondok-bajok.

Nem telt el sok idő, a szerkesztőség és az írócsoport nevében már egy hatalmas koszorút kellett a koporsójához vinnem. Némán, könnyezve tisztelegtem. Őrhelyek, bizony fogyatkoznak az őrt állók és az őrhelyek.

És szaporodnak a lezser tehetségek, és szaporodnak a hangyaszorgalmú író-kishivatalnokok. A példa pedig illyési kell legyen: a szorgalom, az erkölcs, az írói precizitás és a lángész szövetsége. Lehet, lesz, aki próbálja majd utánozni egyik-másik gesztusát, prózában, versben. Személyisége és személyessége teljessége sajnos utánozatlan marad, mert utánozhatatlan. Mégis ezt kövessétek, ezt az illyési teljességet. Bennünk megvan-e ez az alázat? Bennünk megvan-e ez a méltóság? Bennünk ott van-e Ozora? Bennünk ott van-e Párizs?

Baktatok a Költő utcában, az Istenhegyen. Költő utca: Jókai Mór utcája ez, itt van a közelben egykori kertje-háza, s az utcának úgy tudom: magamaga a névadója is. Sétálok, s hirtelen az úton egy kis feketerigóra lelek. Fürdik a parányi esővíztócsában, szárnyait rázza

egy feketerigó. Fürdik a feketerigó, ilyet még sosem láttam: fürdik a feketerigó. Közelebb lépek, akkor fölröppen, jöttömre elszáll. Bánatommal, rosszkedvemmel elszáll a Költő utcai feketerigó.

Világjáró madarak: rigók, fecskék, gólyák; ismeritek a csongrádi port, ismeritek az istenhegyi esővíztócsát, és ismeritek a kék eget s kék tengereket. Ma inkább csak a madarak látnak és járnak világot, nem a költők, nem az egyetemisták, nem a lázadó diákok.

1986. május 6.

Este, hogy a családomat, a gyerekeket megnézzem, Kecskemétre vonatozom, s épp legjobbkor érkezem. Feleségem végzős gimnáziumi diákjai – negyven lány – adnak tanárnőjüknek késő esti szerenádot. Este 9 óra tájban hangzik fel a lakótelepi ház előtt az ének: „Már búcsúzunk és elmegyünk, a mi időnk lejárt…"

Feleségem lefut az utcára, hogy a gyerekeket egy pohár kólára, na meg egy kortynyi tömény italra is, amit előzetesen már előkészített, meginvitálja. Én a konyhaablakhoz szaladok, onnan nézek le az utcára, az ablak alatt koszorúban állnak a lányok, a sötét éjszakában mindegyik kezében ott egy szál égő gyertya: negyven égő gyertyával világítanak, gyönyörűen, látomásosan: végül még fölgyújtják ezt az egyhangú, szürke, lakótelepi éjszakát. Látom, a házmester felesége is kifut az utcára, papucsban, hálóingben, lássa, hogy mi történt. Lásson csodát. Néhány perc, és ott szorongunk valamennyien a csöppnyi lakásban. S visszhangzik bennem egész éjszaka a lánykar éneke: „Már búcsúzunk és elmegyünk, a mi időnk lejárt…"

Presztízsét vesztett tanári pálya, és mégis csodálatos pálya, mégis igazi elhivatás, neked világítanak a gyertyák az éjszakában. Tanáraimra gondolok én is, tanáraimra, akik írni-olvasni megtanítottak. S arra gondolok, 1960–61-ben, elsős-másodikos koromban, egy-két év alatt miért is jártam én vagy négy iskolába, miért is? Pedig azok már konszolidált évek voltak, de úgy látszik, nem anyám és apám számára. Anyám is pedagógus: két év alatt négyszer áthelyezték, hol mentem, hol nem mentem utána.

Egyetemi vizsgafeladatul adnám: idézze föl annak a tanárának a nevét, alakját, aki írni megtanította. Ez vizsgafeladat volna, igazi vizsgafeladat; hűtlen, feledékeny világunkban az emlékezet próbája. Lássunk hát neki. Első tanítóm neve, aki az írás-olvasásra szoktatott: Pintér Lajosné; anyám. Jó dolga lehet annak, akit az anyja tanít, kivételes dolga, mondhatod. Igen, kivételes helyzetem volt, kivételesen nehéz helyzetem, hisz anyám az egész osztályban hozzám volt a legszigorúbb, néha már hisztérikusan, kíméletlenül szigorú. Nem emlékszem, meddig jutottunk, le tudtam-e írni, el tudtam-e olvasni, hogy „az úr ír". Anyámat másik iskolába helyezték, nekem pedig nem volt kedvem részt venni ebben a vándoréletben, . emlékszem, saját döntésem volt: kiköltöztem anyai nagyapámékhoz, a város melletti tanyavilágba. Neveljenek ők, járjak ott tovább a tanyai iskolába. Néhány évvel ezelőtt Móser Zoli fotóssal megkerestük ezt az iskolát: falai beomlottak, udvarát fölverte a gaz, a dudva. De udvarán ott állt még a harangláb; bár a harang hallgatott, mint aki néma. A déli tizenkét órát mindig az iskola udvarán álló harang adta hírül a

szorgos parasztoknak: Bim-bam, bim-bam, dél van, ebédidő. És ők örültek, ünnepeltek valamennyien e harangszóra, mondták: inkább a harang szólaljon meg, mintsem a szirénák. A kerekes kút is beomlott már a régi iskola udvarán. Ez volt pedig a környék legjobb kútja. Ott volt a kút is, ahol a tudás. Szép egységbe fogta a bennünk meglévő kétféle szomjúságot. S jártam az osztatlan iskolába hónapokon keresztül: első osztályostól a negyedikesig együtt voltunk mindannyian, a tanító fölváltva foglalkozott velünk, s persze lehetett fülelni arra is, amit csak a nagyobbak tudnak, szabad volt tőlük is tanulni. S lehetett velük együtt rosszalkodni is, fölmászni az iskola tetejére, míg lent suhogott, mint a végítélet, a könnyű nádpálca. Boldog világ volt, bár egyszerű, szegény világ volt. Télen nagyapám fölszalagozta a kisbárányt, piros masnit kötött a nyakára, s mint a lovat, befogta szánkóm elé: futott a havon, futott a különös szánnal a fölszalagozott kisbárány napestig. Egy Tiszaág mellett laktunk, a vastag jégen baltával vágtunk léket; s a lékről horgásztunk, fogtuk az ezüstkárászt, a ragyogó aranykárászt. Nagyanyám egy nagy tepsiben sütötte a halat a kemencében, úgy ettük.

Egyszer nagyapám megfenyegetett az ostorral valami csínytevésért. Meg nem vert. Dehogy vert; életében még hangosan sem szólt hozzám; hozzám sem, máshoz sem, békében élt a világgal. Csak épp ijesztésképp megsuhintotta az ostort. Hol az ostor? Hol az ostor? – kutatta másnap. – Azt keresheted – mondtam neki –, beléhajítottam a kútba! Jó darabig nem volt utána ostorunk, kútba veszett.

Tanyai tanítónőm nevére nem emlékszem. Íme, meg-

buknék azon az egyetemen, ahol első tanítóm nevét kérdeznék, arca előttem van, ahogy felelek, állok a térkép előtt, mintha most lenne, tanítóm nevére azonban nem emlékszem. Anyám időközben ismét másik iskolához került, s magukhoz vettek újra, s odavettek az iskolába is; de már nem az anyám osztályába kerültem; Szokoly Liliske néni, ő lett a tanító nénim; biztos van olyan betű, olyan szó, amelyet leírni, elolvasni tőle tanultam; lehet, az a t, az a h, amelyik épp itt kéredzkedik a kezem alá. S megint váltás, megint költözködés, egy alacsony, őszülő tanító bácsi, napokig gondolkodom a nevén, nem jut eszembe. Négy tanítóm volt egészen rövid idő alatt, adtak kézről kézre, ők tanítottak meg a betűvetésre; még csoda, hogy a nagy jövés-menésben ezt a betűvetést úgy-ahogy megtanultam.

S tovább, tovább: minden tanítód, minden tanárod nevére emlékezz, ember, vagy próbálj meg emlékezni, kutass emlékezetedben. Emlékezetedben, amely mély kút, beomló, mély kút, mint az ott az egykori iskola udvarán.

Egy tanárom arca fölvillan még az időben. Milyen boldog voltam, amikor másodikos gimnazista koromban magyarórán ő jött be az osztályterembe: dr. Fehér Ede. Egykor József Attila szegedi diáktársa, padtársa, aki a Horger-ügynek is koronatanúja. Horger őt hívta be, véletlenül, az egyetemi folyosón ácsorgó diákok közül, mert tanúk előtt akarta József Attilát „nincsen apám verséért" megleckéztetni. Felhőtlen boldogságban álltak Horger előtt, ugyanis a professzornak volt egy szokása: időnként diákjainak különmunkát adott, s ezeknek jutalomképp megkönnyítette a vizsgát. Várták tehát a

különmunkát, a megbízatást. S helyette rájuk szakadt az ég; a filiszteri mennydörgés, villámlás. Horger, ha ideges volt, különös módon dadogott, egész szavakat ismételt, így például: kérem, kérem. Tanárom szerint ezt a szóismétlő dadogást pellengérezik ki a József Attila-vers, a Születésnapomra különös ismétlőrímei.

Már egyetemre jártam, s első verseim is megjelentek, egyik épp azon frissiben az Új Írásban, ott lapult táskámban. Mentem Pestre, s a vonaton összetalálkoztam volt gimnáziumi tanárommal, dr. Fehér Edével. Megmutattam neki a versemet, s ment-döcögött velünk a vonat. Nekem pedig, talán az izgalomtól, talán mástól, hirtelen eleredt az orrom vére. Hátrahajtottam a fejem, néztem a plafont, szivárgott hátra a torkomba, garatfalamra a vérem. Szipákoltam, fejem hátrahajtva hallgattam. Lehet, hogy akkor, ha nem ér ez az apró baleset, mondok még pár köszönőszót neki. De hát adósak maradunk mindig; adósak tanárainknak, tanítóinknak. S megy velünk, pöfög-döcög a vonat, s azon vesszük észre magunkat, hogy már mi vagyunk a tanárok, s ott ülnek előttünk fejüket hátravetve szipákoló, szótlan tanítványaink.

S elmarad mögöttünk az ifjúság, az öröknek hitt zöld vadon; és mögöttünk marad lassanként minden; és kitilt bennünket, hűtlen fiait, kitilt ez a zöld ország.

Tartalom

A vadszeder útján 5
Átvilágított földgolyónk. 7
A vadszeder útján. 28
Látomás híres gyógyulásokról 49
Csapdák 70
Kezemre szállt a helikopter. 93
A Kormos-egyetem 108
Kormos prózája. 121
Séta a tilos területeken. 129
„Göndör haja legyen az ő párnája” . . . 149
Két költő 175
Aki latroknak is játszott. 197
Szerkesztőség, kenyérbolt, fatelep 210
Romokban a halánték. 229
Baka István: Szekszárdi mise. 233
A Pinczési-pör. 238
Felező idő. 241
„Utolsó esély a vers” 244

Zöld ország. 273

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
Felelős kiadó Jovánovics Miklós
Széchenyi Nyomda K–1193 Győr, 1989
Felelős nyomdavezető Nagy Iván igazgató
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem
(897427/10)
Felelős szerkesztő Juhász István
Műszaki vezető Bezúr Györgyi
A kötetet Nótárius József tervezte
Kiadványszám 8661 · Megjelent
19,4 (A/5) ív terjedelemben, Plantin betűtípusból szedve · MA 5416
ISBN 963 14 1254 7

70,–

Fotó: Móser Zoltán

A szerző
eddig megjelent művei

Fehéringes folyók (1975)
Zsiványok arca (1979)
Európai diákdal (1981)
Didergő ünnep (1984)

PINTÉR LAJOS · A VADSZEDER ÚTJÁN